

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

СНЕЖАНА А. ЦВЕТКОВИЋ

**УМЕТНОСТ И ДВОРСКА КУЛТУРА У СРБИЈИ
1872-1903**

докторска дисертација

Београд, 2021

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

SNEŽANA A. CVETKOVIĆ

**ART AND COURT CULTURE IN SERBIA
1872-1903**

Doctorial Dissertation

Belgrade, 2021

Ментор:

др Ненад Макуљевић, редовни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Чланови комисије:

др Саша Брајовић, редовни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

др Ана Костић Ђекић, доцент и научни сарадник
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

др Владимир Јовановић, научни сарадник
Историјски институт Београд

Датум одбране: 2021.

УМЕТНОСТ И ДВОРСКА КУЛТУРА У СРБИЈИ 1872-1903

САЖЕТАК

Докторска дисертација *Уметност и дворска култура у Србији 1872-1903*, бави се проучавањем уметности и дворске културе на дворовима српских владара од формалног ступања на престо кнеза/краља Милана Обреновића 1872. године, до убиства његовог наследника, краља Александра Обреновића 1903. године.

Овом темом су обухваћени Стари и Нови двор у Београду, дворови у Нишу, Крагујевцу, Смедереву и Такову. Дворови су као резиденција владара и простор његове репрезентације представљени у односу на историјске околности и симболику географије на којима су подизани, кроз архитектуру, функције и опремање њихових простора. Анализирана је персонална улога владара и владарки у формирању дворских колекција, дворска уметничка патронажа, опремање дворских простора стилским и персонализованим намештајем, портретима владара и делима са националном тематиком и мотивима историјских композиција.

Циљ писања наведене докторске дисертације је да се њоме покаже развој, идејно обликовање и основне карактеристике уметности и дворске културе у Србији између 1872. и 1903. године, од темеља на којима је почивала 1872. године, преко развојног периода и коначног дефинисања.

Методологија истраживања је заснована на комплексном повезивању историографског метода са мултидисциплинарним приступом савремених историјско-уметничких и културно-историјских студија.

Доминантне карактеристике дворске културе у Србији овог периода огледају се у усклађености са општим обрасцима актуелних европских дворских стилова у архитектури и опремању простора, пре свега центара у Бечу и Паризу. Паралелно, на дворовима је негован континуитет династије и наглашаван национални идентитет кнежевине/краљевине Србије маркиран представама владара, опремањем простора предметима националне традиционалне културе и визуелним представама са националном и историјском тематиком.

Кључне речи: дворска култура, двор, уметност, династија Обреновић, репрезентација, Београд, Беч, Париз

Научна област: историја уметности

Ужа научна област: историја уметности и визуелне културе новог века

ART AND COURT CULTURE IN SERBIA
1872-1903

ABSTRAKT

Doctoral dissertation *Art and Court Culture in Serbia 1872 – 1903* deals with the study of art and court culture at Serbian courts ever since prince/king Milan Obrenović formally came to the throne in 1872 until the murder of his successor king Aleksandar Obrenović in 1903.

The topic encompasses The Old and the New Palace in Belgrade, palaces in Niš, Kragujevac, Smederevo, and Takovo. The palaces, like the rulers' residences, are presented considering historical circumstances and the symbolism of geographical areas where they were founded, through architecture, functions, and their furnishing. The paper analysis the following: the personal role of rulers and their wives in founding court collections, court art patronage, furnishing the court with period and personalized furniture, the portraits of rulers, and paintings covering national and historical topics.

The aim of the paper is to display the development, idea forming, and basic features of art and court culture in Serbia between 1872 and 1903, starting from their foundation in 1872, over the developing period until gaining their final features.

The research methodology is based on the complex connection between historical methods with the multi-disciplinary approach of contemporary historical-artistic and cultural-historical studies.

Prevailing characteristics of court culture in Serbia of the time, considering architecture and furnishing, are visible in their harmony with general forms of European court styles at the time, especially in Vienna and Paris. At the same time, the continuity of the dynasty was cherished at the courts and the national identity of the Serbian principality/kingdom was pronounced together with the rulers' images, furnishing the space using objects from Serbian traditional culture and paintings and pieces of art with national and historical motifs.

Keywords: court culture, court, art, Obrenović dynasty, presentation, Belgrade, Vienna, Paris

Scientific field: History of art

Scientific discipline: History of art and visual culture of modern times

САДРЖАЈ

Уводна разматрања

Опште карактеристике двора у европској култури новијег доба.....1-5

Досадашња истраживања и основи истраживачког процеса
уметности и дворске културе у Србији 1872-1903.....6-17

Дворски простори и дворска култура у Србији 1804-1872.....18-19

Дворске резиденције.....20-33

Летњи дворови и бањске виле.....34-39

Дворови владара изван Србије: Хершти и Иванка на Дунаву.....40-43

Уметност и дворска култура у Србији у време кнеза и краља Милана
Обреновића (1872-1889).....44-48

Обликовање уметности и дворске културе у Србији 1872-1889.....49-58

Владарска патронажа и визуелна култура на двору
кнеза и краља Милана Обреновића.....59-67

Дворови кнеза и краља Милана Обреновића

Стари двор-Конак у Београду

Историја и функције.....68-74

Стари двор и уметност.....74-77

Дворски простори.....78-96

Закључак.....97

Нови двор у Београду

Историја, архитектура и
Функције.....99-104

Дворски простори.....104-129

Закључак.....130

Двор у Крагујевцу

Функције.....131

Дворски простори.....131-134

Закључак.....135

Двор у Нишу

Историја, архитектура и функције.....	136-140
Дворски простори.....	140-144
Закључак.....	144

Имаће у Топоници.....	145
-----------------------	-----

Летњи двор у Смедереву

Функције.....	146-147
---------------	---------

Ловачка кућа краља Милана Обреновића

Пројекат Ота

Вагнера.....	148-150
--------------	---------

Уметност и дворска култура у Србији у време краља Александра

Обреновића

(1889-1893-1903).....	151-155
-----------------------	---------

Обликовање уметности и дворске културе у Србији 1889-1903.....	155-159
--	---------

Владарска патронажа и визуелна култура на двору

краља Александра Обреновића.....	160-170
----------------------------------	---------

Дворови краља Александра Обреновића

Стари двор-Конак у Београду

Функције.....	171-176
Дворски простори.....	177-205
Закључак.....	205-206

Нови двор у Београду

Функције.....	207-209
Дворски простори.....	209-213
Закључак.....	213

Двор у Нишу

Функције.....	214-215
Павиљон у Нишкој Бањи.....	215

Летњи двор у Смедереву

Историја, архитектура и функције.....	217-222.
Дворски простори.....	222-229
Стари двор, конак кнеза Милоша Обреновића са подрумом.....	229
Краљев виноград.....	230
Закључак.....	230-231

Летњи двор у Такову

Историја, архитектура и функције.....	232-233
Дворски простори.....	233-237
Закључак.....	237-238

Закључна разматрања.....	239-246
--------------------------	---------

Извори.....	247-251
Литература.....	251-271
Списак илустрација.....	272-279

Биографија аутора.....	280
------------------------	-----

Изјава о ауторству

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Изјава о коришћењу

Уводна разматрања

Опште карактеристике двора у европској култури новијег доба

Карактеристике европске дворске културе и облици уметничког изражавања који су се развијали у оквиру двора су се од ренесансе до краја 19. века мењали и трансформисали, у складу са развојем друштва и уређењем друштвених односа.¹ Дворска идеологија 19. века разликовала се у односу на идеале који су били доминантни у претходним епохама. Идеја владарске величајности, *magnificenze*, која је постојала у оквиру херметичних идеала апсолутистичких монархија, временом је уступила место и улогу презентације двора као грађанске куће. Владар је постепено излазио из сфере изоловане, маестетичне личности, а дворска уметност 19. века, уместо средство исказивања величајности монарха, уступала је место приказивању владара у оквиру династичких програма којима се он приближавао новонасталој грађанској класи и њеној идеологији.²

Истраживања двора и дворске културе којима су се бавили савремени аутори, и њихова тумачења, пружили су нам низ различитих увида у интерпретацију двора и дворске културе, сагледавајући их у контекстима изузетно сложених, динамичних и мултидимензионалних феномена.³

У формалном значењу, двор представља место владарске резиденције, и та његова основна карактеристика се током времена није мењала. Тиме се под појмом двора не мисли само на дворско здање у физичком смислу, већ он представља сложен организам, у

¹ В. Castiglione, В., *Dvoranin*, превод, предговор, коментари Ф. Čале, Загреб 1986; P.Aretino P., *Dvorska i druga posla*, избор Е. Sekvi, предговор Н. Stipčević, превод и коментар М. Д. Savić, Београд 1961; *Човек ренесансе*, приредио Е. Гарин, Београд 2005; С. Брајовић, *Ренесансно сопство и портрет*, Београд 2009.

² М. Levey, *Painting at Court*, The Wrightsman Lectures V, New York University Press, 1971, 183- 228; А.Г. Dickens (ed.), *The Courts of Europe. Politics, Patronage and Royalty 1400-1800*, London 1977; S. Bertelli, F. Cardini, E. Garbero Zorzi (ed), *The Courts of the Italian Renaissance*, New York, Oxford, 1986; М. Тимотијевић, Ефемерни спектакл за време владавине кнеза Милоша и Михаила Обреновића, *Перустил*, 31, Загреб 1988, 305-312; J. F. J. Duindam, *Royal Cortes in dynastic States and Empires*, In: *Royal Cortes in dynastic States and Empires. A Global Perspective*, Artan T., Kunt I. M., Duindam J (Eds), Leiden 2011, 1-23.

³ S. Bertelli, *The Courtly Universe*, F. Cardini, E. Garbero Zorzi (ed), *The Courts of the Italian Renaissance*, New York, Oxford, 1986, 8-37; А.Г. Dickens (ed.), *The Courts of Europe. Politics, Patronage and Royalty 1400-1800*, London 1977; N. Elias, *The Court Society*, New York 1983; *The Princely courts of Europe, Ritual, Politics and Culture Under the Ancien Regime 1500-1750*, Edited by John Adamson, London 2000, 11; G.Lubkin, *A Renaissance Court, Milan under Galeazzo Maria Sforza*, Berkeley, Los Angeles, London, 1994, XII; Н. Елијас, *Дворско друштво. Анализа социологије краљевства и дворске аристократије*, 1969; R.G Asch., А.М., Birke,(eds.), *Princes, Patronage and Nobility: The Court at the Beginning of the Modern Age, 1450-1650*, Oxford 1991; DaCosta T. Kaufmann, *Court, Cloister and City: The Art and Culture of Central Europe 1450-1800*, Chicago 1995; J. F. J. Duindam, *Royal Cortes in dynastic States and Empires*, In: *Royal Cortes in dynastic States and Empires. A Global Perspective*, Artan T., Kunt I. M., Duindam J (Eds), Leiden 2011, 1-23; Т.С.Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*, Београд, 2014, докторска дисертација Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење историје уметности, 1-7.

социјалном смислу обухватајући све личности које на двору живе и у оквиру њега обављају низ различитих функција у служби владара, као и ритуални простор у коме владар живи, ради и делује.⁴ Према општеприхваћеној дефиницији, двор је свако место на коме се затекне владар, првенствено представљајући његово домаћинство и институцију власти.⁵ У службу двора се укључује на стотине људи, који у њему извршавају низ различитих функција, које су у складу са дворском хијерархијом, од које је зависио утицај сваког понаособ у двору. Уједно, двор представља културни центар и „једно од главних средишта развијања новог у култури од средњег века, и од почетака формирања модерне Европе“.⁶ У периоду од ренесансе до Француске револуције, двор није само резиденцијална зграда, већ много шира матрица односа, политичких и економских, верских и уметничких који се преплићу у владаревој кући. Заједничко свим европским дворовима, јесте улога монарха као извора секуларног ауторитета.⁷

Монарх прецизно дефинише разлике између „јавне“ и „приватне сфере“ у двору. Дворске активности су артикулисане јасно кодификованим протоколом који се односи на друштвени, политички, уметнички и верски живот на двору. Монархијска патронажа уметности се огледа кроз ангажовање низа уметника, архитеката, фотографа и посебних мануфактура који првенствено и ексклузивно раде за двор.⁸ Две су централне идеје које се шаљу из двора, првенствено, сагледавање дворске уметности кроз призму „политичке“ поруке, а затим, да је у тим порукама садржано све што режим жели да пошаље у јавност, што све заједно указује да двор није монолитна, већ врло сложена институција.⁹

Разумевање и тумачење самог појма дворске културе најуже се везује за владара и двор, културне и уметничке обрасце које владар усваја и које пројектује унутар и изван двора. Дворска култура се развија у оквиру двора, као централног места владарске резиденције. Њоме владар изражава континуитет династије коју представља, статус и положај земље којом влада, њен међународни положај и национални идентитет. Процеси визуелне артикулације којима се ове идеје изражавају, огледају се кроз избор положаја и архитектуру двора, опремање дворских простора, чиме се развија сложен и јединствен систем дворске културе. Животом и деловањем владара у двору, он уједно постаје расадник

⁴ The Princely courts of Europe, Ritual, Politics and Culture Under the Ancien Regime 1500-1750, Edited by John Adamson, London 2000, 11; G.Lubkin, *A Renaissance Court, Milan under Galeazzo Maria Sforza*, Berkeley, Los Angeles, London, 1994, XII, Т.С.Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*, Београд, 2014, 1-7.

⁵ П. Берк, Дворанин, у: *Човек ренесансе*, приредио Еуђенио Гарин, Београд 2005, 129-156.

⁶ П. Берк, Дворанин, у: *Човек ренесансе*, 137-138.

⁷ J. Adamson, The Making of the Ancien-Regime Court 1500-1700, *The Princely Courts of Europe 1500-1750: Ritual, Politics and Culture Under the Ancien Regime 1500-1750*, Edited by John Adamson, London 2000, 9-10.

⁸ J. Adamson, The Making of the Ancien-Regime Court 1500-1700, *The Princely Courts of Europe, Ritual, Politics and Culture Under the Ancien Regime 1500-1750*, 11-34.

⁹ J. Adamson, *Navedeno delo*, 11-34.

идеја које он пројектује о себи и својој владавини, и центар његове репрезентације која се изражава кроз низ уметничких процеса који идентификују природу и порекло владарског положаја. Култура репрезентације владара која је у основи дворске културе и уметности, развија се сложеним системом визуелних порука које се исказују од избора места за двор, водећи рачуна о симболичном значењу простора у коме се двор позиционира или изнова гради, његовом парковском уређењу, архитектонском обликовању, организацији и намени дворских простора, уређивању и опремању ентеријера, одабиру и распореду предмета визуелне културе, пре свега уметничких дела у дворским ентеријерима. Спрега између културе репрезентације и идеологије владара, првенствено монархијске пропаганде везане за двор је изузетно сложена, преплетена и развијена, те нераздвојна од дворске културе и уметности.¹⁰

У двору као резиденцији владара, развија се слојевит систем функција које су неопходне у организацији дворског живота. Истовремено, он је инструмент репрезентације владара и показивања његове моћи, те је двор уједно и институција власти. У конструисању моћи владара, и артефицираним порукама које он шаље из двора, систем визуелних представа има веома значајну и активну улогу. Кроз време установљена конструкција двора као куће величајности, *domus magnificentiae*, и у складу са тим његова пројекција као „раја на земљи“, одржаваће се и током 19-ог века позиционирањем двора као центром културног живота, кроз који се изражавају највиши донети у архитектури, ликовној и примењеној уметности, књижевности и музичкој уметности. Двор, такође представља простор у коме се изражава духовни живот владара.

Владар, монарх, патрон, јесте центар из кога потиче инструментализација уметности и дворске културе, он оличава државу и носилац је концепта двора као интегрисане културне целине.¹¹ У његовој служби су уметници различитих профила, од архитеката, сликара, вајара и примењених уметника, до баштована. Под патронатством владара они су укључени у реализацију и дефинисање дворске културе и уметности. Владар има одлучујућу улогу, од избора зграде за своју резиденцију, било да је у питању наслеђено здање, откупљено или изградња новог, избора позиције за конституисање или изградњу двора, архитектонског стила у коме ће дворско здање бити пројектовано и архитекте који ће одговорити на пројектовану идеју, преко организације и уређивања дворских ентеријера, до уређења дворског парковског окружења. Уметност у служби дворске културе се огледа кроз

¹⁰ J. Adamson, Isto, 11-34.

¹¹ Н. Елијас, *Дворско друштво. Анализа социологије краљевства и дворске аристократије*, 1969; R.G Asch., A.M., Birke,(eds.), *Princes, Patronage and Nobility: The Court at the Beginning of the Modern Age, 1450-1650*, Oxford 1991; Da Costa T. Kaufmann, *Court, Cloister and City: The Art and Culture of Central Europe 1450-1800*, Chicago 1995; П. Берк, Дворанин, у: *Човек ренесансе*, Београд 2005, 129-156; К. Митровић, *Топчидер-двор кнеза Милоша Обреновића*, Београд 2008, IX –XV.

архитектуру, сликарство, вајарство, примењену уметност, парковску архитектуру. Дворски церемонијали који су се изражавали путем организације ефемерних спектакла такође припадају појму уметности и дворске културе. Двор представља слику владара, његову културу, образовање, духовни живот, однос према националној идеји, и његово место у односу према другим европским дворовима и европској култури. Значајну улогу у креирању дворске културе имале су супруге владара, својим пореклом, образовањем и културом.

Уметничка дела на двору и дворске колекције су саставни део дворске културе. Микрокосмос колекција огледао је хармонију макрокосмоса, потврђујући целокупну позицију династије. Портретима владара маркирају се дворски простори, успоставља континуитет и трајање династије, са чим је усклађена израда персонализованог намештаја са владарским монограмом и грбом династије, такође стакла и порцелана, како за декоративне потребе тако и за потребе церемонијалних дворских обеда и свечаности. Фотографијама са представом владара и важним историјским догађајима којима он сведочи маркирају се како службени, тако и приватни дворски простори. Присутством поклона страних монарха у двору владар исказује свој међународни положај и однос према одређеном суверену.

Избором места за конституисање двора, владар је водио рачуна о значају места за династију у географском и историјском контексту, а избором стила у његовом архитектонском обликовању, као и уређењем дворских простора, изражавао је свој политички, државни и међународни положај, националну идеју у уметности, свој однос према традиционалној култури земље, континуитет династије коју представља и оправданост своје, божјом вољом изабране владавине кроз сложени систем дворске културе репрезентације и визуелне артикулације.¹²

Здања европских дворова у овом временском периоду су се градила у историцистичким стиливима попут неоренесансе, необарока и њиховим мешавинама у духу еkleктицизма. У опремању ентеријера европских дворских простора током 19. века ће бити доминантни историцистички стилови попут италијанске високе ренесансе, барока и рококоа, те стил Луј XV и Луј XVI, делом и амбир стил који је убрзо напуштен након што је добио индустријско-буржоаска обележја.¹³ Ренесансни француски дворски мобилијар био је опште

¹² J. Adamson, Navedeno delo; T. W. J., Mitchell, Imperial Landscape, *Landscape and Power*, ed, W.J.T. Mitchell, The University of Chicago Press 2002; T. Da Costa, Kaufman, *Toward a Geography of Art*, Chicago 2004.

¹³ G. Savage, *Unutrašnja dekoracija: kratak istorijski pregled*, Beograd 1969; *Paläste, Schlösser, Residenzen, Zentren europäischer Geschichte*, Herausgegeben von Herman Boekhof, Gerhard Joop und Fritz Winzer, Georg Westerman Verlag 1971; J. F. J. Duindam, *Royal Cortes in dynastic States and Empires*, In: Artan T, Kunt I. M., Duindam J (Eds) *Royal Cortes in dynastic States and Empires. A Global Perspective*, Leiden 2011, 1-23; J. F.J. Duindam, *Vienna and Versailles: The Courts of Europe's Dynastic Rivals, 1550 – 1780*, Cambridge: Cambridge University Press 2003; H. Елијас, Процес цивилизације, Сремски Карловци-Нови Сад 2001.

прихваћен на европским дворovima.¹⁴ Европска традиција обликовања репрезентативног намештаја је била дуга и развијала се под снажним утицајем својих патрона.

Значајну улогу у изградњи и обликовању јединственог корпуса дворске визуелне културе и уметности имао је календар монарха, који је био одређен датумима рођења, венчања, крунисања и смрти, као и дворске светковине које су се организовале према календару државних и верских празника.¹⁵

¹⁴ G. Savage, *Unutrašnja dekoracija: kratak istorijski pregled ; Paläste, Schlösser, Residenzen, Zentren europäischer Geschichte*, Herausgegeben von Herman Boekhof, Gerhard Joop und Fritz Winzer, Georg Westerman Verlag 1971; D. Alcouffe, A. Dion-Tenenbaum, A. Lefebure, *Furniture Collections in the Louvre*, Vol. I, Editions Faton, Dijon, 1993, 28-29; J. Boccador, *Le Mobilier Français du Moyen Age a la Renaissance*, St. -Rémy-en-l'Éau, 1988, 300-303; J. F.J. Duindam, *Vienna and Versailles: The Courts of Europe's Dinastic Rivals, 1550 – 1780*, Cambridge: Cambridge University Press 2003; В. Даутовић, Мобилијар Обреновића из београдског Старог конака у манастиру Раковица, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, V, Александар Марушић, Ана Боловић (ур.), Горњи Милановац 2017, 108-138; Д. Вукелић, Отуђено наслеђе: аукцијска продаја драгоцености краљице Драге Обреновић у *Кристију* 1904. године, V, Александар Марушић, Ана Боловић (ур.), Горњи Милановац 2017, 343-375;

¹⁵ *The Princely courts of Europe, Ritual, Politics and Culture Under the Ancien Regime 1500-1750*, Edited by John Adamson, London 2000, 167-182.

Досадашња истраживања и основи истраживачког процеса
уметности и дворске културе у Србији 1872-1903.

Дворска култура и уметност су се у Србији током деветнаестог века развијали под утицајима историјских и политичких околности у земљи и у складу са њеним међународним положајем у Европи. Динамичан развој кроз који је Србија пролазила у процесима стварања државе и нације одражавао се на утемељивање, конституисање и трансформисање српског двора. Прву половину века обележили су процеси деосманизација земље, након чега је уследило стицање њене коначне независности, територијално проширење и трансформисање из кнежевине у краљевину, које је пратила брза и интензивна модернизација. Наведени догађаји су утицали на уметнички развој и особине културе градитељства, међу којима се двор владара издваја својим положајем, архитектуром, артефицираношћу пејзажа у коме се налази и визуелним обликовањем својих ентеријера.

За разумевање развоја и особина уметности и дворске културе у периоду између 1872 -1903. године, било је неопходно познавање историјских околности и друштвених односа у Србији током 19. века.¹⁶ За време овог периода су се градили и опремали нови дворови, користиле су се и преуређивале постојеће владарске резиденције, и откупљивала здања којима је била намењена функција двора. Ови процеси су се одвијали у сложеним околностима, како политичким, тако и у владарском дому, међу којима се посебно издвајају промене на престолу и брачни односи између владарских парова. Бројне успомене, дневници и мемоари савременика наведених догађаја помогли су у тумачењу српског двора и разумевању трансформација које су се одвијале унутар њега.¹⁷

¹⁶ М. Гавриловић, *Кнез Милош Обреновић*, III, Београд 1912 ; Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*, Београд 2003 ; Д. Страњакловић, *Михаило и Јулија*, Београд 1940; Р. Љушић, *Кнежевина Србија 1830-1839*, Београд 2004; С. Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, Београд 2005; С. Јовановић, *Влада краља Милана*, I, II, Београд 2005; С. Јовановић, *Влада краља Александра*, I, II, Београд 2005; А. Столић, *Ђорђе Симић, последњи српски дипломата XIX века*, Београд 2003; Н. Јовановић, *Двор кнеза Александра Карађорђевића 1842-1858*, Београд 2009; Љ.П. Ристић, *Србија у британској политици, 1889-1903*, Београд 2014; С. Рајић, *Александар Обреновић владар на прелазу векова, сукобљени светови*, Београд 2011; Н. Јовановић, *Краљ Милан IV Обреновић*, Београд 2019; М. Пироћанац, *Међународни положај Србије*, приредио Момчило Ђорговић, Београд 2019.

¹⁷ *Дневник Бењамина Калаја 1868-1875*, обрада и коментар Андрија Раденић, Београд-Нови Сад 1976; А. Васиљевић, *Моје успомене*, приредио Радош Љушић, Београд 1990; А. Мале, *Дневник са српског двора*, Београд 1999; Н. Крстић, *Дневник. Јавни и приватни живот*, I, II, приредили А. Вулетић и М. Јагодић, Београд 2006; Н. Крстић, *Дневник. приватни живот*, II, приредила А. Вулетић, Београд 2006; Н. Крстић, *Дневник. Јавни живот*, III, IV, приредио М. Јагодић, Београд 2007; Љ. Каљевић, *Моје успомене*, приредио Слободан Турлаков, Ужице 2006; Ч. Мијатовић, *Успомене балканског дипломате*, превео и приредио Слободан Г. Марковић, Београд 2017; Дневнички записи генерала Јована Мишковића, I, II, III, приредио Александар Савић, Неготин 2020;

Проучавање дворске културе и уметности у Србији у време нововековне српске династије Обреновић, у периоду владавине кнеза/краља Милана и краља Александра, није било предмет посебне историјско уметничке студије, већ је било обухваћено у оквиру ширих тема у докторским дисертацијама,¹⁸ магистарским тезама,¹⁹ научним и стручним монографским студијама које су се бавиле дворовима, и уметницима који су, између осталог, имали блиске односе са двором.²⁰ Важан допринос овој теми пружио је низ научних и стручних радова, међу којима посебан значај припада радовима објављеним током последње деценије нашег века, који умногоме доприносе комплекснијем познавању и расветљавању основних карактеристика дворске визуелне културе у Србији између 1872. и 1903. године.²¹

Веома су значајни и текстови изложбених поставки који су објављивани у изложбеним каталозима²²

Осим историје уметности, о овој теми је писано и у оквирима истраживања других хуманистичких дисциплина: историјским,²³ етнолошким,²⁴ социолошким,²⁵ и историји архитектуре.²⁶

¹⁸ И. Борозан, *Слика и моћ: представа владара у српској визуелној култури 19. и почетком 20. века*, рукопис докторске дисертације, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, Београд 2013; Т. Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*.

¹⁹ С. Цветковић, *Вила династије Обреновић у Смедереву*, рукопис магистарске тезе, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, Београд 2007; С. Цветковић, *Вила династије Обреновић у Смедереву*, Смедерево 2008 (прво издање), 2012 (друго допуњено издање).

²⁰ К. Митровић, *Топчидер – двор кнеза Милоша Обреновића*, Београд 2008; М. Тимотијевић, *Таковски устанак-Српске Цвети, о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичкој политици званичне и репрезентативне културе*, Београд 2012; Н. Симић, *Петар Убавкић (1850-1910)*, Београд 1989; В. Кружић-Uchytil, *Vlaho Bukovac*, Zagreb 2005; Н. Кусовац, *Ђорђе Крстић 1851-1907*, Београд 2001; М. Тимотијевић, Паја Јовановић, Београд 2010; Н. Кусовац, Паја Јовановић, Београд 2010; П. Петровић, Паја Јовановић, системски каталог дела, Београд 2012.

²¹ В. Недић, Из историје старог двора, *Наслеђе*, II, Београд 1999; И. Борозан, Између самоинсценације и презентације: портрет краљице Наталије Обреновић, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, 39, Нови Сад 2011, 75-143; Едиција *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, књ. I, II, III, IV, V, VI, А. Марушић, А. Боловић (ур.), Горњи Милановац, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2019; Д. Вукелић, Ј. Пераћ, Дворски ентеријери и предмети Обреновића на фотографијама из Одсека за фотографију и примењену графику Музеја примењене уметности у Београду, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, 277-293; Т. Борић, Владарски простор: летњи двор Милана Обреновића у Нишу, у: *Традиционална естетска култура: простор*, ур. Д. Жунић, Београд-Ниш 2016, 247-262; И. Борозан, С. Брајовић, Мапирање града: краљ Милан Обреновић и симболичка топографија Ниша, у: *Традиционална естетска култура: простор*, ур. Д. Жунић, Београд-Ниш 2016, 231-246; В. Даутовић, Мобилијар Обреновића из београдског Старог двора у манастиру Раковица, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, V, А. Марушић, А. Боловић Ранковић (ур.), Горњи Милановац, 2017, 99-107; I. Borozan, *Između intencije i ресерције: vladarski portreti Vlaho Bukovca*, u: *Ciklus Vlaho Bukovac 1/Зраришко раздобље, 1877 – 1893.*, ур. Р. Vugrinec, L. Vuković, Zagreb 2018, 33-41; Д. Вукелић, И.Д.Паштрнакова, Делови арапског салона краља Милана Обреновића из Бојничког замка у Словачкој, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, VI, ур. А. Марушић, А. Ранковић, Горњи Милановац 2019, 277-295.

²² В. Ристић, *Марко Мурат*, Београд 1969; *Династија Обреновића, из заоставштине*, Београд 1996; ; Љ. Миљковић, Г. Станишић, *Марко Мурат, Из ризнице Народног музеја у Београду*, Београд 2014; Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак заборављени београдски двор*, Београд 2019.

²³ А. Столић, *Двор у Београду (1880-1903) између традиционалног и модерног, Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века*, 2, Београд 1998, 101-112; А. Столић, *Приватност у служби репрезентације*, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд, 2006, 331-350; А. Столић, *Краљица Драга*, Београд 2000; А. Столић, *Краљица Драга Обреновић*, Београд 2009; С.

Значајну прекретницу у усмеравању стручне и научне јавности према оставштини династије Обреновић представљала је изложба и пратећи каталог *Династија Обреновића, из заоставштине*, чији су носиоци били Историјски музеј Србије и Музеј града Београда.²⁷

Међу првим радовима који су се бавили питањима односа између уметника и двора, владарском идеологијом, и визуелном културом на двору био је рад историчара уметности Бодина Вуксана, *Јован Исаиловић млађи: „Кнез Милан Обреновић II на одру“*.²⁸

Неколико година касније, у раду *Ефемерни спектакл за време владавине кнеза Милоша и Михаила Обреновића*,²⁹ историчар уметности, Мирослав Тимотијевић, отворио је питање тумачења дворске културе и културе репрезентације у српској уметности, које је касније развијао и продубљивао кроз бројне радове обухватајући низ аспеката на основу којих је конструисана репрезентативна визуелна култура у Србији у 19. веку.³⁰ Међу њима се посебно издвајају монографске студије, *Пет векова манастира Крушедола*³¹ и *Таковски устанак – Српске цвети, о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној политици званичне репрезентативне културе*.³²

Историчар уметности Ненад Макуљевић, почев од магистарске студије *Црквена уметност у Краљевини Србији (1882-1914)*³³ те докторске дисертације *Уметност и национална идеја у XIX веку*,³⁴ преко низа научних радова, међу којима се издваја *Плурализам*

Рајић, Александар *Обреновић владар на прелазу векова, сукобљени светови*; Н. Јовановић, *Краљ Милан IV Обреновић*, Београд 2019.

²⁴ М. Прошић Дворнић, *Одевање у Београду*, Београд 2006.

²⁵ Т. Куљић, *Култура сећања*, Београд 2006.

²⁶ Д. Ђурић-Замоло, Стари конак у Београду, *Годишњак града Београда*, XXXVIII, Београд 1991, 113-126; А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури*, Београд 1997; А. Кадијевић, *Архитектура и урбанизам у Србији од 1854. до 1904. године*, у: *Наука и техника у Србији друге половине XIX века*, Крагујевац 1998, 263-277; А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, Београд 2005; А. Кадијевић, *Архитектура и дух времена*, Београд 2010; М. Ротер Благојевић, *Архитектура грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1868. до 1900. године*, *Архитектура и урбанизам*, 12/13, Београд 2003, 109-121; М. Ротер Благојевић, *Архитектура грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1868. до 1900. године*, *Архитектура и урбанизам*, 14/15, Београд 2004, 73-90.

²⁷ *Династија Обреновића, из заоставштине*, Београд 1996.

²⁸ Б. Вуксан, Јован Исаиловић млађи: „Кнез Милан Обреновић II на одру“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, 20, Нови Сад 1984, 99-115.

²⁹ М. Тимотијевић, *Ефемерни спектакл за време владавине кнеза Милоша и Михаила Обреновића, Перистил*, 31, Загреб 1998, 305-312.

³⁰ М. Тимотијевић, „Јубилеј као колективна репрезентација-прослава педесетогодишњице Таковског устанка у Топчидеру“, *Наслеђе*, IX, Београд 2008, 9-51; М. Тимотијевић, „Престоничка урбана меморија и флексибилна национална географија: сађење младице Таковског грма у београдском дворском парку“, *Наслеђе*, X, Београд 2009. М. Тимотијевић, *Таковски устанак – Српске цвети, о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној политици званичне репрезентативне културе*, Београд 2012.

³¹ М. Тимотијевић, *Пет векова манастира Крушедола*, књ.2, Београд 2008.

³² М. Тимотијевић, *Таковски устанак – Српске цвети, о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној политици званичне репрезентативне културе*, Београд 2012.

³³ Н. Макуљевић, *Црквеносликарство и градитељство у Краљевини Србији*, магистарска теза, Одељење за историју уметности, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 1995;

³⁴ Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку*, Београд 2006.

приватности који је објављен у књизи *Приватни живот код Срба у XIX веку*,³⁵ до публикације *Османско-српски Београд: визуелност и креирање градског идентитета (1815-1878)*,³⁶ бави се сложеним питањима односа двора и државе и њихове улоге у стварању културе репрезентације, културним обрасцима у Србији деветнаестог века, националном идејом и њеном интерпретацијом у уметности.

Међу значајним доприносима проучавања и тумачења дворске културе у Србији новијег доба налази се рад историчарке Ане Столић, *Двор у Београду (1880-1903) између традиционалног и модерног*,³⁷ у коме су сагледани вишеслојни аспекти конструисања дворске културе у Србији и маркирани утицаји под којима се она развијала од 1880. године. Рад је пратило навођење релевантне литературе и отварање питања којима се треба бавити у будућим истраживањима ове теме. Шире резултате истраживања двора и дворске културе наведена ауторка- је изнела у раду *Приватност у служби репрезентације у оквиру капиталних студијских истраживања приватног живота у Србији која су објављена у књизи Приватни живот код Срба у XIX веку*.³⁸

Игор Борозан, историчар уметности, такође се бавио сложеним питањима стварања конструкције културе репрезентације преко споменичке културе у служби монархије, као и представама владара у визуелној култури у Србији у деветнаестом веку, у оквиру магистарског и докторског рада и у низу научних радова који су публиковани у многобројним научним часописима.³⁹

Историчарка уметности Катарина Митровић ће се текстовима у оквиру студије *Приватни живот код Срба у XIX веку*, бавити питањима двора, дворске културе, дворске

³⁵ Н. Макуљевић, Плурализам приватности, у: *Приватни живот код Срба у XIX веку*, приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд, 2006, 17-54.

³⁶ Н. Макуљевић, *Османско-српски Београд: визуелност и креирање градског идентитета (1815-1878)*, Београд 2015.

³⁷ А. Столић, *Двор у Београду (1880-1903) између традиционалног и модерног, Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века*, 2, Београд 1998, 101-112.

³⁸ А. Столић, *Приватност у служби репрезентације*, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд, 2006, 331-350

³⁹ И. Борозан, *Репрезентативна култура и политичка пропаганда, Споменик кнезу Милошу у Неготину*, Београд, 2006; И. Борозан, *Споменик краљу Милану у Ђурлини, Лесковачки зборник*, XLVII, Лесковац 2007, 91-103; И. Борозан, *Споменик у храму: Методија краља Милана Обреновића*, Београд 2014; И., Борозан, „Између самоинсценације и презентације: портрет краљице Наталије Обреновић“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, 39, Нови Сад 2011, 75-143; И., Борозан, „Политичка употреба слике: династичка конкордија Обреновићи – Петровићи“, *Зборник Народног музеја XX - 2 историја уметности*, Београд 2012, 219-250; И., Борозан, *Слика и моћ: представа владара у српској визуелној култури 19. и почетком 20. века*, рукопис докторске дисертације, Филозофски факултет, Београд 2013; I., Borozan, „Između intencije i recepcije: vladarski portreti Vlahа Vukovca“, у: *Ciklus Vlahа Vukovca. 1/3, pariško razdoblje 1877-1893.*, ur. P.Vugrinec, L. Vuković, Zagreb, 2018, 33-41; И., Борозан, *Сликарство немачког симболизма и његови одјеци у култури Краљевине Србије*, Београд 2018.

репрезентације,⁴⁰ које ће наставити детаљно да развија у монографији *Топчидер-двор кнеза Милоша*.⁴¹

У докторској дисертацији Тијане Борић *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*,⁴² овој теми се приступило свеобухватно, постављањем првенствено историје архитектуре дворова у историју тумачења дворске културе у Србији деветнаестог и у првој половини 20. века.

Развој и особености дворске културе и уметности између 1872. и 1903. године не би се могли разумети без интерпретација бечког двора Франца Јозефа и дворских простора његовог сина Рудолфа у чему су велику помоћ пружила истраживања аустријских научника, пре свега докторска студија и други радови Еве Отилингер⁴³ и Вернера Телеска,⁴⁴ као и радови холандског научника Јероена Дуиндама који се баве интерпретацијом хабсбуршког двора у претходним епохама.⁴⁵

На основу извора који се чувају у Архиву Србије,⁴⁶ и Архиву српске академије наука и уметности у Београду,⁴⁷ Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду, пре свега, Фонду Милана Јовановића Стојимировића,⁴⁸ и Одељењу посебних фондова Народне библиотеке Србије у Београду,⁴⁹ било је могуће разумевање карактеристичних појава у развоју уметности и дворске културе у наведеном периоду.

⁴⁰ К. Митровић, *Двор кнеза Милоша Обреновића*, у: *Приватни живот код Срба у XIX веку*, приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд, 2006, 261-294; К. Митровић, *Двор кнеза Александра Карађорђевића*, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд, 2006, 302-323

⁴¹ К. Митровић, *Топчидер – двор кнеза Милоша Обреновића*, Београд 2008.

⁴² Т. Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*.

⁴³ Ottillinger, В.Е., Lieselotte, Н., *Kaiserliche Interieurs. Die Wohnkultur des Wiener Hofes im 19. Jahrhunderts*, Wien, Köln, Weimar 1997; В.Е., Ottillinger,., *Wiener Möbel des Historismus. Formgebungstheorie und Stildenzen*, Phil. Dissertation, Wien 1985; В.Е. Ottillinger, „Kronprinz Rudolfs „Türkisches Zimmer“ und die Orientmode in Wien“, In Mayr-Oehring E./Doppler E. *Orientalische Reise, Malerei und Exotik im späten 19. Jahrhundert*. Ausstellungskatalog. Wien Museum Hermesvilla 2003. S.94-104.

⁴⁴ Telesko, W., Kurdiovsky, R., Nierhaus, A., *Die Wiener Hofburg und der Residenzbau in Mitteleuropa im 19. Jahrhundert*, Monarchische Repräsentation zwischen Ideal und Wirklichkeit, Bohlau, Verlag, Wien, Köln, Weimar, 2010; W. Telesko, *Das 19. Jahrhundert: Eine Epoche und ihre Medien*, Wien 2010.

⁴⁵ J. F. J., Duindam, *The Court of the Austrian Habsburgs c. 1500 – 1750*, *The Princely Courts of Europe. Ritual, Politics and Culture Under the Ancien Régime 1500 – 1750*, ed. By J. Adamson, London 2000, 165- 187; J. F.J. Duindam, *Vienna and Versailles: The Courts of Europe's Dinastic Rivals, 1550 – 1780*, Cambridge: Cambridge University Press 2003.

⁴⁶ Председништво Министарског савета, 1903, Инвентар ствари, к.12, бр.308, Архив Србије, Београд; Збирка В. Ј. Марамбо, Архив Србије; Министарство просвете, МПС, 1883, Ф IV, р.69; Поклони и откупи, ПО-27/170, ПО-27/149, ПО-27/150, ПО-27/152; Varia, V-92, V-97, V-111, V-844 V-1257, V-110.

⁴⁷ *Из дневника дворског куvara Микла*, Историјска збирка, АСАНУ 9817; Ј. Мишковић, *Дневник Мога Министарског и Губернерског рада и ванредне мисије и дата. Од 1. октобра 1878. до 19. октобра 1880. године, 1886-1890/93, 1896-1899*, приредио и поговор написао Слободан Турлаков, АСАНУ 7241; Ј. Мишковић, *Бележник Јована Мишковића официра, кр. питомца Војне Академије*, АСАНУ 7242/I-XXXIII; Н. Крстић, *Дневник о старатељству над имањем краља Александра I, почет 18. марта 1889. до 30. марта 1892*, АСАНУ, 7252/69; Дневник Милана Ђ. Милићевића, Историјска збирка, 9327; Заоставштина краљице Драге, 13.585/2, 6, 14.

⁴⁸ Фонд Милана Јовановића Стојимировића, Рукописно одељење Матице српске, Матица српска, Нови Сад.

⁴⁹ Народна библиотека Србије, *Esquisse du rendezvous de chasse destine pour sa Majeste le Roi de Serbie*, ГМ 174;

У тумачењу дворских простора како кнеза/краља Милана Обреновића, тако и његовог наследника на престолу, краља Александра Обреновића, незаобилазан извор са најиспрнијим подацима о организације двора, намени дворских простора и њиховом опремању налази се у архивској грађи, Инвентарима Државне комисије који су састављени после Мајског преврата, у јуну 1903. године, у којима су пописани дворови и објекти Обреновића у Србији: Стари и Нови двор у Београду, Зграда према Старом двору, алати и ствари у башти дворова у Београду, Дворска жандармерија, Канцеларија управе дворова, Маршалат двора, перионица и дворско рубље, Нови и Стари двор у Смедереву са Кућицом у парку, Подрумом, врионицима и казаницима и шупама у окућници дворова, Двор у Нишу, Павиљон у Нишкој Бањи, Имање у Топоници, Двор у Такову, зграде на Ади Циганлији (Купатило, Чамци, Јахта).⁵⁰ Овим пописима нису били обухваћени конаци владара династије Обреновић.⁵¹ Укупно је састављено двадесет и два Инвентара, међу којима се не налазе пописи: Готовина и хартије од вредности, Списак накита нађеног у двору Њ.В. Бившег Краља, Готовина и хартије од вредности, нађене у каси пок. Ђенерала лазе Петровића, списак готовине и хартија од вредности пријављених од министара, Примања и издавања од 23. маја до 2. августа 1903, Списак нађених докумената у каси којом је руковао рачуновођа Краљеве благајне и Списак ствари које се налазе код дворског ћурчије г. Јов. Анђелковића.⁵²

Наведени инвентари дворова нас упућују на затечено стање након убиства Александра и Драге Обреновић у мају 1903. године, те их свакако треба разумети као коначан плод мешавине утицаја и укуса краљева Милана и Александра Обреновића, осим Двора у Такову који је зидан 1900. године као поклон народа таковског краја последњем Обреновићу на престолу.

Велику помоћ у реконструкцији дворова Обреновића, посебно београдских дворова, Старог и Новог двора пружили су аукциони каталози бечког Доротема из 1905.⁵³ и 1906. године.⁵⁴ Каталог имовине српских краљева Милана и Александра Обреновића, који је био објављен поводом бечке аукције 1905. године, данас представља аутентично и јединствено сведочанство о предметима којима су били опремани српски дворови, те драгоцен истраживачки потенцијал у проучавању дворске културе у Србији овог доба. Педантно

Одељење посебних фондова НБС, АФ-7.

⁵⁰ Председништво Министарског савета, 1903, Инвентар ствари, к.12, бр.308, Архив Србије, Београд.

⁵¹ Ђ. Митровић, О заоставштини династије Обреновић, *Династија Обреновића, из заоставштине*, Београд 1996, 25-26.

⁵² Ђ. Митровић, О заоставштини династије Обреновић, *Династија Обреновића, из заоставштине*, Београд 1996, 25-26.

⁵³ *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien: Auction 10-16. October 1905 im Dorotheum, K.K. Versteigerungsamt, Wien;*

⁵⁴ *ÖLGEMÄLDE, AQUARELLE, PASTELLE, ZEICHNUNGEN, KERAMIKEN, METALLARBEITEN, TEXTILEN, aus dem nachlasse des KÖNIGS MILAN VON SERBIEN Auction 30. Oktober 1906 im "Dorotheum", K.K. Versteigerungsamt, Wien 1906.*

пописани и описани предмети са српских дворова у Београду, Нишу, Такову, укупно 1. 166 јединица, као и 33 листа са репродукованим фотографијама предмета, омогућавају шири увид у дворско сребро, порцелан, стакло, текстил, намештај дворских ентеријера, уметничка дела и предмете примењене уметности који нам откривају дух и време српских краљева Милана и Александра Обреновића.⁵⁵

Поред аукцијских каталога бечког Доротеума, изузетно су важни аукцијски каталози лондонског Кристија⁵⁶ и париског Друоа⁵⁷, који такође пружају драгоцене увиде у уметничка дела и предмете примењене уметности из дворова Обреновића.

Увидом у предмете и документа из музејских збирки у Србији (Музеј града Београда, Историјски музеј, Београд, Музеј примењене уметности, Београд, Вила династије Обреновић у Смедереву, Музеј рудничко-таковског краја у Горњем Милановцу), манастирских ризница (Враћевшница, Раковица, Крушедол), као и у европским музејским и другим збиркама (Бијариц, Беч, Иванка, Бојнице, Париз) слика о дворским просторима се знатно продубљује и шире сагледава.⁵⁸

⁵⁵ *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien: Auction 10-16. October 1905 im Dorotheum, K.K. Versteigerungamt, Wien;*

⁵⁶ *Catalogue of Jewels and Costumes of Her Majesty the Late Queen Draga of Servia, Also Jewels, the Property of Mrs. Harwey Lewis,...the Dowager Countess of Rosslyn, Mrs. Frieda Wertheimer,...and Others, London 1904 (unpriced and unannotated catalogue sequence, The British Library, London); Catalogue of jewels and Costumes of Her Majesty the Late Queen Draga of Servia..., London 1904 (priced catalogue sequence, National Art Library at the V&A Museum, London); Д.Вукелић, Отуђено наслеђе: аукцијска продаја драгоцености краљице Драге Обреновић у Кристију 1904. године, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, V, 343-375.*

⁵⁷ *Catalogue de tableaux modernes..., aquarelles, pastels, dessins..., porcelaines, argenterie, etoffes, objets varies-meuble, s provenant des successions des rois Milan et Alexandre de Serbie..., Hotel Drouot, Paris 1906; Catalogue de tableaux, dessins, pastels, aquarelles..., dons du roi Milan de Serbie, provenant de la succession de feu le general Petrovitch..., tableaux modernes, aquarelles, pastels, dessins..., appartenant a divers..., Paris 1907; Крстић-Фај, Г., Обреновићи у јавним збиркама Француске, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, III, ур. А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац 2015, 271-301.*

⁵⁸ *Династија Обреновића, из заоставштине*, каталог изложбе, Београд 1996; В. Даутовић, Мобилијар Обреновића из београдског Старог двора у манастиру Раковица, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, V, ур. А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац 2017, 99-107; Д. Вукелић, Ј. Пераћ, Дворски ентеријери и предмети Обреновића на фотографијама из Одсека за фотографију и примењену графику Музеја примењене уметности у Београду, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, 277-293; Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак заборављени београдски двор*, Београд 2019; Г.Крстић-Фај, Обреновићи у јавним збиркама Француске, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, III, ур. А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац 2015, 271-301; С., Цветковић, Меморабилије Обреновића у изгнанству: Иванка и Бијариц, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, уредници А. Марушић и А. Боловић, Горњи Милановац 2016, 335-359; С. Чакић, *Краљ Милан Обреновић 1854-1901*, Нови Сад 1975; Д. Вукелић, И., Паштрнакова Дејова, Делови арапског салона краља Милана Обреновића из Бојничког замка у Словачкој, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, VI, ур. А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац 2019, 277-295; А., Боловић, Манастир Враћевшница, чувар заоставштине ктитора и приложника – Обреновића, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, II, уредници: А. Марушић и А. Боловић, Горњи Милановац, 2014, 309-338; М., Тимотијевић, *Пет векова манастира Крушедола*, књ.2, Београд 2008, 150-165.

Описи и карактеристике дворске културе и уметности наведеног периода налазе се у низу писама, успомена, дневника, белешки и мемоара, како самих владарских парова, тако и њихових савременика блиских двору.⁵⁹

Путописи откривају низ корисних података из различитих углова посматрања српског двора и дворске културе.⁶⁰

Исцрпни подаци на ову тему се налазе и у дневној и периодичној штампи која је излазила у Србији и Европи, како овог периода, тако и потоњег времена. Ови извори често обилују драгоценим визуелним сведочанствима, гравирама, цртежима, фотографијама.⁶¹

Након убиства последњих Обреновића у Старом двору у Београду у иностраној штампи је уз текстове о овом трагичном догађају, објављен и низ фотографија ентеријера двора, као и план двора Е. Моријеа, који умногоме доприносе упознавању дворских простора.⁶²

Делимичан увид у изглед ентеријера Старог двора у Београду добијамо из новинских текстова који су писани током јуна, јула и августа 1904. године, а који су у вези са рушењем двора ове године.⁶³

Визуелна сведочанства, попут фотографија и разгледница, не само да су била незаменљив извор у проучавању дворске културе, већ често и једини, с обзиром да је до

⁵⁹ М. Рашић, *Са Њ.В. Краљем Миланом на Истоку путничке белешке М. Рашића*, Београд, 1891; Љ., Каљевић, *Моје успомене*, приредио Слободан Турлаков, Београд 1909; В. Буковац, *Мој живот*, Загреб 1918; А. Васиљевић, *Моје успомене*, приредио Радош Љушић, Београд 1990; А. Луњевица, *Моја сестра краљица Драга*, Београд 1995; А. Мале, *Дневник са српског двора*, Београд 1999; *Моје успомене*, краљица Наталија Обреновић, приредила Љубинка Трговчевић, Београд 1999; Ч. Мијатовић, *Успомене балканског дипломате*, приредио Слободан Марковић, Београд 2017; И. Хаџи-Поповић, *Писма краљице Наталије*, Београд 1996; Н. Крстић, *Дневник. Јавни и приватни живот*, I, II, приредили А. Вулетић и М. Јагодић, Београд 2006; Н. Крстић, *Дневник. Приватни живот*, II, приредила А. Вулетић, Београд 2006; Н., Крстић, *Дневник. Јавни живот*, III, IV, приредио М. Јагодић, Београд 2007; *Дневник генерала Јована Мишковића*, I, II, III, приредио Александар М. Савић, Неготин 2020; Мемоари Олге Ристић, ћерке Александра Симоновића, коморника краљице Наталије и ађутанта краља Милана Обреновића, Приватна архива Мирјане Чанић Радојловић, Београд 1950.

⁶⁰ Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, Горњи Милановац 1999; Е. А. Пејтон, *Србија – најмлађи члан европске породице*, Нови Сад 1996; Ф. Каниц, *Краљевина Србија и српски народ*, у: *Београд у деветнаестом веку*, Београд 2008, 199-328; Х. Вивијан, *Србија- рај сиромашног човека*, у: *Београд у деветнаестом веку*, Београд 2008, 163-199; А. К Нилсен., *Мајски преврат 1903. у сећањима данског новинара Франца фон Јесена*, Мешовита грађа (Miscellanea), нова серија, књ. XLI, Београд 2020, 235-251.

⁶¹ G., Babin, *La Tragedie de Belgrade, L'illustration. JournalUniversel*, 61 Annee – 121 Volume, No.3148, 27 juin 1903. Paris, 423-428.

⁶² G., Babin, *La Tragedie de Belgrade, L'illustration. JournalUniversel*, 423-428.

⁶³ Аноним, *Намештај Старог двора*, 26. мај 1904, *Вечерње новости*, Београд; Аноним, *Дарови краљице Наталије*, 2. јун 1904, *Вечерње новости*, Београд, 3; Аноним, *Ствари покојног краља*, 10. јул 1904, *Вечерње новости*, Београд, број 188, страна 3; Аноним, *Музеју, а не пријатељима*, 12. јул 1904, *Вечерње новости*, Београд, број 190; Аноним, *„Продаја ствари краља Александра“*, *Политика*, 280, 21. октобар 1904, 2; Аноним, *Намештај Старог двора*, *Политика*, 132, 26. мај 1904, 2; Аноним, *„Продаја ствари краљице Драге у Лондону“*, *Политика*, 23. октобар 1904, Београд, 2; Аноним, *„Ствари краља Александра“*, *Политика*, 282, 23. октобар 1904, 3; Аноним, *„Ствари краља Александра“*, *Политика*, 2. новембар 1904, 2; Аноним, *„Продани адиђари“*, *Правда*, 87, 26. новембар, 1904, 3; Аноним, *„Накит краљице Драге“*, *Правда*, 92, 1. децембар 1904, 3; Аноним, *„Продаја краљевих ствари“*, *Правда*, 72, 24. март 1905, 3; Аноним, *„Заоставштина Обреновића“*, *Правда*, 211, 8. септембар 1905, 2; Аноним, *„Ствари краља Милана“*, *Политика*, 426, 19. март 1905, 2; Аноним, *„Заоставштина краља Милана“*, *Политика*, 994, 19. октобар 1906, 2.

данас сачуван мали број здања који су били у функцији двораца, а предмети којима су они били опремани чувају се у различитим музејским и приватним колекцијама у Србији и Европи.⁶⁴

Предмет истраживања уметности и дворске културе у Србији између 1872. и 1903. године, обухватио је дворове у Београду, Нишу, Крагујевцу, Смедереву и Такову, павиљон у Нишкој Бањи и имање у Топоници. Овај временски период је карактеристичан по изградњи репрезентативног Новог двора у Београду, летњиковаца у Смедереву и Такову и бањског павиљона у Нишкој Бањи у духу средњоевропских и западноевропских стилова. Њихови ентеријери су такође били опремљени мобилијаром и предметима примењене уметности који су наручивани у престижним европским радионицама, највише у Бечу и Паризу, као и предметима примењене уметности (сребрнина, порцелан, стакло) који су такође за српске дворове израђивани у најразвијенијим европским центрима. Са друге стране постојала је развијена национална идеја у уметности и у опремању ентеријера и поруцбинама за двор која се најречитије изражавала у изради мобилијара од Таковског грма, или опремању Српског салона ћилимима из Пирота у Старом двору у Београду.

Уметност и дворска култура овог периода су се развијали под низом различитих утицаја, од политичких, изражавања националне идеје, култура европских дворова, персоналних склоности монарха, утицаја њихових супруга, кнегиње/краљице Наталије и краљице Драге Обреновић, актуелних модних токова доминантних на европским дворovima, који су сви понаособ подједнако важни и сложени. Дворска уметност је настајала у оквирима поруцбина за двор, меценатског односа монарха и уметничке патронаже, формирања уметничких, музејских колекција на двору. Сложеном механизму дворске културе и уметности припадали су сликари, вајари, графичари, примењени уметници и фотографи, чије су улоге посебан предмет истраживања ове докторске дисертације.

Циљ писања наведеног рада је покушај да се изведу закључци како је настајала и под којим условима и утицајима се развијала и идејно обликовала уметност и дворска култура у Србији између 1872. и 1903. године, почев од основа на којима је почивала 1872. године, када је власт преузео кнез Милан Обреновић, преко периода развоја и промена кроз које је пролазила, до убиства Александра Обреновића 1903. године.

Методологија рада примењена у овој докторској дисертацији заснована је на комплексном повезивању историографског метода и мултидисциплинарног истраживања, као нужног приступа у савременим историјско-уметничким и културно-историјским

⁶⁴ Ш. Радмановић, *Фотографије династије Обреновић*, Београд 2009; Ј. Пераћ, *Разгледнице у Србији 1895-1914*, Београд 2009; Д. Вукелић, Ј. Пераћ, *Дворски ентеријери и предмети Обреновића на фотографијама из Одсека за фотографију и примењену графику Музеја примењене уметности у Београду*, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, 277-293; Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак заборављени београдски двор*, Београд 2019.

студијама. Искуство савремене историје уметности у коришћењу различитих хуманистичких дисциплина, у чијем средишту су студије визуелне културе, сагледавање политичких догађаја и њихов утицај на визуелну културу двора, и значај студија простора учествовали су у обликовању ове дисертације.⁶⁵

Дисертација *Уметност и дворска култура 1872-1903*, је подељена у неколико поглавља и подпоглавља.

У оквиру Уводног разматрања дат је преглед општег појма двора у европској култури новијег доба, и приказани су резултати досадашњих истраживања теме двора, дворске културе и уметности у Србији у периоду између 1872. и 1903. године, са основама истраживачког процеса који је у раду примењен.

У првом поглављу, *Дворски простори и дворска култура у Србији до 1872. године*, протумачене су основе на којима је развијана и утемељена дворска култура и уметност у Србији током деветнаестог века, односно до 1872. године, како би се успоставио континуитет развоја, уочиле разлике и дефинисали утицаји на српски двор у последњим деценијама 19. века. У овом временском периоду српски владари, почев од Карађорђа Петровића, кнежева Милоша Обреновића, Александра Карађорђевића и Михаила Обреновића, подизали су своје владарске резиденције у Србији и утврђивали дворске комплексе. Трансформација архитектуре дворских здања је била интензивна, кретала се од османских стамбених модела до европске грађанске куће, виле, дворског комплекса. Изузетно значајан маркер у сагледавању ових процеса био је двор кнеза Михаила Обреновића у Иванки на Дунаву, у коме је живео у периоду изгнанства из Србије, а који је оставио снажан утицај на српски двор након његовог повратка у земљу.⁶⁶ Стари двор у Београду, првобитно кућа Стојана Симића, а потом двор кнеза Александра Карађорђевића, представља темељ развоја српског двора у наредним деценијама.⁶⁷

У следећим поглављима, *Уметност и дворска култура кнеза/краља Милана Обреновића (1872-1889)* и *Уметност и дворска култура краља Александра Обреновића*

⁶⁵ T.W.J, Mitchell, *Picture theory: essays on verbal and visual representation*, Chicago 1994; Art History as Cultural History. Warburg's projects, Ed. by. Richard Woodfield, overseas Publishers Association 2001; Art History and Visual Studies in Europe, Transnational Discourses and National Frameworks, Leiden/Boston 2012. Burke, P., What is Cultural History?, Polity Press 2005; Kaufmann, T. DaCosta, *Court, Cloister and City: The Art and Culture of Central Europe 1450-1800*, Chicago 1995; T. DaCostaKaufmann, *Toward a geography of art*, University of Chicago Press 2004; J.Baetens, *Visual Culture and Visual Studies, in: Art History and Visual Studies in Europe. Transnational Discourses and National Frameworks*, Edited by M. Rampley, T.Lenain, H. Locher, A. Pinnoti, C. Schoell-Glass, K. Zijlmans, Brill, Leiden-Boston 2012, 91-106.

⁶⁶М. Јовановић Стојимировић, Таковски грм, Легат Леонтија Павловића, ЛН-1, Народна библиотека Смедерево; Semendria, Кнез Михаилова Иванка, *Самоуправа*, 20.9. 1936, Београд; С. Цветковић, Меморабиле Обреновића у изгнанству: Иванка и Бијариц, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, уредници А. Марушић и А. Боловић, Горњи Милановац 2016, 335-359.

⁶⁷К. Митровић, К., Двор кнеза Александра Карађорђевића, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд, 2006, 302-323;

(1889-1893-1903), развој српског двора и визуелна култура дворске репрезентације протумачени су на најширим основама, почев од кнежевско-краљевске улоге у овим процесима, а у односу на политичке и друштвено-историјске околности у Кнежевини/Краљевини Србији и владарски дом династије Обреновић између 1872-1903. године. На основу догађаја кроз који су пролазили држава, двор и монарх, објашњени су услови и атмосфера у којој су се градили и опремали дворови, те улога коју је у оквирима дворске културе имала уметност. Дворови се разматрају у сложеном механизму односа монарха, уметност и двор. Нераздвојна од владарске улоге у овом процесу, била је улога владарки, кнегиње/краљице Наталије и краљице Драге Обреновић.

Овај временски период обухвата коришћење и прилагођавање новим околностима постојећих и изградњу нових дворских здања, архитекте и уметнике који су их обликовали, организацију дворских простора, њихову опрему и декорацију. Посебна пажња, првенствено је посвећена изградњи Новог двора у Београду према идеји краља Милана Обреновића која се остварује готово паралелно са проглашењем Краљевине Србије. С обзиром да монарх и дворска организација функционишу из постојећег, наслеђеног здања Старог двора, односно куће Стојана Симића, у овим поглављима се његови ентеријери детаљно анализирају и представљају. Део ових поглавља су осим београдског Старог и Новог двора, дворови у Нишу, Крагујевцу, летњи дворови у Такову и Смедереву, имање у Топоници, павиљон у Нишкој бањи, и пројекат за ловачку кућу краља Милана Обреновића аустријског архитекте Ота Вагнера. Наведени дворови су анализирани кроз историјски контекст у коме су опремани или зидани, са акцентом на њихову архитектуру и детаљном реконструкцијом дворских простора.

Наведена поглавља и подпоглавља се баве анализом сваког двора понаособ, његовом историјом, архитектуром, опремањем дворских простора и функцијама које су имали, у садејству са уметницима и тумачењем њихове улоге на двору, кроз однос који је постојао између уметника и двора, на релацији кнез/краљ, кнегиња/краљица, преко уметничких поруџбина за двор, меценатство, дворску патронажу. Протумачена је улога сликара, вајара, архитектата, примењених уметника и фотографа у естетизацији дворског живота и обликовању дворске уметности и културе у спречи монарха и уметника. Обухваћене су и музејске колекције на двору, монарх као покровитељ уметности, монарх као колекционар, духовни живот на двору и феномени који на њих утичу попут путовања монарха, његова лична култура, образовање и интересовања. Посебно су издвојени портрети владара у дворским просторима, дела европских уметника у дворским просторима, примењена уметност у дворским просторима кроз анализу намештаја, стакла, порцелана, итд. Наведена

поглавља коначно показују сличности, разлике, и основне карактеристике и особености српског двора у време кнеза/краља Милана Обреновића и у време Александра Обреновића.

У последњем поглављу су *Закључна разматрања* у којима се резимира развој и основне карактеристике српског двора: визуелна култура и култура дворске репрезентације, однос уметника и владара кроз владарску патронажу, до којих се дошло кроз претходно описана поглавља и подпоглавља и изводе коначни закључци о дворској култури и уметности у Србији између 1872. и 1903. године.

Саставни део рада представљају бројна визуелна сведочанства, без којих рад на овој теми не би био могућ. На крају дисертације налази се списак коришћених извора и литературе, као и списак и порекло илустрација.

Дворски простори и дворска култура у Србији 1804- 1872. године

У недостатку континуитета са процесима изградње дворова и дворске културе из претходних епоха, они су се у Србији у првим деценијама 19. века развијали у складу са успостављањем државне аутономије и статусом владара. Носиоци културних модела у овом периоду су били родоначелници династија Карађорђевић и Обреновић, Карађорђе Петровић и Милош Обреновић који су преко својих наследника обележили српски нови век.⁶⁸ У првој половини деветнаестог века преплитали су се државотворни процеси и културна политика чији су носиоци били владари династија Карађорђевић и Обреновић, док је друга половина века припадала владарима династије Обреновић, и утицају њихових идеологија, од повратка кнеза Милоша Обреновића у Србију 1859., до краја династије 1903. године.

На почецима своје владавине, владари династија Карађорђевић и Обреновић су се ослањали на османски образац дворске културе да би се од тридесетих година деветнаестог века он све више померао ка европским културним моделима. У периоду до 1872. године одвијао се интензиван процес европеизације и деосманизације земље.

Значајну улогу у обликовању дворске културе су имали лични, интимни хабитус владара, једнако колико и њихових супруга, њихова лична култура, образовање, естетика, односи које су успостављали са другим дворовима, као и познавање и преузимање актуелних пракси уређења дворова европских владара.⁶⁹ На организацију и уређење српског двора утицала је култура владара стечена током њихових боравака ван Србије, у периодима изгнанства, на многобројним путовањима, углавном у Беч, Париз, Петроград и Цариград, као и дужим боравцима, односно животу у Иванки, Херештију и Бечу.⁷⁰

Кнез Милош и кнез Михаило Обреновић су у периоду емиграције имали прилике да бораве на европским апсолутистичким дворовима и немачким владарским кућама, „које су

⁶⁸ Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*, Београд 2003; М. Гавриловић, *Кнез Милош Обреновић*, I, II, III, Београд

⁶⁹ *Династија Обреновића, из заоставштине*, каталог изложбе, Историјски музеј Србије, Музеј града Београда, Београд 1996; К. Митровић, *Двор кнеза Милоша Обреновића*, у: *Приватни живот код Срба у XIX веку*, приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд, 2006, 261-294; К. Митровић, *Двор кнеза Александра Карађорђевића*, у: *Приватни живот код Срба у XIX веку*, приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд, 2006, 302-323; А. Столић, *Приватност у служби репрезентације*, у: *Приватни живот код Срба у XIX веку*, приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд, 2006, 331-350.

⁷⁰ М.Ј.Стојимировић, *Таковски грм*, Легат Леонтија Павловића, ЛН-1, Народна библиотека Смедерево; Semendria, „Кнез Михаилова Иванка“, *Самоуправа*, 20. септембар 1936, број 178, Београд; С. Чакић, *Краљ Милан Обреновић 1854-1901*, Нови Сад 1975; *Династија Обреновића, из заоставштине*, Београд 1996; А. Столић, *Краљица Драга*, Београд 2000; С. Рајић, *Александар Обреновић владар на прелазу векова, сукобљени светови*, Београд 2011; С. Цветковић, *Меморабилје Обреновића у изгнанству: Иванка и Бијариц*, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, Горњи Милановац 2016, 335-358; Н. Јовановић, *Двор кнеза Александра Карађорђевића, 1842-1858*, Београд 2009; Н. Јовановић, *Краљ Милан IV Обреновић*, Београд 2019.

оставиле значајног трага на формирање репрезентације двора Обреновића по повратку у земљу.⁷¹

Изглед и опрема Старог Двора-Конака у Београду, који је функцију двора добио у време кнеза Александра Карађорђевића, својим уређењем и функцијама које је имао у време кнежевског пара Михаила и Јулије Обреновић између 1860. и 1868. године представљаће темељ уређивања и репрезентације владарске куће потоњим владарима династије Обреновић. Управитељ двора у овом периоду био је свестрани уметник Анастас Јовановић, који је имао несумњиво значајну улогу у артефицирању дворског живота и визуелног идентитета династије у двору.⁷²

У периоду између 1868. и 1872. године питањима обликовања дворске културе бавили су се намесници Миливоје Блазнавац, Јован Ристић и Јован Гавриловић.⁷³

⁷¹ Т.С. Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*, рукопис докторске дисертације, Филозофски факултет, Одељење историје уметности, Београд 2014, 150; М.Ђ. Милићевић, Кнез Милош прича о себи, *Споменик СКА XXI*, Београд 1893, 24-32; К. Јовановић, О животу и раду Анастаса Јовановића, *Српски књижевни гласник*, XIII/7, Београд 1924, 518-526; Д. Страњаковић, *Михаило и Јулија*, Београд 1940; Г. Крстић-Фај, Портрет кнеза Милоша Обреновића из збирке Метерних (Metternich), *Обреновићи у музејским и ругим збиркама Србије и Европе*, VI, ур. Александар Марушић и Ана Боловић, Горњи Милановац 2020, 295-307; А. Костић Ђекић, Портрет кнеза Милоша Обреновића у збирци Националне галерије у Љубљани, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, уредници Александар Марушић и Ана Боловић, Горњи Милановац 2016, 360-362.

⁷² *Идентитет и медији: уметност Анастаса Јовановића и његово доба*, уредници Данијела Ванушић и Игор Борозан, Београд 2017; Ј. Пераћ, *Анастас Јовановић (1817-1899): пионир примењене уметности и дизајна*, Београд 2017; Вук Даутовић, *Мобилијар Обреновића из београдског Старог конака у манастиру Раковица*, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, V, 111-116.

⁷³ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, I, Београд 2005, 1-52.

Дворске резиденције

Процес конституисања нововековног српског двора текао је од првих деценија деветнаестог века. Његови зачеци се везују за време непосредно након Првог српског устанка, 1804. године. Вожд Карађорђе Петровић изградио је дворски комплекс у Тополи између 1811. и 1813. године.⁷⁴ Његовим централним делом доминирао је владарски двор, а у саставу комплекса су били црква, гостински конак, школа и помоћне зграде утилитарне намене. Дворски комплекс је био утврђен бедемима, са кулама на угловима.⁷⁵ Извори наводе да је Карађорђе дворски комплекс подигао о свом трошку, а да је читава концепција и план по коме је зидан била његова замисао.⁷⁶ Узимајући у обзир околности и услове у којима је грађен, као и кратко време у коме је настао, сматра се за најуспелији градитељски подухват устаничког доба.⁷⁷ Двор у Тополи је представљао институционални центар у обновљеној Србији, чијим се конституисањем изражавао политички и идеолошки правац у коме се налазила и у оквирима којих се кретала Србија тог доба.⁷⁸

После подизања Другог српског устанка у Такову 1815. године, нови владар Србије постаје дотадашњи кнез рудничке нахије, Милош Обреновић. У првом периоду његове владавине, до стицања аутономије, у дворској архитектури и опремању дворског простора доминирао је османски културни модел са конацима који су били изграђени у Црнући, Крагујевцу, Пожаревцу, Београду, Смедереву и Брестовачкој бањи.⁷⁹ У ово време дом

⁷⁴ Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, Београд 1986, 97-99; Т. Ивановић, *Црква рођења Пресвете Богородице у Тополи* (рукопис мастер рада одбрањеног на Одељењу историје уметности Филозофског факултета у Београду), Београд 2008; Т. Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*, рукопис докторске дисертације, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, Београд 2014; Borić, T., *A manifesto of power and restored statehood: Karađorđe's town of Topola, Art and Politics*, Zagreb 2019, 93-99.

⁷⁵ К. Ненадовић, *Живот и дела Карађорђа и његови војвода и јунака*, књ. 1, Беч 1883, XXX II; Т. Ивановић, *Црква рођења Пресвете Богородице у Тополи* (рукопис мастер рада одбрањеног на Одељењу историје уметности Филозофског факултета у Београду), Београд 2008; Т. Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*, докторска дисертација, Београд 2014, 15 - 31.

⁷⁶ К. Ненадовић, *Живот и дела Карађорђа и његови војвода и јунака*, књ. 1, Беч 1883, XXXVII; Т. Ивановић, *Црква рођења Пресвете Богородице у Тополи* (рукопис мастер рада одбрањеног на Одељењу историје уметности Филозофског факултета у Београду), Београд 2008, 9-10.

⁷⁷ Т. Ивановић, *Црква рођења Пресвете Богородице у Тополи* (рукопис мастер рада одбрањеног на Одељењу историје уметности Филозофског факултета у Београду), Београд 2008, 10.

⁷⁸ Borić, T., *A manifesto of power and restored statehood: Karađorđe's town of Topola, Art and Politics*, Zagreb 2019, 93-99.

⁷⁹ Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, Београд 1986; *Династија Обреновића, из заоставштине*, каталог изложбе, Историјски музеј Србије, Музеј града Београда, Београд 1996; Т. Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*; К. Митровић, *Двор кнеза Милоша Обреновића, у: Приватни живот код Срба у XIX веку*, приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд, 2006, 261-294; К. Митровић, *Топчидер – двор кнеза Милоша Обреновића*, Београд 2008; Т. Борић, *Двор у Савамали-темељ српског Београда* изван

владара је углавном имао све карактеристике османске културе. Дворови кнеза Милоша Обреновића у Крагујевцу и Пожаревцу су својим одвојеним породичним и службеним коначима били јавно-приватног карактера.⁸⁰

Кнез Милош Обреновић ће од 1815. до 1819. године, живети са породицом у брвнари у селу Горња Црнућа, на падинама Рудника, а у непосредној близини манастира Враћевшница.⁸¹ Кућа, двор, кнеза Милоша Обреновића је имала два одељења: „кућу“ са огњиштем и собу за спавање. Положај куће је био на стрмини, тако да је испод себе био подрум, а горња страна је била полуукопана. Уз кућу је касније био сазидан и докшат.⁸²

1. Конак кнеза Милоша у Горњој Црнући, 1899, дописна карта, издање Радојице Јоксића
Музеј рудничко-таковског краја, Горњи Милановац

Након Горње Црнуће, нови престоно-резиденцијални комплекс кнеза Милоша Обреновића је био утврђен у Крагујевцу, првој престоници обновљене Србије.⁸³ Изградња Милошевог двора, на левој обали Лепенице, а затим пресељење резиденције у Крагујевац

шанца, *Култура*, 155, Београд 2017, 356-374; С. Цветковић, *Вила династије Обреновић у Смедереву*, Смедерево 2012.

⁸⁰ К. Митровић, *Топчидер-двор кнеза Милоша Обреновића*, Београд 2008, 29; Т. Борић, Двор у Савамали-темељ српског Београда изван шанца, *Култура*, 155, Београд 2017, 356-374; М. П. Лазић, Црква и двор у Пожаревцу као идеолошки центри владарске репрезентације кнеза Милоша, *Viminacium*, 16, Пожаревац 2011, 135-169.

⁸¹ Т. Борић, Конак in Горња Црнућа: The Court of Prince Miloš Obrenović, *Facta Universitatis*, Niš 2018, 25-33; А. Марушић, Горња Црнућа – прва престоница Милошеве Србије, у: *Од престонице до индустријског центра Србије – Крагујевац средином 19. века*, Крагујевац 2020, 149-190.

⁸² А. Марушић, Горња Црнућа – прва престоница Милошеве Србије, у: *Од престонице до индустријског центра Србије – Крагујевац средином 19. века*, Крагујевац 2020, 149-190.

⁸³ Т. Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*, докторска дисертација, Београд 2014, 38-61.

1818/19. године, иницирало је изградњу читавог дворског комплекса са артефицираним уређењем простора око њега.⁸⁴ Значајна карактеристика дворског комплекса у новој престоници Србије је била у јасном разграничењу мушког и женског простора.⁸⁵ Мушки простор је био конак кнеза Милоша Обреновића, односно „Књажев конак“, а северно од њега је био саграђен као пандан „Књажевом конаку“, конак кнегиње Љубице, „Шарени конак“ (1818). Између њих је био сазидан „Амицин конак“ (1819-1824) за надзорника имања Симу Милосављевића-Паштрмца, а затим и низ придворних здања и помоћних просторија.⁸⁶ Међу њима је била кухиња, која је опслуживала оба двора, као и конак за момке који су помагали у двору, „Момачка кућа“, и коњушница са стотину коња. Овом комплексу је припадала и црква.⁸⁷ Тиме је Крагујевац био позициониран као најзначајнији владарски топос родоначелника династије Обреновић.⁸⁸ За главног неимара изградње дворског комплекса у Крагујевцу је био постављен извесни мајстор Веселин. Такође се као руководиоци изградње наводе Димитрије Ђорђевић и Петар Топаловић, као и да је изградња текла под идејним и извршним надзором кнеза Милоша Обреновића.⁸⁹ Конаке је осликавао Јања Молер, а мајстор Ђузепе ди Антонио ди Лугано се бавио штукатуром и кречењем.⁹⁰ Кнежев двор је у приземљу имао више различитих соба и у средини трпезарију у којој је могло да обедује око шездесет особа.⁹¹ Део трпезарије био је диван који се налазио на истакнутом месту са десне стране.⁹² На горњем спрату су се такође налазиле собе, између којих је била свечана просторија за кнеза, на чијој источној страни су се налазиле две иконе са једним кандилом, „а унаоколо друга светска изображенија“.⁹³ На овом спрату у кнежевој канцеларији се налазио његов портрет, рад сликара Павела Ђурковића из 1824. године, а затим и шеснаест других, пре свега литографија и бакрореза, на којима су били представљени углавном руски цареви и велики кнежеви, а затим и турски цар Махмуд II, Наполеон Бонапарта и главни заповедник руске војске, гроф Витгенштајн.⁹⁴ Простор кнежеве канцеларије у двору у Крагујевцу био је маркиран заставом, односно барјаком који је кнез Милош Обреновић истакао у Црнући 1815. године са речима. „Ето мене; ето вас; рат Турцима!“, чиме је наговестио подизање другог српског устанка.⁹⁵ Овде се налазила и кнежева библиотека са књигама из области филозофије, дипломатске и правне историје,

⁸⁴ Т. Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији.*, 38-61.

⁸⁵ Т. Борић, Наведено дело, 38-61.

⁸⁶ Т. Борић, Исто, 38-61.

⁸⁷ Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, Београд 1986, 108-126.

⁸⁸ Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, 97-99

⁸⁹ Б. Несторовић, *Архитектура Србије у XIX веку*, Београд 2006, 49-50.

⁹⁰ Б. Вујовић, Наведено дело, 97-99; Т. Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*, 42.

⁹¹ Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, Горњи Милановац, 1999, 85.

⁹² Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, 85.

⁹³ Ј. Вујић, Наведено дело, 85.

⁹⁴ Ј. Вујић, Исто, 86.

⁹⁵ Ј. Вујић, Исто, 85-86; Ђ. Митровић,

историјске и географске књиге, међу којима су биле, Историја Срба, архимандрита Јована Рајића, Наполеонов кодекс (Napoleonic Code), Мезимац, Доситеја Обрадовића, књиге на немачком и друге књиге српских писаца.⁹⁶

Поводом добијања ордена од турског султана 1834. године, кнез Милош Обреновић је у двору у Крагујевцу приредио велики бал коме су присуствовали кнегиња Љубица, кнежевић Михаило, чиновници и грађани.⁹⁷ Приликом одсуствовања из земље кнеза Милоша Обреновића, двором је управљао његов брат Јеврем.⁹⁸ Извештај о свечаном пријему кнеза Милоша Обреновића код султана у Цариграду 1835. године, прочитао је Јеврем Обреновић у простору оцаклије крагујевачког двора.⁹⁹

По добијању Хатишерифа 1833. године, уочава се промена у архитектури профаних здања, чијем корпусу припадају и дворови. У том периоду настају нови пројекти за двор у Крагујевцу који су припадали архитектонским моделима дворова средњоевропских држава.¹⁰⁰ Непотписани архитекта из Беча израдио је план новог Господаревог конака у Крагујевцу.¹⁰¹ Двор је био пројектован као велика спратна, репрезентативна зграда, развијеног облика, са наглашеним централним делом са улазом и бочним павиљонима са два колска улаза. Фасаде су биле обрађене у класицистичком стилу, са низом прозора са тимпанонима и шамбранама, оживљене балконима са балустрадама, а на балкону фасаде изнад главног портала, у овалном медаљону су били уцртани кнежеви иницијали М и О, изнад којих је у централном тимпанону био истакнут грб Кнежевине Србије. До изградње овог двора није дошло, а веома је значајан податак да је исте године, бечки архитекта био ангажован на изради плана дворске резиденције, „велелепне палате“ у Смедереву, који такође неће бити реализован.¹⁰²

За потребе повремених боравака у Крагујевцу, наследника кнеза Милоша, Михаила Обреновића, између 1859. и 1861. године, у дворском комплексу, у близини Шареног конака кнегиње Љубице, гради се ново дворско здање. Ова зграда је зидана у класицистичком стилу, у духу западноевропске архитектуре, правоугаоне основе, са приземљем, спратом и таванским простором који је био под кровним гредама.¹⁰³

Прва резиденција, двор кнеза Милоша Обреновића у Београду, господарски конак или кнежев двор, била је зграда добијена на поклон 1816. године, односно откупљена 1818.

⁹⁶ Ј. Вујић, Исто, 87-88.

⁹⁷ М. Гавриловић, *Милош Обреновић*, III, 517-518.

⁹⁸ М. Гавриловић, Наведено дело, 520.

⁹⁹ М. Гавриловић, Исто, 529-530.

¹⁰⁰ Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, 144.

¹⁰¹ Б. Вујовић, Наведено дело, 144.

¹⁰² Р. П. Марковић, *Питање престонице у Србији кнеза Милоша*, Београд 1938; Б. Вујовић, Исто, 145-146; С.

Цветковић, *Вила династије обреновић у Смедереву*, Смедерево 2012, 27-29.

¹⁰³ Т. Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*, 160.

године од Марашли али-паше.¹⁰⁴ Датирала је из 18. века и била је зидана у духу балканске профане архитектуре.¹⁰⁵ Њу је кнез Милош обновио 1836. године под неимаром Веселином.¹⁰⁶ Ентеријер овог двора је у почетку био уређен према турском обичају, без столова, столица и кревета. Временом је добијао изглед према европским узорима.¹⁰⁷ Друштвени живот се одвијао у Шареној соби која је била нека врста салона. У њој су се налазили портрети кнеза Милоша и његове кћери Савке, рад сликара Павела Ђурковића.¹⁰⁸

2. Двор кнеза Михаила Обреновића у Крагујевцу, Историјски архив Шумадије

Изградња београдског конака кнегиње Љубице, као репрезентативног двора српске владарске куће, започета је 1829. године, а завршена 1831. године.¹⁰⁹ Под управом неимара хаци Николе Живковића радове су изводили Јања Михаиловић и Никола Ђорђевић.¹¹⁰ Конак

¹⁰⁴ М. В. Спасић, *Први београдски двор Обреновића*, Београд 2004.

¹⁰⁵ М. В. Спасић, *Први београдски двор Обреновића*.

¹⁰⁶ Зграда се налазила преко пута Саборне цркве, на месту данашње Патријаршије. Ова зграда је била порушена 1847. године. Види у: М. В. Спасић, *Први београдски двор Обреновића*, 5-7.

¹⁰⁷ Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, 128-129; М. В. Спасић, *Први београдски двор Обреновића*, 16-19

¹⁰⁸ М. В. Спасић, *Први београдски двор Обреновића*, 16-19; Б. Вујовић, *Наведено дело*, 128-129.

¹⁰⁹ М. С. Петровић, *Београд пре сто година*, Београд 1930, 95.

¹¹⁰ Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, Београд 1986, 143-144; Т. Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*, 79.

се налазио у непосредној близини Кнежевог двора и био је приватна резиденција кнегиње Љубице у којој је она живела са децом.¹¹¹ У градитељском погледу овај конак је најпотпуније изразио друштвене и културне прилике у првом раздобљу Милошеве владавине, „као њено врхунско градитељско дело и логичан исход еволуције архитектонског облика профане зграде засноване на домаћој градитељској традицији.“¹¹² У овом конаку је преминуо наследник кнеза Милоша, кнез Милан Обреновић, 1839. године, а његова смрт је била повод за настанак слике *Кнез Милан Обреновић на одру*, која је на иницијативу кнегиње Љубице, била поручена од сликара Јована Исајловића Млађег.¹¹³ Овај фунерални портрет је „визуелни аргумент једног политичког става“ којом се у осетљивом политичком положају династије сугерисао легитимитет династије Обреновић, и која се међу првима сврстава у корпус дела која припадају дворској уметности.¹¹⁴

У Пожаревцу је такође био изграђен двор, конак кнеза Милоша Обреновића, који је 1827. године подигао мајстор Веселин са сарадницима Николом Ђорђевићем и Анђелком Иваном Ћоса.¹¹⁵ Изградњом великог резиденцијалног комплекса у Пожаревцу, као приватног и политичког простора кнеза Милоша, он је „постао један од најзначајнијих друштвено-политичких топоса на простору Кнежевине Србије.“¹¹⁶ На спрату овог двора су се налазиле „многе лепе, украшене собе, споља с прекрасним, пространим диваном, а доле јест канцеларија, трпезарија и друге лепе собе“.¹¹⁷ У исто време, поред Милошевог конака, сазидан је конак кнегиње Љубице, као пространа једносратна грађевина, са еркером на фасади која је била окренута према дворишту.¹¹⁸ Милошев конак је представљао јавни простор, селамлук, намењен мушкарцима, док је харемлук, кнегиње Љубице, имао функцију женског, односно приватног, породичног простора. Овај тип организације простора, који је био примењен и у дворском комплексу у Крагујевцу, припада резиденцијалној култури Османског царства.¹¹⁹ Осим наведених конака, био је изграђен и мали конак за кнежевиће. Део дворског комплекса је била зграда за дворске службенике, писара и послугу, зграда за

¹¹¹ Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, Београд 1986, 137-141; Д. Ванушић, А. Стојановић, П. Поша, *Конак кнегиње Љубице: ентеријери београдских кућа 19. века*, Београд 2012; Д. Ванушић, *Конак кнегиње Љубице: Дворска резиденција Обреновића и стална поставка Музеја града Београда*, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, II, А. Марушић, А. Боловић (ур), Горњи Милановац 2014, 29-46.

¹¹² Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, Београд 1986, 137.

¹¹³ Б. Вуксан, Јован Исајловић Млађи: „Кнез Милан Обреновић на одру“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, 20, Нови Сад 1984, 99-115.

¹¹⁴ Б. Вуксан, Јован Исајловић Млађи: „Кнез Милан Обреновић на одру“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, 20, 99-115.

¹¹⁵ Овај конак је порушен, а његов изглед нам је познат на основу старих фотографија. Више погледати у: Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, 130-131; М. Манојловић, *Пожаревац од турске касаве до српске вароши 1804-1858*, Пожаревац 2005, 54-71.

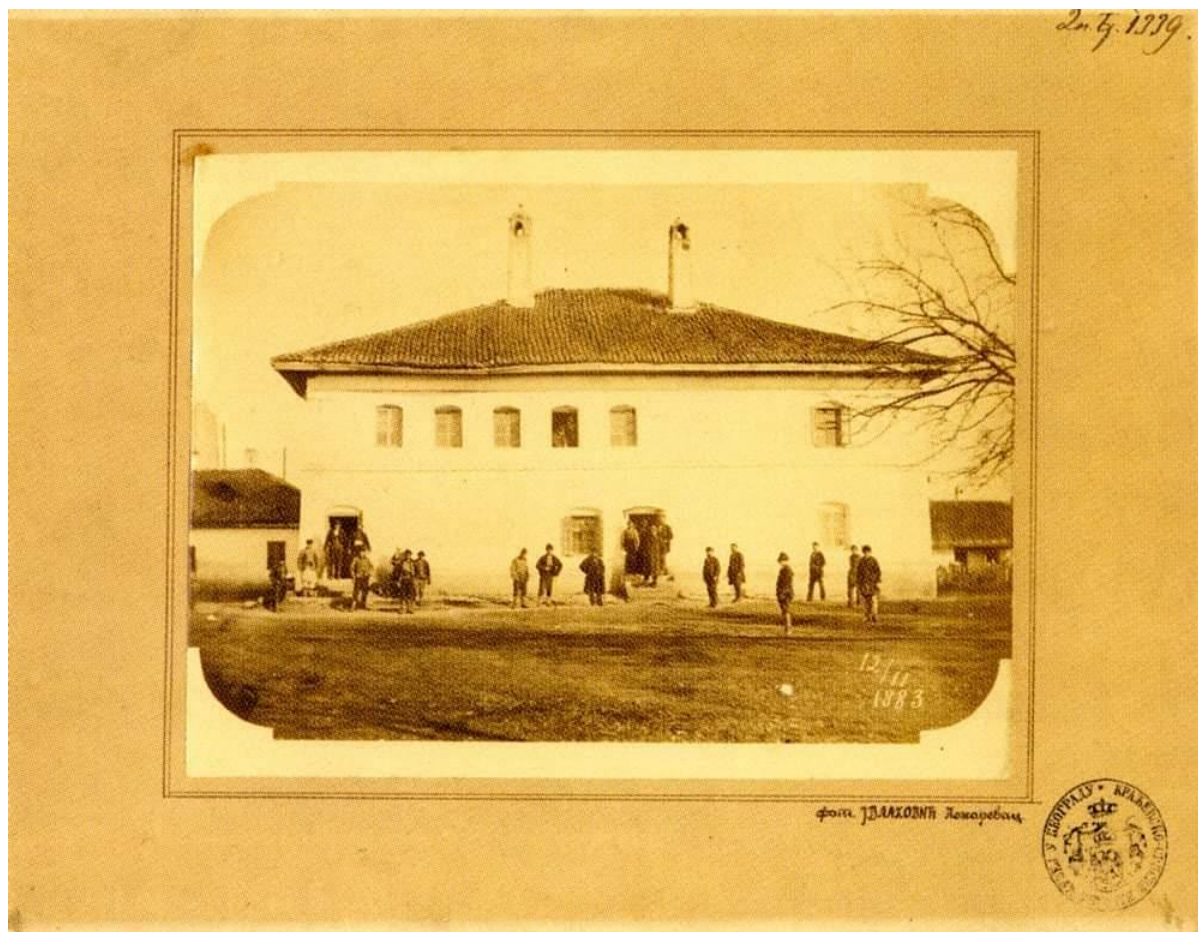
¹¹⁶ М. Лазивић, *Црква и двор у Пожаревцу као идеолошки центри владарске репрезентације кнеза Милоша*, *Vitinašium*, 16, Пожаревац 2011, 135-167.

¹¹⁷ Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, 24-25.

¹¹⁸ Т. Борић, *Дворови династија Карађорђевић и Обреновић у Србији*, 66-68.

¹¹⁹ К. Митровић, *Топчидер двор кнеза Милоша Обреновића*, 59-60.

момке, касарна, кухиња и благајников дом. Двор је био утврђен и ограђен дуплом палисадом.¹²⁰

3. Ј. Влаховић, Конак кнегиње Љубице у Пожаревцу, 1883.

Напуштање балканског градитељског стила у дворској архитектури, после 1833. године, повезано је и са почетком подизања јавних државних здања која су грађена у западноевропском стилу. У ово време, 1835. године, кнез Милош Обреновић је започео изградњу дворца у Београду у Савамали.¹²¹ Изградња овог дворског комплекса, иако је представљала велики и амбициозан пројекат кнеза Милоша, само је делимично била извршена и никада није постала дворска резиденција, већ је здање изграђено у европском академском маниру коришћено за Државни совјет и Министарство финансија.¹²² Радови су

¹²⁰ Ј. Вујић, Наведено дело, 24-25; Т. Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*, 62-63.

¹²¹ Т. Борић, *Двор у Савамали-темељ српског Београда изван шанца*, *Култура*, 155, Београд 2017, 356-374.

¹²² Б. Несторовић, *Архитектура Србије у XIX веку*, 80-82; Н. Макуљевић, *Османско-српски Београд: визуелност и креирање градског идентитета (1815-1878)*, Београд 2015, 181-184; Т. Борић, *Двор у Савамали-темељ српског Београда изван шанца*, 356-374.

били поверени архитекти из Панчева, Францу Добију, који је израдио план дворца са двадесет и четири собе, међу којима су биле планиране дворана за седнице и дворана за свечане пријеме.¹²³ Међутим, испоставило се да радови превазилазе Добијеве могућности, те је ангажован архитекта Константин Радотић да изведе посао до краја. Радови су били завршени 1837. године, чиме се уједно завршила градитељска етапа кнеза Милоша у Београду.¹²⁴ На Кнежевом дворцу у Савамали су се јасно училе „суштинск промене у просторној концепцији“, напуштањем балканске централне основе, и усвајањем типа основе у облику затвореног правоугаоника, са системом дугачког ходника из кога се улази у низ просторија. Фасадом је доминирао централни ризалит, са порталом у приземљу, балконом на спрату и троугластим тимпаноном у висини крова. Профилисаним венцима и прозорима са шамбранама извршена је хоризонтална подела фасаде.¹²⁵ „Аранжирани белведерски карактер положаја дворца у Савамали израз је новог духа отворености и слободне експанзије града на чијем челу, не заборављамо, стоји владар“.¹²⁶

Дворац за престолонаследника Михаила зидан је у Београду 1860. године. Изношене су претпоставке да је здање саграђено према пројекту архитекте Косте Шрепловића.¹²⁷ Затим је истакнут Јосиф Касано као могући градитељ.¹²⁸ Међутим, овај дворац није постао владарска резиденција, већ су у њему боравили министар Кнежевог дома, директор Кнежеве канцеларије и кнежев представник који је директно надзирао његов рад у оквиру Министарства иностраних и унутрашњих дела коме је припало планирано дворско здање.¹²⁹

Сачувано је мало података о дворском протоколу из времена прве владавине кнежева Милоша и Михаила Обреновића.¹³⁰ У двору није било лакеја, а за гардеробу кнеза Михаила је 1842. године, био задужен „неки стари пречанин.“¹³¹ На двору Александра Карађорђевића, дворска послуга је била одевена у турску одећу, и називали су их „пандурима“.¹³² Било је

¹²³ М. Коларић, Грађевине и грађевинари Србије од 1790 – 1839. године, *Зборник радова Народног музеја*, 1, Београд 1958, 335-341.

¹²⁴ Т. Борић, Двор у Савамали-темељ српског Београда изван шанца, 356-374.

¹²⁵ Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, 147.

¹²⁶ Т. Борић, Двор у Савамали-темељ српског Београда изван шанца, 366.

¹²⁷ Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914*, Београд 1981, 110-111, 138, 151; Б. Несторовић, *Архитектура Србије у XIX веку*, Београд 2006, 181-183.

¹²⁸ Б. Несторовић, *Архитектура Србије у XIX веку*, 181-183.

¹²⁹ Т. Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*, 151.

¹³⁰ *Лакеји у двору*, Фонд Милана Јовановића Стојимировића, Рукописно одељење Матице српске, Нови Сад, М.13.429; С. Цветковић, *Династија Обреновић у колекционарској и писаној оставитини Милана Јовановића Стојимировића*, хабилитациони рад за звање музејског саветника, Народни музеј, Београд, 2019; Милан Јовановић Стојимировић, Прилози за историографију: Лакеји у двору, изабрала и приредила Снежана Цветковић, у: *Mons Aureus*, часопис за књижевност, уметност и друштвена питања, 63-64, Смедерево 2020, 121-129.

¹³¹ *Лакеји у двору*, Фонд Милана Јовановића Стојимировића, Рукописно одељење Матице српске, Нови Сад, М.13.429; М. Ј. Стојимировић, Прилози за историографију: Лакеји у двору, 63-64, 121-131.

¹³² М. Ј. Стојимировић, Прилози за историографију: Лакеји у двору, 121-131.

одређено ко од њих послужује слатко, кафу и чибук, а ко послужује за столом.¹³³ У путопису Ендру Арчибалда Пејтона се наводи да су свечана примања на двору кнеза Александра Карађорђевића била одржавана на дан кнежеве славе, да је једном до два пута годишње приређиван ручак за београдског пашу, министре и стране генералне конзуле, а да су се у зимском периоду организовали један до два бала.¹³⁴ Посетиоце двора, на врху степеништа је према његовом навођењу, дочекивао официр у плавој униформи коме је додељивана улога управљања дворским церемонијалом.¹³⁵ Током пријема кнез Александар је носио плаву војничку униформу, а кнегиња и њене дворске даме српску ношњу.¹³⁶

Резиденција кнеза Александра Карађорђевића у Београду, првобитно је била европска грађанска кућа Стојана Симића,¹³⁷ трговца и председника Државног савета, која је уступљена држави за потребе двора након договора са српском владом.¹³⁸ Ова пространа, грађанска кућа је била саграђена око 1840. године,¹³⁹ а функцију двора коју је стекла током владавине кнеза Александра Карађорђевића, добила је у периоду између 1845. и 1858. године, да би од 1860. у време владавине кнеза Михаила, а затим и Милана и Александра Обреновића.¹⁴⁰ до Мајског преврата 1903. године у њој био двор владара династије Обреновић. За владаре који су у њему живели устаљен назив је био конак, и он ће заправо представљати темељ будућег развоја нововековне дворске културе у Србији.¹⁴¹

Зграда двора је припадала најрепрезентативнијим приватним грађевинама тадашњег Београда, подигнута у духу средњоевропске архитектуре. Налазила се у средишњем месту „нове вароши изван шанца“,¹⁴² постављена на једном узвишењу, које је од пута било одвојено позлаћеном оградом и уском баштом. Пре усељења кнеза Александра Карађорђевића, зграда је била проширена са два масивна бочна ризалита, а изграђена је и посебна зграда за стражу.¹⁴³ Име пројектанта Старог двора није познато, а као аутор наведеног проширења и адаптације за двор наводи се инжењер I класе у Главној управи

¹³³ М. Ј. Стојимировић, Наведено дело, 121-131.

¹³⁴ Е. А. Пејтон, *Србија – најмлађи члан европске породице*, Нови Сад 1996, 49.

¹³⁵ Е. А. Пејтон, *Србија – најмлађи члан европске породице*, 49.

¹³⁶ Е. А. Пејтон, Наведено дело, 50.

¹³⁷ Н. Јовановић, *Двор кнеза Александра Карађорђевића, 1842-1858*, Београд 2009.

¹³⁸ А. Столић, *Ђорђе Симић – последњи српски дипломата XIX века*, Београд 2003.

¹³⁹ Д. Ђурић-Замоло, Стари конак у Београду, *Годишњак града Београда*, XXXVIII, Београд, 1991, 113-126; А. Столић, *Ђорђе Симић – последњи српски дипломата XIX века*.

¹⁴⁰ Д. Ђурић-Замоло, Стари конак у Београду, *Годишњак града Београда*, 38, 113-125; Т. Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*.

¹⁴¹ Устаљен назив за овај двор је био конак, да би након изградње Новог двора краља Милана Обреновића у непосредној близини, за њега почео да се користи термин Стари двор, како је и данас уобичајено у стручној и научној литератури. У овом двору је 1903. године у Мајском преврату, убијен последњи Обреновић на престолу, краљ Александар заједно са супругом, краљицом Драгом. Двор је годину дана након Мајског преврата у јуну 1904. године био порушен.

¹⁴² К. Митровић, *Двор кнеза Александра Карађорђевића, Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, Београд 2006, 307-309.

¹⁴³ К. Митровић, *Двор кнеза Александра Карађорђевића, Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, 308.

грађевина и потом начелник Архитектонског одељења Министарства грађевина, Никола Јовановић.¹⁴⁴

4. Иван Громан, Стари двор у Београду, 1876.

Избор ове куће за српски двор није био случајан. Њена еkleктична архитектура, заснована на стиливима неокласицизма и неоренесансе, у потпуности је одговарала потребама и идеологији либералног грађанства.¹⁴⁵ „Ренесансна архитектура имала је недвосмислену идеолошку конотацију владавине индивидуума, и у контексту либералног национализма, сагледавана је и тумачена као отелотворење демократских грађанских вредности. Двор је у овом случају био упадљив експонент и гарант тих идеала.“¹⁴⁶

Све четири фасаде двора су биле уједначено обрађене, у духу архитектонских академских стилова романтизма и неоренесансе. Стога, што је ова палата била подигнута на

¹⁴⁴ Д. Ђурић-Замоло, Стари конак у Београду, 113-126; S. G. Vogunović, Stari konak, u: Arhitektura, Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka, 393-396.

¹⁴⁵ М. Тимотијевић, Народно позориште у Београду – храм патриотске религије, *Наслеђе*, 6, Београд 2005, 9-42, 17.; К. Митровић, наведено дело, 308.

¹⁴⁶ Т. Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*, рукопис докторске дисертације, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, Београд 2014, 125.

М. Тимотијевић, Народно позориште у Београду – храм патриотске религије, 9-42, 17; К. Митровић, Наведено дело, 308; К. Шорске, *Fin- de- siecle у Бечу – Политика и култура*, Београд 1998;

узвишењу, са дворишне стране је изгледала као приземна зграда, док је са главне стране, која је била окренута према улици, она била спратно здање симетричне фасадне поделе. Зграда је била маркирана средишњим прочељем, који је на улазу у приземље имао трем, балкон на првом спрату и кровну атику као завршницу. Балкон који се налазио на средини грађевине имао је изузетно истакнуту улогу у репрезентацији владара и симболично место у његовом појављивању и комуникацији са народом.¹⁴⁷

На горњем спрату двора су се налазиле собе, трпезарија, салон, оцаклија и кафе оцак, а у приземљу су биле собе и подрум. У дворишту су биле помоћне просторије.¹⁴⁸ Током свечаности у дворишту резиденције се окупљао народ ради слушања музике коју је тим поводом свирао оркестар.¹⁴⁹ Салонски простор двора „представља верну копију салона неког мађарског племића; паркет је био инкрустриран и полиран, столице и софе пресвучене гримизним и белим свиленим дамастом, који је необичан луксуз у овим крајевима, таванице дивно омалане нежним бојама, у најбољем бечком стилу. Високе, беле порцеланске пећи налик на урне загревале су низ соба.“¹⁵⁰ Салон је био повезан са трпезаријом, „где је кухиња била у сваком погледу немачка“.¹⁵¹ По завршетку вечере служио се дезерт и шампањац, а свечани ручак би се завршавао „кафом, ликерима и чибуцима у салону; кнегиња и даме су се претходно повукле у своје одаје“.¹⁵²

„Смештање двора кнеза Александра Карађорђевића на Теразијама имало је великог значаја у политичком животу Србије. Овај поступак је утемељио нови дворски простор у симболичкој топографији Београда, који је био коришћен све до првих деценија XX века.“¹⁵³ Описи двора кнеза Александра Карађорђевића нас упућује на закључак да је он био опремљен у бидермајер стилу, као прихваћеном концепту средњоевропског грађанског културног модела. „Увођење бидермајера у српску дворску културу означавало је трансформацију елитне културе Србије и њено усклађивање са европским токовима.“¹⁵⁴ У двору је кнез Александар Карађорђевић имао галерију слика које је насликао Урош Кнежевић.¹⁵⁵ Портрет Карађорђа Петровића, устанничких првака и Девојке из Левча,

¹⁴⁷ Х. Вивијен, Србија рај сиромашног човека, *Београд у XIX веку*, Београд, 1989, 155.

¹⁴⁸ Б. Перуничкић, *управа вароши Београда 1820-1912*, 201; Н. Макуљевић, *Османско-српски Београд: визуелност и креирање градског идентитета (1815-1878)*, 186.

¹⁴⁹ Е.А. Пејтон, *Србија, – најмлађи члан европске породице*, 49.

¹⁵⁰ Е.А. Пејтон, Наведено дело, 49.

¹⁵¹ Е.А. Пејтон, Исто, 50.

¹⁵² Е.А. Пејтон, Исто, 50.

¹⁵³ Н. Макуљевић, *Османско-српски Београд: визуелност и креирање градског идентитета (1815-1878)*, 186.

¹⁵⁴ Н. Макуљевић, Наведено дело, 186.

¹⁵⁵ Н. Јовановић, *Двор кнеза Александра Карађорђевића, 1842-1858*, 228-229; К. Митровић, *Двор кнеза Александра Карађорђевића, у: Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, 302-323; Н. Макуљевић

симболично су представљали легитимитет династије, владарски континуитет и националну утемељеност, а у складу са функцијом дворске репрезентације.¹⁵⁶

5. Анастас Јовановић, Озаклија, Стари двор у Београду, око 1860., Вила Златни брег, Смедерево

На згради Старог двора је у време кнеза Михаила Обреновића био истакнут хералдички симбол Кнежевине Србије, који се налазио у атици над средишњим ризалитом

¹⁵⁶ Н. Јовановић, *Двор кнеза Александра Карађорђевића, 1842-1858*, Београд, 2009, 228 – 229; К. Митровић, *Двор кнеза Александра Карађорђевића*, 302-323.

зграде. Он је имао штит са крстом и оцилима, окружен венцем и надвишен кнежевском круном на порфири.¹⁵⁷

Луксузно уређени простори у кнежевом двору у Иванки, као и његово парковско окружење свакако су морали имати утицаја на уређење ентеријера и парка двора у Београду.¹⁵⁸ Изглед и опрема овог двора у време кнежевског пара Михаила и Јулије Обреновић имаће значајну улогу као наслеђени образац уређивања и репрезентације владарске куће из временског периода између 1860. и 1868. године.

Брат кнезу Михаилу Обреновићу, као потврда за наследног кнеза Србије, после смрти кнеза Милоша Обреновића, био је прочитан 1860. године у овом двору у „сали до балкона“.¹⁵⁹ Кнез Михаило Обреновић је од 1860. године живео у овом двору, у коме је имао свој кабинет, а собу до кабинета је користила кнегиња Јулија.¹⁶⁰ „Сем неколико портрета историјске вредности у стамбеним просторијама кнеза, видео сам неколико занимљивих предмета јужнословенске домаће радиности у малом пријемном кабинету кнегиње Јулије, који је њен отмени, истанчани укус претворио у прекрасни оријентални будоар. Ту су као добродошли гости сасвим неформално, свраћали уметници, научници и представљени странци. Висока госпођа је својом пажњом нарочито почастовала бискупа Штросмајера и професора Даничића, а пошто је била и љубитељ добре музике, многе вечери су улепшали Корнелије Станковић или чланови певачког друштва“.¹⁶¹ Током 1864. године помињана је жута сала у двору,¹⁶² а три године касније је забележено, да се кнез Михаило појављивао на балкону према улици.¹⁶³

Кнез Михаило и кнегиња Јулија су у овом двору приређивали балове којима је присуствовало и до триста званица.¹⁶⁴ Управитељ двора у овом периоду био је уметник Анастас Јовановић, који је имао несумњиво значајну улогу у артефицирању дворског живота и визуелног идентитета династије у двору.¹⁶⁵ У свечаним приликама он је носио фрак везен златом, бео прсник и „бикорн“ пун перја на ободу, а као церемонијал мајстор имао је и нарочиту палицу.¹⁶⁶

¹⁵⁷ М. Поповић, *Хералдички симболи на београдским јавним здањима*, Београд 1997, 30.

¹⁵⁸ Т. Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*, 163.

¹⁵⁹ М. Ђ. Милићевић, *Кнез Михаило у споменима некадашњег свог секретара*, Београд 1896, 2-3.

¹⁶⁰ М. Ђ. Милићевић, *Кнез Михаило у споменима некадашњег свог секретара*, 23.

¹⁶¹ Ф. Каниц, *Србија, земља и становништво, од римског доба до краја XIX века*, прва књига, Београд 2007, 70.

¹⁶² М. Ђ. Милићевић, *Кнез Михаило у споменима некадашњег свог секретара*, 122.

¹⁶³ М. Ђ. Милићевић, *Наведено дело*, 159.

¹⁶⁴ М. Ђ. Милићевић, *Исто*, 96.

¹⁶⁵ *Идентитет и медији: уметност Анастаса Јовановића и његово доба*, Београд 2017; Ј. Пераћ, *Анастас Јовановић (1817-1899): пионир примењене уметности и дизајна*, Београд 2017; В. Даутовић, *Мобилијар Обреновића из београдског Старог конака у манастиру Раковица*, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, V, 111-116.

¹⁶⁶ М. Ј. Стојимировић, *Прилози за историографију: Лакеји у двору, приредила С. Цветковић*, у: *Mons Aureus*, часопис за књижевност, уметност и друштвена питања, Смедерево 2020, 63-64, 121-131.

После убиства у Кошутњаку, у мају 1868. године, тело кнеза Михаила Обреновића, било је изложено у трпезарији Старог двора.¹⁶⁷

По повратку кнеза Милоша Обреновића у Србију, 1860. године, постојала је установа телесне гарде у којој су служили стасити младићи одевени у униформе са гајтанима и са перјаним капама на глави.¹⁶⁸ У току друге владавине кнеза Михаила Обреновића дошло је до значајнијег развоја дворског протокола. Кнез је личну послугу довео из Иванке, „тако да су његови кочијаша и момци већ носили не српске хаљине и фес, него неку врсту униформе за послугу по западњачком кроју.“¹⁶⁹ Пандуре из времена кнеза Милоша је заменила ливреисана послуга. „Кад би се Кнез Михаило и негиња Јулија извозили, поред кочијаша им је седео перјаник, тзв. јегер, одевен као неки официр, са капом украшеном белим перјем. Он им је отварао врата од кола, завијао им ноге у ћебе и пратио их до улаза у цркву и т.д., чекајући их пред вратима. У двору је било две-три врсте момака. Једни су служили само по кући, други само око стола, трећи су носили Кнезу или Кнегињи врскапуге и т. д., при шетњи или у некој другој прилици.“¹⁷⁰ *Правила за свечане пријеме у двору* које је потписала канцеларија кнеза, била су 1860. године објављена у Српским новинама.¹⁷¹ Њима су били одређени народни свечани празници, поводи за свечане пријеме на двору, распоред по коме ће се представници цркве и државе примати на двору током свечаности и наведени дворски простори за ове намене, средња парадна сала, велика сала лево од ње и дугачки салон окренут према дворишту.¹⁷²

У периоду између убиства кнеза Михаила Обреновића 1868. године до стицања пунолетства кнеза Милана Обреновића 1872. године двором је управљало Намесништво. У годинама после убиства кнеза Михаила Обреновића, на двору је остала иста послуга, телесна гарда, лакеји и кувари, који су били исплаћивани из цивилне листе.¹⁷³ Владари, кнез Александар Карађорђевић, кнез Михаило Обреновић и кнез/краљ Милан Обреновић коначно су дефинисали и устројили правила понашања на српском двору које је прихватио и последњи владар династије Обреновић, краљ Александар.¹⁷⁴

¹⁶⁷ *Дневник Бењамина Калаја 1868-1875*, 34.

¹⁶⁸ М. Ј. Стојимировић, Прилози за историографију: Лакеји у двору, 121-131.

¹⁶⁹ М. Ј. Стојимировић, Наведено дело, 121-131.

¹⁷⁰ М. Ј. Стојимировић, Исто, 121-131.

¹⁷¹ *Правила за свечана приманя у княжескомъ двору*, Србске новине, бр.156, 31.12.1860, Београд; *Правила свечаних примања на двору*, Одељење посебних фондова НБС.

¹⁷² *Правила за свечана приманя у княжескомъ двору*, Србске новине, бр.156, 31.12.1860, Београд; *Правила свечаних примања на двору*, Одељење посебних фондова НБС.

¹⁷³ М. Ј. Стојимировић, Наведено дело, 121-131.

¹⁷⁴ А. Столић, *Двор у Београду (1880-1903) између традиционалног и модерног, Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века*, 2, Београд 1998, 101-112; А. Столић, *Приватност у служби репрезентације*, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, 331-350.

Летњи дворови и бањске виле

Дворски комплекс у Топчидеру је био летња резиденција кнеза Милоша Обреновића. „Новина је била, пре свега, у основном поимању простора, свеобухватне организације и узајамних односа свих делова дворске целине.“¹⁷⁵ Конак су почели да граде Јања Михаиловић и његов сарадник Никола Ђорђевић 1831. године у духу балканске градитељске архитектуре.¹⁷⁶ У конаку су се по декоративној обради зидова и колориту издвајале собе кнеза Милоша и кнегиње Љубице. На спрату конака се налазила диванхана са декорацијама које су биле сликане уљаним бојама на дрвету и малтеру и то наизменични фризови флоралних орнамената и примитивно рађених сцена из живота кнеза Милоша.¹⁷⁷ У овој летњој дворској резиденцији кнеза Милоша Обреновића је била формирана уметничка збирка слика у којој су се налазила дела Константина Лекића, Јефтимија Поповића, Јована Стајића Тошковића и Арсенија Теодоровића.¹⁷⁸ Наредне године, исти неимари су започели изградњу придворне цркве Светог Петра и Павла.¹⁷⁹ У идућем периоду овде су зидани објекти који су имали економску функцију.¹⁸⁰

„Проглашавањем Топчидера за свој летњи дворца, кнез Милош је истакао своје владарске претензије над Београдом у већ постојећој чврсто дефинисаној констелацији односа између Београда и његове околине, односно града и природе. У том односу Топчидер је задржао континуитет значења као уточишта, природног раја, места заштићене приватности господара Београда.“¹⁸¹

¹⁷⁵ Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, 141.

¹⁷⁶ К. Митровић, *Топчидер – двор кнеза Милоша Обреновића*, Београд 2008

¹⁷⁷ К. Митровић, *Топчидер – двор кнеза Милоша Обреновића*.

¹⁷⁸ К. Митровић, Наведено дело.

¹⁷⁹ К. Митровић, Исто.

¹⁸⁰ К. Митровић, Исто.

¹⁸¹ К. Митровић, Исто.

6. Конак кнеза Милоша Обреновића у Топчидеру, фото Катарина Митровић

Од 1859. године двор у Топчидеру се реконструише, и поново постаје летњиковац кнеза Милоша а већ 1860. се гради конак кнеза Михаила Обреновића, који је био једноставна грађевина са ниским приземљем и спратом према улици, а партером према дворишту. На фасадама доминирају романтичарски елементи, попут лизена, зупчастих фризова и полукружни прозорски отвори.¹⁸²

„Препознавањем Топчидера као летњег дворца у српску политичку културу уводи се посебан простор за контролисане сусрете између кнеза и народа.“¹⁸³ Међу њима несумњиво најзначајнији догађај је била прослава педесете годишњице Таковског устанка, 1865. године.¹⁸⁴

У Смедереву је кнез Милош Обреновић утврдио свој домен са конаком и виноградом у временском периоду између 1827. године, када је започео куповину винограда, до 1833. године, до када је подигнут конак са подрумом и забележена производња и продаја вина.¹⁸⁵ Кнежево имање је формирано на брежуљцима изнад десне обале Дунава, карактеристичном по засадима винове лозе још из античког периода. Конак кнеза Милоша Обреновића у Смедереву, налазио се у идиличном и хармоничном природном окружењу, са шумом у

¹⁸² Б. Несторовић, *Архитектура Србије у XIX веку*, 223.

¹⁸³ К. Митровић, *Топчидер – двор кнеза Милоша Обреновића*, 30.

¹⁸⁴ М. Тимотијевић, Јубилеј као колективна репрезентација - прослава педесетогодишњице Таковског устанка у Топчидеру, *Наслеђе*, IX, Београд 2008, 9-51.

¹⁸⁵ С. Цветковић, *Вила династије Обреновић у Смедереву*.

залеђу и отвореним погледом на винограде, Дунав и банатску равницу у пејзажу који је био примерен божанском пореклу кнежевске владавине.¹⁸⁶ Кнез Михаило Обреновић је у смедеревском винограду саградио вилу и засадио још две хиљаде чокота француске винове лозе, четинаре и уредио парк према узорима парковске архитектуре у дворцу у Иванки у Словачкој у коме је живео између 1853. и повратка у Србију 1859. године.¹⁸⁷ Постојање кнежевског винограда у Смедереву утицало је на развој виноградарства у смедеревском крају, а у потоњем периоду краљеви Милан и Александар проглашавани су за прве виноградаре и заштитнике смедеревских винограда.¹⁸⁸ Током времена у летњем двору у Смедереву развијао се сложен систем дворске организације и облика дворске културе.¹⁸⁹

7. Конак кнеза Милоша Обреновића у Смедереву, 1914-1918, дописна карта објављено у: С. Цветковић, Вила династије Обреновић у Смедереву

Конак кнеза Милоша Обреновића у Смедереву¹⁹⁰, имао је подрумски део који је био намењен за производњу вина и ракије, а над њим су се налазиле соба и кухиња. Предмети који су пописани у овом двору у јуну 1903. године, наводе се као стари, што нас је навело да

¹⁸⁶ С. Цветковић, Наведено дело,

¹⁸⁷ С. Цветковић, Исто; С. Цветковић, Меморабилије Обреновића у изгнанству, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, уредници А. Боловић и А. Марушић, Горњи Милановац, 2016, 335-359.

¹⁸⁸ Аноним, Тежак, број 42, 17. октобар 1899, Београд; Аноним, Тежак, број 43, 24. октобар 1899, Београд

¹⁸⁹ С. Цветковић, *Вила династије Обреновић у Смедереву*.

¹⁹⁰ Конак је у Инвентару из 1903. године, пописан као Стари двор..

закључимо да су потицали из времена претходних владара, кнежева Милоша и Михаила Обреновића. У овом простору су била два гвоздена кревета, велико огледало са столом, стари шифоњер, два округла стола од плеха, за које се наводи да је један сасвим стари, старо канабе, стари вашкастен, две старе покварене пушке, плетено канабе, једанаест различитих столица, орман са фиокама, нахткасне, два чирака. У читавом смедеревском дворском комплексу само су у овом простору биле пописане две иконе.¹⁹¹

У смедеревском династичком топосу, кнез Михаило Обреновић је 1865. године, саградио једноспратну, класицистичку вилу са богато декорисаним дрвеним елементима у швајцарском стилу, који је у то време био заступљен на бањским вилама европске аристократије.¹⁹² Приземна основа виле кнеза Михаила Обреновића је почивала на високом темељу са подрумом, над којом је доминирао централни део са застакљеним тремом рустичне дрвене конструкције над главним улазом. Лево и десно од улаза се простирала приземна зграда у класицистичком стилу.¹⁹³ Наглашени трем са дрвеним декоративним елементима овој вили је дао карактеристике швајцарског стила.¹⁹⁴ Централни салон у приземљу ове виле био је место окупљања кнеза и његове свите. У време бербе грозђа овде се остајало по неколико дана, а у централном салону би се весело и пријатно проводило време „до неко доба ноћи“..¹⁹⁵ Из летњег двора у Смедереву кнез Михаило Обреновић је одлазио у лов у околину која је била богата шумама.¹⁹⁶

¹⁹¹ Пописник Старог и Новог двора Обреновића у Смедереву, Архив Србије, ПМЦ, 1903, Инвентар ствари, к.12, бр.308; С. Цветковић, Наведено дело, 185-202.

¹⁹² С. Цветковић, Исто, 51-56.

¹⁹³ Исто, 51-56.

¹⁹⁴ Исто, 51-56.

¹⁹⁵ Српске новине, 30. Септембар 1865, број 109, Београд; С. Цветковић, Исто, 51-56.

¹⁹⁶ С. Цветковић, Исто, 135-136.

8. Милан Јовановић, Вила кнеза Михаила Обреновића у Смедереву, око 1893,
Народна библиотека Србије, Одељење посебних фондова, АФ-7

У Брестовачкој бањи је за кнеза Александра Карађорђевића, 1856. године био саграђен конак.¹⁹⁷ Налазио се на стрмој падини брега, тако да је са једне стране имао спратну, а са друге приземну фасаду. Особеност архитектуре овог конака је била у основи са вестибилном у чијој осовини се пружало једнокрако степениште са галеријом на спрату. У приземљу су са обе стране биле по две собе, а на спрату око галерије је био развијен низ мањих и већих просторија.¹⁹⁸

Посебно место у дворској култури овог времена припада летњиковцу који је зидан за кнеза Михаила Обреновића у Буковичкој бањи, између 1868 до 1872. године. Током летњег периода, осим одласака на своје пољско добро Иванку код Братиславе,¹⁹⁹ или бању Гастајн,²⁰⁰ кнез Михаило је одмарао у Буковичкој бањи код Аранђеловца, када је и настала

¹⁹⁷Б. Несторовић, *Архитектура Србије у XIX веку*, 223.

¹⁹⁸Б. Несторовић, *Архитектура Србије у XIX веку*, 223.

¹⁹⁹Српске новине, 1. август 1867, 12. август 1867, Београд.

²⁰⁰Српске новине, 15. јун 1867, Београд.

идеја о изградњи Старог здања²⁰¹ Кнез је у бањи остајао и по неколико недеља „да би примером подстакао имућније кругове српског друштва да посећују домаћа лечилишта.“²⁰² Планирано здање је према замисли кнеза Михаила планирамо да буде његова летња резиденција и скупштински дом.²⁰³ Архитекта овог здања у еклектичном романичко-готском, односно романтичарском стилу је био Коста Шрепловић, државни архитекта, који је био ангажован на многим здањима који су грађени у време кнеза Михаила Обреновића. Према његовом пројекту је био уређен и парк око летњиковца.²⁰⁴ Зграда је имала наглашен средњи блок и бочна крила. У централном делу се налазила велика сала за забаве, која је са галеријом за музику заузимала други и трећи спрат. Испод сале за забаве је била трпезарија са пространом терасом која је била окренута ка главном шеталишту и изворима минералне воде.²⁰⁵ Кнез Михаило је убијен 1868. године, а здање које је било завршено 1872. године, постало је главни бањски хотел.²⁰⁶

9. Летњи двор кнеза Михаила Обреновића у Аранђеловцу,
Народни музеј Аранђеловац, НМАР, I-568

²⁰¹ Српске новине, 8. јул 1865, Београд; Ф. Каниц, *Србија земља и становништво*, 465-466; Т. Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*, 165-166; З. Петровић, *Два века Буковичке бање*, Аранђеловац 2018, 33.

²⁰² Ф. Каниц, Наведено дело, 466.

²⁰³ Т. Борић, Наведено дело, 166.

²⁰⁴ З. Петровић, *Буковићка бања у Аранђеловцу од 1875. до 1912. године*, *Шумадијски записи VI*, Аранђеловац 2012, 145-224; З. Петровић, *Два века Буковичке бање*, 33.

²⁰⁵ З. Петровић, *Два века Буковичке бање*, 33.

²⁰⁶ Т. Борић, Наведено дело, 166; З. Петровић, Наведено дело, 33.

Дворови владара изван Србије: Херешти и Иванка на Дунаву

Властеоски дворци и спахијски летњиковци који су зидани на подручју Војводине под управом Хабзбуршке монархије и румунским кнежевским велепоседима могли су да утичу на архитектуру дворских здања династије Обреновић у Србији, посебно у периоду после 1830. године.²⁰⁷ Кнез Милош Обреновић је 1833. године купио два велика племићка имања у Влашкој, „и то је додатно утицало на инкорпорирање ове концепције дворског комплекса у нашој средини“.²⁰⁸

Највише времена током изгнанства које је трајало од 1839. до 1858. године кнез Милош Обреновић провео је у свом дворцу на имању Херешти у Румунији.²⁰⁹ Имање се налазило у жупанији Илфов, а кнез Милош га је купио од породице Настурел, једне од најстаријих бојарских породица, 1831. године. Дворац под називом „Камена кућа“ датира из 1644. године.²¹⁰ Кнез Милош је источном зиду дворца додао латерални део који је повезивао по једну просторију у приземљу и на спрату. Изнад спрата је била сазидана двоспратна кула као осматрачница. У близини дворца је била обновљена црква у неокласицистичком стилу.²¹¹

Кнез Михаило Обреновић је са својом супругом Јулијом у периоду након венчања 1853. године до 1859. живео у дворцу у Иванки код Братиславе.²¹² И после повратка у Србију кнежевски пар је током лета посећивао дворац у Иванки.²¹³ Дворац је био изграђен у трећој четвртини 18. века у рококо стилу и припадао је породици Grassalkovichovcov.²¹⁴ Током времена архитектура дворца је мењана, са решењима која су преузимана из средњовековне архитектуре, романике и готике, што је дворцу давало карактеристике архитектуре романтизма. Дворац је био окружен импозантно уређеним парком, са алејама кестенова, сребрног бора, храстовима, скулптурама, бињекташима и водоскоцима.²¹⁵ Здање дворца је било троспратно. У приземљу је био велики хол, десно од њега се налазила трпезарија, лево су биле спаваће собе за госте. На спрату су се налазили салони и мање собе, међу којима се издваја билијарска соба, затим кнежева спаваћа соба са кабинетским салоном поред,

²⁰⁷ Т. Борић, Двор у Савамали-темељ српског Београда изван шанца, *Култура*, 155, Београд 2017, 362-363.

²⁰⁸ Т. Борић, Двор у Савамали-темељ српског Београда изван шанца, 363.

²⁰⁹ В. Поповић, Српски поседи у Румунији у 19. веку, *Зборник радова Народног музеја*, Чачак 1974.

²¹⁰ В. Поповић, Српски поседи у Румунији у 19. веку.

²¹¹ В. Поповић, Наведено дело.

²¹² Д. Страњаковић, *Михаило и Јулија*, Београд 1940; С. Цветковић, Меморабиле Обреновића у изгнанству: Иванка и Бијариц, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, 337.

²¹³ Српске новине, 1. август 1867, 12. август 1867, Београд.

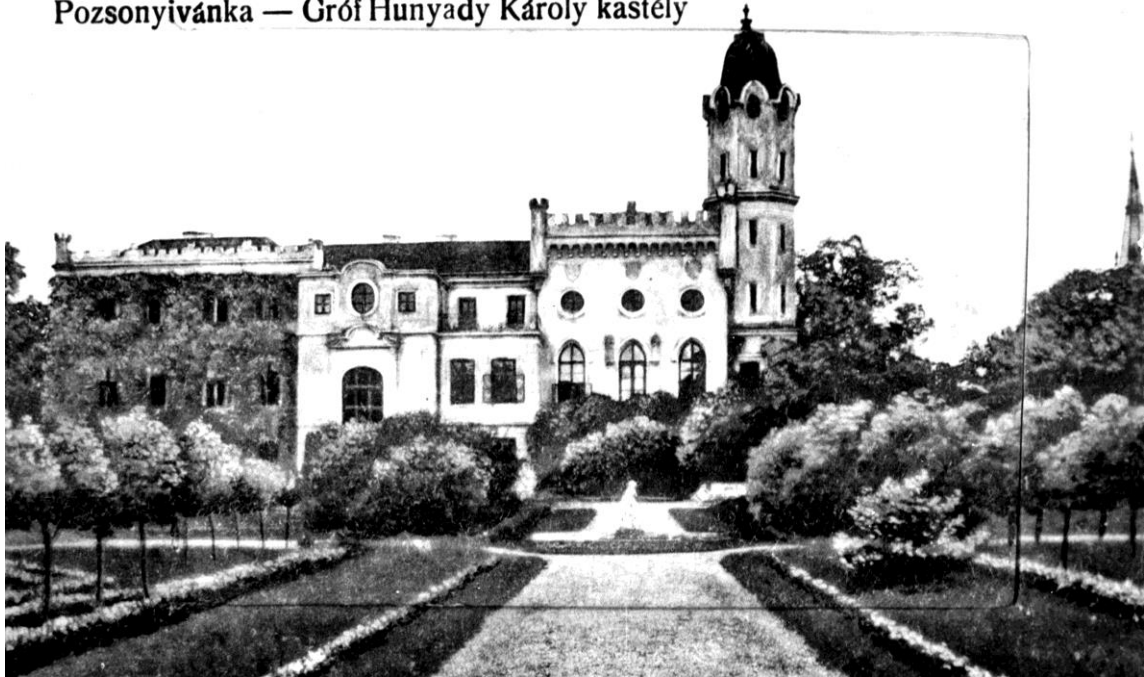
²¹⁴ K. Varga, *A gödöllői kastély évszázadai*, Budapest 2000.

²¹⁵ Semendria, *Кнез Михаилова Иванка*, Самоуправа, 20. септембар 1936, бр. 178.

кнегињин будоар и кнегињина спаваћа соба.²¹⁶ Преко пута дворца је била капела за молитве.²¹⁷

Захваљујући темељним описима просторија у дворцу кнеза Михаила Обреновића у Иванки, које нам је оставио Милан Јовановић Стојимировић, упознајемо се са дворском културом владара династије Обреновић и опремањем дворских ентеријера која ће бити темељ уређења његових дворских простора по повратку у Србију, као и потоњим владарима, кнезу/краљу Милану и краљу Александру Обреновићу.²¹⁸

Pozsonyivánka — Gróf Hunyady Károly kastély

10. Дворац кнеза Михаила Обреновића у Иванки на Дунаву, око 1919, дописна карта
Колекција Петера Блубла

У просторијама двора у Иванки, салонима, собама, трпезарији, будоару и холу налазио се стилски намештај, на чијим се појединим комадима налазио грб Кнежевине Србије (камин, клупе за седење). Милан Јовановић Стојимировић наглашава да намештај који је он имао прилике да види 1936. године датира из времена пре 1868. године. Он је

²¹⁶ Semendria, *Кнез Михаилова Иванка*, Самоуправа, 20. септембар 1936, бр. 178; М.Ј. Стојимировић, *Таковски грм*, Легат Леонтија Павловића, ЛН-1, Народна библиотека Смедерево; С. Цветковић, *Меморабиле Обреновића у изгнанству: Иванка и Бијариц, Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, 335-359; С. Цветковић, *Династија Обреновић у колекционарској и писаној оставитини Милана Јовановића Стојимировића*, хабилитациони рад за звање музејског саветника, Народни музеј, Београд, 2019.

²¹⁷ Semendria, *Кнез Михаилова Иванка*, Самоуправа, 20. септембар 1936, бр. 178; М.Ј. Стојимировић, *Таковски грм*, Легат Леонтија Павловића, ЛН-1, Народна библиотека Смедерево.

²¹⁸ Semendria, *Кнез Михаилова Иванка*, Самоуправа, 20. септембар 1936, бр. 178; М.Ј. Стојимировић, *Таковски грм*, Легат Леонтија Павловића, ЛН-1, Народна библиотека Смедерево; С. Цветковић, *Меморабиле Обреновића у изгнанству: Иванка и Бијариц*, 335-359; С. Цветковић, *Династија Обреновић у колекционарској и писаној оставитини Милана Јовановића Стојимировића*, хабилитациони рад за звање музејског саветника, Народни музеј, Београд, 2019.

такође, навео низ уметничких слика, графике и фотографије које су биле у двору, а међу њима је било највише портрета. У салону на спрату је био портрет кнеза Михаила са кајзербартима, и са огртачем, у билијарској соби портрет кнеза Милоша Обреновића на плеху и један мањи портрет кнеза Михаила на коме је он био представљен као мађарски племић на коњу и шеширом са перима.²¹⁹ По значају се издвајају бакрорез са представом кнеза Михаила у фаетону, који је рађен према цртежу немачког сликара Франца фон Ленбаха,²²⁰ и фотографија Анастаса Јовановића, Таковски грм из 1865. године.²²¹

Франц фон Ленбах је у потоњем периоду, 1876. године, портретисао и кнегињу Јулију Хуњади,²²² о чему пише и Стојимировић у својим текстовима.²²³ Из каснијег периода су портрети краљице Наталије и престолонаследника Александра као детета одевеног у шумадијску народну ношњу сликани техником акварела. Исти уметник аутор је ведуте београдске кафане из средине 19. века, и портрета српске жене са села која на обрамици носи ћурке на пијаци. Ове аквареле су Јулији Хуњади поклонили краљ Милан и краљица Наталија током посете двора у Иванки.²²⁴ У двору је било пиротских ћилимова и неколико православних икона.²²⁵

²¹⁹ Semendria, *Кнез Михаилова Иванка*, Самоуправа, 20. септембар 1936, бр. 178; М.Ј. Стојимировић, *Таковски грм*, Легат Леонтија Павловића, ЛН-1, Народна библиотека Смедерево; С. Цветковић, Меморабилеје Обреновића у изгнанству:Иванка и Бијариц, 335-359; С. Цветковић, *Династија Обреновић у колекционарској и писаној оставитини Милана Јовановића Стојимировића*.

²²⁰ С. Цветковић, Меморабилеје Обреновића у изгнанству:Иванка и Бијариц, 335-359; С. Цветковић, *Оставитина Милана Јовановића Стојимировића у Уметничком одељењу Музеја у Смедереву*, Смедерево 2010, 38, 109; О Францу Ленбаху видети: S. Bатушић, LENBACH, Franz Seraph, *Enciklopedija Likovnih umjetnosti*, 3, Zagreb MCMLXIV, 301.

²²¹ С. Цветковић, *Оставитина Милана Јовановића Стојимировића у Уметничком одељењу Музеја у Смедереву*, 65; С. Цветковић, *Династија Обреновић из пера Милана Јовановића Стојимировића*, *Mons Aureus*, часопис за књижевност, уметност и друштвена питања, 39/2013, Смедерево, 130; М. Тимотијевић, *Таковски устанак – Српске Цвети, о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној политици званичне репрезентативне културе*, Београд 2012, 113

²²² M. Derez, S. Vanhauwaert, A. Verbrugge, *Arenberg: portrait of a family, story of a collection*, Leuven 2018,330.

²²³ С. Цветковић, Меморабилеје Обреновића у изгнанству:Иванка и Бијариц, 335-359.

²²⁴ С. Цветковић, Меморабилеје Обреновића у изгнанству:Иванка и Бијариц, 335-359.

²²⁵ С. Цветковић, Наведено дело, 335-359.

11. Анастас Јовановић, Таковски грм, 1865,фото, Музеј у Смедереву, ЗЛУ-134

У билијарској соби је била библиотека у којој се налазило прво издање Новог завета у преводу Ђуре Даничића, песме Вука Караџића, посланице Ђуре Даничића, издања Загребачке академије наука, књиге о историјским личностима, Наполеону Бонапарти, лекције из српског језика писане руком Ђуре Даничића и књиге о лову и коњима.²²⁶

12. Ентеријер дворца кнеза Михаила у Иванки, око 1919, колекција Петера Блубла

²²⁶ Semendria, *Кнез Михаилова Иванка*, Самоуправа, 20. септембар 1936, бр. 178; С. Цветковић, Исто, 340-341.

Уметност и дворска култура у Србији у време кнеза и краља
Милана Обреновића
(1872-1889)

Дворска култура и уметност у Србији у периоду између 1872. и 1889. године, који обухвата владавину српског кнеза, потоњег краља Милана Обреновића, од проглашења његовог пунолетства 1872. године, до абдикације 1889. године, пролази кроз процесе интензивног развоја и европеизације. У овом, не тако дугом периоду, одвијао се процес коначног конструисања и уобличавања дворске културе и уметности у нововековној Србији.

Последње три деценије 19. века у Србији биле су испуњене динамичним и значајним политичким и историјским догађајима који су се по многим питањима одражавали на развој српског двора, дворску културу и уметност. Сразмерно догађајима који су били последица историјских околности и као такви утицали на српски двор, такође снажан утицај имали су међусобни односи у кнежевско краљевском дому Обреновића. Да бисмо могли да разумемо природу развоја дворске културе и уметности у Србији измеђи 1872. и 1889. године било је веома значајно познавање кључних историјских догађаја, општих друштвено политичких околности у земљи и породичних односа у владарском дому. У овом периоду земља је стекла независност, проширене су државне границе, постала је краљевина, и пролазила је кроз интензиван процес модернизације, што се све заједно директно рефлектовало на репрезентацију двора, однос монарха према уметности, односе са суседним дворovima и угледање на њихово уређење.

После убиства кнеза Михаила Обреновића у Кошутњаку 29. маја 1868. године, за наследног кнеза Србије је био проглашен Милан Обреновић, који је у то време био малолетан.²²⁷ До стицања услова за његово преузимање владавине било је образовано трочлано намесништво, у чијем саставу су били Миливоје Блазнавац, Јован Ристић и Јован Гавриловић, који су управљали земљом до 1872. године.²²⁸ На дан рођења, 10. августа 1872.

²²⁷ С. Јовановић, *Влада краља Милана*, I, Београд 2005, 1-52; Н. Јовановић, *Краљ Милан IV Обреновић*, Београд 2019; В. Јовановић, *Стари бирократски строј – темељ државне управе*, у: *Наличја модернизације, српска држава и друштво у време стицања независности*, Београд 2017, 17-22.

²²⁸ *Дневник Бењамина Калаја 1868-1875*, обрада и коментар Андрија Раденић, Београд-Нови Сад 1976; С. Јовановић, *Влада краља Милана*, I, 1-52; С.М. Гребенац, *Кроз историју Срба, Краљ Милан и његово доба*, Београд 1938; В. Јовановић, *Стари бирократски строј – темељ државне управе*, у: *Наличја модернизације, српска држава и друштво у време стицања независности*, 17-19; Н. Јовановић, *Краљ Милан IV Обреновић*.

године, Милан Обреновић се прогласио пунолетним, три године пре законског рока, чиме је започела његова самостална владавина као кнеза Србије.²²⁹

Српски кнез, потом краљ Милан Обреновић, био је син капетана Милоша Обреновића и племкиње Марије Катарци, унук Јеврема Обреновића, рођеног брата кнеза Милоша Обреновића.²³⁰ Рођен је у Влашкој, у Марашештију 1854. године.²³¹ Кнез Милан Обреновић се 1875. године оженио Наталијом Петровном Кешко, ћерком руског племића и бољара из Бесарабије, пуковника Петра Ивановича Кешка и румунске принцезе из Молдавије, Пулхерије Стурца.²³² Наталија Кешко се родила у Фиренци 2/14. маја 1859. године. Годину дана након венчања, 1876. године, владарски пар је добио сина Александра, престолонаследника Србије.²³³

Исте године почињу српско-турски ратови (1876-1878), након чијег завршетка ће уследити међународна признања Санстефански уговор и Берлински конгрес 1878. године, који ће Србији донети независност у односу на Отоманску империју и значајно проширење територија државе.²³⁴ Овом низу важних историјских догађаја, посебно место припада тријумфалном уласку кнеза Милана у ослобођени Ниш, 3. јануара 1878. године.²³⁵ Независност Србије свечано је била прослављена 10. августа ове године, симболично, на дан рођења кнеза Милана Обреновића, као новог рођења и препорода земље.²³⁶

Након Санстефанског уговора и Берлинског конгреса, међународна државна политика кнеза Милана Обреновића се значајно променила, посебно у односу који је он до тада имао према Русији. Услед изостанка њене подршке у остваривању државне националне политике и интереса Србије, кнез Милан се окренуо ка изградњи аустријско-српских односа.²³⁷ „После „Берлинског конгреса“, Аустрија је постала јачи чинилац на Балкану него Русија;“²³⁸ У спољној и унутрашњој политици осамдесетих година 19. века Србија је постала вишеструко везана за Аустроугарску, међу којима се издвајају Трговински уговор, Тајна конвенција и

²²⁹С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, I, 270; В. Јовановић, *Стари бирократски строј – темељ државне управе*, у: Наведено дело, 19; Н. Јовановић, *Краљ Милан IV Обреновић*; N. Jovanović, *Portret jednog kralja, u: Метовари краља Милана, deset poglavlja iz života prvog srpskog kralja*, Београд 2019.

²³⁰ Н. Јовановић, *Краљ Милан IV Обреновић*.

²³¹ Н. Јовановић, Наведено дело.

²³² Српске кнегиње, *Орао: велики илустровани календар за 1878*, Нови Сад 1877, 1-2; Б. Милосављевић, *Београдски родослови*, Београд 2020, 125, 339.

²³³ Н. Јовановић, *Краљ Милан IV Обреновић*.

²³⁴ Д. Ковачевић, М. Самарцић, *Краљ Милан и Скупштина*, у: *Скупштинске беседе краља Милана о стопедесетогодишњици рођења (1854-2004)*, приредили Душко М. Ковачевић и Момир Самарцић, Нови Сад 2005, 7-16, 9.

²³⁵ Српске новине, 6. јануар 1878.

²³⁶ Српске новине, 2. август 1878, 18. август 1878.

²³⁷ Д. Ковачевић, М. Самарцић, *Краљ Милан и Скупштина*, у: *Скупштинске беседе краља Милана о стопедесетогодишњици рођења (1854-2004)*, 7-16,

²³⁸ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ.3, Београд 2005, 503.

Железничка конвенција.²³⁹ Француска и Русија су на различите дипломатске начине тежиле да у овом периоду умање утицај Аустроугарске монархије у Србији.²⁴⁰

Управо, при оваквом распореду снага, аустрофилска политика кнеза Милана Обреновића, одговарала је остваривању српске државне самосталности, чији је резултат било проглашење Србије за Краљевину 1882. године.²⁴¹ Овај догађај је представљао круну историјских процеса којима је Србија стекла нов положај међу европским државама. Празник проглашења земље за Краљевину свечано је био прослављен 22. фебруара 1882.године, и од тада се прослављао као народна светковина.²⁴² Успостављање монархистичке власти и пуна политичка независност у односу на Османско царство, значило је уједно и најутицајнију прекретницу у обликовању српског двора. Након неколико година, 1885. земљу су потресли ратни сукоби са Бугарском.²⁴³

У владарском дому династије Обреновић у овом временском периоду су постојали многобројни међусобни, породични проблеми, међу којима се издваја развод краљевског пара Милана и Наталије 1888. године.²⁴⁴ „У целој нашој прошлости тешко да је иједна породична криза имала толико обиман и дубок политички утицај као што је сукоб и разлаз између краља Милана и краљице Наталије. Готово од првих дана кад су сцене у краљевској породици почеле да бивају озбиљније, оне су добиле политички карактер и задржале га цело време. Те сцене изазвале су неколико одлука краља Милана које су биле од великог значаја и за спољашњу и за унутрашњу политику Србије.“²⁴⁵ Француска је после развода краљевског пара била подељених симпатија, а створио се утисак да је више била на страни краљичиној, али и да се уздржавала од отворене подршке, будући опрезна у односима са краљем Миланом, чији је утицај у Србији био знатно већи.²⁴⁶

Државотворна национална политика династије Обреновић се посебно одражавала у домену уметничког деловања и развоја, међу којима су изградња и опремање дворова представљали њен суштински и најрепрезентативнији облик изражавања. Стога ће фокус истраживања бити усмерен према осветљавању концепта функционисања постојећих дворова, изградњи и адаптацији нових дворова, летњиковаца и бањских павиљона, на организацију и уређење њихових ентеријера у складу са потребама културе дворске репрезентације, њихову опремљеност уметничким делима и делима примењене уметности, која се реализовала под меценатством и патронажом монарха.

²³⁹ Д. Ковачевић, М. Самарцић, Наведено дело, 7-16.

²⁴⁰ А. Мале, *Дневник са српског двора*, 23.

²⁴¹ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ.3, 503.

²⁴² С. Јовановић, Наведено дело.

²⁴³ С. Јовановић, Исто.

²⁴⁴ В. Ћоровић, *Краљ Милан и жене*, Политика, 1. март 1925; Н. Крстић,

²⁴⁵ В. Ћоровић, *Краљ Милан и жене*, Политика, 1. март 1925.

²⁴⁶ А.Мале, *Дневник са српског двора 1892-1894*, 23.

Наведени услови су утицали на избор здања за двор, његово место и позицију изградње, уређење и опремање дворских простора, верски и духовни живот на двору, укључујући и репрезентацију дворских свечаности, са циљем учитавања географске и националне припадности монарха одређеном историјском простору.

Док за време владавине Милоша Обреновића паралелно постоје османски и европски културни модел, са доминантним османским моделом, који је посебно био изражен у архитектури дворова и култури становања, за време кнеза/краља Милана Обреновића процес деосманизације је коначно завршен, а османска култура у опремању простора српског двора се креће у оквирима концепта уређивања савремених европских дворских ентеријера. Дух османске културе у њима је био изражаван опремањем „арапског салона“, односно „турске собе“ или „источњачке собе/салона“ који је сада био у функцији оживљавања тајанственог и сензибилног духа далеког Оријента у Европи, „као његова контрастна слика“.²⁴⁷ Тако су, следствено апартманима принца Рудолфа у двору Хофбург у Бечу, у којима је постојала посебно намештена „Турска соба“ уређена у стилу бечке моде Оријента,²⁴⁸ или пак, „Источњачком салону“ румунске краљевске породице у дворцу Пелеш код Синаје,²⁴⁹ у српским дворovima у Београду (Старом двору - Конаку и Новом двору) и Нишу, такође постојали издвојени дворски простори маркирани као „турска соба“ односно „арапски салон“ или „источњачка соба“.²⁵⁰

У Београду је кнежевско/краљевски пар Милан и Наталија Обреновић живео у наслеђеном двору, Старом конаку, кнеза Михаила Обреновића, који ће уређивати и опремати према свом укусу.²⁵¹

У Нишу, 1878. године, непосредно после његовог ослобођења и потписивања Берлинског споразума, којим су државне границе проширене за четири округа, кнез Милан Обреновић, утврђује и уређује двор у откупљеним беговским конацима.²⁵² Одлука кнеза Милана Обреновића, да двор конституише у кући османске архитектуре коју је откупио од некадашњег турског заповедника града, значила је израз његове наклоњености према османској култури.

²⁴⁷ E. V. Said, *Orientalizam*, Beograd 2000, 10,

²⁴⁸ E.B. Ottillinger, „Kronprinz Rudolfs „Türkisches Zimmer“ und die Orientmode in Wien“. In Mayr-Oehring E./Doppler E. *Orientalische Reise, Malerei und Exotik im späten 19. Jahrhundert. Ausstellungskatalog. Wien Museum Hermesvilla 2003. S.94-104.*

²⁴⁹ Vacaresco, H., *Kings and Queens I Have Known*, New-York and London, 1904; Е. Вакареску, Суверени Србије, поглавље из књиге Краљеви и краљице које сам познавала, *Српски књижевни лист*, 28/133, Београд 2020, 22-23.

²⁵⁰ Архив Србије, Председништво Министарског Савета, 1903, Инвентар ствари, к.12, број 308.

²⁵¹ Ф. Каниц, Краљевина Србија и српски народ, у: *Београд у деветнаестом веку*, Београд 2008.

²⁵² Ф. Каниц, *Србија земља и становништво*, II, 161; Т. Борић, Владарски простор: летњи двор Милана Обреновића у Нишу, у: *Традиционална естетска култура: простор*, ур.Д. Жунџић, Београд – Ниш 2016, 247-262.

У освит проглашења Србије за Краљевину кнез Милан је започео изградњу репрезентативне дворске резиденције у Београду, која ће бити завршена 1884. године.²⁵³ У овом периоду за њега бечки архитекта Ото Вагнер пројектује ловачку кућу.²⁵⁴ Двор у Крагујевцу који је наследио од кнеза Михаила Обреновића, готово да није био коришћен у ово време,²⁵⁵ као ни летњи двор у Смедереву, у који је повремено одлазио кнез Милан ради потребе лова, или пак на излет краљица Наталија Обреновић.²⁵⁶ Дворови у Нишу и Смедереву ће временом постати два засебна дворска простора маркирана одвојеним боравцима краљевског пара у њима, тако што ће нишки двор припадати краљу Милану, а смедеревски краљици Наталији Обреновић.²⁵⁷

Српски двор у временском периоду од 1872. године до 1889. био је окренут коначном дефинисању образаца двора и дворске културе усвајајући стандарде западноевропске културе у визуелној артикулацији двора и дворских простора, пре свега Беча и Париза, којима је изражаван статус земље и владара и њихове културе репрезентације. Истовремено, двор је био маркиран предметима који су били носиоци националне уметности и традиционалне културе.²⁵⁸ Територијално проширење државних граница иницирало је ангажовање уметника на њиховој визуелизацији.²⁵⁹

Неочекивано, и упркос противљењу најближих сарадника краљ Милан Обреновић је абдицирао 1889. године, остављајући престо свом, у то време још увек малолетном, сину Александру.²⁶⁰

Утицај краља Милана Обреновића на српском двору се наставио и у потоњем периоду, са појачаним интензитетом и континуитетом од 1897. године, до коначног прекида 1900. године, који је уследио након веридбе његовог сина Александра са Драгом Машин.²⁶¹

²⁵³ Ф. Каниц, Краљевина Србија и српски народ, у: *Београд у деветнаестом веку*, Београд 2008; С. В. Недић, Из историје Старог двора, *Наслеђе*, II, Београд 1999.

²⁵⁴ П. Васић, Један пројект Ота Вагнера у Србији, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, 15, Нови Сад, 1979, 401-405.

²⁵⁵ Архив Србије, Поклони и откупи, 27/170.

²⁵⁶ С. Цветковић, *Вила династије Обреновић у Смедереву*, Смедерево 2012.

²⁵⁷ С. Цветковић, *Вила династије Обреновић у Смедереву*.

²⁵⁸ А. Столић, „Двор у Београду (1880-1903) између традиционалног и модерног“, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века – 2*, Београд 1998, 101-112; А. Столић, *Краљица Драга*, Београд 2000; А. Столић, Приватност у служби репрезентације, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, 331-350.

²⁵⁹ Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја*; Ј. Трајков, Т, Албум краљице Наталије Обреновић, *Крушевачки зборник*, XIII, Крушевац 2008, 101-113; Трајков, Ј., Рад Владислава Тителбаха на истраживању и представљању српског културно-историјског и етнографског наслеђа, *Корени*, VII, Јагодина 2009, 23-30.

²⁶⁰ Н. Крстић, ; С. Јовановић, *Влада краља Милана*, ; Н. Јовановић, *Краљ Милан IV Обреновић*.

²⁶¹ А. Столић, *Краљица Драга*; Н. Јовановић, Наведено дело ; С. Рајић, *Александар Обреновић владар на прелазу векова, сукобљени светови*, Београд 2011.

Обликовање уметности и дворске културе у Србији 1872-1889

Осим политичких и друштвено-историјских околности у оквирима којих су се развијали двор, дворска култура и уметност, на њих су снажан утицај имали образовање, васпитање и лична култура владара, њихових супруга и најближег дворског окружења. Део личне културе владара осим образовања, градио се на путовањима, пријемима и боравцима на иностраним дворовима и познавању и прихватању актуелних модела европске дворске културе. Дужи боравци у иностранству, посебно у европским метрополама и аристократским одмаралиштима такође су доприносили усвајању европског културног обрасца, посебно преко познавања културе становања и уметности.

Основно образовање кнеза/краља Милана Обреновића није било редовно и континуирано. Било је започето у Букурешту у Румунији, у кући његове мајке и баке. Гувернанта Милана Обреновића била је Шкотланђанка, госпођица Ален, која је надгледала његово образовање.²⁶² Током овог периода, татор Милана Обреновића био је кнез Михаило Обреновић, на чију иницијативу је он као дечак од девет година послат у Париз на васпитавање.²⁶³ За васпитача је одређен француски филозоф Франсоа Ије, који је у наредних пет година испуњавао ту улогу,²⁶⁴ и захваљујући коме је Милан Обреновић стекао довољно знања да би од 1867. године могао да настави школовање на париском лицеју „Луј Велики“ у коме је исказао солидно владање и знање.²⁶⁵ Убиством кнеза Михаила Обреновића, његово школовање се прекида и он долази у Београд са васпитачем Ијеом, који је нажалост следеће године преминуо.²⁶⁶ За новог кнежевог васпитача је био постављен Медо Пуцић, „одушевљени Славјанин“ како су га називали, а који према мишљењу савременика и историчара није успео да одговори на своју улогу васпитача.²⁶⁷ У великом илустрованом календару Орао за 1877. годину се наводи да су осим главног васпитача Меда Пуцића на кнежево образовање утицали и први српски књижевници.²⁶⁸

²⁶² Е. Вакареску, Суверени Србије, Краљеви и краљице које сам познавала, *Српски књижевни лист*, 28/133, Београд 2020, 22-23.

²⁶³ Н. Јовановић, Исто.

²⁶⁴ О. Merten, Franois Huet, *Biographie nationale de Belgique*, vol. IX, Bruxelles 1886-1887, 626-632.

²⁶⁵ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, I, 272-275.

²⁶⁶ С. Јовановић, Наведено дело, 272-275; О. Merten, Franois Huet, *Biographie nationale de Belgique*, vol. IX, 1886-1887, 626-632.

²⁶⁷ Љ. Каљевић, *Моје успомене*, приредио Слободан Турлаков, Ужице 2006, 35-36; С. Јовановић, Исто, 275-276.

²⁶⁸ Орао, велики илустровани календар за 1877, Нови Сад 1877.

О почецима образовања у Француској кнез/краљ Милан је касније говорио Чедомиљу Мијатовићу следеће: „Може бити вама није познато да је мени моје право васпитање дао славни француски филозоф monsieur Huetте који је био атеиста и од кога сам ја научио велику истину: да се хришћанска црква vara, кад тврди да има Бога. Мој дворски лекар, ваш школски друг др Владан Ђорђевић, дели са мном то моје знање, на име, да, нема Бога“.²⁶⁹ Сам Милан Обреновић је сматрао да је много изгубио у образовању због смрти свог учитеља Хијета, кога је сматрао за врло образованог, разумног и поштеног човека.²⁷⁰ У успоменама савременика кнеза/краља Милана, као и у потоњој литератури је забележено да се он по доласку на београдски двор до своје петнаесте године играо у дворској башти, да су га дворски официри одмах по његовом доласку у Београд научили да иде у лов, и да осим школских књига и дневних новина другу литературу није читао.²⁷¹ „Без матере, без васпитача, сам с ордонансима и лакејима у великом празном двору, Милан је живео више или мање како је хтео.“²⁷² Такође је истицано да су се годину дана након стицања пунолетства и посебно након пада владе Јована Ристића, личне особине кнеза Милана почеле јасно истицати, посебно по питању трошкова. „У његовом двору трошило се два пута толико колико у двору кнеза Михаила: кућни трошак Михаилов износио је 1500 дуката месечно, а Миланов 3000. Бордо и шампањ није се пио него се просипао, као у каквом Пољском властелинском дворцу у доба пропадања. Меса се дневно трошило по седамдесет ока; кувар је екстракте мяса продавао у Беч. Један обичан лов износио је око 3000 дуката.“²⁷³ Даље се наводи да би кнез одело обукао једном, или два пута, рукавице је трошио два до три пара дневно. Али, за разлику од претходних владара „Милан није био богат владалац“.²⁷⁴

Значајну улогу у изграђивању кнежевско/краљевског образовања и развоју културе становања у двору су имала путовања. По стицању пунолетства кнез Милан Обреновић је ишао у обилазак европских дворова. У великом илустрованом календару Орао за 1877. годину се истиче да је кнез Милан од како је за владара проглашен путовао четири пута по Европи, и то у Русију, Аустрију, Француску, Италију и Турску.²⁷⁵

Иако је жеља порте у Цариграду била да прва посета кнеза Милана буде направљена султану, одређени договори нису били постигнути на време, и план је био измењен.²⁷⁶ Кнез

²⁶⁹ Ч. Мијатовић, Мој први духовни двобој са др Владаном Ђорђевићем, *Време*, 10. 09. 1930., Београд.

²⁷⁰ Љ. Каљевић, *Моје успомене*, 35.

²⁷¹ Из дневника дворског куvara Михела, Историјска збирка, Архив САНУ; С. Јовановић, Наведено дело, 277-280; *Дневник Бењамина Калаја 1868-1875*, обрада и коментар Андрија Раденић, 43; М. Пироћанац, *Белешке*, приредила Сузана Рајић, Београд 2004, 468-469;

²⁷² С. Јовановић, Исто, 276-277.

²⁷³ С. Јовановић, Исто, 300-304.

²⁷⁴ С. Јовановић, Исто, 301.

²⁷⁵ Орао, велики илустровани календар за 1877, Нови Сад 1877.

²⁷⁶ С. Јовановић, Исто, 292.

је прво посетио Беч, а одатле је отпутовао у Париз.²⁷⁷ Као престоница Хабзбуршке империје, Беч је представљао један од најзначајнијих европских културно-политичких центара.²⁷⁸ Он је поред Цариграда, за Србе био најзначајније политичко, административно, образовно, културно и економско средиште.²⁷⁹ Пут кнеза Милана Обреновића у Беч је била прва званична посета иностраном двору по преузимању кнежевске власти. Кнез је путовао паробродом „Нептун“,²⁸⁰ и у царску престоницу је стигао 15. августа 1873. године.²⁸¹ У Бечу је био дочекан са почастима које су примерене суверену једне независне земље.²⁸² Кнез Милан Обреновић је био смештен у палати Министарства финансија, а аудијенција код цара Франца Јозефа је била приређена у царском двору у Шенбруну.²⁸³ Током ове посете је имао више сусрета са царем Францом Јозефом, обишао бечку оперу и посетио Светску изложбу.²⁸⁴

Уследио је пут у Париз, где је кнеза Милана Обреновића у резиденцији у Версају примио председник Републике Француске маршал Мак-Махон.²⁸⁵ Током ове посете, кнез се фотографисао у студију Феликса Надара, угледног париског фотографа, који се бавио и карикатуром, сликарством, књижевношћу и публицистиком.²⁸⁶

Након посета наведеним европским дворовима, уследио је пут у Цариград који је за циљ имао и остваривање одређених политичких договора.²⁸⁷ Кнез Милан Обреновић је стигао у Цариград 18. априла 1874. године.²⁸⁸ Био је примљен код султана у његовој резиденцијалној палати Долма Бахче. Тада је добио на поклон царски орден османију у брилијантима.²⁸⁹ Српски кнез био је смештен у палати Бејкос. Наредних дана, осим званичних и церемонијалних сусрета, он је обишао царски павиљон у Бешикташу, летњу палату великог везира, царску благајну, библиотеку, музеј, царску ковницу, Аја Софију, цамију султана Сулејмана.²⁹⁰ У повратку, кнез Милан Обреновић је посетио двор румунског

²⁷⁷ Српске новине, 11. август 1873; 16. август 1873, 17. август 1873, 18. август 1873, 23. август 1873, 27. август 1873, 1. септембар 1873, 6. септембар 1873, 17. септембар 1873.

²⁷⁸ Н. Макуљевић, Путовање и култура: водич од Београда до Беча из 1873. године, у: *Са бедекером по Југоисточној Европи*, Београд 2005, 252.

²⁷⁹ Н. Макуљевић, Путовање и култура: водич од Београда до Беча из 1873. године, у: *Са бедекером по Југоисточној Европи*, Београд 2005, 254.

²⁸⁰ Незванични део, Српске новине, 178, Београд, 13. Август 1873, 709; Н. Макуљевић, Путовање и култура: водич од Београда до Беча из 1873. године, у: *Са бедекером по Југоисточној Европи*, 255.

²⁸¹ Незванични део, Српске новине 180, Београд 16. август 1873, 718; Н. Макуљевић, Путовање и култура: водич од Београда до Беча из 1873. године, 255.

²⁸² Српске новине, 11. август 1873; С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, I, 292.

²⁸³ Српске новине, 16. август 1873; 18. август 1873.

²⁸⁴ Незванични део, Српске новине, 182, Београд 18. Август 1873, 725; Незванични део, Српске новине, 183, Београд, 20. Август 1873, 729; Н. Макуљевић, Наведено дело, 255.

²⁸⁵ Српске новине, 1. септембар 1873.

²⁸⁶ Феликс Надар, Нови Сад; Љ. Миљковић, *Светлост у мраку Првог светског рата*, Београд 2014, 14-15.

²⁸⁷ С. Јовановић, Наведено дело, 361-365.

²⁸⁸ Српске новине, 19. април 1874.

²⁸⁹ Српске новине, 19. април 1874.

²⁹⁰ Српске новине, 20. април 1874, 24. април 1874, 26. април 1874.

кнеза Карола у Букурешту.²⁹¹ Већ 28. јуна 1874. кнез је поново путовао у Беч, а затим у бању Ишл у којој је имао пријем код цара Франца Јозефа.²⁹²

После венчања кнеза Милана Обреновића и Наталије Кешко, уследила су многа и честа путовања, током којих је кнежевско/краљевски пар био приман на европским дворовима и био добро упознат са културом становања и опремања европских дворских простора. Блиски односи кнеза/краља Милана Обреновића са царем Францом Јозефом, честа путовања у Беч и Париз свакако су утицали на изглед и опремање дворова у Србији.

Кнез и краљ Милан Обреновић је имао изражен осећај за уметност. Његов најранији репрезентативни портрет, насликао је Феликс Надар 1874. године на иницијативу младог владара, према фотографији која је снимљена у овом атељеу годину дана раније.²⁹³ Сликани портрет представља класичну схему репрезентативног владарског портрета. Кнежева трочетвртинска фигура је представљена у стојећем ставу. Одевен је у униформу са црвеном лентом преко груди и ордењем. Левом руком у којој лежерно држи беле рукавице, ослоњен је на сто са књигама и перјаницом, док у десној руци држи сабљу.²⁹⁴ Портрет је сликан према свим стандардима представљања владарског репрезентативног портрета којим се истичу пожељне особине владара, пре свега његово достојанство и одлучност.

²⁹¹ Српске новине, 4. мај 1874.

²⁹² Српске новине, 1. јул 1874, 4. јул 1874.

²⁹³ Збирка фотографија, Музеј примењене уметности, Београд, инв. бр. 10618; Г. Крстић-Фај, *Обреновићи у јавним збиркама Француске*, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, III, 278, 281-282.

²⁹⁴ Збирка ликовне уметности, Војни музеј, Београд; П. Петровић, *Збирка српског сликарства XVIII и XIX века Народног музеја у Београду*, Београд 2020, 514.

13. Феликс Надар, Портрет кнеза Милана Обреновића, 1874.
уље на платну, Народни музеј Београд, инв.31_829

Истовремено, кнез Милан је имао прилике да у атељеу Феликса Надара види прву изложбу импресиониста која је била одржана под називом: „Анонимно удружење уметника, сликара, вајара и гравера“.²⁹⁵ Можемо да претпоставимо да од тада потиче његова заинтересованост за дела овог стилског правца.

Кнез Милан је веома ценио технику фотографије и сам ће се аматерски бавити овим медијем, посебно током војних маневара и на ловачким излетима.²⁹⁶ У Новом двору у

²⁹⁵ Ј. Миљковић, *Светлост у мраку Првог светског рата*, Београд 2014, 14-15.

²⁹⁶ С. Пауновић, Нови подаци о сликама из галерије слика краља Милана, *Политика*, 27. јануар 1939, 10; М. Тодић, Конструкција идентитета у породичном фото-албуму, *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, 539; Ш. Радмановић, *Фотографије династије Обреновић*, 30.

Београду је имао колекцију својих фотографија.²⁹⁷ У смедеревском летњем двору је снимљен током фотографисања у винограду.²⁹⁸

О краљевом разумевању уметности међу првима је посведочио сликар Влахо Буковац током боравка на српском двору у Београду 1882. године ради портретисања краљице Наталије.²⁹⁹ „Што ме је већ првог дана зачудило, то је било краљево интересовање, а донекле и разумијевање неких умјетничких танчина, нарочито из сликарства“.³⁰⁰

Интересовање за уметност ће се продубити и посебно доћи до изражаја после краљеве абдикације, и током живота у Паризу у коме се настанио после 1889. године, представљајући се као „гроф од Такова“.³⁰¹ Осим што је био међу првим европским монарсима који је упознао дела француских импресиониста, он је међу првима почео да откупљује њихова дела за своју уметничку збирку. Консултант краља Милана приликом набавке слика био је чувени париски колекционар, гроф Исак де Камондо.³⁰² За време Сезанове изложбе у Паризу, 1895. године у галерији колекционара Амброаза Волара, у улици Лафит, међу познатим купцима помиње се и бивши краљ Србије Милан Обреновић.³⁰³ Овом приликом, он је купио два Сезанова акварела, и по један рад Монеа и Дега.³⁰⁴ У галерији Амброаза Волара краљ Милан је купио слику Анри де Груа, Велики преокрет, коју је касније заменио за слику Алфреда Мерија, Чапља која стоји.³⁰⁵ Затим, три Дегаова рада, три Кутиријеова, три Денијева, пет Манеових цртежа, од Шарла Морена слику Жена при тоалети, два женска акта од Реноара, морски пејзаж од Максимилијана Лиса, неколико слика са представама птица од Мерија, радове Пола Реноира Гијомена, Сислија, Гогена, Казина, Константина Гиза, и Манеа.³⁰⁶ Увид у збирку краља Милана Обреновића, која је после убиства краља Александра 1903. године продата на аукцији најбоље пружа продајни каталог изложбе која је била одржана 1906. године у париском хотелу Друо, а у коме су се налазила пописана дела Манеа, Монеа, Реноара, Дега, Сислеа, Сезана, Редона, Гогена, Форена, Гиса,

²⁹⁷ С. Пауновић, Нови подаци о сликама из Галерије слика краља Милана, Разговор са познатом нашом сликарком гђом Бетом Вукановић, *Политика*, 27. јануар 1939, Београд, 10.

²⁹⁸ Ш. Радмановић, Наведено дело; С. Цветковић, *Вила династије Обреновић у Смедереву*, Смедерево 2012.

²⁹⁹ В. Буковац, *Мој живот*, 117.

³⁰⁰ В. Буковац, Наведено дело, 117.

³⁰¹ Т. Бошњак, Француско сликарство у Београду формирање и улога јавне колекције, *Народни музеј у Београду XIX-2*, Београд 2010, 505-507; А. Roquebert, A Widening Circle: Vollard and His Clients, in *Cézanne to Picasso: Ambroize Vollard, Patron of the Avant-garde*, New York, 2006, 222-223, 229.

³⁰² Т. Бошњак, Наведено дело, 506; А. Roquebert, A Widening Circle: Vollard and His Clients, in *Cézanne to Picasso: Ambroize Vollard, Patron of the Avant-garde*, 222.

³⁰³ V. Ambroaz, *Rečnik moderne umetnosti*, Београд 1961, 321, В. Поповић, Непознати легат Амброаза Волара, *Зборник Народног музеја, XIV/2*, историја уметности, Београд 1990, 145-152; А. Roquebert, A Widening Circle: Vollard and His Clients, 222-223, 229.

³⁰⁴ А. Roquebert, A Widening Circle: Vollard and His Clients, in *Cézanne to Picasso: Ambroize Vollard, Patron of the Avant-garde*, New York, 2006, 222-223, 229.

³⁰⁵ А. Roquebert, A Widening Circle: Vollard and His Clients, in *Cézanne to Picasso: Ambroize Vollard, Patron of the Avant-garde*, New York, 2006, 222-223, 229.

³⁰⁶ А. Roquebert, A Widening Circle: Vollard and His Clients, in *Cézanne to Picasso: Ambroize Vollard, Patron of the Avant-garde*, New York, 2006, 222-223, 229.

Сизан Валадон, Кутиријеа,³⁰⁷ као и низ дела мање познатих уметника.³⁰⁸ У каталогу се налазило и неколико акварела француског сликара симболизма Лусијена Виктора Гуиранд де Сцеволе,³⁰⁹ као и Моренов цртеж у боји Жена при тоалети.³¹⁰ Амброаз Волар је на овој аукцији откупио из колекције краља Милана Обреновића, радове Реноара и Дега.³¹¹ Збирка краља Милана Обреновића никада није била јавно излагана у Београду.³¹² Српског монарха, чувени париски галериста Амброаз Волар, спомиње у својим успоменама.³¹³ Борис Лоски је такође забележио да су се у колекцији француских импресиониста краља Милана налазила: „четири или пет дела Дега, мртве природе Сезана, дела Реноара и других великих аутора тог времена.“³¹⁴ О сликама из колекције краља Милана Обреновића у Новом двору у Београду, посведочила је и сликарка Бета Вукановић: „...кад нас је повео кроз своје одаје и почео да нам показује поједина платна чувених Француза био је изненађен видећи да и ја и Риста Вукановић познајемо скоро све ове сликаре.“³¹⁵ Чедомиљ Мијатовић је у вези са односом који је краљ Милан имао са Француском записао: „По нагону и темпераменту био је пре Француз него Србин, и нигде није био срећан као у Паризу“.³¹⁶

Током свог пута у Јерусалим, на Христов гроб, непосредно после абдикације 1889. године, на једном од цариградских базара, бивши краљ Милан Обреновић, показао је умешност приликом куповине источњачких предмета. „Краљ, добро инструктиран од г. Шисла, о приликама и обичајима базара, купио је себи нешто ствари, али врло одабрани и ретки. Краљ се врло добро разуме у овим источњачким предметима, познаје им лако порекло и праву вредност. До душе он има у Београду врло лепу и скупоцену збирку оваквих предмета, али и г. Шисла цене да има збирку ћилимова у вредности преко сто хиљада динара. Па ипак често је Краљ боље и коректније неке ствари ценио од г. Шисла.“³¹⁷ Овом приликом је краљев пратилац, ађутант, Михаило Рашић, још забележио да је Милан Обреновић код чувеног трговца ћилимовима, Садулаха, купио „један мали ћилим, врло

³⁰⁷ *Catalogue de tableaux modernes..., aquarelles, pastels, dessins..., porcelaines, argenterie, etoffes, objects varies-meuble, s provenant des successions des rois Milan et Alexandre de Serbie...*, Hotel Drouot, Paris 1906; Т. Бошњак, Наведено дело. ; Г. Крстић-Фај, Обреновићи у јавним збиркама Француске, 279-282.

³⁰⁸ *Catalogue de tableaux modernes..., aquarelles, pastels, dessins..., porcelaines, argenterie, etoffes, objects varies-meuble, s provenant des successions des rois Milan et Alexandre de Serbie...*, Hotel Drouot, Paris 1906.

³⁰⁹ Друо, 16-17.

³¹⁰ Друо, 42.

³¹¹ A. Roquebert, A Widening Circle: Vollard and His Clients, in *Cézanne to Picasso: Ambroize Vollard, Patron of the Avant-garde*, New York, 2006, 222-223, 229.

³¹² Т. Бошњак, Наведено дело, 505-506.

³¹³ A. Wollard, *Souvenirs d'un marchand de tableaux*, Paris: Albin Michel, 2007.

³¹⁴ B. Lossky, *L'Art français au Musée du Prince Paul*, Europe Central, 1938, No.1, 11-13; B. Lossky, *Oeuvres d'Art français en Yougoslavie*, Bulletin de la Société de l'Histoire de l'Art français. Année 1938, Paris 1939, 10-11; B. Lossky, *L'Art français en Yougoslavie*, Annales de l'Institut français de Zagreb, Paris 1939, 2, 49.

³¹⁵ С. Пауновић, Нови подаци о сликама из Галерије слика краља Милана, Разговор са познатом нашом сликарком гђом Бетом Вукановић, Политика, 27. јануар 1939, Београд, 10.

³¹⁶ Ч. Мијатовић, *Успомене балканског дипломате*, Београд, 2017, 90.

³¹⁷ М. Рашић, *Са Њ.В. Краљем Миланом на Истоку путничке белешке М. Рашића*, Београд, 1891, 57.

велике вредности, који по богатству и лепоти шара, као и финоћи израде, доиста је право ремек дело.³¹⁸ Овом приликом краљ Милан је ишао и у Валиде хан како би видео један свилени ћилим.³¹⁹ Управо током овог путовања краљ Милан Обреновић је у Дамаску, главном граду Сирије, могао да купи богато резбарене полихромне дрвене панеле који ће бити постављени на зидовима Арапског салона у старом београдском двору.³²⁰ „Ми смо се много бавили по базарима; ту смо разгледали, запиткивали, куповали и најзад цењкали се онако, као што то чине и сви овдашњи. Краља су интересовале старинске ствари, израживане у Аравији, у прошлом и старијим вековима, кад је вештина ручне творевине била на највећој висини. Тих предмета има још доста у базарима Дамаска, али се морају трудно истраживати.“³²¹ У *Белешкама* Милан Пироћанац наводи да је краљ Милан Обреновић на базару у Цариграду, током свог пута на Исток „потрошио у два часа целу своју плату за два месеца“.³²²

Значајну улогу у развијању и успостављању образаца дворске културе у Србији од 1875. године, имаће супруга кнеза Милана, кнегиња Наталија, која је својим пореклом и образовањем била аристократкиња. Њено најраније васпитање и образовање је било француско.³²³ У Паризу је завршила девојачку школу у интернату за ћерке аристократа.³²⁴ У Одеси је живела после мајчине смрти, где је о њој бринула тетка, кнегиња Мурузи.³²⁵ Након удаје за кнеза Милана Обреновића, њен професор српског језика је био Ђура Даничић, филолог, професор Велике школе у Београду.³²⁶ „Кнегиња Наталија је дивно лепа појава, образована је у најбољих учитеља у Паризу.“³²⁷ Њеним доласком у Србију, двор је почео да се мења и све више усваја културу европских дворова. Приликом израде портрета краљице Наталије Обреновић, у Београду, 1882. године, сликар Влахо Буковац је био изненађен тиме што га је краљица ослвила на француском језику.³²⁸

Савременици кнегиње/краљице Наталије истичу њену елеганцију и отменост како у одевању, тако и у опремању двора. Из Париза је поручивала најмодерније тоалете, преносећи

³¹⁸ М. Рашић, *Са Њ.В. Краљем Миланом на Истоку путничке белешке М. Рашића*, 58.

³¹⁹ М. Рашић, Наведено дело, 58.

³²⁰ Д. Вукелић, Делови Арапског салона краља Милана Обреновића из Бојничког замка у Словачкој, 263-294.

³²¹ М. Рашић, *С Њ. В. Краљем Миланом на Истоку путничке белешке (2), Сирија-Ливан*, Београд 1892, 44; Д. Вукелић, Наведено дело, 265.

³²² М. Рашић, *Белешке*, приредила Сузана Рајић, Београд 2004, 480.

³²³ *Из младости краљице Наталије*, Београд 1890; *Моје успомене*, краљица Наталија Обреновић, приредила Љубинка Трговчевић, Београд 1999, 60; Ч. Мијатовић, *Успомене балканског дипломате*, 110.

³²⁴ А. Колаковић, *Живот краљице Наталије Обреновић у Француској*, <https://www.kcns.org.rs/agora/zivot-kraljice-natalije-obrenovic-u-francuskoj/> посећено 20. 04. 2021.

³²⁵ *Из младости краљице Наталије*, Београд 1890.

³²⁶ *Моје успомене*, 71.

³²⁷ Српске кнегиње, *Орао: велики илустровани календар за 1878*, Нови Сад 1877, 1-2.

³²⁸ Влахо Буковац, *Мој живот*, Београд 1925, 114.

у Србију дух француске високе моде „и одређујући трендове у српском друштву“.³²⁹ На бројним фотографијама можемо да видимо како краљица Наталија демонстрира одевање према актуелној моди, носећи хаљине са шлепом или раскошне беле хаљине, али је често била одевена и у костим народне ношње.³³⁰

Кнегиња/краљица Наталија је организовала низ пријема и балова на београдским дворовима, што је наилазило и на критику политичара и друштва уопште. Тако, краљев намесник, Јован Ристић, јавно оптужује краљицу Наталију да је искварила Србију уводећи окретне игре и да је тиме од Двора у Београду учинила Версај.³³¹

Званични приједи на европским дворовима били су прилика за сусретање са уметницима који су портретисали европске монархе. Кнегиња Наталија Обреновић је тако 1881. године у Прагу, током посете принцези Стефанији, супрузи аустроугарског престолонаследника Рудолфа, упознала сликара Ханса Канона, који је управо тада сликао надвојвоткињин портрет.³³² Тада су се договорили да након повратка са пута Канон портретише кнегињу Наталију.³³³ Поводом овог портретисања кнегиња Наталија Обреновић је касније у својим успоменама забележила да није била задовољна његовим радом.³³⁴

После разлаза са краљем Миланом, Наталија је првобитно намеравала да се настани на Јалти. На овом путу су је пратили бивши ађутант краља Милана, сада њен коморник Александар Симоновић са породицом и дворска дама Стана Богичевић.³³⁵ Краљица је становала у изнајмљеној вили „Пухолов“ у којој је имала два салона, библиотеку, и спаваће собе, са погледом на башту. На улазу у вилу су стајали чувари, који су били одевени у српску дворску униформу. Приликом одлазака у позориште, краљицу су дочекивали српском химном. Краљица је на излете и обилазак околине ишла лаким плетеним колима са упрегнутим татарским малим коњима.³³⁶ Краљица Наталија је живела на Јалти од маја до септембра 1889. године, када се вратила у Србију, али се због развода и размирица са краљем

³²⁹ И. Борозан, „Између интенције и рецепције: владарски портрети Влаха Буковца“, *Циклус Влахо Буковац 1/3, Паршко раздобље 1877-1893*, Загреб 2018, 36.

³³⁰ Ш. Радмановић, Наведено дело, 18-20, 81; Ј. Николић, Костим на фотографијама краљице Наталије Обреновић у функцији визуелне репрезентације краљичиног тела, *Зборник Музеја примењене уметности*, 12, Београд 2016, 27-35.

³³¹ А. Мале, *Дневник са српског двора 1892-1894*, приредила и превела Љиљана Мирковић, Београд 1999, 154.

³³² Краљица Наталија, *Ружа и трње*, приредиле Љубинка Трговчевић, Светлана Томић, Ивана Хаџи-Поповић, Београд 2015, 115.

³³³ Ханс Канон (Canon), 1829-1885, аустријски сликар; Hans Canon, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 1, Zagreb MСMLIX, 573.

³³⁴ Портрет је настао 1882. Године, а данас се чува у Трсту у *Civici Musei di Storia ed Arte*, видети у: Краљица Наталија, *Ружа и трње*, приредиле Љубинка Трговчевић, Светлана Томић, Ивана Хаџи-Поповић, Београд 2015, 115.

³³⁵ О. Ристић, Мемоари.

³³⁶ О. Ристић, Наведено дело.

Миланом, уместо у двору, настанила код Софије Бучовић, мајке своје дворске даме Стане Бучовић.³³⁷

Краљица Наталија је много путовала, боравила у Италији, Француској, Аустрији и Немачкој, одлазила у европске бање. Често је боравила у Румунији на имању своје тетке кнегиње Мурузи, где се састајала са сестрама Маријетом Гика и Катарином Гика, које су припадале румунском, аристократском друштву.³³⁸ Коморник Александар Симоновић ју је пратио на њеним путовањима по Француској, Шпанији и Истанбулу.

³³⁷ О. Ристић, Исто.

³³⁸ О. Ристић, Исто.

Владарска патронажа и визуелна култура на двору кнеза и краља Милана Обреновића

Владарски пар, кнегиња и краљица Наталија Обреновић и кнез и краљ Милан Обреновић, посвећивали су посебну пажњу уметности, пружајући патронатску подршку многим уметницима.³³⁹

Међу првим уметницима које је новчано помагао кнез Милан Обреновић био је песник и сликар Ђура Јакшић.³⁴⁰ Његова ликовна композиција „Бакљада кроз Стамбол капију“ припада најранијем корпусу дела којима је визуелизован повратак династије Обреновић у Србију после Светоандрејске скупштине 1858. године.³⁴¹ Осим што је писао панегирике владарима династије Обреновић, у току српско-турских ратова визуелизовао је и мотив „Таковског устанка“, а у време припрема за српско-турски рат, 1875. године портретисао је кнеза Милана Обреновића, у генералској униформи, сугеришући одлучност и храброст младог владара реториком гестуалности лица и положајем тела.³⁴²

Кнежевско/краљевски пар је био у патронатском односу са сликарем Ђорђем Крстићем.³⁴³ Још као гимназијалац, Ђорђе Крстић је израдио слике: *Источно питање* и *Решење Источног питања*, које је откупила београдска општина, док су *Србија на Косову* и *Пут к ослобођењу Истока*, биле награђене и „од њег. Височанства кнеза српског у двор примљени.“³⁴⁴ Из захвалности према кнезу Милану Обреновићу, поводом прославе кнежевог рођендана и проглашења његовог пунолетства, извео је композицију *10. август 1872. год. и последице његове*.³⁴⁵ Ђорђе Крстић био је потом аутор цртежа скице за *Споменик кнезу Михаилу*. Намера Ђорђа Крстића је била да на основу изведених радова добије стипендију за

³³⁹ Н. Симић, *Петар Убавкић (1850 – 1910) живот и рад првог скулптора обновљене Србије*, Београд 1989, 146.

³⁴⁰ Б.С. Николајевић, *Истина о животу, темпераменту и карактеру краља Милана*, Нови подаци о првом српском краљу после Косова, *Време*, 18. децембар 1938, 13; С. Мишић, *У служби династичке пропаганде Обреновића*, *Сликаство Ђуре Јакшића*, Докторска дисертација, Београд 2017, 326-340; С. Мишић, *Ђура Јакшић, Између мита и стварности*, Нови Сад 2019, 36-37; С. Мишић, *Ђура Јакшић између мита и стварности*, Нови Сад 2020, 284-300.

³⁴¹ С. Мишић, *У служби династичке пропаганде Обреновића*, *Сликаство Ђуре Јакшића*, 326-340; С. Мишић, *Ђура Јакшић, Између мита и стварности*, 36-37; С. Мишић, *Ђура Јакшић између мита и стварности*, 284-300.

³⁴² С. Мишић, *У служби династичке пропаганде Обреновића*, *Сликаство Ђуре Јакшића*, 326-340; С. Мишић, *Ђура Јакшић, Између мита и стварности*, Нови Сад 2019, 36-37; С. Мишић, *Ђура Јакшић између мита и стварности*, 288-290.

³⁴³ С. Ђурчић, *УМЕТНОСТ (Изложба Крстићевих слика у Београду)*, *Јавор* лист за забаву, поуку и књижевност, број 41, 12. октобар 1880, Нови Сад, 1302-1303; *Јавор*, лист за забаву, поуку и књижевност, Нови Сад 1884, 16, 509-510; Б. Николајевић, *Из минулих дана, сећања и документи*, 146-149. Н. Кусовац, *Ђорђе Крстић 1851-1907*, Београд 2001; И. Борозан, *Споменик у храму: Методија краља Милана Обреновића*, Београд 2014, 73-77; И. Борозан, *Сликаство немачког симболизма и његови одјаци у култури Краљевине Србије*, Београд 2018, 111-126, 191; Б.С. Николајевић, *Истина о животу, темпераменту и карактеру краља Милана*, Нови подаци о првом српском краљу после Косова, *Време*, 18. децембар 1938, 13.

³⁴⁴ Белешке (Ђорђе Крстић, сликар), *Јавор* лист за забаву, поуку и књижевност, број 44, 2. новембар 1880, Нови Сад, 1407-1408.

³⁴⁵ Белешке (Ђорђе Крстић, сликар), *Јавор* лист за забаву, поуку и књижевност, број 44, 2. новембар 1880, Нови Сад, 1407-1408; Д. Медаковић, *Српски сликари XVIII-XX века*, Београд 1994, 191, 192.

наставак даљег школовања у иностранству, што је и остварио као питомац кнеза Милана Обреновића. Академију ликовне уметности је уписао у Минхену 1873. године, и наредну деценију провео у овом граду.³⁴⁶ Као знак захвалности млади сликар је 1877. године урадио цртеж кнегиње у народној ношњи,³⁴⁷ а затим и двојни портрет, кнеза Милана и црногорског кнеза Николе, као и кнегиње Наталије са црногорском кнегињом Миленом, који су били објављени у календару Орао за 1877.³⁴⁸ и 1878. годину.³⁴⁹

У Скупштинској сали Велике школе поводом рођендана кнеза Милана Обреновића³⁵⁰ била је отворена 1880. године изложба дела Ђорђе Крстића на којој је између осталих био изложен рад „Лоза династије Обреновић.“³⁵¹ У средишњем делу наративне композиције овог дела налази се грм са три гране, који је симболично представљао колена рођене браће Милоша, Јеврема и Јована Обреновића. Јевремова грана је бујно олистала, док су Милошева и Јованова осушене. Испод грма је представа Србије, као персонификација богиње, која је левом руком наслоњена на штит, а пред њом леже народни и просветни амблеми у хермелину српског грба. Са Милошове стране стоји тужна девојка са гуслама, док је са Јевремове стране војник са ханцаром у руци, који гази турску заставу, а у позадини је Ниш у пламену. У горњем делу над грбом су представе кнеза Милана и кнегиње Наталије у чијем крилу седи престолонаследник Александар Обреновић. Иза њих је Београд са изласком сунца, које симболизује да је Србији под Миланом Обреновићем синуло сунце независне државе.³⁵²

У лето и јесен 1881. године Ђорђе Крстић био је по налогу краљевског пара упућен у јужне крајеве Србије ради израде скица народне ношње, као и значајних историјских и уметничких споменика и предела.³⁵³ Сликара је пут започео у Нишу где је насликао Ћеле кулу, симбол страдања у борби за ослобођење од Турака, наставио пут Куршумлије где је насликао цркву Светог Николе, симбол српске државности у доба Немањића, наставио пут

³⁴⁶ Белешке (Ђорђе Крстић, сликар), *Јавор* лист за забаву, поуку и књижевност, број 44, 2. новембар 1880, Нови Сад, 1407-1408; Д. Медаковић, Наведено дело, 194.

³⁴⁷ Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја*, 136; Ј. Николић, Костим на фотографијама краљице Наталије Обреновић у функцији визуелне репрезентације краљичиног тела, *Зборник Музеја примењене уметности*, 12, Београд 2016, 32.

³⁴⁸ Орао, велики илустровани календар за 1877, Нови Сад 1877.

³⁴⁹ Српске кнегиње, *Орао: велики илустровани календар за 1878*, Нови Сад 1877, 1-2.

³⁵⁰ Н. Кусовац, *Сликара Ђорђе Крстић, 1851-1907*, 27.

³⁵¹ С. Ђурчић, УМЕТНОСТ (Изложба Крстићевих слика у Београду), *Јавор* лист за забаву, поуку и књижевност, број 41, 12. октобар 1880, Нови Сад, 1302-1303

³⁵² С. Ђурчић, УМЕТНОСТ (Изложба Крстићевих слика у Београду), *Јавор* лист за забаву, поуку и књижевност, број 41, 12. октобар 1880, Нови Сад, 1302-1303.

³⁵³ Уметничке новости, *Српске илустроване новине*, св.30, Нови Сад, 30. септембра 1882, стр. 286; Н. Кусовац, Наведено дело, 27.

Хисара и Лесковца, отишао на Косово поље, а вратио се преко Санцака, долином реке Ибра, до Карановца, Чачка, и преко Рудника и Такова до Ниша где се путовање завршило.³⁵⁴

Наредну непуну годину, Ђорђе Крстић провео је у Риму, од новембра 1881. године, до јуна 1882. године, након чега је наставио теренски рад „по краљевој и краљичиној поруци пропутовао неке крајеве Србије и снимао је ту живописне српске старине, места, народна ношава и ликове све за збирку краљевску – која је одређена, да у своје време угледа света у нарочитом албуму“.³⁵⁵

Краљ Милан Обреновић ангажовао је сликара Ђорђа Крстића после његовог школовања у Минхену да 1883. године пропутује Србијом, посебно новоослобођеним крајевима, како би насликао историјске споменике, призоре из народног живота, пејзаже и ентеријере у Прокупљу, Пироту и Врању, за краљеву збирку уметнина.³⁵⁶ „Крстићев пут замишљен је од самог почетка као уметничко ходочашће“.³⁵⁷ Радови који су настали на овим путовањима били су изложени у организацији Друштва за уметност у Грађанској касини у Београду у априлу 1884. године, заједно са осталим Крстићевим делима.³⁵⁸ Међу њима је била изложена велика композиција *Утопљеница* коју је Ђорђе Крстић насликао у Минхену 1879. године за краљицу Наталију Обреновић.³⁵⁹ Поштовање према уметнику краљица Наталија је исказала посетом његове изложбе.³⁶⁰ Ову слику, како се наводи у Годишњаку Српске Краљевске Академије, краљ Милан је поклатио немачком посланику у Србији, грофу Бреју, а он је 1891. године, слику поклатио Народном музеју у Београду.³⁶¹

³⁵⁴ М. Роговић, Пејзажи Ђорђа Крстића настали на путовањима југоисточном Србијом, *Лесковачки зборник*, XXXVII, Лесковац 1997, 29.

³⁵⁵ *Српске илустроване новине*, св.30, Нови Сад, 30. септембра 1882, стр. 286; Н. Кусовац, Наведено дело, 28;

³⁵⁶ Ј. Трајков, Албум краљице Наталије Обреновић, *Крушевачки зборник*, 13, Крушевац 2008, 103.

³⁵⁷ Д. Медаковић, Наведено дело, 202.

³⁵⁸ Српске новине, број 74, 1. април 1884, Београд; Српске новине, број 79, 8. април 1884, Београд; Јавор, свеска 16, 1884, Нови Сад; Преодница, свеска 6, 26. Април 1884, Београд; М. Коларић, *Изложбе у Београду 1880-1904*, Београд, 19-21; Ј. Трајков, Албум краљице Наталије Обреновић, *Крушевачки зборник*, 13, Крушевац 2008, 103.

³⁵⁹ М. Л. Роровић, *Сликарска Уметност у Војводини*, Београд 1927, 22-23.

³⁶⁰ Преодница, свеска 6, 26. Април 1884, Београд Н. Симић, Наведено дело, 133; Н. Кусовац, Наведено дело.

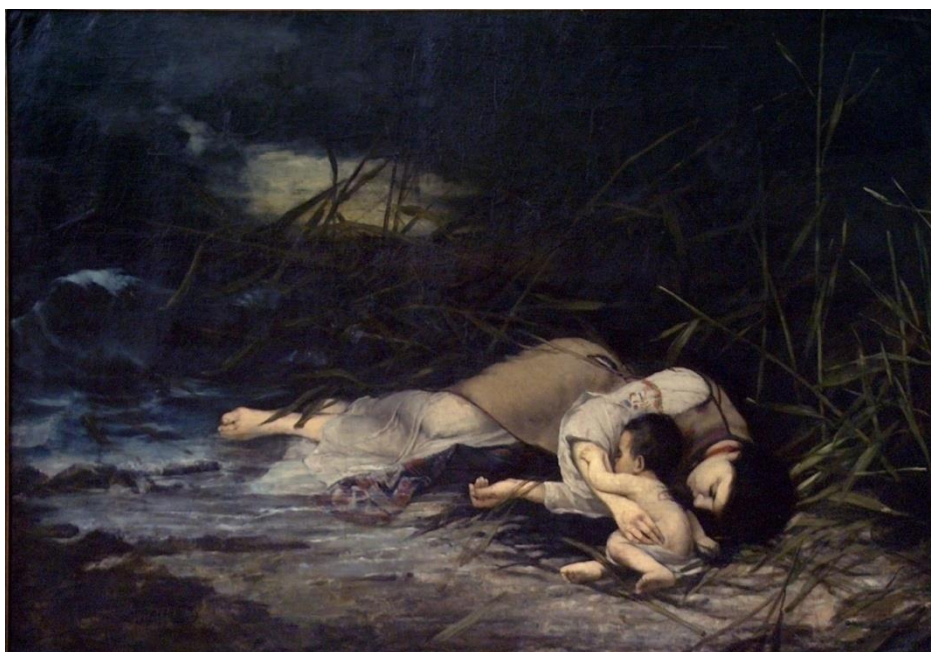
³⁶¹ *Годишњак Српске Краљевске Академије*, 1891, V, Београд 1892, 32.

14. Ђорђе Крстић, Лоза Обреновића

15. Ђорђе Крстић, 10. август 1872. и последице његове

16. Ђорђе Крстић, Утопљеница, 1879, уље на платну,
Народни музеј Београд, инв.31_1199

На очувању народне културе и традиције у оквиру Српског ученог друштва почев од 1879. године били су ангажовани уметници Ђорђе Миловановић, Драгиша Милутиновић,

Милош Тенковића и Владислав Тителбах, који су неколико година касније иницирали идеју код кнегиње/краљице Наталије Обреновић о потреби чувања и презентације српске традиционалне културе.³⁶² Њихова идеја је била да се ликовно забележе пејзажи, ношња и градитељска култура новоослобођених територија државе након Берлинског конгреса, односно нишки, пиротски, топлички и врањски округ. Након ангажовања Ђорђа Крстића на овом задатку,³⁶³ који је током летњих месеци између 1881. и 1883. године путовао по рудничком крају и новоослобођеним крајевима, позив краљице добили су Ђорђе Миловановић и Владислав Тителбах да израде албум са представама народних ношњи, обичаја и знаменитости из свих округа тадашње српске државе.³⁶⁴ Од 1885. године значајног удела у овом послу имао је и Милан Ђ. Милићевић.³⁶⁵ „Краљица, засад, само хоће да стече себи један албум ношава разних и са неколиким интергрунтима из округа а остало (историја, археологија, обичаји и др) вели да би компликовало њену намеру.“³⁶⁶ Израда овог албума имала је за циљ истицање националног идентитета српског народа и његове територије, у конституисању националне уметности, што је свакако било подстакнуто проширењем државних граница на Берлинском конгресу.³⁶⁷ У својим Успоменама Милан Ђ. Милићевић је забележио: „Краљица послала ми свој албум ношњи народних да видим. Има их дивних.“³⁶⁸ Албум акварела краљице Наталије Обреновић са представама становника из различитих делова Србије у различитим сценама и ношњама, послужио је чланицама *Женског друштва* током 1887. године за израду повеља поводом дванаесте годишњице рада овог друштва.³⁶⁹

Међу најранијим радовима, првог српског вајара, Петра Убавкића, за кнежевски владарски дом, била је израда рељефа са ликом кнеза Милана Обреновића 1874. године, чија је намена била да буде постављен у београдском двору у кнежевој спаваћој соби.³⁷⁰ „Слика у србском оделу художествено резном израдом од гипса, Његове Светлости Књаза Милана М. Обреновића IV“ – како је писало у допису Министарства просвете.³⁷¹ Овај рад омогућио је уметнику финансирање студија у Минхену.³⁷² Петар Убавкић је наставио школовање у Риму,

³⁶² Ј. Трајков, Рад Владислава Тителбаха на истраживању и представљању српског културно-историјског и етнографског наслеђа, *Корени*, VII, Јагодина, 2009, 23-30; Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја*.

³⁶³ Ј. Трајков, *Албум краљице Наталије Обреновић*, Крушевачки зборник, 13, Крушевац 2008, 101-121.

³⁶⁴ Ј. Трајков, *Албум краљице Наталије Обреновић*, 101-121.

³⁶⁵ *Дневник Милана Ђ. Милићевића*, Архив САНУ, историјска збирка, бр. 9327

³⁶⁶ *Дневник Милана Ђ. Милићевића*, Архив САНУ, историјска збирка, бр. 9327

³⁶⁷ Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја*, 143-146.

³⁶⁸ М. Ђ. Милићевић, Из Успомена М. Ђ. Милићевића, година 1886, Српски књижевни гласник, књ. XXXIV, бр.3, Београд 1931, 178.

³⁶⁹ Ј. Милановић, *Женско друштво (1875 – 1942)*, Београд 2020, 120-121.

³⁷⁰ Дело није сачувано. Више видети у: Н. Симић, Наведено дело, 10, 144, 376.

³⁷¹ Архив Србије, Мпс, 1899, XI, 88; Н. Симић, Исто, 10, 144, 376.

³⁷² Н. Симић, Исто, 10.

са прекидима од 1878. до 1889. године.³⁷³ У овом периоду, 1885. године је извајао једно од својих најбољих дела мермерну скулптуру Циганка, која је била исте године изложена у римској галерији Тенерани, а затим у Београду у Грађанској касини у организацији Друштва за уметност.³⁷⁴ Скулптуру је откупио српски двор.³⁷⁵ Краљица Наталија Обреновић је такође веома ценила уметника Петра Убавкића и подстицала његово школовање.³⁷⁶ После успеха скулптуре Циганка, током друге половине децембра 1886. године уметник је био позван у двор како би урадио краљичино попрсје.³⁷⁷ Задовољна израдом свог попрсја краљица је помогла уметнику да настави школовање у Риму.³⁷⁸

17. Петар Убавкић, Циганка, 1885, мермер, Народни музеј Београд, инв.бр.100

³⁷³ Н. Симић, Исто, 35-138; В. Грујић, *Збирка југословенске скулптуре Народног музеја у Београду*, Београд 2017, 479.

³⁷⁴ В. Грујић, *Збирка југословенске скулптуре Народног музеја у Београду*, Београд 2017, 479-480.

³⁷⁵ М.П. Шапчанин, Први појави вајарства у нас – поводом изложбе слика г. Петра Убавкића, Српске новине, 8. Новембар 1885; В. Грујић, *Збирка југословенске скулптуре Народног музеја у Београду*, 480-481.

³⁷⁶ Н. Симић, Наведено дело; В. Грујић, Петар Убавкић, у: *Збирка југословенске скулптуре Народног музеја у Београду*, 479-487.

³⁷⁷ Н. Симић, Наведено дело, 147, 149; Из Успомена Милана Ђ. Милићевића, *Српски књижевни гласник*, књ. XXXIV, бр.3, Београд 1931, 182.

³⁷⁸ Н. Симић, Исто, 147.

Сликар Стеван Тодоровић био је незванични дворски сликар династије Обреновић.³⁷⁹ Поводом прогласа о пунолетству кнеза Милана Обреновића урадио је нацрт салонске пирамиде са фигурама и рељефима, која је била изливена у сребру и предата кнезу 1872. године.³⁸⁰ Кнегињу/краљицу Наталију Обреновић и кнеза/краља Милана Обреновића портретисао је осим за двор и за многе државне институције и приватне поручиоце.³⁸¹ Према фотографији Димитрија Крстовића настао је портрет кнегиње Наталије који је био изложен у Официрском дому.³⁸² Кнегиња Наталија Обреновић насликана је у овалу, у стојећем положају, са фигуром представљеном до колена. У руци има лезу, у позадини је драперија, што све заједно представља класичну композициону схему сликања репрезентативног владарског портрета.³⁸³ Према фотографији Николе Штокмана насликао је портрет краља Милана Обреновића.³⁸⁴ Двор је у време кнеза Милана и кнегиње Наталије Обреновић од Стевана Стеве Тодоровића поручио израду портрета кнеза Михаила Обреновића, као и портрете родитеља кнегиње Наталије.³⁸⁵

Кнез Милан је финансирао и школовање најстаријег српског позоришног сликара, Антонија Ковачевића.³⁸⁶

Поред медија слике и скулптуре, фотографија је била изузетно утицајно средство у грађењу владарске идеологије династије Обреновић и конструисању визуелне дворске културе. Српски двор додељујући титулу дворског фотографа пажљиво је радио на конструкцији представљања својих владара, важних догађаја у двору и њиховог виђења у јавности. Међу најважнијим визуелним представама владара свакако је био портрет, који је осим свог репрезентативног места у двору био поручиван и за државне и јавне установе. У атељеима фотографа умножавају се репродукције дворских слика, а уз помоћ емајл фотографије владарским портретима украшавају се стаклене чаше, тањира и вазе, такође за потребе владарске куће.³⁸⁷

³⁷⁹ С. Тодоровић, *Аутобиографија Стеве Тодоровића*, Нови Сад, 1951, 75-76.

³⁸⁰ В.Петровић, М. Кашанин, *Српска уметност у Војводини*, Нови Сад, 1927, 118; Н. Симић, Исто, 310.

³⁸¹ Данас се већина ових портрета чува у музејским збиркама, и то Народном музеју у Београду, Музеју града Београда и Дому Јеврема Грујића у Београду, више видети у: Н. Кусовац, М. Врбашки, В. Грујић, В. Краут, *Стеван Тодоровић 1832-1925*, Београд –Нови Сад 2002.

³⁸² М. Тодић, *Фотографија и слика*, Београд 2001; Ш. Радмановић, *Фотографије династије Обреновић*, Београд 2009, 18.

³⁸³ М. Тодић, Обрада предмета, Слике, графике, фотографије, мапе, модне илустрације, атлас, Музеј примењене уметности (436/1-0609, 22. мај 1987) и Управа за заједничке послове Републичких органа (351-922/8707, 22. мај 1987), попис бр. 55; С. Цветковић, *Вила династије Обреновић у Смедреву*, Смедерево 2012, 180-181.

³⁸⁴ М. Тодић, *Фотографија и слика*; Н. Кусовац, *Српско сликарство XVIII и XIX века*, Београд 1987, 174:

Портрет се чува у збирци слика Народного музеја у Београду.

³⁸⁵ *Аутобиографија Стеве Тодоровића*, Нови Сад 1951, 76.

³⁸⁶ Б.С. Николајевић, Истина о животу, темпераменту и карактеру краља Милана, Нови подаци о првом српском краљу после Косова, *Време*, 18. децембар 1938, 13.

³⁸⁷ Б. Дебељковић, *Стара српска фотографија*, Београд 2005, 208.

Титулу дворског фотографа имали су фотографи Анастас Стојановић, Петар Јовановић, Лазар Лецтер, Никола Штокман, Никола Лекић, Владислав Даниловић, Милан Јовановић, а у унутрашњости Србије Петар М. Аранђеловић у Нишу, и М. Л. Лазаревић у Ваљево.³⁸⁸ Низ владарских портрета у временском периоду између 1872. и 1903. године, настао је у иностраним фотографским атељеима, и то бечким, код др Хајда, Луја Цвикала, атељеу Адела, као и у париским, у атељеима Диздерија, Надара и Гаскена.³⁸⁹

Фотографије са портретима владара имале су вишеструку и вишезначну улогу у исказивању његовог положаја. Путем фотографске представе изражаван је однос владара према актуелној моди, а костимом који је одевао за фотографисање слао је поруку о себи и свом владарском положају. Изглед ентеријера у коме је представљан имао је симболичан значај у креирању сложене визуелне представе о владару. Фотографије са представама владарских портрета имале су своје место у многобројним просторијама у дворovima владара, нарочито у салонским просторима двора, као у најкомуникативнијем месту са јавношћу. Најранији портрет кнеза Милана Обреновића из дечачких дана снимио је Ђока Краљевачки. Следи снимак из париског атељеа Диздерија.³⁹⁰ Кнеза у генералској униформи након четворогодишњег намесничког режима и проглашења пунолетства, са лентом и ордењем на грудима снимио је дворски фотограф Никола Штокман.³⁹¹ Кнез и краљ Милан Обреновић одевао је различите генералске и официрске униформе као своја службена одела у којима је најчешће фотографисан и портретисан.³⁹² Њега је у Паризу 1873. године фотографисао познати фотограф Феликс Надар,³⁹³ који је посебну пажњу посветио истицању кнежевог портрета.³⁹⁴ Кнез/краљ Милан Обреновић фотографисан је и у ловачким оделима.³⁹⁵ Врло су честе фотографије у пару са кнегињом/краљицом Наталијом Обреновић и њиховим сином Александром.³⁹⁶ Низ фотографија и литографија са представама портрета владара Милана и Александра, урамљиван су позлаћеним рамовима, како би се и на тај начин манифестовала владарска моћ у контексту величајности њиховог положаја и дворске репрезентације.³⁹⁷ Племенити метал и лик владара, заједно су слали поруку моћи. Двор је истовремено иницирао израду и продуковање фотографија са владарским ликом, које су

³⁸⁸ Б. Дебељковић, Наведено дело, 109; Ш. Радмановић, *Фотографије династије Обреновић*, Каталог збирке Историјског музеја Србије, Београд 2009, 37.

³⁸⁹ Ш. Радмановић, Наведено дело.

³⁹⁰ Ш. Радмановић, Наведено дело, 15-16.

³⁹¹ Ш. Радмановић, Исто, 16.

³⁹² Ч. Васић, *Одело грађанских служби, Краљевска и дворска одела*, у: *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, Београд 2001, 195.

³⁹³ Г. Крстић-Фај, *Обреновићи у јавним збиркама Француске*, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, III, 278, 281-282.

³⁹⁴ Ш. Радмановић, Наведено дело, 16.

³⁹⁵ Ш. Радмановић, Наведено дело, 16; И. Борозан, *Споменик у храму: Методија краља Милана Обреновића*, 52-55.

³⁹⁶ Ш. Радмановић, Наведено дело, 81.

³⁹⁷ И. Борозан, *Слика и моћ: представа владара у српској визуелној култури 19. и почетком 20. века*, 40.

угледне личности добијале на поклон.³⁹⁸ У огласу у *Српским новинама* књажевско српска дворска фотографска радионица Лазара Лецтера „препоручује најновије фотографске слике Њихових Височанстава Књаза Милана и Књагиње Наталије и Његове светлости књажевића Александра, израђене су веома вештачки, на фином картон папиру, а цена је врло умерена да их свака кућа набавити може“.³⁹⁹

18. Атеље Адела, Кнез Милан и кнегиња Наталија са сином Александром, Беч, око 1880, Историјски музеј Србије

19. Краљ Милан Обреновић у ловачком оделу, вл. Катарина Вељковић, Београд

20. Краљица Наталија Обреновић, фото, око 1882, вл.Катарина Вељковић

21. Краљица Наталија Обреновић, фото, око 1882, вл. Катарина Вељковић

³⁹⁸ И. Борозан, Наведено дело, 80. Таса Миленковић, Дневник

³⁹⁹ Српске новине, 9. Април 1881, 441 страна, број. , Београд.

Дворови кнеза и краља Милана Обреновића

Стари двор - Конак у Београду

Историја и функције

На изглед и опремање Старог двора –Конака у време кнеза/краља Милана Обреновића утицало је више чинилаца, међу којима се својим значајем издвајају прелазак статуса земље из кнежевине у краљевину, женидба владара и породични односи у владарској кући. Улога кнегиње/краљице Наталије, од удаје за кнеза Милана 1875. године до раздвајања владарског пара 1888. године била је веома доминантна. Неопходно је имати у виду изглед и опрему овог двора у време кнежевског пара Михаила и Јулије Обреновић као наслеђени образац уређивања и репрезентације владарске куће из временског периода од 1860. до 1868. године. Управитељ двора у овом периоду био је свестрани уметник Анастас Јовановић, који је несумњиво имао значајну улогу у артифицирању дворског живота и визуелног идентитета династије у двору.⁴⁰⁰

Стари двор – Конак, био је двор владара династије Обреновић са најдужим и непрекинутим континуитетом, од кнеза Михаила до кнеза/краља Милана и краља Александра Обреновића. Кнез Михаило Обреновић започео је са увођењем унутрашње организације на двору и правилима етикеције и церемонијала.⁴⁰¹ Овај систем у потпуности је развијен током владавине кнеза/краља Милана Обреновића и његовог наследника Александра.⁴⁰²

Од промена у архитектури овог дворског здања уочавамо само промену на изгледу грба која нам указује, да је претходни грб из времена кнеза Александра Карађорђевића био замењен новим, са сложенијим композиционим решењем, које је имало бочно постављене грифоне, између којих се налазио грб Кнежевине Србије.⁴⁰³ Претпоставља се да је

⁴⁰⁰ *Идентитет и медији: уметност Анастаса Јовановића и његово доба*, уредници Игор Борозан и Данијела Ванушић, Београд 2017 ; Ј. Пераћ, *Анастас Јовановић (1817-1899): пионир примењене уметности и дизајна*, Београд 2017: Вук Даутовић, *Мобилијар Обреновића из београдског Старог конака у манастиру Раковица*, у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе, V, 111-116.

⁴⁰¹ *Правила за свечана приманя у княжескомъ двору*, *Србске новине*, бр.156, 31. 12. 1860, Београд; *Правила свечаних приманя на двору*, Одељење посебних фондова, Народна библиотека Србије; М. Ј. Стојимировић, Прилози за историографију: Лакеји у двору (приредила Снежана Цветковић), *Mons Aureus, часопис за књижевност, уметност и друштвена питања*, 63-64, Смедерево 2020, 121-131.

⁴⁰² М. Ј. Стојимировић, Прилози за историографију: Лакеји у двору, 121-131.

⁴⁰³ Громанов албум фотографија 1876-1878, приредио Мијајловић Ж., Београд 2003.

истовремено грб био постављен и изнад главног улаза у двор према дворској башти, али без грифона.⁴⁰⁴

Многобројне просторије које су се налазиле на двору биле су у функцији сложене дворске организације, како приватног, тако и јавног живота владара који се у њему паралелно одвијао.⁴⁰⁵ Стари двор је и после изградње Новог двора 1884. године, задржао све своје дотадашње функције као место приватних простора владара династије Обреновић, и простора за рад и пријеме.

Јединствен организам са зградом двора чинили су амбијенти који су га окруживали, попут дворске баште коју је испуњавао низ садржаја, од спортских терена до павиљона за музику. Дворска башта је била култивисана холандским цветним лејама и негованим украсним жбуњем, на њих су се надовезивали терени за крикет, тенис и куглана.⁴⁰⁶

22. Иван Громан, Стари двор у Београду, 1876, Музеј града Београда

⁴⁰⁴ М. Поповић, *Хералдички симболи на београдским јавним здањима*, Београд 1997, 30.

⁴⁰⁵ А. Столић, *Ђорђе Симић – последњи српски дипломата XIX века*, Београд 2003, 34; А. Столић, „Двор у Београду (1880-1903) између традиционалног и модерног“, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века*, 2, Београд 1998, 101; А. Столић, „Приватност у служби репрезентације-Двор последњих Обреновића“, у; *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, Београд 2006, 334.

⁴⁰⁶ Х. Вивијен, *Србија – рај сиромашног човека, Београд у деветнаестом веку*, Београд 2008, 175-176.

23. Стари двор у Београду, Завичајно одељење, Библиотека града Београда

24. Стари двор у Београду, Завичајно одељење, Библиотека града Београда

Достојанство владара, његова посебност у изабраности и предодређености да влада, утицали су на то да печат његове личности и све што је повезано са њим буде утиснуто како у политику тако и у уметност двора. Прославе дана рођења владара биле су прилика да и сам двор као резиденција владара, овим поводом добије нови изглед, значај и симболику.

Дан рођења српског кнеза Милана М. Обреновића, десети август, истовремено је био почетак његове владавине, 1872. године, и прослављао се као државни празник. Идеја о владару као сунцу које нас све обасјава изражена је проношењем буктиња у преподневним сатима кроз град, као и посебним осветљењем Београда и ватрометом на Топчидерском брду.⁴⁰⁷ Такође, низом тријумфалних капија постављених путем којим се владар кретао, симболично, од двора до Саборне цркве, маркирана је спрега између двора и цркве. Свечани програм био је употпуњен и пуцњавом сто и једног топа са Калемегдана.⁴⁰⁸ У двору, као резиденцијалном простору владара, овим поводом су на ручку биле окупљене највише званице.⁴⁰⁹ Свечани програм завршен је представом у Народном позоришту.⁴¹⁰ Празник се обележавао и наредних дана, примањем званица и народним колом у Топчидеру, чиме се наглашавала идеја о повезаности владара и народа.⁴¹¹ „Светковина ступања Његове Светлости Кнеза Милана на владу једна је од највеличанственијих, које је Србија имала прилику дојако да прославља. Престолница наша са тријумфалним сводовима, које је ради тога подигла, са дивно украшеним и искићеним својим главним улицама могла је с поносом дочекати госте који су из унутрашњости и са стране у неописано великом броју дошли амо да с нама радосно и весело увеличавају славу, коју тако жељно очекивасмо. Особита милина морала је обузети сваког родољуба, који је имао прилику да очима прати све важније моменте те светковине.“⁴¹² Дан после светковине у двору су примани поклони из српских општина и округа, а у врту кнежевог двора угошћени су представници институција и власти.⁴¹³

Народни и црквени празник Цвети, прослављан је као општенародна светковина. Жижа одакле је кретала прослава био је Кнежев двор, и 1872. године, као и претходних година. Након свечане службе у београдској Саборној цркви, кнез Милан Обреновић имао је свечани пријем званица у двору.⁴¹⁴ Овај обичај ће се практиковати и током наредних година. По избијању српско-турског рата, 1876. године, као покровитељка *Женског друштва*,

⁴⁰⁷ Српске новине, број 92, 3. август 1872, Београд; Српске новине, број 96, 12. август 1872, Београд.

⁴⁰⁸ Српске новине, број 92, 3. август 1872, Београд.

⁴⁰⁹ Српске новине, број 96, 12. август 1872, Београд.

⁴¹⁰ Српске новине, број 96, 12. август 1872, Београд.

⁴¹¹ Српске новине, број 92, 3. август 1872, Београд.

⁴¹² Српске новине, број 96, 12. август 1872, Београд.

⁴¹³ Српске новине, број 96, 12. август 1872, Београд.

⁴¹⁴ Српске новине, број 44, 11. април 1872.

кнегиња Наталија Обреновић је у двору организовала радионицу-шивару за припремање завоја за рањенике.⁴¹⁵ Овим је двор показивао да дели судбину свог народа и активно учествује у процесима опорављања страдалих у рату.

Независност Србије 1878. године је симболично била прослављена на дан рођења кнеза српског, поистовећивањем кнежевог рођења са новим рођењем земље, које је настало након добијања независности. „Кнежев двор беше необично лепо осветљен. Српска круна блистала се од стотине пламенова, а венци обавијаху овај скупоцени накит српске будућности.“⁴¹⁶ У штампи је истицана веза између утемељивача српске средњовековне државности, владара династије Немањића са владарима династије Обреновић: „Лоза Обреновића обасјана је славом старих Немањића, јер она је ослободила и очистила земљу од Турака, она ју је проширила, она ју је довела на овај ступањ да јој Јевропа признаје данас њену независност.“⁴¹⁷

Проглашење Србије за Краљевину 1882. године посебно је свечано прослављено у Београду и двору као централном месту прославе.⁴¹⁸ Двор је био место окупљања представника власти и институција који су честитали монарху овај значајан догађај. „За ручак је у дворској башти био подигнут нарочито укусно израђен чадор, на све стране окићен тробојкама народним.“⁴¹⁹ Представници из иностранства (Русије, Грчке, Румуније, Белгије... итд) који су долазили да честитају проглашење Краљевине примани су у двор према посебном протоколу, на великим дворским колима, у пратњи дворског маршала и једног одељења Краљеве гарде, док су у самом двору дочекивани војним почастима које су биле прилагођене свакој земљи понаособ.⁴²⁰

Током зиме 1881. и 1882. године, забележено је да је у двору било весело, и да су се организовале бројне забаве и пријеме.⁴²¹

Дан рођења кнегиње/краљице Наталије није био посебно обележаван на српском двору, али су тим поводом пристизале многобројне честитке из целе земље.

Кнегиња/краљица Наталија Обреновић је у двору често организовала пријеме за чланице *Женског друштва*, чија је била покровитељка.⁴²²

Несугласице између краља Милана и краљице Наталије одражавале су се и на њихове односе са европским дворовима. Погоршани брачни односи после српско-бугарског рата

⁴¹⁵ Ј. Милановић, *Женско друштво (1875-1942)*, Београд 2020, 192.

⁴¹⁶ Српске новине, 2. август 1878.

⁴¹⁷ Српске новине, 10. август 1878.

⁴¹⁸ Српске новине, број 46, 27. фебруар 1882

⁴¹⁹ Српске новине, број 46, 27. фебруар 1882.

⁴²⁰ Српске новине, број 47, 28. Фебруар 1882.

⁴²¹ Краљица Наталија Обреновић, *Моје успомене*, приредила Љубинка Трговчевић, Београд 1999, 103, 112.

⁴²² Ј. Милановић, *Женско друштво (1875 – 1942)*, Београд 2020, 109.

утицали су да краљица Наталија нареди да се „за Двор ништа не набавља из Беча, и ако се већ морају вршити куповине у дунавској монархији, да то бар буде у Пешти“.⁴²³

Образовање краљевића Александра је било организовано у просторима Старог двора. У слободно време он се дружио са децом дворских високих службеника, а пре свега са децом ађутанта кнеза/краља Милана Обреновића, у то време мајора, касније пуковника Александра Симоновића, Ружом и Олгом Симоновић.⁴²⁴ Оне су сваког дана, осим недељом, долазиле у двор, да би између десет и дванаест сати, три пута недељно имале гимнастику са краљевићем. Осталим данима, у ово време, или су се играле са краљевићем, или их је краљица Наталија подучавала енглеском језику.⁴²⁵ Децу би на уласку у конак дочекао маршал двора, Коста Јанковић, који би их одводио у пространу собу, која је имала функцију краљевићеве играонице. Овде је о њима бринула гувернанта из Француске, Пелингре, а касније је ту улогу преузео др Докић. Часове гимнастике је водио капетан Мијоковић. Престолонаследник и његове другарице су били одевени у сиве, дугачке и широке панталоне и дугачке кафтане, а учили су марширање, гимнастички корак, савијање горњег дела тела са додиривањем ножних прстију ручним и слично.⁴²⁶ Од игара играли су се војницима, вожњом на трициклу, „грома“, али, учило се и играње кадрила, поводом прославе престолонаследниковог рођендана.⁴²⁷ Простор за игру је била и дворска башта, намењена крикету, али и са песком у коме је престолонаследник могао да се игра пробијањем тунела и прављењем градова.⁴²⁸

Поводом прославе десетог престолонаследниковог рођендана у двору је 2. августа 1886. године био организован дечији бал.⁴²⁹

Краљица Наталија је за Божић и Ускрс на двору приређивала посебне свечаности које су биле намењене деци. За Божић је у двору китила јелку, испод које би за сву децу дворјана и дворских службеника, остављала поклоне, у виду играчака, али и мање комаде накита. „У двору обичествују сретати Нову годину у поноћи. Краљ и краљица примаше честитања у великој сали.“⁴³⁰ За Ускрс би за децу била припремана јаја од картона или свиле у којима су се налазиле бомбоне и порцеланске луткице.⁴³¹

⁴²³ В. Ђоровић, *Краљ Милан и жене*, Политика, 4. март 1925 (V).

⁴²⁴ Мемоари Олге Ристић, 1959, приватна архива Олге Чанић Радојловић из Београда; Б. Милосављевић, *Београдски родослови*, Београд 2020, 218, 416.

⁴²⁵ Мемоари Олге Ристић, 1959, приватна архива Мирјане Чанић Радојловић из Београда; Олга Ристић () је била кћер пуковника Александра и Милице Симоновић.

⁴²⁶ Мемоари Олге Ристић.

⁴²⁷ Мемоари Олге Ристић.

⁴²⁸ Мемоари Олге Ристић.

⁴²⁹ Мемоари Олге Ристић.

⁴³⁰ Милан Ђ. Милићевић, *Из Успомена М. Ђ. Милићевића*, година 1884, Српски књижевни гласник, књ. XXXIV, бр. 1, Београд 1931, 31.

⁴³¹ Мемоари Олге Ристић.

Недељом поподне краљица Наталија је у двору организовала пријеме за дворско особље и личности које су биле блиске двору. У дворској башти, такође је организовала играње крикета.⁴³²

Стари двор и уметност

Гост краља Милана и краљице Наталије Обреновић у Старом двору - Конаку је током лета 1882. године био, у то време већ етаблиран европски сликар Влахо Буковац, који је у Паризу стекао углед захваљујући слици *Велика Иза* која је била изложена те године на Париском салону.⁴³³ Утицај да га српска краљица позиве на српски двор имао је портрет сина дворског маршала Константиновића који је насликао годину дана раније.⁴³⁴ Влахо Буковац је дошао на позив српског двора првенствено ради портретисања краљице Наталије и престолонаследника Александра.⁴³⁵ Сликара је у двор долазио дворским колима у пратњи тадашњег маршала двора Константиновића, и приман је у великом салону.⁴³⁶ Током портретисања уз краљицу Наталију су биле њене дворске даме.⁴³⁷ Уметник се овим поводом у Београду задржао готово три месеца.⁴³⁸

Краљичина изричита жеља била је да је сликар не портретише у краљевском орнату већ у елегантној, белој плесној тоалети.⁴³⁹ „Она, рече, не воли свечани орнат, јер то претпоставља сувише много накита и којекаквог адиђара.“⁴⁴⁰ Овај услов омогућио је уметнику да се у богатом распону најсветлијих нијанси „белог у белом“ виртуозно ликовно изрази поигравајући се дистинкцијом материјала: бела чипка, бело тело, бело крзно, бели светлуцави талт, а све то у кореспонденцији са инкарнатом „красне тамнокосе младе жене“.⁴⁴¹ Више од саме личности уметник је био заокупљен ефектно сликаним детаљима цвећа на одећи и тонским богатством на наборима свиле. У сваком случају ово је био репрезентативан краљичин портрет. Краљица је приказана у стојећем положају поред сточића са белим крзном, у десној руци са затвореном лепезом, а у левој која је на крзну држи неколико црвених ружа. Позадина је тамна, на тлу загасито црвени баршун.... „Кад сам,

⁴³² Мемоари Олге Ристић.

⁴³³ И. Борозан, *Уметнички преображаји Влаха Буковца у контексту европског сликарства*, Београд 2020, 75.

⁴³⁴ В. Буковац, *Мој живот*, Београд 1925, 113; И. Борозан, *Уметнички преображаји Влаха Буковца у контексту европског сликарства*, 77.

⁴³⁵ Уметничке новости, *Српске илустроване новине*, св.30, Нови Сад, 30. септембра 1882, стр. 286; Влахо Буковац, *Мој живот*, 113.

⁴³⁶ В. Буковац, Наведено дело, 114.

⁴³⁷ В. Буковац, Наведено дело, 116.

⁴³⁸ Уметничке новости, *Српске илустроване новине*, св.30, Нови Сад, 30. септембра 1882, стр. 286

⁴³⁹ В. В. Кружић-Uchytil, *Vlaho Bukovac*, Zagreb 2005, 36; В. Буковац, Наведено дело, 114; П. Петровић, *Сликара Влахо Буковац (1855-1922)*, Београд 2014, 24-25.

⁴⁴⁰ В. Буковац, Наведено дело, 114.

⁴⁴¹ В. В. Кружић-Uchytil, Наведено дело, 36.

међутим, довршио слику краљичину, хвалама, - нарочито с краљеве стране – није било краја. Дворски маршал Константиновић – рис од човјека – зграбио ме испод пазуха и као дијете подигао у висину. Ја се чисто збуних од чуда. То ми се први пут у животу догодило.⁴⁴² Овом приликом настао је допојасни овални портрет краљице Наталије који је она задржала за себе и који је много више изражавао њен карактер. Исте године портретисан је и престолонаследник Александар, и то у дворском врту. Ово је најраније документован Буковчев портрет у пленеру.⁴⁴³ „Све су му три слике испале као обично ванредно лијепо – заиста су му се радовали Њ. В. краљ и краљица и свако ко је гођ могао до двора доћи и дивити се његовој необичној вјештини у распореду боја, у нацрту, у природном изразу лица и у свему што сачињава право и женијалног уметника.“⁴⁴⁴

„Краљ Милан и краљица Наталија врло су одликовали младога сликара за бављења му на њиховом двору и сва је прилика да ће се Влахо Буковац настанити у Београду када се - као што писац вели - буде тамо подигла по краљевој жељи „Академија лепих вештина“ а дотле ће о краљевом трошку путовати по свету.“⁴⁴⁵

Портрет краљице Наталије у балској тоалети требало је да буде изложен на париском Салону, али због размирица између краљевског пара до тога није дошло.⁴⁴⁶ За рад у Београду краљ Милан Обреновић је Влаха Буковца одликовао „Таковским крстом V степена“.⁴⁴⁷

⁴⁴² В. Буковац, Наведено дело, 119.

⁴⁴³ В. В. Кружић-Uchytíl, Наведено дело, 37, 143; В. Буковац, Наведено дело, 119.

⁴⁴⁴ Уметничке новости, *Српске илустроване новине*, св.30, Нови Сад, 30. септембра 1882, стр. 286.

⁴⁴⁵ Уметничке новости, *Српске илустроване новине*, св.30, Нови Сад, 30. септембра 1882, стр. 286.

⁴⁴⁶ В. В. Кружић-Uchytíl, исто; В. Буковац, Наведено дело, 119-120.

⁴⁴⁷ В. Буковац, Наведено дело, 37.

25. Влахо Буковац, Краљица Наталија, 1882, Народни музеј Београд, инв.31_1203

26. Влахо Буковац, Портрет краљице Наталије, 1882., Народни музеј Београд, инв.31_893

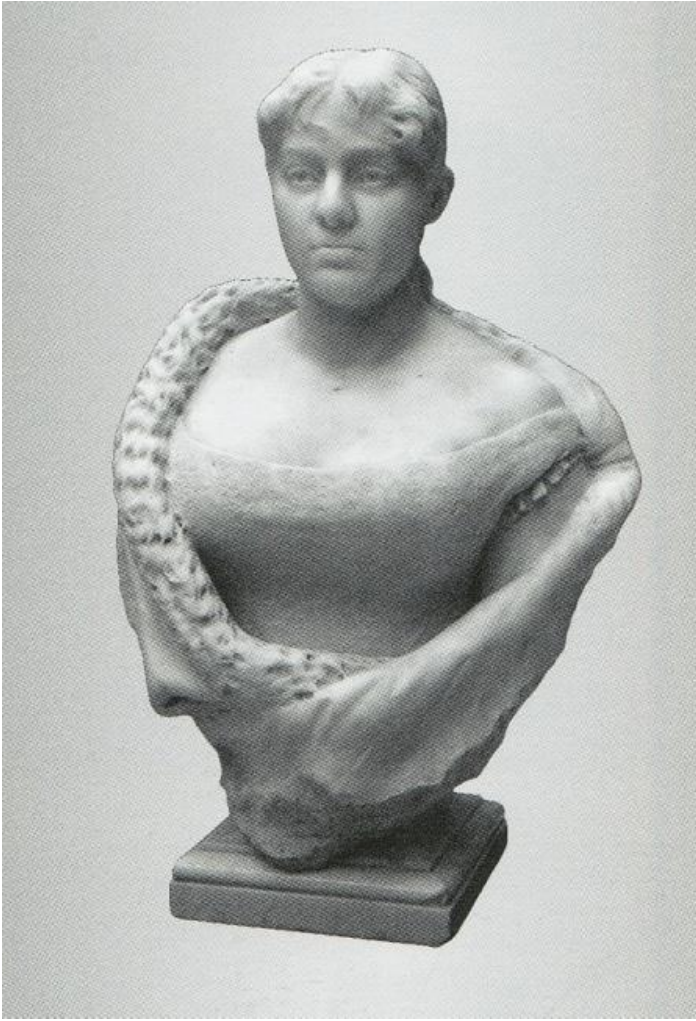
У децембру 1886. године, на позив краљице Наталије Обреновић у двор долази вајар Петар Убавкић како би урадио модел за њен мермерни портрет.⁴⁴⁸ „Уметников сусрет са предусретљивом краљицом, која је у својој 28. години живота јамачно пленила лепотом пулољка који почиње да се расцветава, био је свакако спонтан, упркос његовој сметености.“⁴⁴⁹ У Успоменама Милан Ђ. Милићевић је забележио следеће: „У подне бејаш у Њ. В. Краљице. Дадох јој Челебију за њу и Краљевића. Она сад седи пред уметником Убавкићем те је он меси у земљи да начини њено попрсје од мрамора. Он ми каже да ће изићи добро.“⁴⁵⁰ Краљица је била задовољна студијом свог попрсја у глини, а портрет у карарском мермеру Петар Убавкић је извајао у Риму 1887. године.⁴⁵¹

⁴⁴⁸ М. Ђ. Милићевић, Из успомена М. Ђ. Милићевића, *Српски књижевни гласник - Нова серија*, књ. XXXIV, бр.3, 182; В. Грујић, Вајани портрети чланова породице Обреновић из збирке Народног музеја у Београду, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, III, 131-140; В. Грујић, Петар Убавкић, у: *Збирка југословенске скулптуре Народног музеја у Београду*, 479-487.

⁴⁴⁹ Н. Симић, *Петар Убавкић*, 147.

⁴⁵⁰ М. Ђ. Милићевић, Из Успомена ; Н. Симић, *Петар Убавкић*, 147.

⁴⁵¹ В. Грујић, *Петар Убавкић*, у: *Збирка југословенске скулптуре Народног музеја у Београду*, 481.

27. Петар Убавкић, Краљица Наталија Обреновић, 1887, мермер
Народни музеј, Београд, инв. бр.128

Краљ Милан Обреновић је у својој збирци слика у Старом двору-Конаку, имао дела истакнутих сликара немачког симболизма, Габријела фон Макса и Франца фон Штука. Међу европским владарима овог времена постојала је „својеврсна мода сакупљања слика немачких симболиста“.⁴⁵²

Аустријски сликар Фридрих Вајланд⁴⁵³ је такође био гост српског двора и портретисао је краљицу Наталију и престолонаследника Александра Обреновића.⁴⁵⁴

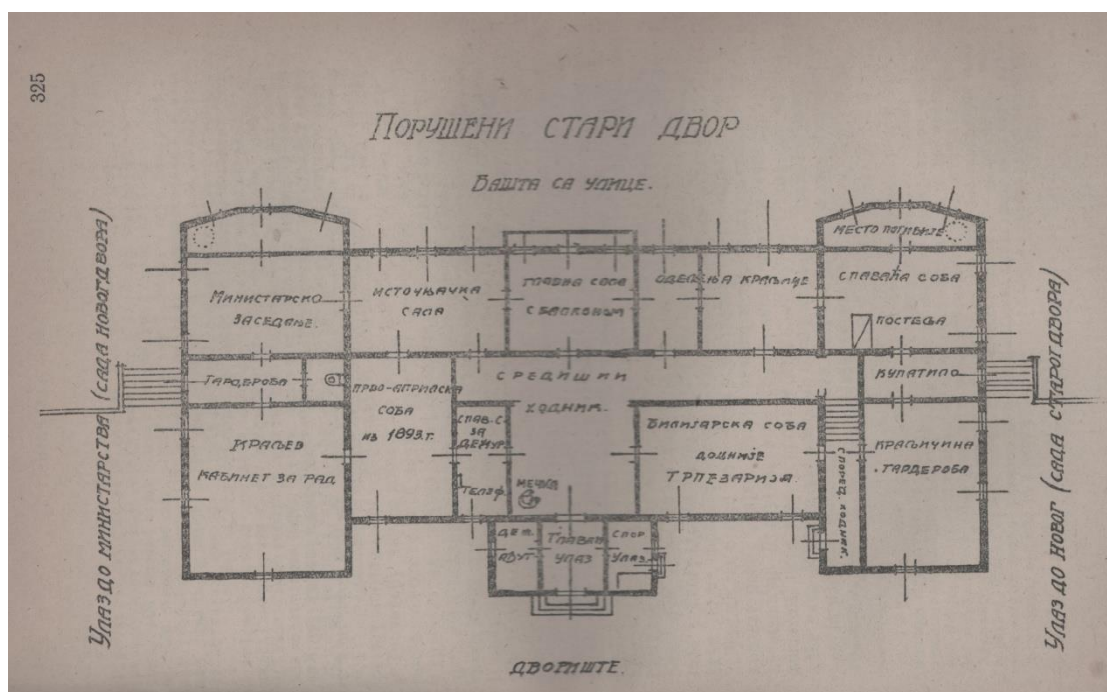
⁴⁵² И. Борозан, *Сликаство немачког симболизма и његови одјеци у култури Краљевине Србије*, Београд 2018, 191.

⁴⁵³ Wailand Friedrich, *Allgemeines lexikon der Bildenden Künstler von der antike bis zur gegenwart begründet von ulrich Thieme und Felix Becker*, Leipzig, 1942, 61-62.

⁴⁵⁴ З. Јанковић, Краљица Наталија Обреновић, Фонд Бранка Стојановића.

Дворски простори

У служби дворских простора у Старом двору биле су просторије које су се налазиле на спрату и у приземљу двора. На спрату су били трпезарија, арапски салон, билијарска соба, соба за министарске седнице, соба за тоалету, соба за спавање, будоар до собе за спавање, клавирска соба, стан камердинера личног дочкала, канцеларија и спаваћа соба дежурног ађутанта, док су у приземљу били канцеларија краља, собе за сребро, кухиња, магацини и подрум.⁴⁵⁵ Делом саобразан Инвентару Старог двора у Београду је основа првог спрата овог двора која је објављена у књизи Живана Живановића, Политичка историја Србије.⁴⁵⁶

28. Основа првог спрата Старог двора-Конака, објављена у: Живан Живановић, Политичка историја Србије, IV, Београд 1925, 325

Јавном простору Старог двора су припадали сала за министарске седнице и салони, док су билијарска и клавирска соба, трпезарија, као и радни кабинет кнеза/краља били на граници између јавног и приватног простора.⁴⁵⁷ Простори двора су такође имали јасну поделу на мушке и женске просторе. Тако су маскулинозни дух кнеза/краља Милана

⁴⁵⁵ Инвентар ствари у Старом двору, I, Председништво министарског савета, 1903, инвентар ствари, к.12, бр.308, Архив Србије; Ж. Живановић, *Политичка историја Србије*, IV, 325.

⁴⁵⁶ Ж. Живановић, *Политичка историја Србије*, IV, 325.

⁴⁵⁷ А. Столић, *Приватност у служби репрезентације, у: Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, Наведено дело, 336.

изражавали ловачки трофеји који су били истакнути у предсобљу двора где су стајали препарирани један орао и медвед.⁴⁵⁸ Мужевни простор двора је посебно био истакнут у Арапском салону у коме је била изложена колекција оружја кнеза/краља Милана Обреновића, као и билијарска соба у којој је такође било истакнуто оружје. Са друге стране Клавијрска соба је изражавала женски простор коме је припадао и кнегињин/краљичин будоар. С обзиром да су краљеви Милан и Александар Обреновић живели у овом двору он је био уређен у складу са њиховим укусом и потребама.⁴⁵⁹

О начину организације и опремању дворских простора највише података пружају Инвентари ствари у Старом двору Комисије за преглед Краљевих и Крунских добара из 1903. године.⁴⁶⁰ Разумевању овог пописа умногоме доприносе фотографије ентеријера, од којих најстарије датирају из времена српско-турских ратова, које је између 1876. и 1877. године снимио руски фотограф Иван Громан.⁴⁶¹ Низ фотографија ентеријера, које, иако су настале између 1890-1900. године, у спрези са литературом и другим изворима упућују на изглед из времена кнеза/краља Милана Обреновића, заједно са фотографијама појединачних предмета из 1904-1905. године.⁴⁶² Представама дворских ентеријера на фотографијама су компатибилни описи путописаца и савременика.⁴⁶³ Међу њима по значају информација које доносе издвајају се описи археолога и путописца Феликса Каница.⁴⁶⁴

Преобликовање постојећих ентеријера Старог двора је уследило убрзо након женидбе кнеза Милана Обреновића, Наталијом Петровном Кешко 1875. године.. „Бечки и париски декоратери дотерали су њихов стари намештај...“⁴⁶⁵ У првим годинама брака, кнез и кнегиња су доручковали у подне, en tete a tete, у њеном салону, за једним малим столом, како би успели да сачувају интимност у времену које су заједно проводили.⁴⁶⁶

На фотографијама ентеријера старог двора које је снимио руски фотограф Иван Громан између 1876. и 1878. године, представљени су салон кнегиње Наталије и још један од

⁴⁵⁸ Стари конак, Вечерње новости, број 155, 6. јун 1903, Београд; Стари конак, Вечерње новости, број 156, 7. јун 1903, Београд; И. Борозан, Слика и моћ: представа владара у српској визуелној култури 19. и почетком 20. века, 227.

⁴⁵⁹ У интерпретацији просторија у Старом двору-Конаку као основа послужило је Инвентар ствари у Старом двору, I, Архив Србије, који је допуњен информацијама које су добијене на основу фотографија, видети: Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак заборављени београдски двор*, Београд 2019; каталог Doroteuma, као и подаци из путописа, мемоара и дневника савременика.

⁴⁶⁰ Инвентар ствари у Старом двору, Архив Србије.

⁴⁶¹ *Громанов албум фотографија 1876-1878*, приредио Ж. Мијајловић, Београд 2003; приступљено 8.2.2016, <http://www.ncd.matf.bg.ac.rs/projects/sr/groman.html>

⁴⁶² Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак заборављени београдски двор*.

⁴⁶³ Ф. Каниц, Краљевина Србија и српски народ, *Београд у деветнаестом веку из дела страних писаца*, Београд 2008, 199-328; Х. Вивијен, Србија – рај сиромашног човека, *Београд у деветнаестом веку из дела страних писаца*, Београд 2008, 163-199-

⁴⁶⁴ Ф. Каниц, Краљевина Србија и српски народ, *Београд у деветнаестом веку*, 199-328.

⁴⁶⁵ Ф. Каниц, Наведено дело, 275-278.

⁴⁶⁶ Љ. Каљевић, *Моје успомене*, приредио Слободан Турлаков, Ужице, 2006, 32.

салонских простора двора.⁴⁶⁷ Уочавамо, да је салон кнегиње Наталије, био опремљен елегантним стилским гарнитурама и мермерним камином, са персонализованом декорацијом зидова са иницијалима њеног имена и круном.

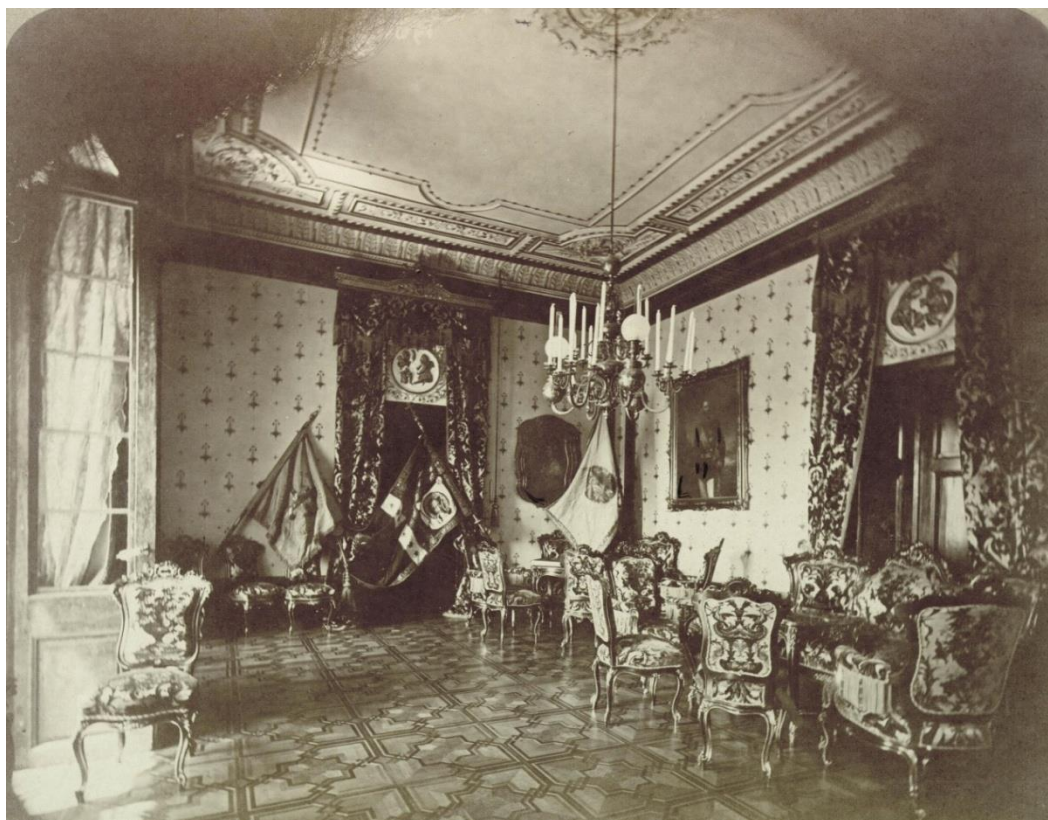
29. Иван Громан, Салон кнегиње Наталије, 1876/78.

На другој фотографији из овог албума представљен је један од салонских ентеријера са истакнутим заставама руских добровољаца, Орловске дружине Московско-Черњајевске и Нижњеновгородске дружине.⁴⁶⁸ На зиду је портрет кнеза Михаила Обреновића сликара Стевана Тодоровића. На суседном зиду, поред овог портрета, такође је био постављен портрет, али за сада није било могућности да идентификујемо портретисану личност. У овом салону су се налазиле стилске гарнитуре за седење: канабе, фотеље, столице и сточићи. Део ове стилске гарнитуре је идентификован на фотографији у у каталогу који је био публикован поводом аукционе продаје ствари са двора Обреновића у Доротеуму у Бечу 1905. године.⁴⁶⁹

⁴⁶⁷Громанов албум фотографија 1876-1878, приредио Мијајловић, Ж, Београд 2003, 8.2.2016, <http://www.ncd.matf.bg.ac.rs/projects/sr/groman.html>

⁴⁶⁸Громанов албум фотографија 1876-1878, приредио Мијајловић,Ж, Београд 2003, 8.2.2016, <http://www.ncd.matf.bg.ac.rs/projects/sr/groman.html>

⁴⁶⁹*Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Auction 10-16. Oktober 1905 im "Dorotheum", K.K. Versteigerungsamt, Wien 1905.

30. Иван Громан, Салон у Старом конаку, 1876/78.

31. Стилска гарнитура из Старог конака, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*
Wien 1905, Tafel XXVI, 1104

Из времена кнеза Михаила Обреновића потиче неколико комада намештаја, попут столица из сале за министарске седнице, салонска гарнитура и огледало са мермерном

конзолом.⁴⁷⁰ Грб који је приказан у средишњем делу горње ивице рама огледала упућује нас на време кнеза Михаила и кнегиње Јулије Обреновић.⁴⁷¹

32. Огледало са кнежевским грбом, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, II, Горњи Милановац, 2014,327.
33. Детаљ огледала са кнежевским грбом, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, II, Горњи Милановац, 2014,327.

Српски двор је у овом периоду интензивно опреман стилским намештајем, порцеланом, стаклом, сребрнинама и другим предметима примењених уметности познатих европских радионица.⁴⁷²

У холу Старог двора је био постављен препарирани црни медвед, који је убијен за време бугарског рата 1885. године.⁴⁷³ Прекопута њега се налазио сто са мермерном скулптуром са представом орла који се устремио на јелена.⁴⁷⁴

Посебну целину и особеност Старог двора представљало је уређење Арапског салона према идеји и са колекцијама које је формирао кнез/краљ Милан Обреновић у духу уређења

⁴⁷⁰ Огледало са конзолном плочом данас се чува у ризници манастира Враћевшница, о овоме видети више у: А. Боловић, Манастир Враћевшница, чувар заоставштине ктитора и приложника – Обреновића, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, II, Горњи Милановац, 2014, 308-338.

⁴⁷¹ А. Боловић, Манастир Враћевшница, чувар заоставштине ктитора и приложника – Обреновића, 308-338.

⁴⁷² Ход ка Европи, Београд 1867 – 1918, у: *Музеј града Београда 1903 – 2003*, уредник Бојан Ковачевић, Београд 2003,155-162 ; В. Даутовић, Мобилијар Обреновића из београдског старог двора у манастиру Раковица; М. Бујић, М. Гајић, Д. Маскарели, Б. Црвенковић, Ј. Пераћ, Обреновићи у колекцијама Музеја примењене уметности, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, II, уредници Александар Марушић и Ана Боловић, Горњи Милановац 2014, 182-206; Б. Црвенковић, Пропаганда државе и династије Обреновић на предметима из Збирке керамике, порцелана и стакла Музеја примењене уметности, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, V, уредници Александар Марушић и Ана Ранковић, Горњи Милановац 2017, 91-99.

⁴⁷³ Х. Вивијен, Србија рај сиромашног човека, *Београд у деветнаестом веку*, Београд 2008, 163-198, 172.

⁴⁷⁴ Х. Вивијен, Србија рај сиромашног човека, 173.

европских дворова тог времена, а пре свега према најближем моделу уређења Турске собе принца Рудолфа у бечком Хофбургу.⁴⁷⁵

По повратку краљице Наталије Обреновић из Одесе, 1888. године, њене просторије су одлуком краља Милана биле пресељене из Старог двора у Нови двор. Краљичин будоар у Старом двору је био претворен у Билијарску собу, а Салон у Собу за пушење у којој је био постављен репрезентативан портрет Марије Катарци, рођаке краља Милана из Букурешта. У Старом двору је од краљичиних одаја остала само Спаваћа соба.⁴⁷⁶

Први спрат

Трпезарија

Трпезарија је била испуњена дрвеним намештајем од ораховине са мноштвом мотива који су били изведени у раскошном дуборезу у неоренесансном стилу.⁴⁷⁷ Међу мотивима су доминирали флорални орнаменти са геометријским волутама и представама теламона, харпија, пута и фестона.⁴⁷⁸ Намештај у трпезарији се према Инвентару састојао од дрвеног стола на извлачење са десет уметних плоча, седамнаест дрвених столица, које су биле постављене кожом са мотивом српског краљевског грба на наслону, креденца, етажера, и етажера у виду камина.⁴⁷⁹ У овој просторији је било и мањих етажера, округло канабе, сточић за ликер и пушење са механизмом, на коме је стајало дванаест ликерских чашица и једна флаша, писаћи сто са фијокама, дрвени орман, кутија за коверте и писма, постамент са вазом од опеке, мањи постамент са цветом у вази, дрвени сталак за цвеће, дрвена шкриња у дуборезу више кинеских ваза и једна велика округла чинија из Кине.⁴⁸⁰ Према Доротеумовом каталогу у трпезарији су такође наведене фотеле пресвучене кожом, са флоралним елементима и краљевским грбом на наслону.⁴⁸¹

⁴⁷⁵ В.Е., Ottillinger, В.Е., "Kronprinz Rudolfs "Türkisches Zimmer" und die Orientmode in Wien". In Mayr-Oehring E./Doppler E. Orientalische Reise, Malerei und Exotik im späten 19. Jahrhundert. Ausstellungskatalog. Wien Museum Hermesvilla 2003. S.94-104.

⁴⁷⁶ Краљица Наталија, *Ружа и трње*, Београд 2015, 232-233.

⁴⁷⁷ Möbel und Einrichtungsgegenstände aus dem alten und neuen Konak zu Belgrad, 1082, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Auction 10-16. Oktober 1905 im "Dorotheum", К.К. Versteigerungsamt, Wien 1905, 73; Фотографије трпезарије су објављене у каталогу: *Стари конак заборављени београдски двор*, Београд 2019.

⁴⁷⁸ Möbel und Einrichtungsgegenstände aus dem alten und neuen Konak zu Belgrad, 1082, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Auction 10-16. Oktober 1905 im "Dorotheum", 73.

⁴⁷⁹ Инвентар Старог двора, Архив Србије.

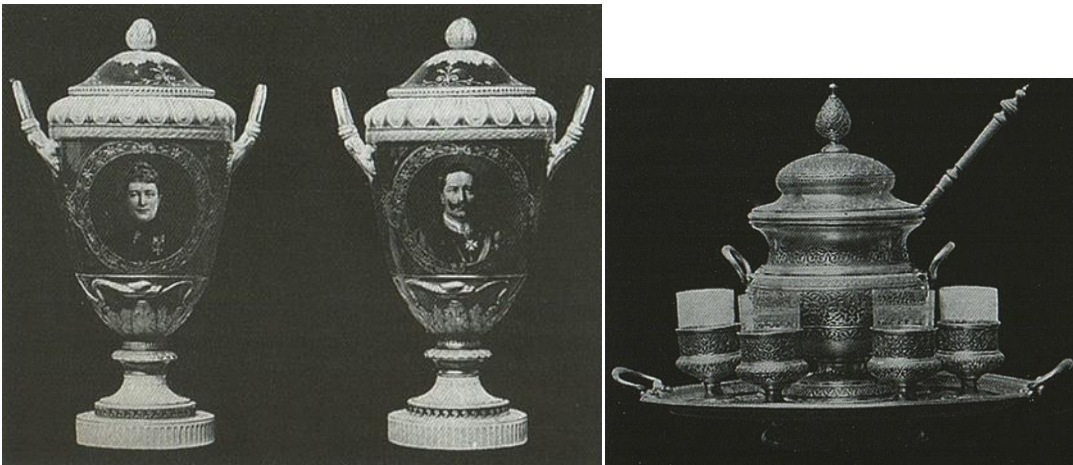
⁴⁸⁰ Инвентар Старог двора, Архив Србије.

⁴⁸¹ Möbel und Einrichtungsgegenstände aus dem alten und neuen Konak zu Belgrad, 1082, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Auction 10-16. Oktober 1905 im "Dorotheum", К.К. Versteigerungsamt, Wien 1905, 73.

34. Трпезарија, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Wien 1905, Tafel XXX

На етажеру у облику камина налазио се сет за пунч који се састојао од металног послужавника на коме су стајали казанче за пунч са кашиком чија је дршка била од кости и шест стаклених чаша са металним постолјима.⁴⁸²

35. Вазе са портретима немачког царског пара , *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Wien 1905, Tafel VI

36. Сет за пунч, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Wien 1905, Tafel X

⁴⁸² Инвентар ствари у старом двору, I, Архив Србије, 3; Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак заборављени београдски двор*, 61; Сачувана је фотографија сета за пунч; Сервис за десерт, инв. бр. 24393/1, 24393/2, Збирка фотографија, Музеј примењене уметности, Београд; Д. Вукелић, Ј. Пераћ, *Дворски ентеријери и предмети Обреновића на фотографијама из Одсека за фотографију и примењену графику Музеја примењене уметности у Београду*, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, 277-293, 285. Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак заборављени београдски двор*, 61; *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Dorotheum, Wien 1905, 47.

Посебну вредност у трпезарији су имале порцеланске вазе са портретима немачког цара Вилхелма II и царице Аугусте Викторије које је тадашњи кнез Милан Обреновић добио на поклон од царског пара.⁴⁸³ Произведене су у Царској фабрици порцелана у Берлину.⁴⁸⁴ Сет за пунч се налазио између ваза са ликовима немачког царског пара.⁴⁸⁵

На зидовима трпезарије су се налазили: осамнаест порцеланских ибрика и један оријентални, осамдесет и шест зарфова од срме и опеке, тридесет и један тањир и чинија, дванаест металних чинија са поклопцима, три сребрна и један позлаћени и два метална тањира. На зиду је била и једна икона Свете Богородице већих димензија са сребрним кандилом⁴⁸⁶ као и две мање металне иконе.⁴⁸⁷ Сребрно кандило ће после рушења Старог двора 1904. године бити постављено на гробу краља Милана Обреновића у Крушедолу.⁴⁸⁸

„Трпезарија је нарочито пријатна и пажњу привлаче филигранске шоље за јаја и друге ситнице које висе на црвено обојеним зидовима као предмети на стрелишту.“⁴⁸⁹ Трпезарију је осветљавао жути месингани лустер са дванаест сијалица.⁴⁹⁰

37. Трпезарија у Старом конаку, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, Београд 2019, 61.

⁴⁸³ Ове вазе краљ Милан је добио на поклон од царског пара. Произведене су у Царској фабрици порцелана у Берлину. Фотографија са представом ових ваза је публикована у Доротеумовом каталогу: *Europäische und orientalische Porzelle Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Dorotheum, Wien 1905, 26.

⁴⁸⁴ Д. Вукелић, Под аукцијским чекићем: дворске меморабилје Обреновића на мање познатој серији фотографија Љубише Ђонића, у: *Стари конак заборављени београдски двор*, Београд 2019, 42.

⁴⁸⁵ Трпезарија у Старом (Симићевом) конаку у Београду, инв. бр. 24384, Збирка фотографија, Музеј примењене уметности, Београд; Д. Вукелић, Под аукцијским чекићем: дворске меморабилје Обреновића на мање познатој серији фотографија Љубише Ђонића, 42.

⁴⁸⁶ Инвентар ствари у старом двору, I, Архив Србије, 4.

⁴⁸⁷ Инвентар ствари у старом двору, I, Архив Србије, 4.

⁴⁸⁸ Вечерње новости, Београд, 2. јун 1904, 3.

⁴⁸⁹ Х. Вивијен, Наведено дело, 174.

⁴⁹⁰ Инвентар ствари у старом двору, I, Архив Србије, 4.

38.39. Трпезарија у Старом конаку, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, Београд 2019, 60, 62.

Арапски салон

Арапски салон је био најраскошнији простор Старог двора према мишљењу многих савременика као и потоњих писаца и истраживача.⁴⁹¹ Он је изражавао маскулинизовани карактер монарха и представљао искључиво мушки простор у двору. Арапски салон је своје име добио према зиду на коме се налазио „један шарени, дрвени зид са прозорима, долапима и два огледалца“.⁴⁹²

Зидови салона су били застрти оријенталним тканинама, а на плафону се налазио један пиротски ћилим. На плафону је такође био и оријентални лустер са тридесет сијалица.⁴⁹³ Зидове салона су маркирали панои на којима је била изложена колекција оружја краља Милана Обреновића: различите пушке, наредничке, официрске и турске сабље, јатагани, кавкаски нож, пиштољи, украси за мушку и женску оријенталну одећу, турске сабље, ханџари, јатагани, пиштољи, шлемови, оклопи, пушка украшена седефом, и низ различитих оријенталних украса за зидове.⁴⁹⁴

Од намештаја у овом простору се налазило неколико отомана који су били пресвучени веженим тканинама различитих боја, оријентални сточићи са седефним инкрустацијама, мангале, оријенталне и јапанске вазе, наргиле од срме итд.⁴⁹⁵

⁴⁹¹ Х, Вивијен, Наведено дело, 174; Д. Вукелић, Делови Арапског салона краља Милана Обреновића из Бојничког замка у Словачкој, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, VI, Горњи Милановац 2020, 261-295.

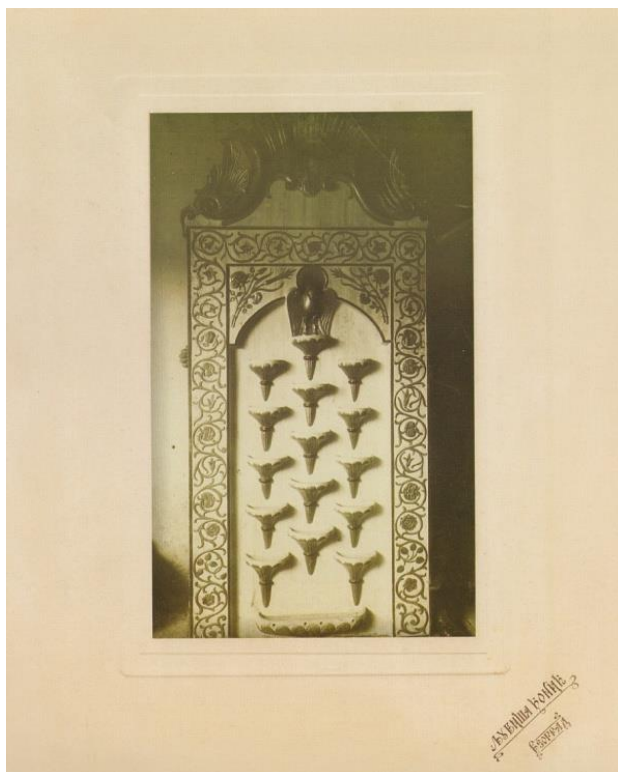
⁴⁹² Инвентар ствари у Старом двору - Коментар пописивача у Инвентару из 1903. године; Д. Вукелић, Наведено дело, 261-295; Овај параван је продат на аукцији у Доротеуму: Данас се налази у замку грофа Палфија у Бојницама у Словачкој.

⁴⁹³ Инвентар ствари у Старом двору, Архив Србије.

⁴⁹⁴ Инвентар ствари у Старом двору, Архив Србије.

⁴⁹⁵ Инвентар ствари у старом двору, I, Архив Србије.

Арапским салоном је доминирао оријентални мермерни камин, као и две мермерне фонтане са басенима у зиду.⁴⁹⁶ Херберт Вивијан упућује да су наведене фонтане у београдски двор биле пренете са фонтане из баште нишког двора.⁴⁹⁷ Опис ове зидне фонтане је сачуван у путопису *С Дрине на Нишаву*: „У зиду до врата и десно и лево налазе се узидане велике мраморне плоче, а на њима изрезан соко који из кљуна воду лије, а вода пада у валовчиће, који су на плочи изрезани тако, да се из првог прелива у доња два, из ових у нижа три, па све тако док се опет не заврши падом у доњи последњи валовчић.“⁴⁹⁸ Наведеном опису одговара фотографија ове зидне фонтане која је настала током 1904-1905. године за потребе аукцијске продаје.⁴⁹⁹ На мермерни камин из Арапског салона нас упућује и новински текст из 1904. године: „Од 1. јуна цео намештај Старог двора биће изложен у кући г. Орешковића, адвоката Краљице Наталије (Цариградска улица) и у просторијама Канцеларије краљевих ордена. Ствари ће бити исто тако намештене као и у Старом двору. Нарочиту пажњу обраћамо посетиоцима на арапску собу, у којој има много драгоцености, и на онај скупоцени камин од мермера.“⁵⁰⁰

40. Арапски салон – зидна фонтана, објављено у: *Стари конак заборављени београдски двор*, Београд 2019, 109.

⁴⁹⁶ Инвентар ствари у старом двору, I, Архив Србије.

⁴⁹⁷ Х. Вивијен, Наведено дело, 174.

⁴⁹⁸ Шапчанин, М., „С Дрине на Нишаву, путопис из године 1877. и 1878“, XII, *Српске новине*, 11. ја нуар 1879, 35.

⁴⁹⁹ Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак заборављени београдски двор*, 109.

⁵⁰⁰ Аноним, Намештај Старог двора, Вечерње новости, 26. Мај 1904, Београд.

У Арапском салону је доминирала колекција предмета са Оријента коју је сакупио краљ Милан Обреновића, а која је добрим делом била формирана током његовог путовања у Јерусалим, преко Цариграда, а затим у Либан и Сирију 1889. године.⁵⁰¹ У сиријској престоници, Дамаску, краљ Милан је посебну пажњу посветио обиласцима базара, на којима су могли да се купе предмети веште ручне израде.⁵⁰² Зидови Арапског салона били су обложени дрвеним, полихромним, богато резбареним оплатама у оријенталном стилу,⁵⁰³ за које можемо оправдано да претпоставимо да су купљене управо на неком од базара у Дамаску.⁵⁰⁴ У описима простора Старог двора у Београду, Херберт Вивијен је арапски салон интерпретирао као „персијску собу“. Арапски салон је на њега оставио снажан утисак и он је о њему оставио драгоцене податке: „...какав контраст када се уђе у персијску собу! –то су последњи остаци величанствене колекције коју је краљ Милан сакупио за време својих путовања; он је већи део из те колекције однео, приликом последње свађе са својом породицом. Ово је стварно визија пурпура и злата: изванредан брокат, права свила, фантастични *portieres* од тешке златне чипке, вешто исплетене, чибуци и наргиле, дивани и пуфови (од којих је шест постављено као тачке на коцки шестице код домина), оријенталне посуде, изрезбарене тикве и мистериозни индијски добоши (тамтам). Очи су заслепљене богатством боја а машта распаљена разноврсношћу ретких уметничких творевина. На зидовима, са најразличитијим драперијама, окачено је дивно сребрно оружје, кремењаче, јатагани и сабље украшене драгим камењем, поред сјајне опреме од племенитог метала – које су Милош и поп Лука запленили од Турака. На столу са утиснутим шарама, на средини собе, налази се једна необична стара ваза са сунђером који израста из средине. Ту се на камину, налази и украс од белог мермера, неоцењиве вредности, а поред прозора су две дивне посуде, такође од белог мермера, узете са старе турске фонтане из баште сличне Аладиновој, у нишком конаку“.⁵⁰⁵

⁵⁰¹ М. Рашић, *Са Њ. В. Краљем Миланом на Истоку, путничке белешке М. Рашића*, Београд 1891; Д. Вукелић, „Делови арапског салона краља Милана Обреновића из Бојничког замка у Словачкој“, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, VI, Горњи Милановац 2020, 261-295.

⁵⁰² М. Рашић, *Са Њ. В. Краљем Миланом на Истоку (2), Сирија-Ливан*, Београд 1892, 44.

⁵⁰³ М. Варош, *Изгубљено словачко благо*, Словачка 2006; у наведеној књизи аутор, Милан Варош наводи да је словачки гроф Палфи, познати колекционар с краја 19. и почетка 20. века откупио у Бечу 1902. године из заоставштине краља Милана Обреновића „неку турску дрвену декорацију за зид из 17. века“. Фирма Colli прилагодила је ову декорацију за собу једне из Палфијевих некретнина „Оријентални салон“ у замку Бојнице у Словачкој. О овоме такође видети : <http://www.bojnicecastle.sk> ; даљим истраживањем утврђено је да су дрвени панели из Арапске собе продати на аукцији у Бечу у Доротеуму 1905. године. О томе види у: Д. Вукелић, „Делови Арапског салона краља Милана Обреновића из Бојничког замка у Словачкој“, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, VI, 261-295.

⁵⁰⁴ Д. Вукелић, Делови Арапског салона краља Милана Обреновића из Бојничког замка у Словачкој, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, VI, 261-295 .

⁵⁰⁵ Х. Вивијен, Наведено дело, 159.

Предмети из Арапског салона су били пописани у аукцијском каталогу бечког Доротеума.⁵⁰⁶ Наведена је зидна оплата од резбареног дрвета, богатог цветног и орнаменталног декора, венецијански лустер у оријенталном стилу, са по два одговарајућа свећњака и постамента, пет отомана са јастуцима од сомота, тросед, три столице за ноге, четири постамента са инкрустацијама од кости и седефа, оријентални геридон, dos á dos оријентална столица, четири табуреа украшена интарзијама од кости и седефа. Наведено је и четири огледала: једно у црвеном,плишаном раму украшено филиграном и емајлом, затим поклон султана, огледало од црног дрвета, и остала два рађена интарзијом кости и седефа.У низу оријенталних предмета наводе се разнобојне стаклене завесе, сталак за кафу, постаменти пресвучени плишом, резбарен сточић од ораховине, лампе, троделни параван и други ситнији предмети.⁵⁰⁷

Оружје које је било изложено у Арапском салону припадало је изузетно вредној колекцији оружја кнеза/краља Милану Обреновићу, а које је 1904. године након рушења Старог двора краљица Наталија Обреновић предала Народном музеју у Београду.⁵⁰⁸

Арапски салон су користили и краљ Милан и краљ Александар и он је по свему изражавао маскулинизован дух краљева.⁵⁰⁹ Краљ Милан је најчешће примао управо у овом салону.⁵¹⁰ Познато је пет фотографских снимака овог простора који умногоме повезују описе из Инвентара, каталога аукцијске куће Доротеум и опис Херберта Вивијена.⁵¹¹

Опремање салона у оријенталном стилу је одговарало духу моде Оријента која је била врло популарна у Европи, посебно у Бечу у 19. веку. Узимајући у обзир блиске везе које је кнез/краљ Милан Обреновић имао према бечком двору и принцу Рудолфу, он је свакако познавао изглед његове Турске собе у апартманима у двору у Хофбургу, за којом београдска арапска соба кнеза/краља Милана није нимало заостајала.⁵¹² У дворцу румунске краљевске

⁵⁰⁶ Möbel und Einrichtungsgegenstände aus dem alten und neuen Konak zu Belgrad, Kat. Nr.1125-1159, Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien, 76-78,.

⁵⁰⁷ Möbel und Einrichtungsgegenstände aus dem alten und neuen Konak zu Belgrad, Kat. Nr.1125-1159, Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien, 76-78; Д. Вукелић, Делови Арапског салона краља Милана Обреновића из Бојничког замка у Словачкој, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, VI, Горњи Милановац 2020, 272.

⁵⁰⁸ Музеју, а не пријатељима, *Вечерње новости*, 12. јул 1904, Београд; Д. Вукелић, Делови Арапског салона краља Милана Обреновића из Бојничког замка у Словачкој, 272. Видети фусноту број 38. *Писма краљице Наталије Обреновић*, приредила и превела Ивана Хаџи-Поповић, Београд-Земун 1996, 114.

⁵⁰⁹ А. Столић, „Приватност у служби репрезентације-Двор последњих Обреновића“, у; *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, Београд 2006, 344.

⁵¹⁰ А. Столић, наведено дело. 344.

⁵¹¹ Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак заборављени београдски двор*, Београд 2019,55-59, 55-56.

⁵¹² В. Е., Ottillinger, В.Е., “Kronprinz Rudolfs “Türkisches Zimmer” und die Orientmode in Wien”. In Mayr-Oehring E./Doppler E. *Orientalische Reise, Malerei und Exotik im späten 19. Jahrhundert. Ausstellungskatalog*. Wien Museum Hermesvilla 2003. S.94-104.

породице, Пелешу код Синаје, који је посећивала краљица Наталија Обреновић такође је постојала „Источњачка соба“.⁵¹³

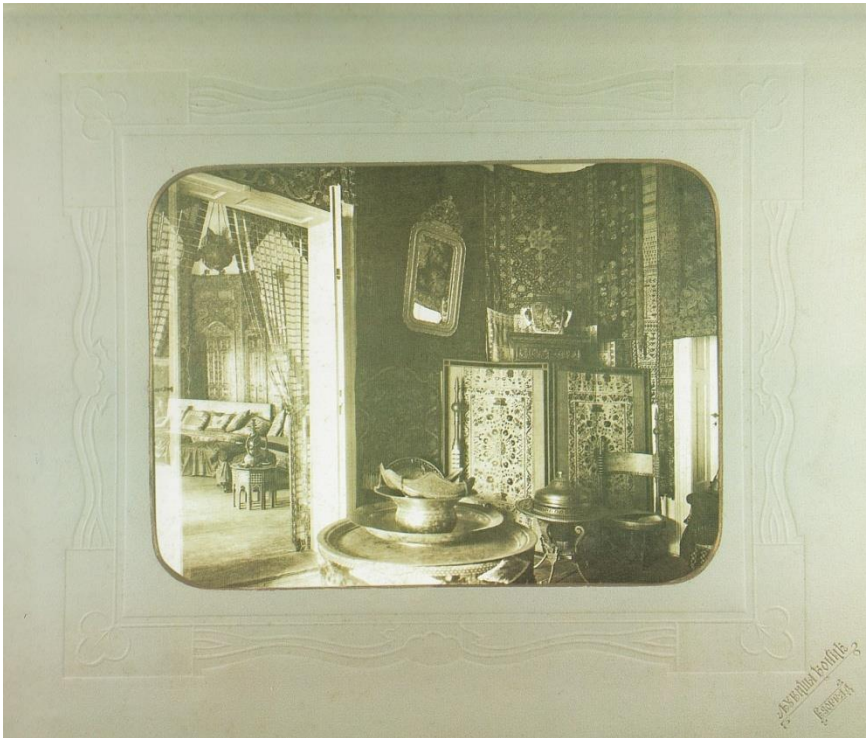

41. Арапски салон, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, Београд 2019, 56.

42. Арапски салон, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, Београд 2019, 57.

⁵¹³ Е. Вакареску, Суверени Србије, поглавље из књиге Краљеви и краљице које сам познавала, *Српски књижевни лист*, 28/133, Београд 2020, 22-23.

43. Арапски салон, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, Београд 2019, 59.

44. Арапски салон, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, Београд 2019, 55.

45. Арапски салон, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, Београд 2019, 57.

Сала за министарске седнице⁵¹⁴

О опремању овог дворског простора, осим описа Херберта Вивијена, и Инвентара из 1903. године, сведоче две фотографије из различитих временских периода, једна је из 1893. године, а друга је настала после женидбе краља Александра Обреновића Драгом Машин, између 1900. и 1903. године.

Предметима у сали за министарске седнице је истицан континуитет династије, државотворност, национални идентитет и улога и значај монарха. У њој су од намештаја доминирали дрвени сто који се могао развући и осам столица од резбареног дрвета, пресвучених кожом, које су биле саставни део ентеријера двора из времена кнеза Михаила Обреновића.⁵¹⁵

⁵¹⁴ Овај простор је детаљно описан у поглављу Уметност и дворска култура у време краља Александра Обреновића, и то на основу две фотографије, једне из 1893. и друге која датира после 1901, као и Инвентара из јуна 1903. године.

⁵¹⁵ Архив Србије, Председништво Министарског савета, Инвентар ствари у старом двору, I, 1903, к. 12; В. Даутовић, „Мобилијар Обреновића из београдског Старог конака у манастиру Раковица“, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, V, Горњи Милановац, 2018, 109-135.

Култура дворске репрезентације у сфери фотографије добрим делом је почивала на генези породичне лозе, те истицању историјских догађаја који су маркирали државотворне процесе а чији су носиоци били владари династије Обреновић.⁵¹⁶ Догађаји из династичке историје меморисали су јавне дворске просторе.

46. Паскал Себах, Кнез Михаило Обреновић са делегацијом у Цариграду, 1867,
Историјски музеј Србије, инв. бр. Ф-7468

Тако се у овој сали налазила фотографија Паскала Себаха са представом Кнеза Михаила Обреновића из времена када је са српском депутацијом био у Цариграду, 1867. године, поводом преузимања кључева српских тврђава,⁵¹⁷ као и литографија Карол Поп де Сатмарија, „Српска делегација код кнеза Милоша Обреновића у Букурешту 1859“, који представљају посебно значајне историјске догађаје за Србију, а чији су носиоци били владари династије Обреновић.

⁵¹⁶ И. Борозан, *Слика и моћ: представа владара у српској визуелној култури 19. и почетком 20. века*, 131.

⁵¹⁷ Ш. Радмановић, *Наведено дело*, 107-108; И. Борозан, *Слика и моћ: представа владара у српској визуелној култури 19. и почетком 20. века*, 131; Фотографија је идентификована на фотографији Сале за министарске седнице у Старом конаку, уочена је у одразу у огледалу, видети у: Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак заборављени београдски двор*, Београд 2019, 54.

Увидом у Инвентар собе за министарске седнице уочава се да се у њој налазе предмети који имају династичко и политичко обележје и који сведоче о континуитету династије, те историјском трајању државе и њених владара из династије Обреновић.⁵¹⁸

Овде су се још налазиле три кожане фотеле и две кожане столице, два политирана орманчића, један мали дрвени сто са фијоком и са прибором за играње шаха и других игара, сталак за цвеће у дуборезу, мали сто на коме је био мали орман са низом фијока урађен техником мозаика, метални прибор за пушење са јахачким амблемима, две јапанске вазе. Притискач за хартију имао је ознаку династије, односно монограм краља Милана Обреновића.⁵¹⁹

На зидовима је било двадесет и два ћилима, две јеленске коже на дрвеним таблама, на прозору један пар завеса са драперијом и на плафону метални лустер са девет сијалица.⁵²⁰

47. Карол поп де Сатмари, Свечана делегација код кнеза Милоша Обреновића у Букурешту, 1859, Музеј у Смедереву, инв. бр. 173

⁵¹⁸ Ђ. Митровић, *О заоставитини Обреновића*, 32; А. Столић, *Приватност у служби репрезентације – двор последњих Обреновића*, 335-336; В. Даутовић, *Мобилијар Обреновића из београдског Старог конака у манастиру Раковица*, 111-116.

⁵¹⁹ Архив Србије, Инвентар ствари у Старом двору, I, Соба за министарске седнице, 13-14.

⁵²⁰ Архив Србије, Инвентар ствари у Старом двору, I, Соба за министарске седнице, 13-14.

Билијарска соба

Билијарска соба представљала је изразито мушки простор у двору, у који се одлазило углавном после дворске вечере. Она је својим намештајем и предметима који су је испуњавали, а међу којима је доминирало оружје одражавала маскулинизовани дух краља. У овој соби се налазио један мали билијар, две дрвене фотеле и две столице у дуборезу са краљевском круном и грбом са двоглавим орлом, клавир, сталак са десет такова, осам билијарских лопти и пет..., једна шаховска кутија са фигурама од кости. Простором је доминирао оријентални дух изражен постављањем осам оријенталних везених тепиха на зидове, и само два српска ћилима, са српским грбом на једном од њих. На подовима је било седам оријенталних тепиха. Билијарска соба је испуњавало оружје, које је било постављено на више паноа. На једном од њих је било осамнаест различитих пушака, четири јатагана и две турске сабље, док су на другом биле пушке, ратничке секире, мачеви, ножеви са и без канија, а на следећа три дугачка, узана паноа, који су били пресвучени српском тканином, налазили су се јатагани, сабље, силави, пиштољи. На једном малом пануу у облику штита налазила су се три оријентална ножа и три каније, од којих је највећа била украшена драгим камењем. На зидовима су такође биле пушке, пиштољи, турске сабље, јатагани, кубуре, узенгије.⁵²¹

У билијарској соби су вођени разговори на различите теме и о актуелним политичким и друштвеним питањима. Тако су четвртком, после вечере у двору, током 1873. године, у овој соби на тему вере у постојање Бога дебатовали министар Чедомиљ Мијатовић и дворски лекар Владан Ђорђевић, у присуству кнеза Милана и његовог првог ађутанта, пуковника Заха. Ове дискусије су трајале понекад и до поноћи.⁵²²

Клавирска соба⁵²³

Слика *Офелија*, Габријела фон Макса се налазила на зиду Клавирске собе Старог београдског двора.⁵²⁴

⁵²¹ Архив Србије, Инвентар ствари у старом двору, I, 9-11.

⁵²² Ч. Мијатовић, Мој први духовни двобој са др Владаном Ђорђевићем, *Време*, 10. 09.1930., Београд.

⁵²³ Детаљан опис клавирске собе налази се у поглављу Уметност и дворска култура у Србији у време краља Александра Обреновића.

⁵²⁴ Moderne Ölgemälde, Aquarelle, Zeichnungen, kat. Nr. 870, Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien, 56.

48. Габријел фон Макс, Офелија, Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien Tafel XVI

Спаваћа соба

Први самостални Убавкићев рад биста кнеза Милана Обреновића за чију припрему је настала скица „Слика у србском оделу художествено-резном израдом од гипса, његове Светлости Књаза Милана М. Обреновића IV“ пред Цвети 1874. године имао је своје место у кнежевој спаваћој соби.⁵²⁵ У овом простору се налазио и мермерни рељеф вајара Ђорђа Јовановића, Мирис жене.⁵²⁶

⁵²⁵ В. Б., Грујић, Вајани портрети чланова породице Обреновић из збирке Народног музеја у Београду, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, III, ур. А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац 2015, 131-140; В. Б., Грујић, *Збирка југословенске скулптуре Народног музеја у Београду*, Београд 2017.

⁵²⁶ М. Тимотијевић, *Пет векова манастира Крушедола*, књ.2, Београд 2008, 150-165.

Стари двор – закључак

Стари двор од свог оснивања у време кнеза Александра Карађорђевића има посебно место у артикулацији дворског простора и симболичкој топографији Београда. Династија Обреновић га је у континуитету користили као свој двор, од времена кнеза Михаила након другог доласка на власт, до пада династије 1903. године. Кнез/краљ Милан Обреновић је доласком у Србију наследио уређене дворске ентеријере из времена кнеза Михаила Обреновића, чија промена и преуређивање је уследило након његове женидбе Наталијом Кешко. Простори овог двора су имали функције намењене јавној делатности и приватном животу владара. Простори намењени јавној сфери су се додатно издвајали по родној припадности, на мушке и женске просторе. Сала за министарске седнице и салони су припадали јавном простору, и њихов намештај је био маркиран државним симболима који су истицани на намештају, као и портретима владара, од утемељивача династије, кнеза Милоша Обреновића, преко Михаила до кнеза/краља Милана и кнегиње/краљице Наталије Обреновић, као и делима визуелне културе којима су истицани државни успеси и представљани значајни историјски догађаји. На граници између јавног и приватног простора монарха били су билијарска соба, клавирска соба, арапски салон, трпезарија и кнежевско/краљевски радни кабинет. Ови простори су били опремљени стилским намештајем који је био набављан у фабрикама у Бечу и Паризу. Арапски салон и билијарска соба су представљали мушке просторе на двору, док је клавирска соба, односно салон краљице Наталије искључиво био простор за женске пријеме. Арапски салон је био уређен у духу османске културе са колекцијом оружја кнеза/краља Милана Обреновића.

У Старом двору су вајар Петар Убавкић, и сликари Стева Тодоровић и Влахо Буковац портретисали кнежевско/краљевски пар Милана и Наталију Обреновић, и њиховог сина, престолонаследника Александра.

Двор је представљао интегрисану целину са дворским вртом у коме су осим пријема званичника у двору, приређивани концерти, светковине у част државних празника и празника из дворског календара монарха. Одржавање свечаности био је повод за посебним осветљењем двора који је тиме оличавао и симболизовао монарха.

49. Салонска гарнитура из Старог двора, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, I, 169.

Нови двор у Београду

Историја, архитектура и функције

Изградња Новог двора у Београду, у периоду између 1881. и 1884. године представљала је највиши домет у у развоју дворске културе у Србији у последњим деценијама 19. века. Нови двор је зидан на месту постојећег резиденцијалног комплекса, чиме се изражавао континуитет монархије и потврђивала њена стабилност. Својом позицијом, архитектуром, и уређењем унутрашњих простора, он је био огледало значајних историјских догађаја који су обележили владавину кнеза, будућег краља Милана Обреновића, међу којима се издвајају измењен статус државе, стицање независности и проширење територија, међународно признање кнежевине, и њено, у време почетка изградње двора, сасвим извесно прерастање у монархију. Нова краљевска палата, била је први модеран владарски двор, који је репрезентовао достојанство кнежевско/краљевског положаја Милана Обреновића, једнако у националним и међународним оквирима. Његова изградња је била осмишљена и започета у освит проглашења земље за Краљевину, што се огледало у његовој архитектури и опремању ентеријера. Нови двор је био комбинација историјских стилова и у потпуности је припадао духу нововековне европске архитектуре. Савременици кнеза Милана Обреновића истицали су чињеницу да је владар лично осмислио будући дворски комплекс, његово парковско окружење и отворене визуре усмерене према реци Сави.⁵²⁷ Израда пројекта дворског комплекса поверена је београдском архитекти Александру Бугарском, који је након школовања у Пешти, отпочео архитектонску делатност у Аустрији, одакле је 1867. године прешао у Србију и запослио се у Министарству грађевина.⁵²⁸ Архитекта Александар Бугарски је у време изградње двора имао углед који је стекао до тада реализованим пројектима, међу којима је најистакнутије место припадало згради Народног позоришта у Београду. Његове грађевине се одликују складним пропорцијама као и истанчаним смислом за примену стилских елемената.⁵²⁹

⁵²⁷ С. Марловић, Трагање за изгубљеном целовитошћу дворског комплекса у Београду, *Годишњак града Београда*, ЛП, Београд 2005, 201; Б. Мишић, *Зграда Старог двора*, Београд 2013, 3.

⁵²⁸ Б. Несторовић, *Архитектура Србије у XIX веку*, Београд 2006, 299; Д. Ђурић-Замоло, Градитељи Београда 1815-1914, Београд 1981, 23-24; А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма (XIX-XX век)*, Београд 2005; С. В. Недић, *Из историје Старог двора*, Наслеђе, Београд 1999, 11-22; М. Ротер Благојевић, Архитектура грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1868. до 1900, *Архитектура и урбанизам*, 14/15, Београд 2004; Т. Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*, 173-188; S. G. Vogunović, *Arhitekti, Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX века*, II, Beograd 2005, 741-746; С. Марловић, Трагање за изгубљеном целовитошћу дворског комплекса у Београду, *Годишњак града Београда*, ЛП, 195-251.

⁵²⁹ Б. Несторовић, *Архитектура Србије у XIX веку*, 299; Д. Ђурић-Замоло, Градитељи Београда 1815-1914, 23-24; А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма (XIX-XX век)*; С. В. Недић, *Из историје Старог двора*, Наслеђе, Београд 1999, 11-22; М. Ротер Благојевић, Архитектура грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1868. до 1900, *Архитектура и урбанизам*, 14/15, Београд 2004; Т. Борић, *Дворови династија*

Нови двор у Београду је замишљен у оквирима постојећег дворског комплекса као импозантно трипартитно здање Кнежевине, те Краљевине Србије. Дворским комплексом је према идејном решењу доминирао централни, средњи део, са мањим бочним деловима са стране. Средњи део био је намењен становању тадашњег кнеза потоњег краља, бочни део са леве стране је био намењен свечаностима и за смештај гостију, а бочни део са десне стране за потребе и становање престолонаследника, краљевића Александра Обреновића. Средњи део је према овом пројекту требало да се изгради на месту постојећег конака, односно Старог двора.⁵³⁰

Од амбициозне замисли изградње новог дворског комплекса, реализована је изградња само бочног крила са леве стране постојећег Старог двора, на углу Улице краља Милана и Дворске, који је пројектом био планиран за одржавање свечаности и пријем гостију. Том приликом био је порушен такозвани Мали дворац, који је у претходном периоду изграђен за потребе престолонаследника, кнеза Михаила Обреновића. Камен –темељац је положен 1881. године, да би зграда била завршена и почела да се користи у пролеће 1884. године.⁵³¹ Назив двора у време изградње био је Нови двор, све до рушења Старог двора - Конака 1904. године, и изградње двора династије Карађорђевић 1922. године, када ће се за њега усталисти назив Стари двор, који се одржао до данас.

У време изградње београдског Новог двора, кнез Милан Обреновић је иза себе имао низ државних успеха који су на Берлинском конгресу донели Србији статус независне кнежевине, и који су допринели добрим односима са Аустроугарском монархијом и царем Фрањом Јосифом.⁵³² Кнез Милан је често одлазио у Беч, у коме је на царском двору био приман са свим почастима које припадају владару једне земље. У то време се у Бечу одвијао архитектонски преображај, изградњом низа јавних грађевина у оквирима Ring-а које су биле зидане у академском духу, чиме је град добијао изглед модерне и урбанизоване престонице.⁵³³ „Тако је Беч, као својеврсни музеј архитектуре историјских стилова 19. века, имао доминантан утицај на градитеље у Србији, вероватно непосреднији но идеје тадашњих европских теоретичара архитектуре и уметности.“⁵³⁴ Нови двор династије Обреновић био је најрепрезентативније здање у архитектури Београда тог времена. Осим по габаритима,

Обреновић и Карађорђевић у Србији, 173-188; S. G. Bogunović, *Arhitektura, Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX века*, I, Beograd 2005, 387-392.

⁵³⁰ С. Марловић, Трагање за изгубљеном целовитошћу дворског комплекса у Београду, *Годишњак града Београда*, II, Београд 2005, 195-251.

⁵³¹ Нова краљевска палата у Београду, *Орао*, Велики илустровани календар за годину 1885, Нови Сад 1884, стуб. 123-124; Краљевска палача у Београду, *Босанска вила*, бр. 20, 16. X 1888, III, стр. 313, 319; Б. Несторовић, *Архитектура Србије у XIX веку*, 300-303; С. В. Недић, 13-15..

⁵³² Ж. П. Блед, *Франц Јозеф*, Београд 1998.

⁵³³ К.Е.Šorske, *Fin-de- Siecle и Већи*, политика и кultura, Beograd 1998.

⁵³⁴ М. Ротер Благојевић, *Архитектура грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1868. до 1900*, *Архитектура и урбанизам*, (други део), 14/15, Београд 2004, 75.

архитектуром и уређењем ентеријера, Нови двор у Београду недвосмислено је био изграђен у духу западноевропских дворова. Најближи узор био је Хофбург, бечки двор цара Франца Јозефа. „Код архитектонског обликовања прве монументалне академске палате у српској престоници – *Краљевог двора*, изграђене почетком девете деценије века, Бугарски је у оквиру строге академске дисциплине остварио репрезентативни стилски израз који се заснивао на богатој примени елемената антике, високе ренесансе и барока. Мада су архитектонски елементи наглашени богатом декоративном обрадом, они нису нарушили целовитост структуре зграде затворене у снажну кубичну масу, која се уздиже над основом скоро квадратног облика, чиме је постигнута изразита монументалност здања“.⁵³⁵

Нови двор је био грађевина четвороугаоне основе, са сутереном, приземљем и спратом, и врло живописном архитектуром фасада. Зидови сутерена и углови зграде изведени су у рустичном стилу, са богато украшеним фасадама према башти и Улици краља Милана, док су фасаде према дворишту и Дворској улици имале скромније декоративне елементе. На фасадама је архитекта Александар Бугарски компоновао декоративне елементе преузете из античке, ренесансне и барокне архитектуре.⁵³⁶

50. Стари двор, прва деценија 20. века, разгледница, објављено у: Д. Ђ. Замоло, Градитељи Београда 1815-1914, Београд 1981.

⁵³⁵ М. Ротер Благојевић, Архитектура грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1868. до 1900, *Архитектура и урбанизам*, (први део), 14/15, Београд 2004, 114-115.

⁵³⁶ С. В. Недић, *Из историје Старог двора*, 15-18, 21. О аутентичном изгледу Старог двора погледати: Нова краљевска палата у Београду, *Орао*, Велики илустровани календар за годину 1885, Нови Сад 1884, стуб. 123-124; Краљевска палача у Биограду, *Босанска вила*, бр. 20, 16. X 1888, III, стр. 313, 319; С. Љ. Велички, *Албум Београда са кратким описом и планом*, Београд 1886; Ф. Каниц, *Србија. Земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, Књ. I, Београд 1985, стр. 70-71; *Поздрав из Београда. Београд на старим разгледницама*, Из збирке др Сергија Димитријевића, С. Димитријевић, Г. Гордић, Београд 1987; *Београд са старих фотографија*, Д. Ђ. Замоло, Н. Богуновић, Београд 1984, 56-57.

Фасада из Улице краља Милана подсећа на прочеље ренесансне палате. У десном бочном делу ове фасаде истичу се балкони постављени један изнад другог, које у приземљу красе јонски капители, а на спрату четири каријатиде. У тимпанону који оне носе био је извајан грб Србије.⁵³⁷ Део ове фасаде према Дворској улици обликован је као кула која се завршава куполом која се продужава у шиљак са крунисаним двоглавим орлом у врху. На фасади окренутој према дворишту истиче се улаз у облику трема. Непосредно по изради пројекта новог двора, Србија је стекла статус краљевине, 22. фебруара 1882. године, чиме је пројекат био прилагођен и допуњен атрибутима који су симболизовали краљевину.⁵³⁸

Средњи део фасаде из Улице краља Милана подсећа на прочеље ренесансне палате што је било истицано и у описима савременика. Посебан утисак остављале су краљевске круне, ребра на куполама, вазе, крст и кугла на апсиди капеле, као и кугла на којој стоји орао и његове крунице који су били позлаћени, док је орао био посребрен, а грифони бронзани. Ови симболични декоративни елементи изражавали су величајност монархије и њеног краља. Символи монархије истакнути су на фасадама Новог двора, грб Краљевине Србије представљен је на штитовима грифона на спрату фасаде окренуте према башти, као и у тимпанонима који носе каријатиде.

51. Фасада Новог двора према Улици, каријатиде, објављено у: Б. Мишић, Зграда Старог двора, Београд 2013, 8

⁵³⁷ С. В. Недић, Наведено дело, 17.

⁵³⁸ С. В. Недић, Исто, 17-18.

Лево крило београдског Новог двора, у априлу 1884. године, свечано је отворио аустроугарски престолонаследник Рудолф са супругом Стефанијом, приликом свог пута на Исток.⁵³⁹ Овим поводом је у сали Новог двора био организован свечани пријем коме су присуствовали министри, представници, судства, просвете, цркве, народа итд.⁵⁴⁰ У августу ове године, гост Београда и Новог двора је био румунски краљ Карол I Хоенцолерн, у чију част је одржан и први бал у свечаној сали краљевог двора.⁵⁴¹

Краљица Наталија је у Великој сали Новог двора организовала посела са играњима које је најављивала посебним објавама у новинама, и које је користила „за потребе самопрезентације и креирање јавне личности.“⁵⁴²

У току српско-бугарског рата, у једном од дворских простора, највероватније Великом салону, краљица Наталија је уредила радионицу Женског друштва, у коме је заједно са Београђанкама, шила рубље за рањенике, почев од 15. октобра 1883. до 12. децембра 1885. године.⁵⁴³ „Поред осталих радова, које је Њено Величанство, посашивало у радионици, израдила је још сама Својом руком једну кошуљу за рањеника. Ту кошуљу Управа Женског друштва узела је и чуваће је као најдрагоценију ствар.“⁵⁴⁴

52. Зграда Новог двора, фасада ка дворској башти, објављено у: Б. Мишић, Зграда Старог двора, Београд 2013, 5

⁵³⁹ Ф. Каниц, Наведено дело, 71; Аноним, *Дочек Ерихерцега Рудолфа и Ерихерцегиње Стефаније* Српске новине, број 86, 19. април 1884, Београд.

⁵⁴⁰ Аноним, *Дочек Ерихерцега Рудолфа и Ерихерцегиње Стефаније*, Српске новине, 19.04.1884, број 86, Београд; Ф. Каниц, *Краљевина Србија и српски народ*, у Београд у деветнаестом веку, Београд 2008, 277; Н. Крстић, *Дневник, Јавни живот III*, Београд 2007, 150-151.

⁵⁴¹ Аноним, Српске новине, број 183, 22. август 1884, Београд; Н. Крстић, *Дневник, Јавни живот III*, Београд 2007, 160.

⁵⁴² Т. Борић, Наведено дело, 183

⁵⁴³ Извештај о педесетогодишњем раду Женског друштва 1875-1925, Београд 1926, 16; С. Неђић, *Из историје Старог двора*, 19.

⁵⁴⁴ Извештај о педесетогодишњем раду Женског друштва 1875-1925, Београд 1926, 16; Ј. Милановић, *Женско друштво (1875 – 1942)*, Београд 2020, 206.

У Свечаној сали Новог двора је радио Уставотворни одбор који је састављао текст Устава од 22. децембра 1888. године.⁵⁴⁵ На овом послу одбор, коме је председавао краљ Милан Обреновић, радио је у двору више од месец дана.⁵⁴⁶ Тиме је двор недвосмислено добијао функцију инструмента у дворској политици, и политичким порукама које су се из њега слале.

Поводом Нове године у време краља Милана Обреновића у двору су се организовала честитања и балови. Било је уобичајено да се Нова година дочека у двору на балу.⁵⁴⁷ „У двору обичествују сретати Нову годину у поноћи. Краљ и краљица примаше честитања у Великој сали.“⁵⁴⁸ Изузетак је био дочек Нове 1889. године када је због пожара који је избио крајем претходне године у једној од соба која се граничила са великом салом, и који је направио велику штету, уместо свечаног честитања био организован велики ручак.⁵⁴⁹

У Великој сали Новог двора краљ Милан Обреновић, се на дан народне светковине, 22. фебруара 1889. године одрекао престола у корист свог малолетног сина Александра.⁵⁵⁰

Дворски простори

Врата на улазу у Нови двор су била од гвожђа са позлатом, изнад којих су били постављени двоглави орлови као симболи монархије. Кроз њих се улазило у предворје. „Ово предворје и засвођени прозор горе, изнад кога на сунцу блиста позлаћени крст, најкарактеристичнији су у овој грађевини.“⁵⁵¹

Средишњим делом зграде који је висином обухватао приземље и спрат, доминирала је зимска башта која је била покривена стакленим кровом. Овим решењем је било обухваћено и осветљење средњег дела зграде. Свечаном изгледу зимске баште и улазу у двор доприносиле су двокраке степенице од храстовог дрвета, које су биле богато резбарене, са балдахином на врху, на чијем предњем делу је био извајан двоглави орао.⁵⁵² Ово раскошно и богато

⁵⁴⁵ Ж. Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*, Књ. II, Београд 1924, 375; А. Васиљевић, *Моје успомене*, приредио Радош Љушић, Београд 1990, 153.

⁵⁴⁶ А. Васиљевић, *Моје успомене*, приредио Радош Љушић, 153.

⁵⁴⁷ Н. Крстић, *Дневник, Јавни живот IV*, Београд 2007, 99-100.

⁵⁴⁸ М. Ђ. Милићевић, *Из успомена М. Ђ. Милићевића, Српски књижевни гласник*, књ. XXXIV, бр. 1, 31.

⁵⁴⁹ Н. Крстић, *Дневник, Јавни живот IV*, Београд 2007, 53.

⁵⁵⁰ Н. Крстић, *Дневник, Јавни живот IV*, 57-59; К. Н. Христић, *Записи старог Београђанина*, Београд 1937, 220.

⁵⁵¹ Х. Вивијен, *Србија рај сиромашног човека, Београд у деветнаестом веку*, 170.

⁵⁵² Е. Pribik, *Der Belgrader Konak, Avala*, 20. Oktober 1918, *Belgrad, nummer 21*, 1- 4; С. Недић, *Из историје Старог двора*, 18.

резбарено степениште било је поручено из Беча.⁵⁵³ Има навода у којима се износи податак да је степениште набављено из неког бечког дворца.⁵⁵⁴ Феликс Каниц у опису Новог двора посебну пажњу посвећује овим степеницама за које каже: „...па затим степениште са уметнички истесаним степеницама које чаробно делују при електричној светлости...“.⁵⁵⁵ Херберт Вивијен такође описује ове степенице: „Пролазећи кроз простран и уздигнут средишњи хол, где снажни јонски стубови подупиру предворје, прелазите полако преко углачаног *паркетираног* пода и дивите се пространом двоструком степеништу, са изрезбареним и позлаћеним оружјем.“⁵⁵⁶ Према церемонијалној и симболичкој улози коју степениште има у односу на монархију и њеног суверена, његовом постављању је била посвећена посебна пажња као реторички најважнијој тачки у палати. „На врху изрезбареног степеништа налази се пријатан ходник; шара његових тапета једва приметно подсећа на сребрнасте врбе, и он се пружа дуж читавог средишног хола.“⁵⁵⁷

За унутрашњу декорацију двора била је задужена комисија у којој су били пројектант Александар Бугарски, професор Велике школе Михајло Валтровић и декоративни сликар Доменико д' Андреа.⁵⁵⁸ Надзорни архитекта радова у ентеријеру био је Јован Илкић, који је током извођења радова на двору добио звање дворског архитекте. Комисија задужена за унутрашњу декорацију двора путовала је у Беч како би набавили цртеже, мустре и ценовнике које су потом поднели на избор краљу Милану и краљици Наталији.⁵⁵⁹

⁵⁵³ Н. Б. Несторовић, Грађевине и архитекти у Београду прошлог столећа, Београд, 1937, 51; С. Неђић, Из историје Старог двора, 18.

⁵⁵⁴ Б. Несторовић, *Архитектура Србије у XIX веку*, 299.

⁵⁵⁵ Ф. Каниц, *Краљевина Србија и српски народ, Београд у деветнаестом веку*, Београд 2008, 277.

⁵⁵⁶ Х. Вивијен, Србија рај сиромашног човека, *Београд у деветнаестом веку*, 170

⁵⁵⁷ Х. Вивијен, Наведено дело, 171.

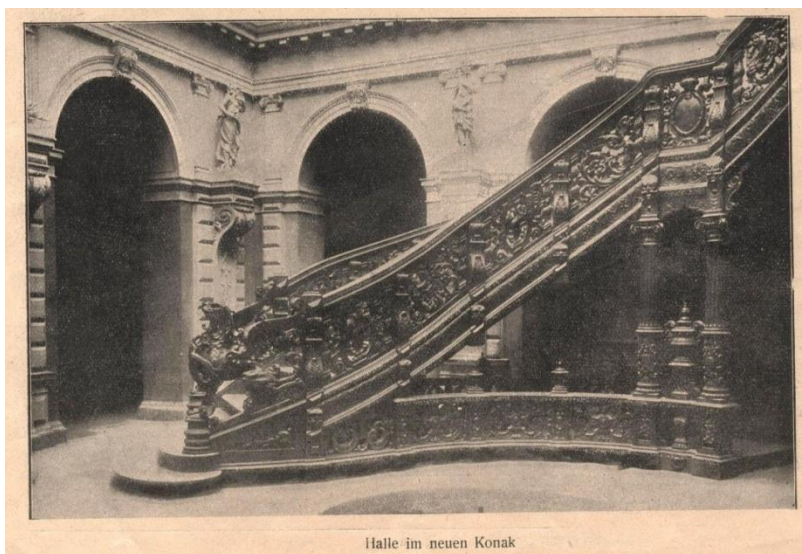
⁵⁵⁸ Архив Србије, Министарство просвете, МПс, 1883, Ф IV, р. 69; *Украс*, Видело, бр. 19, 13. II 1883, IV, 2; Доменико д' Андреа (Сплит, 1836 – Београд, 1928), сликарско образовање је стекао у Трсту у школи *Scuola gratuita di disegno*, у Београд је дошао 1860. године, а од 1869. године био је запослен у Народном позоришту у Београду, у коме се са прекидима задржао до 1895. године, више о овом уметнику видети у: Доменико д' Андреа, *Српски биографски речник*, том 3, Матица српска, Нови Сад 2007.

⁵⁵⁹ Архив Србије, Министарство просвете, МПс, 1883, Ф IV, р. 69.

53. Степениште у атријуму двора, објављено у: Б. Мишић, Зграда Старог двора, Београд 2013, 9

54. Степениште са балдахином, објављено у: Е. Pribik, Der Belgrader Konak, Avala, N.21, 20. X 1918, 1-2

55. Степениште у атријуму Новог двора, објављено у: Е. Pribik, Der Belgrader Konak, Avala, N.21, 20. X 1918, 1-2

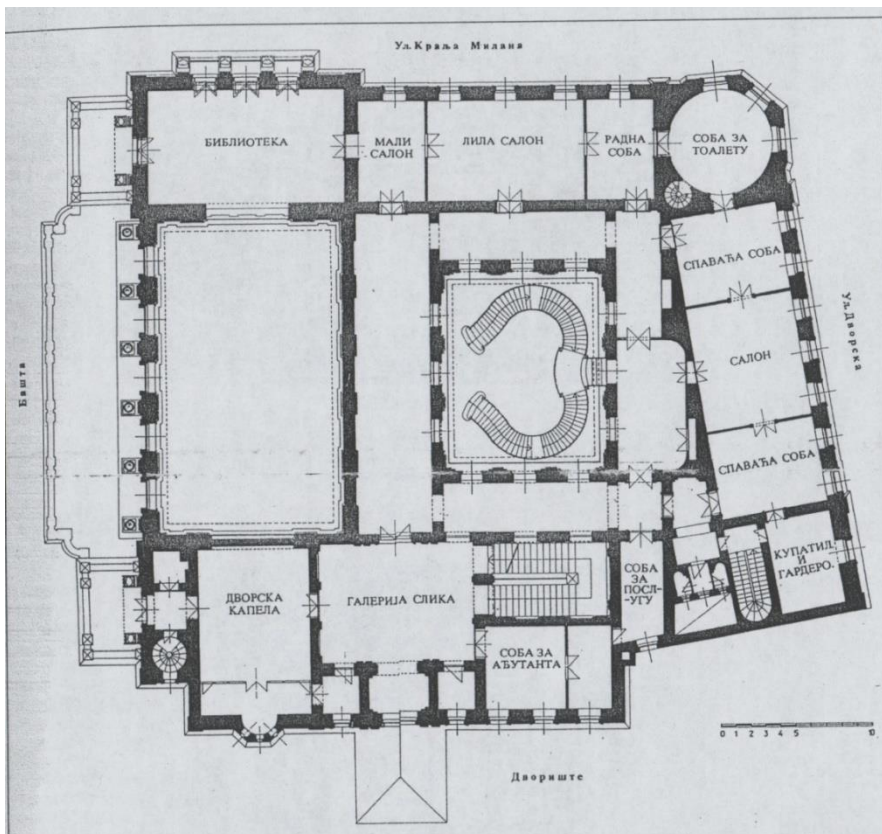
Унутрашњи распоред просторија био је подређен пројектованој намени овог крила, као делу дворског комплекса који је требало да служи за одржавање свечаности и за смештај гостију. Унутрашњост је била уређена у стилу ренесансе и рококоа са просторима који су били у оријенталном стилу. Намештај су испоручиле бечке фирме Портоа и Фикс и друге велике бечке фирме.⁵⁶⁰

⁵⁶⁰ Ф. Каниц, Краљевина Србија и српски народ, *Београд у деветнаестом веку*, Београд 2008, 277.

Уочавамо да пописом Инвентара двора из 1903. године, нису биле обухваћене све просторије, а, о чијем постојању сведочи дневничка, мемоарска и путописна литература овог времена. Пре свега се то односи на библиотеку која се налазила на горњем спрату, где је у делу спрата према дворишту била ађутантска соба и поред ње споредно степениште.⁵⁶¹

Горњи спрат

Према Инвентару Новог двора на спрату су се налазили: лила салон са предсобљем, соба за рад са предсобљем, спаваћа соба „ампир“, друга и трећа соба за спавање, црвени салон са предсобљем, кабинет за облачење и тоалету, галерија слика, мали кулоар, купатило, собе до купатила, црква и коридор пред црквом.⁵⁶² Црква, како је пописана у Инвентару заправо је била дворска капела, која је са приземљем била повезана спиралним степеницама.⁵⁶³ Библиотека која се налазила на овом спрату није била обухваћена Инвентаром.

56. Основа спрата Новог двора, објављено у: С. В. Недић, Из историје Старог двора, Наслеђе, II, Београд 1999, 13.

Салон лила

⁵⁶¹ А. Мале, *Дневник са српског двора*.

⁵⁶² ПМС, 1903, Инвентар ствари у Новом двору, к.12, бр.308, Архив Србије.

⁵⁶³ С. Недић, Наведено дело.

У „Лила салону“ налазила се стилска гарнитура у стилу Луј XVI чији намештај је био од изрезбареног дрвета бело љубичасте боје пресвучен оригиналним француским тканинама од кретона са цветним дезенима, и представама друштва у пејзажима. Био је састављен од канабеа, лучно засвођених фотеља и фотељама са равним нслоном, шезлонга, малим параваном украшеним уљаном сликом са цветним дезеном и троделним шпанским зидом обложеним сатеном.⁵⁶⁴

У овом елегантном салону на поду је био тепих лила боје, по коме је према Инвентару из 1903. године салон добио име.⁵⁶⁵ У наведеном Инвентару се наводи да је у „Лила салону“ био следећи салонски намештај: десет фотеља које су биле постављене старим француским кретоном, два канабета, један шезлонг, десет столица, седам табуреа различитих димензија, дванаест малих јастука за мебл, један италијански орман. Пријатности амбијента доприносили су етажери, мермерне жардињере, сточићи за цвеће, као и шездесет и девет ваза различитих димензија и пет статуета. У салону се налазио клавир, познатог произвођача, Плајел, који је имао покривач везен златом. Део овог амбијента била је књига за ноте, параван са фотографијама, ручно сликан параван, као и послужавник и сервис за кафу од севарског порцелана, и два послужавника са сервисом за белу кафу. Три прозорска отвора били су декорисани старим кретоном и розе свилом, а три завесе су биле од српског платна. Простор је био осветљен једним лустером и два електрична канделабра. Чак, сто и три слике (уљане, акварели и цртежи) чиниле су део ентеријера лила салона. У овом попису се издваја круна од старог сребра.

TAFEL XXVI.

57. Канабе Лила салона, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Wien 1905, tafel XXVI, 72.

Предсобље Лила салона

⁵⁶⁴ Möbel und Einrichtungsgegenstände aus dem alten und neuen Konak zu Belgrad, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*: Auction 10-16. October 1905 im Dorotheum, K.K. Versteigerungsamt, Wien, 72.

⁵⁶⁵ ПМС, 1903, Инвентар ствари у Новом двору, к.12, бр.308, Архив Србије.

У предсобљу су биле дрвене фотеље и столице са јастуцима, округлао сто, канделабр од плавог стакла, два стуба од полупорцелана са вазама за цвеће, два гобленска ћилима на зиду, драперије од црвеног сомота на прозорима, седам дрвених етажера, сто четрдесет чинија и тањира порцеланских, и десет металних различитих величина. Предсобље је осветљавао венецијански лустер.

Соба за рад

Намештај у радној соби је био у дуборезу, и то сто за писање и шест фотеља. На столу је била мапа за хартију, метални дивит и два метална свећњака, три притискача за хартију, електрична лампа. Забележено је пет слика и триста деведесет и пет фотографија. Простор је осветљавао кристални лустер. На прозорима су биле различите завесе, кончане, свилене, беле. Од предмета издвајају се: сандук за дрва од старог дрвета, и један споменик од позлаћеног сребра на постаменту од плиша. Из Дневника Албера Малеа, сазнајемо да је радна соба првобитно била соба краљице Наталије Обреновић, а да је 1893. године, претворена у радну собу за краља Александра, и да је нови кабинет био пресвучен плавом свилом у два тона. Такође, да је у углу овог кабинета био огроман и диван медвед испуњен сламом, убијен у време рата с Бугарима.⁵⁶⁶ Првобитно, овај медвед је стајао у улазном холу Новог двора.

Мало предсобље собе за рад

У овом простору су биле изложене старине и уметничка дела: један топ, једна камена плоча са турским натписом, једна бакарна чинија, један акварел, две слике, једанаест рамова са фотографијама.

Кабинет за облачење и тоалету

Овај простор је био опремљен намештајем који је служио за одржавање личне хигијене: орман за умивање (у пописнику наведен као вашкастен, од немачке речи за орман за умивање *waschkasten*⁵⁶⁷) са умиваоником од црвеног мермера, у зиду је био биде од гвожђа са чинијом од никла, тоалетни сто са три огледала, порцеланска чинија за прање ногу. У кабинету је био и намештај и прибор за писање: пет фотеља, један шезлонг, сто за писање, метални дивит, притискач и мапа за хартију, метални свећњак, чинијица за пепео, електрична лампа, ормани са огледалима. Овде је било и уметничких дела: тринаест акварела, цртеж, две

⁵⁶⁶ А. Мале, *Дневник са српског двора*, 177.

⁵⁶⁷ А. Ajzinberg, *Waschkasten*, u: *Stilovi, arhitektura, enterijer, nameštaj*, Beograd 2007, 299.

уљане слике, један медаљон на зиду, четрдесет и осам фотографија, од којих је једна била на постољу.

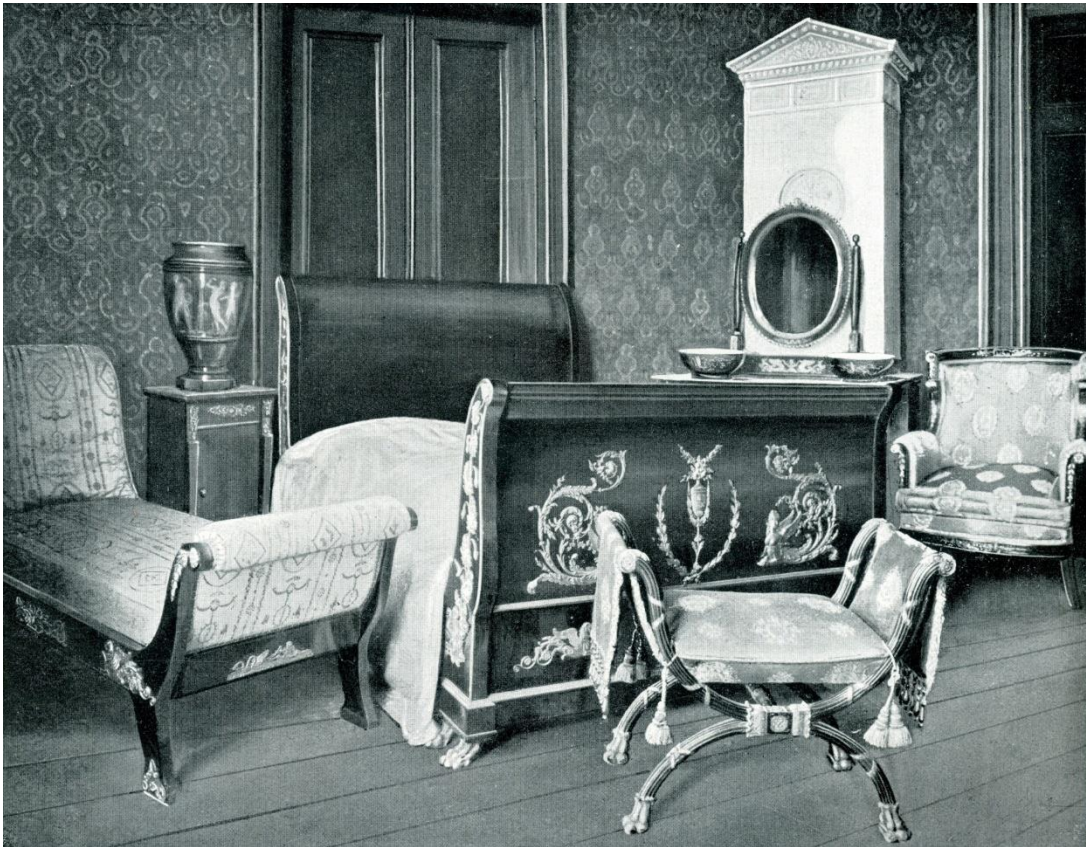
58. Тоалетни сто, објављено у: *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien* tafel XXV, 1075.

Спаваћа соба краља Милана Обреновића у „ампир“стилу

Намештај у спаваћој соби краља Милана Обреновића је био од махагонија са апликама од бронзе у ампир стилу: брачни кревет, нахтасна и тоалет комода са порто-венере мермерном плочом, тоалет комода са додатком, округли сточић, фотеље са свиленим покривачем од жутог броката, шезлонг сивоплаве боје, и балдахин са карнишама и богато орнаментисаним свиленим завесама.⁵⁶⁸ Према Инвентару, кревет у спаваћој соби је био израђен у „ампир“ стилу, са федер душеком, покривен црвеном свилом и са балдахином са свиленим завесама. На прозорима су такође биле свилене завесе. Поред кревета су биле две нахтасне, а од намештаја је још било ормана са огледалима, три фотеље, један шезлонг. Од уметничких дела наводи се осам слика, један панел са акварелима и једна фотографија. Простор је осветљавао лустер, а од расвете је била још електрична лампа и две сијалице на зиду. Од

⁵⁶⁸ Möbel und Einrichtungsgegenstände aus dem alten und neuen Konak zu Belgrad, cat. 1100, 1101, 1102, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*: Auction 10-16. October 1905 im Dorotheum, K.K. Versteigerungsamt, Wien, 75.

предмета примењене уметности наводе се: етажер са две стаклене вазе, четири чиније од старог порцелана, две модерне вазе, сребрни свећњак. На поду су били тепих и две медвеђе коже.⁵⁶⁹

59. Спаваћа соба краља Милана у Новом двору, Тоалетни сто, објављено у: *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Tafel XXXII

Црвени/ Сребрни салон

Намештај црвеног/сребрног салона је био у рококо стилу, од богато резбареног дрвета и посребрен.⁵⁷⁰ Стилска гарнитура се састојала од канабеа, четири фотеље, стола, конзолних жардињера, два велика конзолна огледала, три конзоле, три карнише и троделног паравана.⁵⁷¹ Канабе и фотеље су били пресвучени црвено љубичастом брукатном тканином са жутиим цветним дезеном и гирландама. Конзолна огледала и параван су били осликани

⁵⁶⁹ ПМС, 1903, Инвентар ствари у Новом двору, к.12, бр.308, Архив Србије.

⁵⁷⁰ Möbel und Einrichtungsgegenstände aus dem alten und neuen Konak zu Belgrad, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*: Auction 10-16. October 1905 im Dorotheum, K.K. Versteigerungsamt, Wien, 71-72.

⁵⁷¹ Möbel und Einrichtungsgegenstände aus dem alten und neuen Konak zu Belgrad, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*: Auction 10-16. October 1905 im Dorotheum, K.K. Versteigerungsamt, Wien, 71-72.

ватоовским и алегоријско митолошким представама у Верни Мартин стилу.⁵⁷² Део овог салона је била и мала салонска гарнитура са светлозеленим брукатним покривчаем са звездастим дезеном. Имао је две бержере, две фотеле, сто, два конзолна стола са мермерним плочама и носачима од бронзе, који су били обојени алегоријским фигурама и путима, огледало, дамски сто и малу комоду са пасторалним сценама у Верни Мартин стилу, и мали стони часовник са теговима и статуетом луне у круништу.⁵⁷³ Одређени аутори наводе да су делови ових гарнитура (витрине, две конзоле, два огледала, фотеле за лежање, параван, сточић, секретер, две столице, комода, сто, два орманчића, угаона и једна украсна зидна конзола) првобитно били у Старом двору у салону за пријеме кнегиње Наталије, одакле су касније премештени у Нови двор.⁵⁷⁴ Дрвени елементи ових салонских гарнитура су били осликани пасторалним представама, флоралним орнаментима и амуретима. У барокним вињетама изнад огледала на уљаном платну су такође биле осликане пасторалне представе. Плоче на конзолама су од ружичастог мермера, као и на комоди и столу.⁵⁷⁵

60. Део салонске гарнитура, објављено у: Музеј града Београда, 1903-2003, Београд 2003, 161.

⁵⁷² Möbel und Einrichtungsgegenstände aus dem alten und neuen Konak zu Belgrad, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*: Auction 10-16. October 1905 im Dorotheum, K.K. Versteigerungsamt, Wien, 71.

⁵⁷³ Möbel und Einrichtungsgegenstände aus dem alten und neuen Konak zu Belgrad, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*: Auction 10-16. October 1905 im Dorotheum, K.K. Versteigerungsamt, Wien, 71.

⁵⁷⁴ Ова салонска гарнитура данас припада Музеју града Београда, купљена је на аукцији у Доротеуму у Бечу 1905. године. Припадала је Милану и Катини Јовановић из Београда, од којих је откупљена за музеј 1951. године. Изложена је у репрезентативним просторијама ентеријера Салона 19. Века у Скупштини града Београда (некадашњем Новом двору краља Милана Обреновића). Више о овоме видети у тексту: Љ. Крстић-Поповац, Из заоставштине династије Обреновић, Салони краљице Наталије, *Политика*, 26. Јул 1996, Београд 1996, 10; Музеј града Београда 1903-2003, Београд 2003, 161.

⁵⁷⁵ Љ. Крстић-Поповац, Из заоставштине династије Обреновић, Салони краљице Наталије, *Политика*, 26. Јул 1996, Београд 1996, 10; Aufsatzkasten auf Tisch, mit vier Füßen, reichen Renaissance-Ornamenten in Bein-Intarsien, allegorischen Figuren, und Ornamentelen Schnitzereien, modern, Dorotheum, 1905, 72.

61. Део салонске гарнитуре, објављено у: *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Tafel XXVIII

Затим, гарнитура пресвучена белоружичастим брукатом са цветним дезеном, и то две велике и две мале фотеље, два велика пуфа, и салонски сто са персијским плочицама из 17. века.⁵⁷⁶ Овом простору припадала је још једна мала гарнитура која се састојала од две велике фотеље и две велике столице које су биле постављене светло бордо црвено и тамнозеленом цветном тканином, сточићем са персијским плочицама, седефом и украшеном ногом. У Сребрном салону су се налазиле и две витрине са осликаним преставама Марса и Венере на предњој страни, а са бочних представе пута и алегоријских фигура у Верни Мартин стилу.⁵⁷⁷

У Инвентару, у Црвеном салону су били пописани следећи предмети: канабе, осам фотеља пресвучених свилом, осам столица са наслоном и две без наслона, четири стола, два мала стола за вазе, мали сто за писање, три дрвена постамент за вазе, три паравана, два стаклена ормана са осамдесет и шест различитих украсних предмета, два велика огледала, три етажера за углове.⁵⁷⁸

62. Љубиша Ђонић, Црвени салон у Новом двору, 1890-1900, објављено у: *Стари конак заборављени београдски двор*, Београд 2019, 72

63. Фотеља из Црвеног салона Новог двора, објављено у: *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Tafel XXV

⁵⁷⁶ Möbel und Einrichtungsgegenstände aus dem alten und neuen Konak zu Belgrad, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*: Auction 10-16. October 1905 im Dorotheum, K.K. Versteigerungsamt, Wien, 71.

⁵⁷⁷ Möbel und Einrichtungsgegenstände aus dem alten und neuen Konak zu Belgrad, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*: Auction 10-16. October 1905 im Dorotheum, K.K. Versteigerungsamt, Wien, 71.

⁵⁷⁸ Архив Србије, ПМс, Инвентар ствари у Новом двору.

Луксузни предмети од порцелана који су добијани на поклон од европских владара заузимали су истакнуто место у дворским ентеријерима Посебну вредност овом салону је давало пет ваза од порцелана из престижне француске фабрике порцелана у Севру. Једна од њих била је дар француског председника Републике Жила Гревија из 1880. године.⁵⁷⁹, који је преко свог посланика у Србији, барона де Мишела, поклонио српском кнезу Милану Обреновићу 1880. године, вазу великих димензија из Севра.⁵⁸⁰ Ваза је кнезу Милану била предата у Старом двору- конаку, а касније је била пренета у ентеријер Црвеног/Сребрног салона у Новом двору.⁵⁸¹ Ова ваза је била изложена на последњој париској изложби, што је повећавало њену иначе велику вредност, а у *Српским новинама* је писало да „по лепоти и скупocenости својој спада међу најлепше производе славно познате севрске фабрике“.⁵⁸²

Од уметничких дела овде је било тридесет и седам слика рађених техником уља на платну, цртежа и акварела на папиру, једна увеличана фотографија краља Александра и још девет фотографија. Салон је осветљавао лустер, шест сијалица за зид и две стоне лампе.⁵⁸³

Сачуване су три фотографије овог салона⁵⁸⁴ на којима уочавамо вазе од севарског порцелана на декоративно орнаментисаним дрвеним постаментима, огледала, стаклене ормане, фотеле, сточиће, украсне предмете и вазе, један од етажера у углу, и део троделног паравана, ормане осликане у Верни Мартин стилу. Свих пет ваза које уочавамо на овим фотографијама, објављене су и у каталогу Доротеума.⁵⁸⁵ У Музеју града Београда међу фотографијама предмета са дворова Обреновића које је фотографисао Љубиша Ђонић, 1904-1905., претпостављамо за потребе продаје у бечкој аукцијској кући Доротеум, сачувана је фотографија једне од ових ваза.⁵⁸⁶

⁵⁷⁹ Српске новине, бр. 80, 8. Април 1880; Д. Вукелић, Под аукцијским чекићем: дворске меморабилеје Обреновића на мање познатој серији фотографија Љубише Ђонића, у: *Стари конак заборављени београдски двор*, 43. .

⁵⁸⁰ Српске новине, бр. 80, 8. април 1880; Д. Вукелић, Под аукцијским чекићем: дворске меморабилеје Обреновића на мање познатој серији фотографија Љубише Ђонића, у: *Стари конак заборављени београдски двор*, 43. .

⁵⁸¹ Српске новине, бр. 80, 8. април 1880; Д. Вукелић, Под аукцијским чекићем: дворске меморабилеје Обреновића на мање познатој серији фотографија Љубише Ђонића, у: *Стари конак заборављени београдски двор*, 43. .

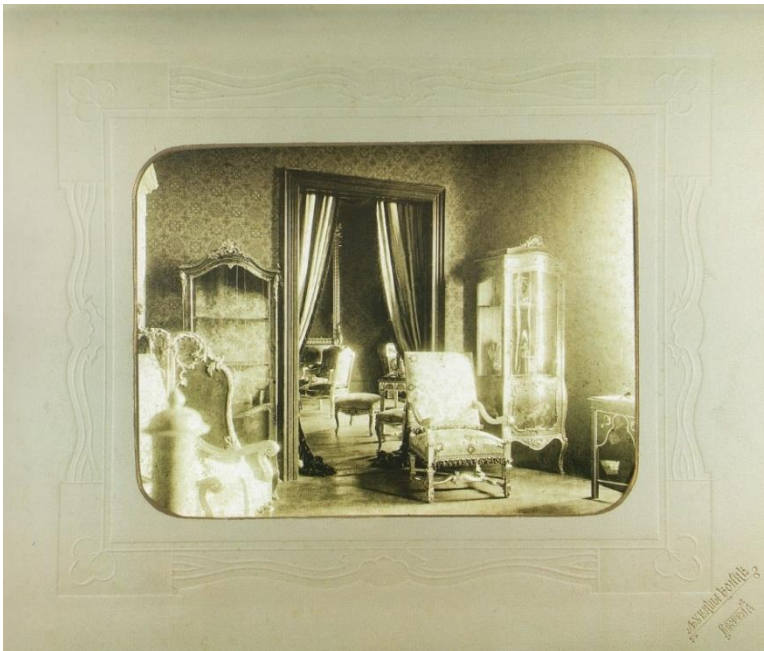
⁵⁸² Српске новине, бр. 80, 8. април 1880

⁵⁸³ Архив Србије, ПМС, Инвентар ствари у Новом двору.

⁵⁸⁴ Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак заборављени београдски двор*, 71-73.

⁵⁸⁵ *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien: Auction 10-16. October 1905 im Dorotheum, K.K. Versteigerungsamt, Wien, Tafel V, 23, Tafel VII, 26.*

⁵⁸⁶ Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, Наведено дело, 105.

64. Љубиша Ђонић (Милан Јовановић), Црвени салон у Новом двору, 1890-1900, објављено у Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, Стари конак заборављени београдски двор, Београд 2019, 73.
65. Порцеланска ваза, Државна мануфактура у Севру, око 1867, дар француског председника кнезу Милану Обреновићу, објављено у: *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*

Предсобље Црвеног салона

Од намештаја овде су били: шест фотеља, канабе, две столице, од уметничких дела: тридесет слика, један велики рам са фотографијама, као и велико огледало са рамом од црвене кадифе и један топ.

Друга соба за спавање

Намештај ове собе се састојао од кревета са федер душеком, покривачем од црвене свиле, свилених завеса за кревет и зид код кревета. Прозорске завесе су такође биле свилене. Поред кревета су биле нахтасне, тоалетни сто са огледалом, орман са огледалом, четири фотеље, сто, две столице, сат. На поду је био тепих и једна вучја кожа. Собу је осветљавао лустер и једна електрична лампа. Од уметничких дела овде су биле: две статуете од бронзе, седам слика и једна фотографија, као и како је пописивач написао „једна стара икона“. За одржавање хигијене овде се налазила порцеланска кофа за воду, кутије за сапун и четке, лавор, бокал и ноћни суд.

Трећа соба за спавање

Од намештаја у овој соби је био кревет са душеком, ормани и тоалет ормани са огледалима, канабе, две столице, шезлонг са јастуком. За одржавање хигијене су били биде, порцеланска кофа, кутија за сапун.

Мали кулоар

У Малом кулоару су биле изложене тридесет и једна слика, рам са фотографијама и две урамљене дипломе.

Купатило

У купатилу су од намештаја били: канабе, две тапетиране столице, шпилтиш, пиротски ћилим, велико огледало са свећњацима, лустер са две сијалице и емајлирана када.

Собе до купатила

До купатила су пописане две собе. У првој су били ормани за гардеробу, тоалетни сто, ногаре за сушење пешкира. У другој соби до купатила био је кревет са душеком, орманчићи са фијокама, фотеле и расвета: лустер и сијалице.

Галерија

У овом дворском простору намењеном излагању уметничких дела било је сто и девет слика и цртежа. Осим слика овде су биле три бронзане статуе, затим оријентални предмети, попут седишта разног облика, столова ковчега, сточића за чај, два стара бакарна ибрика. Простор је осветљавао венецијански лустер са шест венецијанских сијалица.

Дворска капела Светог Николе

Дворска капела је представљала једно од најважнијих простора у животу двора. Идеја о реализацији дворске капеле са галеријским простором се приписује архитекти Јовану Илкићу који је од 1883.године преузео послове надзорног архитекте ентеријера Новог двора.⁵⁸⁷ Капела је била посвећена Светом Николи, који је био заштитник династије Обреновић. Налазила се десно од сале за пријеме, а са приземљем је била повезана спиралним степеништем. Њен ентеријер је био једноставан, са иконостасом који је био постављен близу

⁵⁸⁷ Б. Несторовић, *Архитектура Србије у XIX веку*, 299; Т. Борић, докторат, 174-175.

олтара, тако да је из тог разлога остајало мало простора за свештенике.⁵⁸⁸ На иконостасној прегради су биле четири иконе „далеко изнад осредње православне црквене уметности“.⁵⁸⁹ На двама иконама су биле представе Христа и Богородице.⁵⁹⁰ Можемо да претпоставимо да су друге две иконе могле да представљају Светог Николу, који је био крсна слава и заштитник династије Обреновић, а друга Светог Јована Крститеља.⁵⁹¹ Иконе овог иконостаса сликао је Никола Марковић.⁵⁹² На налоњу су биле две иконе које су служиле за целивање, и два гвоздена свећњака. У капели није било седишта, чак ни преграда за мољење, који је био уобичајени мобилијар у православним црквама. На западној страни се налазила једноставна камена галерија.⁵⁹³

Зидне слике у капели у српско-византијском стилу су биле дело Боре Ковачевића⁵⁹⁴ и Доменика д' Андреа.⁵⁹⁵ На таванци је била насликана Тајна вечера, а у олтарској апсиди је била представа Христа као архијереја окруженог анђелима.⁵⁹⁶

Феликс Каниц је у описима Новог двора посебно издвојио византијску капелу на двору.⁵⁹⁷

По завршетку изградње дворског здања 1884. године, на позив краљице Наталије, Београдско певачко друштво је решило да сваке недеље и празником пева у дворској капели.⁵⁹⁸ Херберт Вивијен је навео да се богослужење у капели обављало сваке недеље, када је краљица била у Београду, а да је музика била иста као у Саборној цркви.⁵⁹⁹ Службе су се у дворској капели редовно одржавале првог дана Ускрса.⁶⁰⁰ Дан рођења престолонаследника, потоњег краља Александра Обреновића, обележаван је такође у дворској цркви у Новом двору, почев од 1884. године.⁶⁰¹ Поводом народне светковине 22. фебруара, 1889. године краљ Милан је желео да се у дворском храму одржи служба, међутим, пошто је митрополот утврдио да у капели немају агнеца, овде је одржано уместо службе, благодарење.⁶⁰²

⁵⁸⁸ Х. Вивијен, Србија рај сиромашног човека, 171.

⁵⁸⁹ Х. Вивијен, Наведено дело, 171.

⁵⁹⁰ Х. Вивијен, Исто, 171.

⁵⁹¹ С. Недић, Наведено дело, 18.

⁵⁹² Н. Макуљевић, *Црквена уметност у Краљевини Србији (1882-1914)*, Београд 2007, 154-155.

⁵⁹³ Х. Вивијен, Србија рај сиромашног човека, 171.

⁵⁹⁴ О Бори Ковачевићу видети у: Б. Поповић, *Примењена уметност Београд 1918-1945*, Београд, 237.

⁵⁹⁵ С. Стојановић, *Српски неимар*, Београд 1912, 101-102; С. Недић, наведено дело, 18.

⁵⁹⁶ Edmund Pribik, *Belgrader Kirchenkunst, Avala, N.4, 24. 2. 1918, II, S. 1-4*; С. Недић, наведено дело, 18.

⁵⁹⁷ Ф. Каниц, *Краљевина Србија и српски народ*, у Београд у деветнаестом веку, Београд 2008, 277.

⁵⁹⁸ *Споменица Београдског певачког друштва приликом прославе педесетогодишњице 25. маја 1903. године*, Београд 1903, 59.

⁵⁹⁹ Х. Вивијен, Наведено дело, 171.

⁶⁰⁰ Н. Крстић, *Дневник.Јавни живот,III*, 302-303.

⁶⁰¹ Неслужбени део, Српске новине, 3. август 1884; Неслужбени део, Српске новине, 5. август 1886.

⁶⁰² Н. Крстић, *Дневник, Јавни живот IV*, Београд 2007, 57-58.

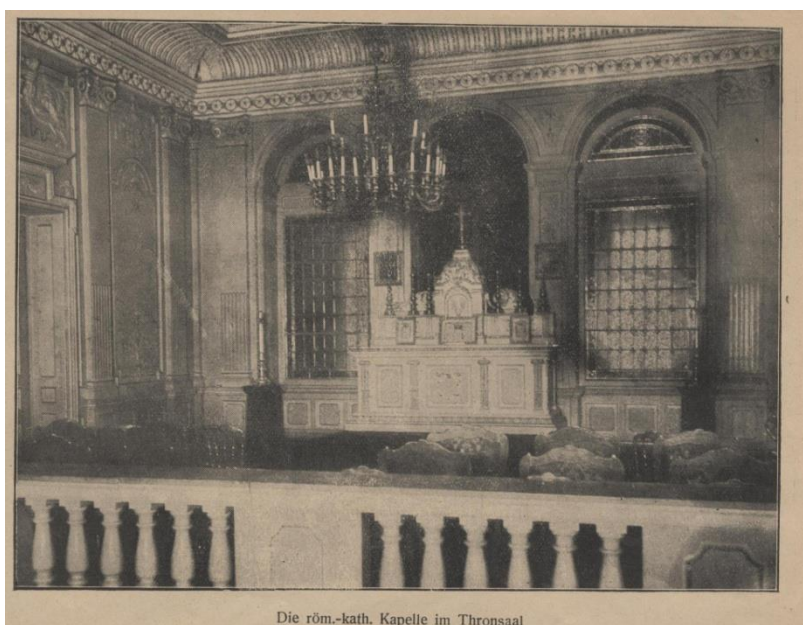

Бб. Доменико д' Андреа, Бора Ковачевић, Тајна вечера на своду дворске капеле, објављено у: Edmund Pribik, Belgrader Kirchenkunst, Avala, N.4, 24. II 1918, 1-4.

На основу Инвентара сазнајемо да су у дворској капели биле две велике иконе, три мале, у великом златном раму је била икона „Погреб Христов“, једна слика краља Милана на самртничкој постељи, док су у олтару пописане четири дрвене иконе од којих је једна била у златном раму, затим, једна икона над дверима и две мале иконе на стубовима двери, као и једна икона на дрвету у соби до олтара. У цркви је пописано тринаест књига, и још дванаест на певници, и два јеванђеља, од којих је једно било у скупом повезу, а друго у обичном. На часној трпези је био мали златан крст, а пописани су још велики крст украшен различитим камењем, крст у виду Христовог гроба, и позлаћени крст на држачу. Пописано је више свећа и свећњака, и то две велике јерусалимске свеће, три велика свећњака, један у олтару, а два пред дверима, два велика сребрна свећњака на часној трпези, сребрни свећњак за петохлебницу и један мали свећњак за свећење водице. Од богослужбене одежде су пописани: бела кошуља у којој је први пут освећена црква, једна мала кошуља коју облачи дечак кад долази митрополит, два епитрахиља од црне кадифе, парадна одежа у белој боји са златним гранама, парадни стихар за ђакона, бели парадни стихар, бели парадни надбедреник, бели парадни епитрахил, парадне наруквице, парадни појас за свештеника, парадни орар за ђакона, одежа боје пурпура за свештеника, два стихара од розе свиле, стихар од кадифе боје пурпура, надбедреници, наруквице епитрахил, појас и орар од истог материјала, две свештеничке одежде од црне кадифе, и од истог материјала стихар, надбедреник, наруквице, појас, епитрахили и орар. Међу многобројним богослужбеним

предметима били су: путир и кашика са копљем од злата, дискос са крстом, једна златна и једна сребрна нафора, златна чаша са тацном за причест, два сребрна ибрика, две сребрне кадионице, сребрне муммаказе са тацном, три сребрна кандила пред олтаром, лопар за сечење поскурнице, крстионица са тепсијом од бакра, једна парадна и једна обична плаштаница. Од предмета који су се налазили у цркви издвојићемо две круне за венчања са „разним камењем“, столицу за митрополита, два црквена печата, тепихе и стаклени полијелеј.

Дворска капела је у симболици дворске културе представљала метафору учешћа јавности приликом одржавања дворских свечаности и верских обреда, којима су могли да присуствују само позвани и изабрани представници цркве, државе и двора. Тиме је она постајала најексклузивнији дворски простор.⁶⁰³

Die röm.-kath. Kapelle im Thronsaal

67. Капела Светог Николе у Новом двору, објављено у: Edmund Pribik, *Belgrader Kirchenkunst*, Avala, N.4, 24. II 1918, 1-4.

У соби у коридору до цркве пописан је дрвени орман за одежде и четири сандука преписке краља Милана.

Коридор пред црквом

У овом простору су пописана два огледала, метални лустер са тридесет и шест сијалица, завеса са драперијом на прозору, тепих и осам сијалица на зиду.

⁶⁰³ И. Борозан, *Слика и моћ: представа владара у српској визуелној култури 19. и почетком 20. века*, 148.

Библиотека

На спрату се налазила библиотека, на углу који је био окренут према Старом двору.⁶⁰⁴ „То је прекрасна одаја с огромним прозорима с којих се види дивна панорама Саве и Дунава. Високи ормари од ораховине с дуборезом у доњем делу, горе украшени брушеним огледалима. Огромне наслоњаче Луј XIII пресвучене плавим сомотом. Столови прекривени књигама у лепим повезима.“⁶⁰⁵ Масивни писаћи сто је био прекривен књигама и мапама, а са обе стране су стајали велики глобуси на постољима.⁶⁰⁶ На средини библиотеке је био дугачак сто, на коме су стајали албуми са фотографијама и илустроване књиге, и под стаклом „модел беле ратне лађе“.⁶⁰⁷ Ормани за књиге су били застакљени, а омиљени повез за књиге „позлаћена црвена телећа кожа“.⁶⁰⁸ Према наводима Феликса Каница „отмено опремљена дворана библиотеке“ имала је око десет хиљада књига.⁶⁰⁹ Албер Мале је током 1892. године забележио да је у овој библиотеци било на стотине романа, један том Метернихових докумената, Делијева књига, да преовладавају француски аутори на врло различите теме, о чистокрвним коњима, слободи савести, пољопривреди, расправе из међународног права, књиге о железници, приручници из практичне медицине.⁶¹⁰ Посебно се осврнуо на збирку врло слободних романа попут *Жене на мору* са илустрацијама, *Радости наших предака* са илустрацијама. Навео је и озбиљна дела Колмара фон дер Голца,⁶¹¹ и ДОбињијеве списе у колекцији Лемер.⁶¹² Француске ауторе у дворској библиотеци наводи и Херберт Вивијен, издвајајући Реклизову Општу географију и стандардне приручнике.⁶¹³

⁶⁰⁴ Х. Вивијен, Србија рај сиромашног човека, 172.

⁶⁰⁵ А. Мале, *Дневник са српског двора*, 81.

⁶⁰⁶ Х. Вивијен, Наведено дело 172.

⁶⁰⁷ Х. Вивијен, Исто, 172.

⁶⁰⁸ Х. Вивијен, Исто, 172.

⁶⁰⁹ Ф. Каниц, *Краљевина Србија и српски народ*, у Београд у деветнаестом веку, Београд 2008, 277.

⁶¹⁰ А. Мале, Наведено дело, 82.

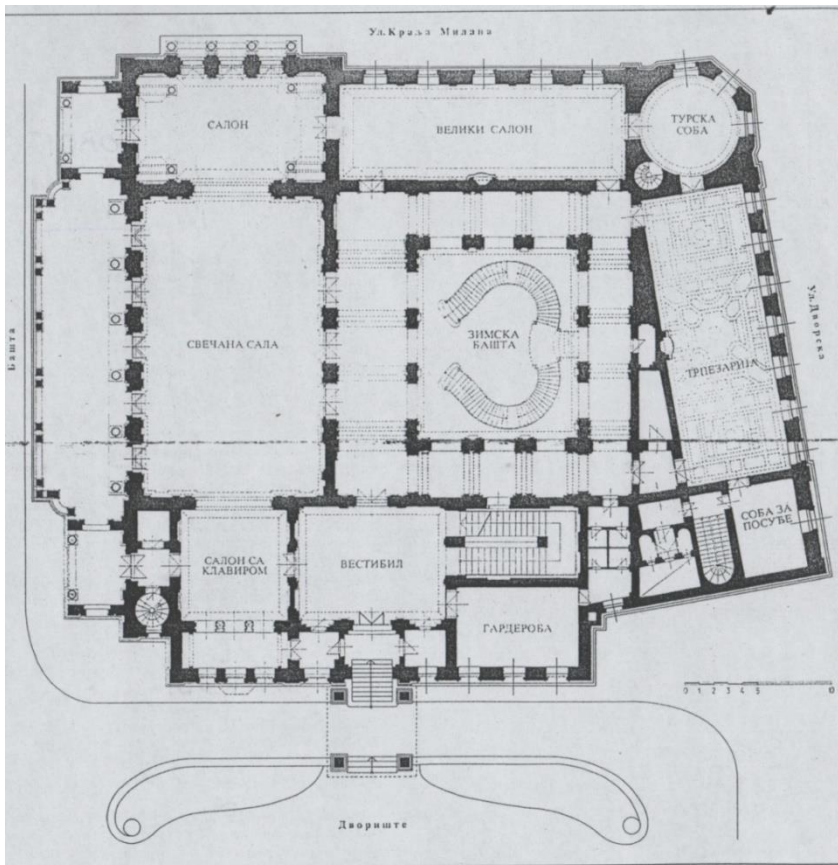
⁶¹¹ Вилхелм Леополд Колмар фон дер Голц (1843-1916), пруски фелдмаршал, турски паша и војни историчар.

⁶¹² А. Мале, Наведено дело, 93.

⁶¹³ Х. Вивијен, Наведено дело, 172.

Први спрат

На првом спрату су биле следеће просторије: салон Луј XVI, велика сала, округли салон и трпезарија.

68. Основа приземља Новог двора, објављено у: С. В. Недић, Из историје Старог двора, Наслеђе, II, Београд 1999, 13.

Салон са клавиром/Салон Луј XVI

У салону Луј XVI налазила се гарнитура која се састојала од позлаћеног стола на коме је био један албум, затим, четири канабета, четири фотеље и осам тапетираних столица. Затим, клавир „флигл“ Басендорфер, десет столица са позлатом, две позлаћене конSOLE са мермерним плочама, два позлаћена канделабра са по осам свећа, позлаћен лустер са тридесет сијалица, две позлаћене сијалице и три карнише са драперијама и завесама.

69. Салон у приземљу Новог двора, 1904, колекција Војина М. Ђорђевића, Завичајно одељење, Библиотека града Београда, Ф-II-79

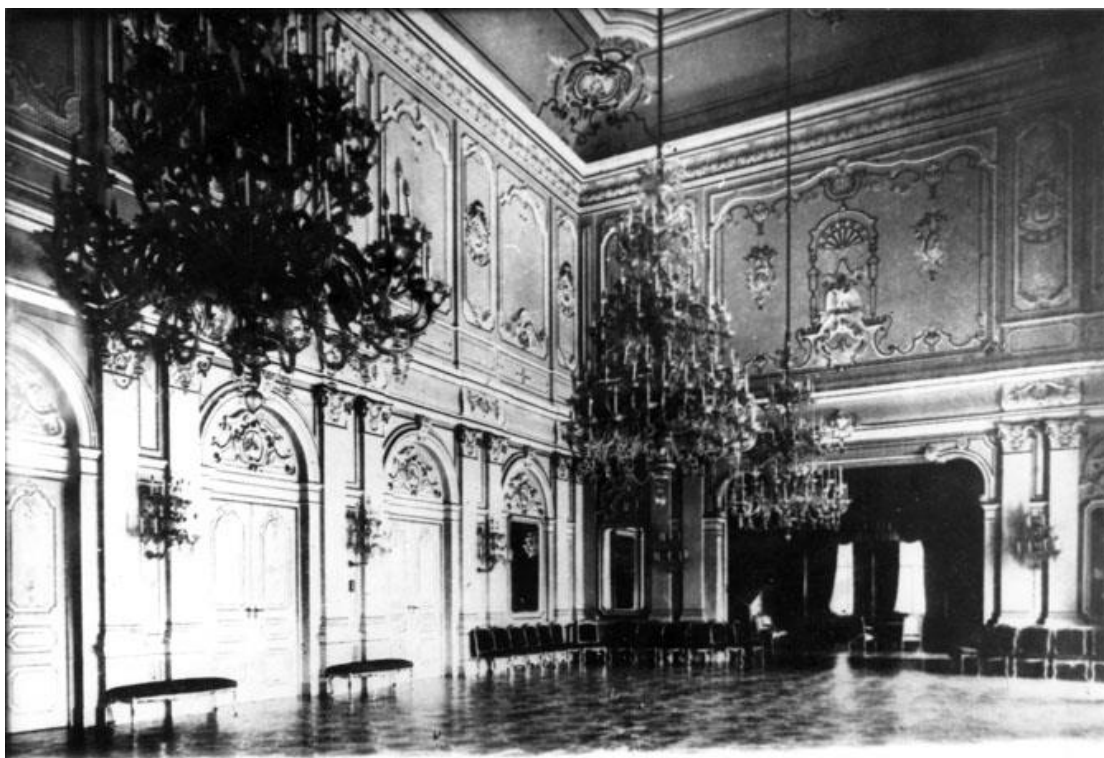
Велика сала

Велика или свечана сала се налазила у делу зграде окренутом према башти, са леве стране од главног улаза у двор, а која се висином протезала на приземље и спрат. У њој су се одржавале дворске свечаности, церемонијални сусрети владара и балови. На углу баште и дворишта налазио се салон, који је од свечане сале био одвојен завесама које су се могле померати. На углу улица Краља Милана и Дворске налазио се салон округле основе који је због источњачког намештаја којим је био испуњен називан турска соба или арапски салон. Из овог салона се улазило у трпезарију која је била окренута према Дворској улици. Она је била повезана са одељењима за чување посуђа и точење пића. Површина велике (свечане) сале је износила 20 x 16 м.⁶¹⁴ Велика, односно свечана сала, као и салони били су опремљени стилским намештајем.⁶¹⁵ Позлаћене столице у Великој сали биле су у стилу Луја XIV, пресвучене бордо свилом. Осим столица, укупно педесет, овде су била и четири канабета и седам клупа. Од истог материјала којим су биле пресвучене столице, биле су направљене и завесе на улазима у салоне, као и завеса која је на нивоу спрата одвајала свечану салу од библиотеке. Салон на углу баште и дворишта у приземљу према намештају у стилу Луј XVI у пописнику је инвентарисан као Салон Луј XVI. Салон, такође у приземљу, на углу Улице

⁶¹⁴ С. Недић, Из историје Старог двора, 18.

⁶¹⁵ Архив Србије, Председништво Министарског савета, 1903, к. 12, бр. 308.

краља Милана и баште имао је намештај у стилу Луј XV. Зидови су били украшени зидним огледалима, укупно шест, као и са дванаест зидних лустера са једанаест сијалица, и десет зидних лустера са по десет сијалица. Велику салу је осветљавао велики лустер са осамдесет сијалица као и два велика кристална лустера са по шездесет сијалица., позлаћени лустер са тридесет и шест сијалица, два мања лустера са по седам сијалица. Херберт Вивијен ову салу описује на следећи начин: „Са леве стране се налази отмена дворана за балове, са зидовима боје лимуна и великим белим лустерима од венецијанског стакла, који на државним свечаностима пријатно блистају, осветљени електричном светлошћу“.⁶¹⁶ Годину дана после Херберта Вивијена, 1896. године своје дивљење према електричном осветљењу ове сале забележио је и Гавро Вуковић, министар иностраних дела Кнежевине Црне Горе.⁶¹⁷ Било је пет позлаћених карниша са завесама и драперијама и мермерни бели камин са покретним металним заслоном за камин.⁶¹⁸ Таваница и зидови су били украшени гипсаним радовима, о чему сведоче фотографије из овог периода. Преко дана салу су осветљавали велики прозори који су били постављени у два низа.⁶¹⁹

70. Свечана сала, 1904, из колекције Војина М. Ђорђевића, Завичајно одељење, Библиотека града Београда, Ф-П-79

⁶¹⁶ Х. Вивијен, Србија рај сиромашног човека, 170.

⁶¹⁷ Г. Вуковић, Наведено дело, 317.

⁶¹⁸ ПМС, 1903, Инвентар ствари у Новом двору, к.12, бр.308, Архив Србије.

⁶¹⁹ С. Недић, Наведено дело, 18.

Турска соба/Округли салон

Из салона који се налазио испод библиотеке улазило се у салон који је био окренут према Улици краља Милана. У њему су биле релативно честе промене намештаја па се у складу са тим мењао и назив: зелена сала, плави салон, галери-салон, дуга сала. Такође у приземљу, на углу Улице Краља Милана и Дворске, налазио се салон округле основе који је имао источњачки намештај и називао се киоск, или турска соба, то јест према Инвентару Округли салон. У њему се налазио отоман покривен оријенталним ћилимом са осам различитих јастука, шест плишаних фотелја које су биле покривене оријенталним навлакама, два мања четвороугаона и један округао сточић са мермерним плочама, затим оријентални балдахин са драперијом, и пет пари завеса са драперијама, један оријентални лустер са двадесет и пет сијалица и пет зидних лустера са по шест сијалица, и на поду тепих. Овај салон није представљао директно наслеђе османске културе већ је као и на европским дворовима тог времена, овако намештен салон представљао пожељан израз присуства оријенталног у европској култури. Између осталог, овај салон је служио и као просторија за пушење. Из њега се улазило у трпезарију која је била окренута према Дворској улици.

Трпезарија

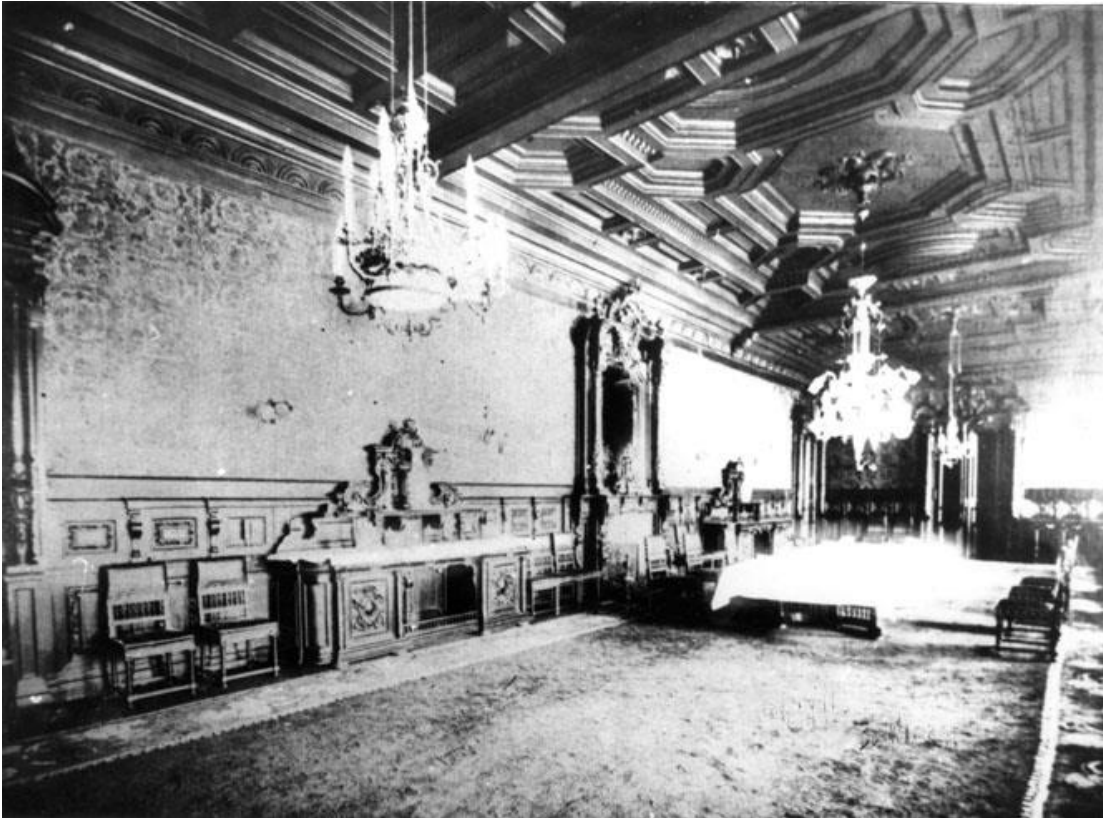
Трпезарија је имала богато резбарену таваницу од ораховине.⁶²⁰ Око великог дрвеног стола који је био пресвучен плишом било је шездесет столица пресвучених кожом.⁶²¹ „У дворани се све блиста – од неизбежно *паркетираног* пода до изрезбареног махагони стола, за који може да седне 50, па и 60 гостију, и наслона кожних столица, чија седишта имају боју јесењег лишћа“.⁶²² У трпезарији се налазио и камин са украсима у дуборезу.⁶²³ Поред зидова налазили су се креденци и полице. Одавде се улазило у просторије за чување посуђа и точење пића.

⁶²⁰ Завичајно одељење, Библиоока града Београда, Ф- ;С. Недић, Наведено дело, 18.

⁶²¹ С. Недић, Наведено дело, 18; ПМС, 1903, Инвентар ствари у Новом двору, к.12, бр.308, Архив Србије.

⁶²² Х. Вивијен, Србија рај сиромашног човека, 170-171.

⁶²³ С. Недић, Наведено дело, 18.

71. Трпезарија, 1904, из колекције Војина М. Ђорђевића, фото Завичајно одељење Библиотеке града Београда, Ф-П-79

Посуђе у Новом двору: стакло и порцелан

Посуђе у Новом двору било је посебно пописано у Инвентару који наводи: Сервис гала од порцелана, гала стакларију (посебне чаше за воду, пиво, бордо-вино, шампањац, рајнско вино, бело вино, мадеру, пунч, ликер, али и кристалне тањире за бомбоне и ананас), порцеланско посуђе полу-гала, и стакларију полу-гала, обичан лила сервис, плави сервис, као и резервни сервис старог двора који се чувао у Новом двору, којом приликом су издвојене чаше које су биле шлифоване и чаше које су биле гравиране, и обичан бели сервис за пут. У стакленим и дрвеним орманима код степеница такође је пописано посуђе. На крају пописа је наведено да је седамдесет и девет чаша за воду имало монограм „М“, као и седамдесет и осам чаша за пиво.

Предмети од стакла и порцелана су представљали важан део дворске културе династије Обреновић. Њихова намена је била различита, од утилитарне у оквиру дворских прослава, пријема државних и међудржавних гостију (сервиси, чаше...) до декоративне улоге (вазе, фигуралне представе) у уређивању и опремању дворских амбијената, а све заједно са циљем репрезентације владара и династије, изражавања династичког положаја и националног идентитета.

Предмети од стакла и порцелана са дворова династије Обреновић у периоду владавине кнеза/краља Милана и краља Александра показују да је дворска култура династије Обреновић припадала оквирима средњоевропске и европске дворске културе. Ови предмети су се поручивали из престижних европских фабрика у Аустроугарској монархији, Француској, Саксонији. У Бечу су то биле фабрике Ернста Валиса и Лудвига Лобмејера, у Бохемији у радионици Фишер и Мајг у Пиркенхамеру, у Француској фабрика порцелана у Севру, у Саксонији Мајсен, који је био прва европска фабрика порцелана. У овом периоду се и у Србији отварају прве фабрике стакла, и то Аврама Петронијевића, а затим Нацка Јанковића у Јагодини, који такође имају значајну улогу у производњи предмета од стакла за српски двор.⁶²⁴ Карактеристичне одлике дворског порцелана јесу истицање династичких симбола, пре свега грба династије, а затим девизе династије *tempus et meum ius*, као и њихова персонализација путем монограма или представе лика владара.

У многим музејским збиркама у Србији, као и у приватним колекцијама, данас се чувају делови дворског стакла и порцелана.⁶²⁵ Један од сачуваних стаклених сервиса за пиће и десерт (бокали, боце, чаше, здела и тањери) који се чува у Музеју града Београда, био је за династију Обреновић наручен у Француској.⁶²⁶ На сваком од ових предмета угравиран је српски грб са траком и девизом династије Обреновић: *Tempus et meum ius* (*Време и моје право*). У радионици власника аустријске стакларе у Штајишенау, бечког сликара и предузимача Лудвига Лобмејера, који је изумео нову технику и форме у обради стакла, рађен је сервис за пиће и десерт за династију Обреновић, који се такође чува у Музеју града Београда.⁶²⁷ Предмети (боце, чаше, тањери и тањерићи) израђени су од безбојног, танко ливеног стакла, украшени српским грбом изведеним у емајлу белом, плавом и црвеном бојом, са траком и девизом династије Обреновић *Tempus et meum ius* (*Време и моје право*).⁶²⁸

⁶²⁴ Вујновић, А., „Стакло Кнежевине и Краљевине Србије у збиркама Историјског музеја Србије“, *Књига о стаклу, Зборник радова са симпозијума „150 година стакларства у Србији“*, Јагодина 2002, 87-97; С. Бојковић, Заоставштина Обреновића у Историјском музеју Србије, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, I, 78-80, 123-125; М. Бујић, М. Гајић, Д. Маскарели, Б. Црвенковић, Ј. Пераћ, Обреновићи у колекцијама Музеја примењене уметности, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, II, Горњи Милановац 2014, 181-206.

⁶²⁵ С. Бојковић, Заоставштина Обреновића у Историјском музеју Србије, 78-80, 123-125 М. Бујић, М. Гајић, Д. Маскарели, Б. Црвенковић, Ј. Пераћ, Обреновићи у колекцијама Музеја примењене уметности, 181-206; Д. Ванушић, Конак кнегиње Љубице: дворска резиденција Обреновића и стална поставка Музеја града Београда, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, II, 181-206; Б. Црвенковић, Пропаганда државе и династије Обреновић кроз предмете из Музеја града Београда, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, V, Горњи Милановац 2017, 91-99; С. Цветковић, Династија Обреновић у оставштини потомака Антонија Орешковића, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, V, Горњи Милановац 2017, 137-155.

⁶²⁶ Београд 1867-1918 – Ход ка Европи, *Музеј града Београда, 1903-2003*, уредник Бојан Ковачевић, Београд 2003, 162.

⁶²⁷ Београд 1867-1918 – Ход ка Европи, *Музеј града Београда, 1903-2003*, 163.

⁶²⁸ Београд 1867-1918 – Ход ка Европи, 163.

Дворско стакло је украшавано и фотографијама владара, почев од кнеза Михаила Обреновића до краља Александра Обреновића.⁶²⁹

72. Сервис за пиће и десерт, радионица Лобмејер, друга половина 19. века, објављено у: Музеј града Београда 1903-2003, Београд 2003, 163.

73. Сервис за пиће и десерт, Француска, друга половина 19. века, објављено у: Музеј града Београда 1903-2003, Београд 2003, 163.

Сутерен

У Сутерену су били смештени: служитељска гардероба, собе од броја два до броја шест, велика кухиња, кухиња са казаном, шпајз, момачка трпезарија, соба број десет, магацин и ходник са сандуцима.

У простору који је наведен у Инвентару као *гардероба служитељска* чувала се одећа за дворске лакеје, портирска одећа и одећа камердинера. Међу овом одећом наведени су: лакејски зимски капути за кола, портирси гала капути плаве боје са сребрним ширитима, црвене панталоне, прслуци, панталоне за камердинера, гала и полу-гала, лаковане гала ципеле, гала шешири, тророги шешири за кола, цилиндри са ширитима и плави фраккови.

Собе су биле намењене за смештај дворске послуге, биле су уједначено опремљене и имале су једноставан намештај (кревет, ормани, сто, столице, огледала, сто за умивање итд).

Предмети који су били пописани у *Магацину* можемо да претпоставимо да су неки од њих ту били смештени после 29. маја 1903. Под бројем један инвентарисан је *кревет са целим прибором (од пок краља Милана)*. После њега наводи се низ кревета и опреме за спавање (душеци, јоргани, јастуци, дуње од атласа, ћебад). Даље се наводи тридесет и седам различитих урамљених слика, као и три иконе. Посебно је наведен *прибор за борење* (петнаест рапира, пет сабљи, три блузе за борбе, тринаест борачких маски, двадесет и две

⁶²⁹ Београд 1867-1918 – Ход ка Европи, 164; С. Бојковић, Наведено дело, 78-80, 123-125 М. Бујић, М. Гајић, Д. Маскарели, Б. Црвенковић, Ј. Пераћ, Наведено дело, 181-206; Д. Ванушић, Конак кнегиње Љубице: дворска резиденција Обреновића и стална поставка Музеја града Београда, 181-206.

рукавице за борбу, и петнаест комада разних грудњака за борбу). Издвојен је затим дугачки сандук у коме су били: јастук из турске собе, пет свилених тепиха, од којих је за један наведено да је из Цариграда, као и завесе из Старог двора и низ штофова за опремање намештаја за салоне Старог двора. Из Српског салона Старог двора овде су се чували: зелене и шарене декорације за зид, платна са оријенталним везом, тринаест комада ћилибара и три пафте за декорацију салона, округли турски столњак, један српски костим, српски и оријентални ћилимови итд. Од намештаја из Старог двора овде су били пописани: миндерлук са пет јастука пресвучен плавом свилом, канабе и две фотеље пресвучене сомотом канабета,⁶³⁰ различите велике фотеље, седам столица из трпезарије Старог двора, *седам столица у облику знака на картама*. У стакленом орману су између осталог били: пет бројаница, дванаест разних скулптура, двадесет и шест разних вазна и *два старинска бокала, 1 скамењен сунђер на металном трonoшцу,*⁶³¹ *1 кана Кнеза Милоша, 4 декорације за зид (оријенталне),*⁶³² поред набројаних мноштва парафинских и оријенталних ћилимова наведен је и један пакет разних слика Краљице Наталије. У *магаџину* су поред низа различитих предмета били пописани и један пулт од Таковског грма, биста краљице Наталије на мермерном стубу и од дрвета Таковског грма следећи предмети: два дивита, два постоља за пера, један нож за сечење хартије, четири притискивача и једна држаља за пера.⁶³³

Подрум

Инвентарисана су флаширана алкохолна пића: вина, ракије, мараскино, коњаци и др. Преовладавала су флаширана француска вина, а од домаћих вина издвајају се неготинско, крагујевачко, прокупачко и смедеревска малага. Најстарија вина су биле три флаше *Grande finne Champagne* из 1834. године, а затим из 1868. године, 1875. и надаље, а коњак из 1848.

Канцеларија краљеве цивиллисте и круних добара

Овај простор се састојао из салона и канцеларије управника.

⁶³⁰ Упоредивањем са фотографијама Арапског салона у Старом конаку, претпостављамо да се пописани намештај односи управо на намештај из овог салона, види: Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак заборављени београдски двор*, 55-58.

⁶³¹ Претпостављамо да се ради о предмету који је наведен у Инвентару Старог двора, и који уочавамо на фотографији Арапског салона у Старом конаку, види у: Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак заборављени београдски двор*, 57.

⁶³² Основано је да претпоставимо да се ради о зидним декорацијама из Арапског салона Старог двора.

⁶³³ Аноним, Шта је све нађено у Двору, *Штампа*, бр.311, 29. новембар 1903, Београд.

Салон

Овај простор је био намештен диваном који је био пресвучен српском тканином, једном већом и једном мањом фотељом такође пресвученом српском тканином, четвороугаони сто са четири фијоке је био политираан и са мозаик шарама. У овом салону је била изложена турска крива сабља, за коју је наведено да је припадала Али Риза паши, као и крива сабља за коју је прибележено да је припадала Јанку Катићу, као и један јатаган са коштаном дршком. У овој просторији је била и гипсана биста кнеза Милоша Обреновића *декорисана са неколико различитих комада српске тканине*. Овде су стајале и две фотографије, једна са јахтом, а друга са представом града Ниша, затим шеснаест различитих албума и књига, и четири пројекта за зидање кућа на добру „краљева пивара“.

Канцеларија управника

Осим прибора за писање и писаћег стола овде је истакнута *1 слика краља Александра са широким позлаћеним рамом и једна кнеза Михаила са ужим позлаћеним рамом*.

Соба рачуновође

У овом простору се издваја слика краља Александра са рамом и круном као и слика Боже Пејчиновића са позлаћеним рамом.

Собом послужитеља и предсобљем се завршава инвентар Новог двора из 1903. године.

74. Салонска гарнитура у Новом двору, у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, II, стр.40-41.

Нови двор у Београду-закључак

У идеју о изградњи Новог двора у Београду, која је започела 1881. године било је уграђено више подједнако значајних догађаја. Србија је стекла независност и међународно признање, њене границе су ослобађањем нових крајева биле знатно проширене, а кнез је био надомак добијања краљевске титуле. Идејни творац подизања првог модерног дворског здања у Србији био је кнез Милан Обреновић. Нови двор исказује континуитет владања династије Обреновић, избором већ устаљеног резиденцијалног места за његову изградњу. Двор пројектује архитекта Александар Бугарски као трипартитно здање, од кога је реализован, само његов део за одржавање свечаности и пријем гостију, који се налазио са леве стране постојећег двора. Здање двора је изграђено у академском стилу, са елементима антике, ренесансе и барока на фасадама. Символи краљевине су били накнадно постављени после 1882. године. Унутрашњим простором двора доминирало је раскошно двокрако степениште које се завршавало балдахином на чијем врху се налазио грб Краљевине Србије. Најдоминантнији простор на двору је била Свечана сала која се простирала висином приземља и спрата. Многобројни дворски салони су били испуњени стилским намештајем који је био набављан у европским центрима, углавном у Бечу и Паризу: Луј XV, Луј XVI, намештај у Верни Мартин стилу, ампир. Многи луксузни предмети, попут поклона страних владара, као што је била порцеланска ваза из Севра, која је добијена на поклон од председника француске Републике Жила Гривија, украшавали су дворске салоне. На двору се налазила посебна просторија за библиотеку у којој су биле књиге распоређене у орманима од храстовог дрвета. Најексклузивнији простор двора је била дворска капела Светог Николе, у којој су дворским верским обредима могли да присуствују само изабрани представници монархије и двора. У оставама двора чувао се дворски порцелан и стакло, дворски прибор за јело, маркиран иницијалима владара, круном, или њиховим портретима. Функције двора су биле вишеслојне: пријем страних владара, одржавање балова, свечане прославе из календара монарха, земље и двора.

Избором места за изградњу Новог двора, са отвореним визурама према Сави, архитектуром, наменом и опремом дворских простора, као и функцијама које је имао, био је у складу са духом европске дворске културе 19. века и изражавао припадност српског монарха модерним европским државама.

Двор у Крагујевцу

Функције

Функцију двора у Крагујевцу у периоду владавине кнеза и краља Милана Обреновића, испуњавао је конак кнеза Михаила Обреновића. У време кнеза и краља Милана Обреновића Крагујевац је изгубио политички и династички значај, који је имао у претходном периоду. Одржавање скупштинских заседања је од 1880. године било премештено у новоослобођени Ниш, који је преузимао и остале резиденцијалне улоге које су до тада припадале Крагујевцу.⁶³⁴ Стога нам је веома драгоцен инвентар ствари који је био пописан 1887. године у некадашњем двору кнеза Михаила Обреновића, како у погледу организације дворских просторија тако и у погледу њихове опреме.⁶³⁵ На основу коментара из Пописа овог двора можемо да донесемо закључак да се он није користио, или да се користио врло ретко.

Дворски простори

На основу *Списка покретних и непокретних ствари, при двору Његовог Величанства краља Милана* из 1887. године, сазнајемо како је био организован његов простор, и како су били опремљени простори двора.⁶³⁶ Двор је имао приземље и спрат са дократом. На спрату су се налазиле краљева соба, до које је одмах била дворска капела (у Списку ствари се интерпретира као Богомоља), затим кухиња и две собе повезане ходником, предсобље за улаз у краљеве просторије, као и пет просторија нумерисаних бројевима од девет до тринаест. На дократу се налазило купатило, и ходник који је водио у два нужника, нужник са сандуком и без сандука. На доњем спрату је био ходник који је повезивао низ опремљених просторија, и у коме се налазило предсобље са два огњишта.

⁶³⁴ Б. Радовановић, *Парламентарна историја Србије у XIX веку, Скупштине у Крагујевцу 1813-1880*, Крагујевац 2014, 349-447.

⁶³⁵ Архив Србије, Поклони и откупи, 27/170.

⁶³⁶ Архив Србије, Поклони и откупи, 27/170.

75. Двор у Крагујевцу, разгледница, вл. Историјски архив Шумадије, Крагујевац

Горњи спрат

Краљева соба

Намештај у Краљевој соби се састојао од великог дрвеног политираног кревета са матрацом и душеком, и три мала застора пред креветом, као и једним мањим дрвеним креветом са сламњачом. За оба кревета је пописивач у загради забележио *старо*, што сматрамо да се односи на то да су били стилске израде, из претходних епоха, затим, два канабета покривена зеленим материјалом са фронцлама, порцеланска пећ, испред које је стајао порцелански заклон, политирано столови, политирано ормани са фиокама, умиваоници (вашкастни, у изворном облику), бокал и умиваоник од порцелана, фотеље, столице, велике завесе за прозоре. У овој соби су се налазили портрети кнеза Михаила, кнегиње Љубице и кнегиње Јулије. Забележена су три вежена јастучета, а на једном од њих су били иницијали М.О.

Богомоља до Краљеве собе

У овом простору је пописано пет икона и сребрно кандило „уковано на источној страни“, и један сребрни свећњак. Осим црквених предмета и намештаја за црквене одежде у овом простору је пописан и „један шах без фигура са асталом.“

Кухиња до Краљеве собе број 2

Од предмета који се по значају издвајају у овој просторији била је једна застава са конопцем, три руже за намештање завесе (фиранге), порцелански бокал, стари кревет на ногарима.

Соба број 3

У овој соби доминирао је кожни намештај зелене боје: канабе са два јастука, две фотеле, четири столице и велика наслоњача. Кревет је био од шупљег гвожђа, гвоздени чивилук укован у зиду, и нокшир од порцелана.

Предсобље за улаз у Краљеве одаје

У ходнику на спрату пописано је шест слика руске породице, без навођења ко је на њима представљен. Од намештаја је пописан велики сто на извлачење за дванаест особа, двадесет и три политиране плетене столице и орман у коме се чувало стакло: чаше за шампањац левкасте форме, шлифоване чаше за шампањац и пиво, црно и бело вино, за воду, за ракију, чаше са стакленим шољама за испирање уста након јела, стаклене тацне за јело и колаче, вазе за цвеће, седам бокалчића за воду мањих и већих из јагодинске фабрике као и „стакло за ватање мува“.⁶³⁷

Соба број девет

У овој соби пописана је слика на зиду, *Кнез Милош*. Затим, огледало у златном раму, два канабета боје вишње, фотеле, столице. Издваја се дивит пресвучен кожом, из времена кнеза Милоша.

Соба број десет

У овој соби је био једноставан двокрилни дрвени орман, стари једноставан сто, пет свећњака од алпаке, стара гвоздена мечка.

Собе од броја једанаест до броја тринаест: ове просторије су крајње једноставно опремљене зидним чивилуцима и гвозденим креветима са сламњачом.

⁶³⁷ Архив Србије, Поклони и откупи, 27/170.

Доксат на горњем спрату

На зиду доксата је пописано шест старих слика, у једноставним рамовима.

Број петнаест, шеснаест, седамнаест и осамнаест

Купатило са кадом, уз напомену да је употребљиво. Поред њега је био ходник за нужник. Наглашава се да су зидови били дрвени. У просторијама поред били су нужници без сандука и са сандуком и порцелански нокшири.

Ходник доњег спрата

У просторији у приземљу која је нумерисана бројем двадесет, пописано је двеста четрдесет књига, од којих је двадесет старих, повезаних, као и орман са старим књигама. У соби под редним бројем двадесет и пет наводи се осам старих слика.

Попис се наставља инвентаром кухиње која је била физички одвојена од зграде двора. Имала је укупно шест просторија, у соби нумерисаној бројем пет, на списку се налазе српски и турски грб. У шупи је такође инвентарисан „грб од блеха Краљевине Србије“.⁶³⁸

Из наведеног Списка двора у Крагујевцу сазнајемо да је овом попису претходио попис из 1884. године. Такође је наведено, да је у овом временском периоду, између 1884. и 1887. године слика „Кнеза Милоша“ послата у Београд на захтев секретара.⁶³⁹ У међувремену у двору у Крагујевцу није било у инвентару три лима са натписом „М“ и грб Краљевине Србије са двоглавим орлом.⁶⁴⁰ Овај списак је потписао Арса Јаковљевић, почасни генерал. Двор у Крагујевцу није био обухваћен Инвентаром Државне комисије за попис Краљевих и Круниних добара из 1903. године.

⁶³⁸ Архив Србије, Поклони и откупи, 27/170.

⁶³⁹ Архив Србије, ПО 27/170.

⁶⁴⁰ АС, ПО, 27/170.

Закључак: двор у Крагујевцу

Двор кнеза/краља Милана Обреновића у Крагујевцу, био је смештен у конаку кнеза Михаила Обреновића. Премештање скупштинских заседања из Крагујевца у Ниш, допринело је нефункционалности двора у Крагујевцу. Инвентар ствари из 1887. године, то и показује. Дворске просторије у конаку су се налазиле на спрату и у приземљу. Краљева соба је била на спрату, и у њој су били портрети кнеза Михаила, кнегиње Љубице и кнегиње Јулије. Поред краљеве собе која је била на спрату, налазила се просторија за верски живот владара у којој су биле иконе. На спрату је било још пет соба, а у једној од њих се налазио портрет кнеза Милоша, који је на захтев краљевог секретара 1887. године, био послат на београдски двор.⁶⁴¹ У предсобљу приземља су се налазиле слике руске царске породице. Просторије у приземљу је повезивао дугачак ходник. У приземљу се налазила библиотека у којој је било евидентирано двеста четрдесет књига, од којих је двадесет било у повезу.

⁶⁴¹ АС, ПО, 27/170.

Двор у Нишу

Историја, архитектура и функције

Ниш је био изузетно значајан династички и национални топос династије Обреновић. Његовим ослобођењем од отоманске власти 1878. године, предводио је кнез Милан Обреновић, који је као ослободиоц, у њему конституисао своје идеолошко упориште. Ниш је убрзо постао симбол владара и његове владавине, као „друга престоница Србије“, у коме је до 1901. године заседала скупштина, и у коме су дуже временске периоде проводили и кнез, потом краљ Милан и краљ Александар Обреновић.⁶⁴² Изградњом Павиљона у Нишкој Бањи и формирањем имања у оближњој Топоници, функције нишког дворског комплекса су се временом усложњавале.⁶⁴³

Нишки двор кнеза/краља Милана Обреновића који се налазио на левој обали реке Нишаве, изграђен је крајем осамнаестог века као конак Хафис паше, у коме је живео његов син Махмуд-паша, те унуци Бећир и Амет-бег. Бећир-паша је око 1860. године поред постојећег конака доградио нови конак. Кнез Милан Обреновић је 1878. године од Бећир-беговог сина, Муста бега, откупио оба конака по високој суми која је износила хиљаду и пет стотина дуката.⁶⁴⁴ Хафис-пашин стари конак, и нови Бећир-бегов, чинили су двор кнеза/краља Милана Обреновића. Зидани су у стилу османске архитектуре, достојне резиденције османских великодостојника. „Комплекс Бећир-беговог конака остао је забележен као најмаркантније здање и најмасивнији профани објекат за становање у Нишу деветнаестог века“.⁶⁴⁵ Кнез Милан је живео у старом Бећир-беговом конаку у коме је у бегово време био харемлук, док је у новом делу конака, некадашњем селамлуку била смештена канцеларија војне команде.⁶⁴⁶

Најмаркантније је било приземље конака-двора кнеза Милана Обреновића, са десет двоструких храстових стубова. Над њим је био спрат са два крила у којима су биле смештене просторије за становање. Са доксата који је био окренут према реци Нишави пружао се

⁶⁴² *Историја Ниша, Од ослобођења Ниша 1878 до 1941*, књ. II, ред. В. Стојанчевић, Ниш 1984; С. Протић, *Ниш – друга престоница: записи из политичке историје Србије*, Ниш 2000; И. Борозан, *Споменик у храму: Меторија краља Милана Обреновића*, Београд 2014, 57-61.

⁶⁴³ Ђ. Митровић, Предмети Обреновића у Нишу и објектима у околини затечени и пописани после преврата 29. маја 1903. године, *Зборник, Народни музеј Ниш*, број 11, Ниш 2002, 109-138.

⁶⁴⁴ Ф. Каниц, *Србија, земља и становништво*, Београд 1985, књ II, 161-162; Т. Јовановић, Прилог за историју дворца кнеза Милана у Нишу, *Лесковачки зборник*, 40, Лесковац 2000.

⁶⁴⁵ Т. Борић, „Владарски простор: летњи двор Милана Обреновића у Нишу“, у: *Традиционална естетска култура: простор*, ур. Д. Жунјић, Београд – Ниш 2016, 247-262.

⁶⁴⁶ Т. Борић, „Владарски простор: летњи двор Милана Обреновића у Нишу“, у: *Традиционална естетска култура: простор*, 254.

пријатан поглед на Нишку тврђаву. Доксат је представљао важну симболичну улогу у обраћању кнеза/краља Милана народу који се различитим поводима окупљао испред овог двора.

Тријумфални улазак кнеза Милана Обреновића у Ниш 1878. године, након добијања независности у овом крају Српске новине забележиле су следећим речима: „Широко поље пред садашњим Господаревим дворцем нишким беше притисла непрегледна гомила народа, која громко усклицаваше: „Живио књаз Милан“! Тек што господар беше одсео у свој нови дворац, полетеше из вароши ка граду нови таласи радосно узбурканог мора људског“.⁶⁴⁷ На челу окупљеног народа ишла је свечана литија коју је предводио митрополит нишки, а коме је у сусрет изашао кнез Милан до капије двора. Истога дана у току поподнева, пред двор су дошле депутације свих корпуса који су допринели добијању независности. Тада је кнез Милан лично поделио крстове Светог Ђорђа и медаље за храброст.⁶⁴⁸ Нишки двор је поводом овог значајног историјског догађаја у потпуности испунио функцију двора као куће величајности.

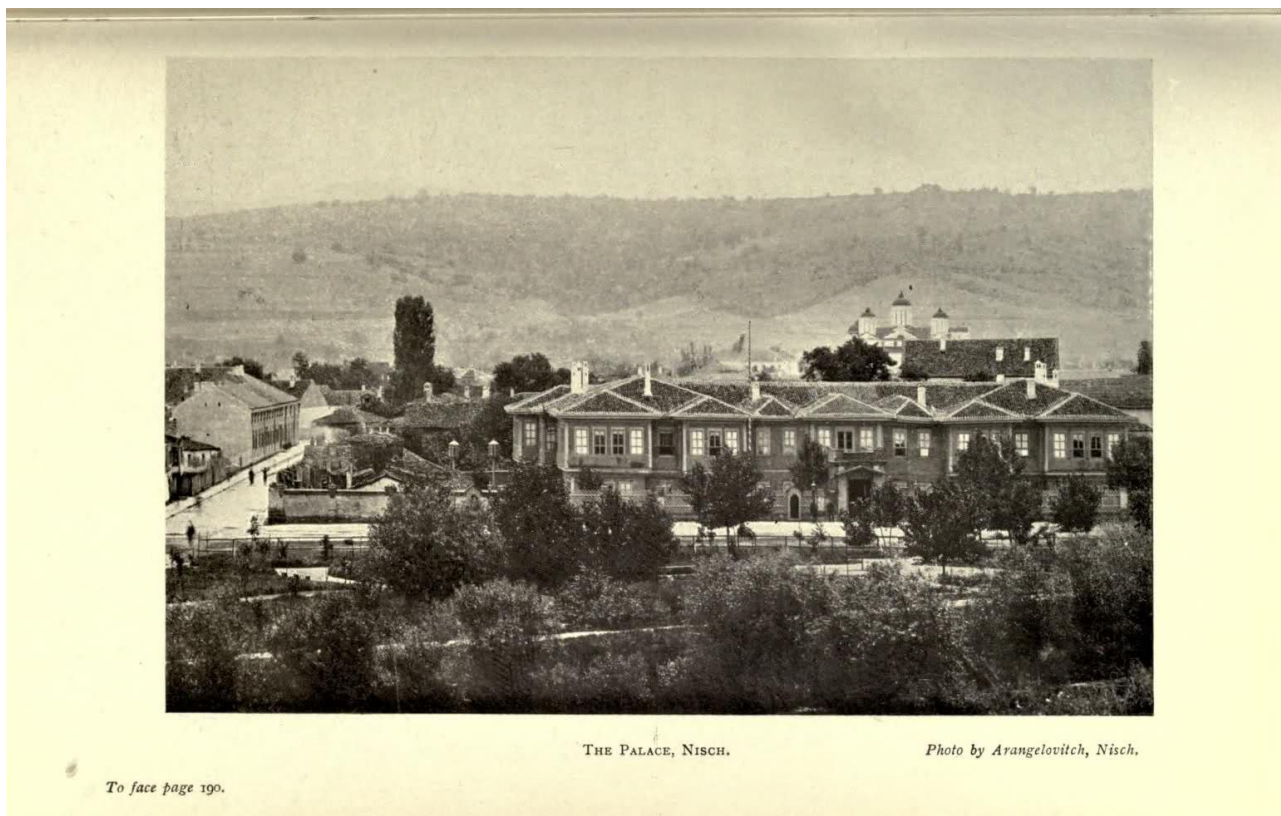
Међу најранијим описима ентеријера будућег двора издваја се опис из путописа Милорада Поповића Шапчанина *С Дрине на Нишаву* из 1877/78. године.⁶⁴⁹ „Уђосмо на велику дрвену капију, у двориште старог већином дрвеног конака, што га је зидао стари покојни бег, сувременик и пријатељ кнеза Милоша. Пространи ходник и ћошка проста дрвена израда, али се овде онде, особито на таваницама, налазе врло успешни покушаји уметничкога дрвореза. Начелник станице даде нам војника, који нас проведе кроз уске и рабатне ходничке у јужни део ове старе зграде, где су, сада готово у рујинама, али ипак довољно сачуване одаје старога бега. Зидови обложени највештије изведеним дрворезима, којима су и штукатори богато окићени. Сва та рецкарија превучена позлатом. Оцаклије такође укусно и уметнички изведене, а у једној, при којој се сигурно грејао стари бег са првом својом ханумом, цео оцак од карарског мрамора. У другој одаји преко пута сви украси из доба рококо, а у шупљем штукатору поређано сваковрсно воће од воска ил' садре па затворено стакленим окнима. Последња одаја у једном углу из авлије, цела кићена рецкаријама и облицима мавријским: сви цртежи, сви орнаменти чисто арапски!“⁶⁵⁰

⁶⁴⁷ Српске новине, 6. јануар 1878.

⁶⁴⁸ Српске новине, 6. јануар 1878.

⁶⁴⁹ Шапчанин, М., „С Дрине на Нишаву, путопис из године 1877. и 1878“, XII, *Српске новине*, 9. јануар 1879., 23-24; 11. јануар 1879.

⁶⁵⁰ Шапчанин, М., „С Дрине на Нишаву, путопис из године 1877. и 1878“, XII, *Српске новине*, 9. јануар 1879., 23-24.

76. Фото Аранђеловић, Двор у Нишу

Вртом, који је такође био уређен у складу са османским моделом културе становања, доминирао је шедрван.⁶⁵¹ У врту су били засађени бели, ружичасти и црвени каранфили, руже, јорговани, зова итд. Округли басен (шедрван) био је израђен од белог мермера „у сред воде малечка мраморна, арапски ишарана кубета, кроз која вода или прска или озго на њих пада, а у мраморној ивици басена изрезане су рибице у стању кретања, те кад их прелије вода, која се непрестано таласа од капљица што с виса падају, онда се гледачу чини да и оне пливају у води. У зиду до врата и десно и лево налазе се узидане велике мраморне плоче, а на њима изрезан соко који из кљуна воду лије, а вода пада у валовчиће, који су на плочи изрезани тако, да се из првог прелива у доња два, из ових у нижа три, па све тако док се опет не заврши падом у доњи последњи валовчић.“⁶⁵²

Краљевски пар Милан и Наталија Обреновић са престолонаследником Александром, провели су зиму 1878. године у двору у Нишу. Двором је управљао генерал Коста Протић (1831-1892), начелник Штаба врховне команде у рату 1877-78.⁶⁵³

⁶⁵¹ Ф. Каниц, Наведено дело, 162.

⁶⁵² Шапчанин, М., „С Дрине на Нишаву, путопис из године 1877. и 1878“, XII, *Српске новине*, 11. јануар 1879, 35.

⁶⁵³ *Моје успомене*, краљица Наталија Обреновић, приредила Љубинка Трговчевић, Београд, 1999, 92.

Двор у Нишу је уређиван током јесени 1879. године.⁶⁵⁴ На основу извештаја који је овим поводом састављен и упућен кнезу Милану Обреновићу, сазнајемо да је уређење поверено личном укусу особе која је била задужена за овај посао: „Уопште чини ми се да сам горњи бој тако лепо спремио, да сад већ почињем да уображавам да имам укуса за уређивање једне куће.“⁶⁵⁵ У извештају је наведено да је кнежева спаваћа соба врло лепо уређена, као и да је до ње уређена соба за тоалет, „а ту имате и све угоде за ваше бављење“.⁶⁵⁶ Посебно је наглашено уређење „принчеве собе“, у којој су биле размештене његове играчке. „То је сад после Ваше собе за спавање, једна соба која се мени највише допада по размештају Сашиних играчака.“⁶⁵⁷

У опису нишког двора Феликс Каниц је истакао следеће: „Оријентални, богато резбарени плафони и долапи (зидни ормани), теписи из Смирне и париски намештај аутентичног стила чинили су изванредну хармоничну целину...“⁶⁵⁸

Аутентичан и сликовит опис нишког двора је оставио у својим успоменама Божидар С. Николајевић, стипендиста краља Милана Обреновића, који је завршио студије историје уметности у Минхену, после једног сусрета у нишком двору са краљем Миланом. „Прочеле конака је било ограђено златним филаретима; на главној капији, испред дрвене стражарнице обојене црвено-плаво-бело стајаше шилбок. На дрвеним басамацима и кроз подужи старински ходник устумарали се наши официри излазећи или улазећи у побочне собе лево и десно. Ја бејох уведен у једну доста пространу али онижу одају, са дрвеном таваницом у дуборезу и два прозора према парку, кроз које се јасно видео мост на Нишави и улазни бедем тврђаве.“⁶⁵⁹

Нишки двор је био омиљено место за боравак кнезу и краљу Милану Обреновићу, како током његове владавине, тако и после абдикације, а један од разлога, је био и тај што су му пријале лековите воде Нишке бање.⁶⁶⁰

Железничка пруга која је повезивала Београд и Ниш била је свечано пуштена у саобраћај, 23. августа 1884. године, а краљ Милан и краљица Наталија су са престолонаследником Александром, пре свечаног отварања пруге на овој релацији, у мају 1884. године, поводом заседања Народне скупштине, дошли из Београда у Смедерево бродом *Оријент*, а затим путовали засебним краљевским возом из Смедерева у Ниш.⁶⁶¹

⁶⁵⁴ Архив Србије, Оправка куће у Нишу, ПО-27/150.

⁶⁵⁵ Архив Србије, ПО-27/150.

⁶⁵⁶ Архив Србије, ПО-27/150.

⁶⁵⁷ Архив Србије, ПО-27/150.

⁶⁵⁸ Ф. Каниц, Наведено дело, 162.

⁶⁵⁹ Б. С. Николајевић, *Из минулих дана сећања и документи*, приредио Светомир Б. Николајевић, Београд 1986, 95.

⁶⁶⁰ Ј. В. Милановић, *Делфа Иванић, заборављене успомене*, Београд 2015, 119-120.

⁶⁶¹ Српске новине, 8. мај 1884, број 102.

77. Иван Громан, Двор кнеза Милана, 1878, Музеј града Београда

Дворски простори

На основу Инвентара који је саставила државна комисија после Мајског преврата 1903. године, стичемо увид у организацију и функционисање нишког двора.⁶⁶² На спрату су се налазиле краљева спаваћа соба, купатило, соба за тоалету, краљичин будоар, соба за собарицу, салон, собица до салона, соба на путу до трпезарије, трпезарија, остава, собе за ађутанте, собица за млађе, соба дворске госпођице, соба маршала двора, остава за пиће и стаклена соба.⁶⁶³ На доњем спрату били су соба за ордонанс официра, соба дежурног ађутанта, јегерова соба, Ивићева соба, соба чистача сребра, соба за куваре, кафе кухиња, момачка соба, телеграф, трем, башта, подруми. С обзиром да је доњи спрат био у нивоу приземља, на том нивоу се налазила и велика кухиња, подрум и штале.⁶⁶⁴

⁶⁶² АС, ПМС, 1903, к.12, бр. 308; Ђ. Митровић, Предмети Обреновића у њиховом двору у Нишу и објектима у околини затечени и пописани после преврата 29. маја 1903. године, *Зборник*, Народни музеј Ни, број 11, Ниш 2002, 109-138.

⁶⁶³ Ђ. Митровић, Наведено дело, 109-138..

⁶⁶⁴ Ђ. Митровић, Исто, 109-138.

Просторије на спрату

Спаваћа соба владара

У Краљевој спаваћој соби налазио се дрвени кревет у дуборезу, са федермадрацом, душеком и прекривачем. Затим, две дрвене политиране нахткасне са мермерним плочама и ноћним судом, два двокрилна ормана са фијокама, двокрилни шифоњер, писаћи сто такође у дуборезу, на њему један дивит и једноставна пепељара, затим тоалетни сто (тоалет-тиш) и велико огледало (шигешпигл). Сточић за умивање са мермерном плочом (вашкастн) и на њему лавор, бокал, тацна за сапун, тацна за прашак за зубе, тацна за четкице и кофа. Затим, једна шезлонг, две фотеље, столице од трске, гвозден чивилук, пар завеса са драперијом, једно велико зидно огледало са позлатом, једно огледало за сто и тепих који је покривао целу собу, икона на зиду и иконица у дрвеном лежишту. Списак се завршава пописом једног термометра и корпом за папир.

Купатило

У купатилу се налазила када, канабе, две столице од трске, фотеља нужник пресвучена плишом, „два плехана заклона за пећ и тацна пред пећи“ и обична зидна гасна лампа.

Соба за тоалету

У соби за тоалету налазио се сточић за умивање (вашкастн) са лавором, бокалом, тацном за сапун, четкице, сунђер и прашак за зубе и кофа од порцелана, пољски нужник. На зиду је било огледало у позлаћеном раму, завеса, двокрилни и трокрилни орман, чивилук и на поду тепих.

Будоар бивше краљице

У краљичином будоару налазио се бели писаћи сто и на њему порцелански дивит и тацна за пепео, тапацирана столица са везеним грбом и једним стоним јастучићем са грбом, велико огледало на зиду са позлаћеним рамом, огледало у дрвеном раму, четири веће и четири мање фотеље са оријенталним тканинама, канабе са оријенталним јастучићима, политиран сто и на њему албум у кожном повезу, на поду три пиротска ћилима, урамљене фотографије као један

рам од срме са фотографијама коњичких официра, полијелеј са свећама, канделабри и позлаћена ваза за цвеће.

Соба за собарицу

У соби за собарицу издваја се фотеља са резбареним кнежевским грбом. Остали намештај је био сасвим једноставан (плекани кревет, тоалет-тиш, огледало за зид, вашкастн са бокалом, лавором и ноћним судом).

Салон

У салону је доминирала гарнитура за седење која се састојала од два канабета, осам фотеља и четири постављене столице, лакиран сто за писање са одговарајућим прибором, позлаћена конзола са мермерном плочом и великим огледалом, са две мале вазе и металном тацном, зидно огледало са позлаћеним рамом. Салон је осветљаван металним лустером са десет свећа, а пријатности амбијента доприносили су дрвени сточићи са вазама за цвеће, као и шест слика у позлаћеним рамовима. У салону су се од намештаја још налазили: три стола са засторима, политиран сто за писање и на њему прибор за писање. У Собници до салона налазио се крајње једноставан намештај који се састојао од гвозденог кревета, столом и прибором за хигијену.

Соба из које се иде у трпезарију

У соби на улазу у трпезарију налазио се дрвени намештај беле боје, осим кревета, нахткасне, фотеља, стола и ормана овде је био и бели дрвени сточић за пушење, као и зидно огледало са позлаћеним рамом и једном сликом такође у позлаћеном раму.

Трпезарија

У трпезарији осим великог стола и плетених столица, у углу се налазио дрвени етажер у дуборезу са пет оријенталних ибрика, земљаним бокалима и металним дозером за шећер. Канабе у трпезарији и фотеље били су постављени српским платном. Трпезарију је осветљавао оријентални лустер од метала са три лампе и девет свећа. Треба навести да је у трпезарији било двадесет и четири столице од трске, један политиран те-тиш, зидни сат, четири комада белих завеса и два пиротска ћилима.

Остале просторије на спрату

У осталим просторијама на спрату (Собица за остављање ствари до трпезарије, У ходнику пред нужником, Соба I ађутанта, Собица до собе I ађутанта, Соба у ћошку левог крила, Собица за млађе, Соба дворске госпођице, Соба маршала двора и Соба за ађутанта) може се рећи да нема посебних детаља које треба наводити. Осим, да је у соби маршала двора било девет урамљених слика, као и зидно огледало са белим рамом, а да је у соби дворске госпођице био клавир и столица за клавир са јастучетом, једна велика фотографија са позлаћеним рамом, шест урамљених фотографија и један мозаик натпис урамљен. У соби за ађутанта такође је било седам урамљених слика.

У делу ходника са посуђем биле су стоне винске чаше са монограмом М, монограм М су имале и зелене чаше за рајнско вино, флаше за ликер такође су имале монограм краља Милана Обреновића. У ходнику је био низ урамљених фотографија, укупно сто шездесет седам, као две дрвене клупе са резбареним грбом династије. Овде се још налазила и „Стаклена соба“.

Просторије у приземљу

У приземљу су се налазиле просторије намењене за дворске службенике и послугу, и то: соба за ордонанс-официра, соба за дежурног ађутанта, јегерова соба, „Ивићева соба“, соба за чистача сребра, за телеграф, соба за куваре и настојника, соба за пециво. Наведене просторије су биле повезане ходницима и опремљене једноставним намештајем (гвоздени или плехани кревети, канабеа, столице, фотеле).⁶⁶⁵ У приземљу је био низ помоћних просторија: кафе кухиња, соба за прање судова, велика кухиња, момачка соба, подруми, штала (са једним коњем), до штале у соби (коњска опрема) и магацин до штале, шпајз мали и велики, магацин.

У Соби за ордонанс официра у попису се издваја шест урамљених слика, док у Соби дежурног ађутанта постоји четрнаест фотографија које су биле урамљене и постављене на зиду, а у зидном орману, односно долапу: „једна слика рађена масном бојом, и три друге – урамљене све четири; два празна рама;“⁶⁶⁶ У овој соби се издваја и гвоздени миндерлук са седам јастука. У Соби јегеровој се такође помињу две урамљене слике. На Улазу за степенице, пописано је дванаест пиротских ћилимова различите величине, седам

⁶⁶⁵ Исто.

⁶⁶⁶ XI, Двор у Нишу, АС,ПМС, 1903, к.12; Ђ. Митровић, Предмети Обреновића у њиховом двору у Нишу и објектима у околини затечени и пописани после преврата 29. Маја 1903. године, *Зборник*, 11, Ниш 2002, 109-138.

македонских ћилима, шест мањих турских застава, две српске, велики окован сандук и два велика шпанска зида. У Ивићевој соби су биле чаше са краљевским монограмом М, за пунч, вино, десертно вино, ликер, воду, шампањац, мундале са чашама и монограмом, као и флаше са монограмом М за вино и ликер.

Двор у Нишу: закључак

Према значају који је имао у време кнеза/краља Милана Обреновића, Ниш је неформално представљао другу престоницу Србије. Кнез Милан је као ослободиоц Ниша, за дворско здање откупио најрепрезентативније објекте, резиденције некадашњих османских великодостојника, беговске конаке, стари Хафизов, који датира из осамнаестог века, и нови конак његовог унука Бећир бега. Архитектура дворског здања је заједно са вртом са фонтанама и шедрванима припадала османском стилу изградње и културе живљења. Овом стилу су припадали и ентеријери двора са богатим резбареним дрвеним декоративним елементима, попут дрвених таваница са резбареним украсима. Феликс Каниц је у опису нишког двора, истакао да су источњачки ентеријер и мобилијар били у складу са париским намештајем. Организација и функције нишког двора су биле вишеслојне. На спрату су се налазиле приватне просторије владара: краљева спаваћа соба, купатило, соба за тоалету, краљичин будоар, затим, дворског особља у служби владара: соба за собарицу, собе за ађутанте, собица за млађе, соба дворске госпођице, соба маршала двора и простори за јавна окупљана дворјана: салон, собица до салона, соба на путу до трпезарије, трпезарија, као и помоћне просторије: остава, остава за пиће и стаклена соба. На доњем спрату били су соба за ордонанс официра, соба дежурног ађутанта, јегерова соба, Ивићева соба, соба чистача сребра, соба за куваре, кафе кухиња, момачка соба, телеграф, трем, башта, подруми. С обзиром да је доњи спрат био у нивоу приземља, на том нивоу се налазила и велика кухиња, подрум и штале. Функција јегера на двору је била значајна с обзиром да је кнез/краљ Милан Обреновић одлазио у лов у оближње пределе. Мермерни камин и делови мермерне фонтане су из нишког двора били пренети у Арапски салон Старог конака у Београду. Репрезентативност простора нишког двора је била истицана сликама које су биле у позлаћеним рамовима као и огледалима са позлаћеним рамовима. Дворско стакло, чаше за воду, вино, ликер и шампањац су били персонализовани краљевим монограмом. Просторије су биле украшене бројним сликама.

Фотографије ентеријера нишког двора нису познате, тако да је Инвентар ствари из 1903. године, са описима путописаца и у мемоарима савременика био основни извор за доношење закључака о њиховом уређењу.

Имање кнеза и краља Милана Обреновића у Топоници

Саставни део краљевског домена у Нишу било је имање у Топоници, намењено за потребе лова краља Милана Обреновића. Изглед објеката који су на овом имању постојали нам није познат. Инвентар наводи кућу од тврдог материјала за стан надзорника који има три собе, кухињу, сарачану, ходник, нужник, три бронзане фуруне, као и стан баштована са две собе, шпајзом, кухињом, ходником, три фуруне и једним обичним шпоретом. Издвојен је још један магацин, салаш са летвама и амбаром, кош од прућа за кукуруз и две штале од слабог материјала. У Инвентару су под редним бројем један и два, пописом издвојене две просторије. У првој просторији су пописани столови, столице, миндерлуци, алат за обраду земље (лопате, ашови, српови, виле, грабуље, сејалице, косе) и одржавање имања (маказе за поткресивање ограде, машина за кошење траве...). У другој просторији се углавном чувао ловачки прибор (берлинска кљуса, корпе са гвозђем за хватање кобаца, сандуци за хватање дивљачи, ловачка торба, мреже за хватање рака, „700 пуних патрона за ловачку мпушку“). Од животиња пописана су два ловачка пса, и, стотездесет и осам фазана, четрдесет и две јаребице и једна срна. Од непокретне имовине пописано је сто хектара земље, засађено воћем, четинарима, итд.⁶⁶⁷

⁶⁶⁷ Ђ. Митровић, Наведено дело, 131-135.

Летњи двор у Смедереву

Функције

Кнез Милан Обреновић је први пут био у свом смедеревском домену у октобру 1871. године, као успутној станици на путовању на Крим.⁶⁶⁸ Том приликом је у кнежевом винограду био организован доручак и планиран одлазак у лов.⁶⁶⁹ Међутим, ова посета је протекла под сенком догађаја, који се у историографији назива „смедеревски намештај“.⁶⁷⁰ Следећа кнежева посета Смедереву је била знатно касније, у фебруару 1878. године, у повратку из Ниша у Београд.⁶⁷¹ Ујесен, наредне године, такође у повратку из Ниша у Београд, у Смедерево су дошли кнез Милан и кнегиња Наталија Обреновић, са престолонаследником Александром.⁶⁷² Они нису одсели у свом летњем двору у винограду, већ у стану Смедеревца Стевана Спасића, а свој домен су обишли сутрадан послеподне у пратњи команданта шумадијске дивизије Николе Јовановића, начелника округа Косте Белимарковића, председника општине Гаје Чупића и угледних грађана Смедерева.⁶⁷³

Иако кнежевско/краљевски пар, Милан и Наталија Обреновић, нису често долазили у летњи двор у смедеревском винограду, узгајање винограда и економија производње вина није престајала са радом. Краљ Милан Обреновић је 1882. године на Изложбу вина, која се одржавала у француском граду Бордоу, послао бело смедеревско вино из свог винограда из 1872. и 1874. године.⁶⁷⁴

Краљица Наталија Обреновић је у време бербе грожђа 1882. године планирала тродневни боравак у летњем двору у Смедереву, од 25. до 27. септембра са најближим дворским окружењем.⁶⁷⁵ Међутим, од управника имања добила је писани извештај у коме ју је он обавестио да тродневни боравак у двору није могућ „због тога што је кућа у винограду

⁶⁶⁸ Српске новине, 7. Октобар 1871, број 120.

⁶⁶⁹ Из дневника куvara Михла, Историјска збирка, 9817, Архив Сану.

⁶⁷⁰ Из дневника куvara Михла, Историјска збирка, 9817, Архив Сану: „...Анта Богићевић наредио да иде у Смедерево да спреми доручак. Кнез је дошао у 11 а ручак назначен у 1 сат. У винограду. Гомила народа стајала напољу. Кнез дође у ловачком оделу са цигаретом у устима и пође некуда. Окрете се и пође уским путем у писоар. Ту су била три одељења, за слуге, свиту и кнеза. Имао кључ. Чекали су га сви...туп звук се зачу, па још и г. ађутант Ђермановић потрча тамо. Али не виде никога. Он виде прашину и кнез из рупе виче „пропао сам извадите ме“. Ђермановић викну за конопац у кујну и дрво. Веза дрво за уже. И Ђермановић и четири гардиста га извукоше. То није био лак посао. Одмах купатило. Ловац га свуче. Никома да се не каже. Блазнавац је био забринут. Прође га воља за лов. Спремао се за Ливадију...Дође Оријент и укрцасмо се.“ О овом догађају у својим Мемоарима пише и Јован Авакумовић, али га смешта у 1869. годину, види: Ј. Авакумовић, Мемоари, приредио Слободан Турлаков, Сремски Карловци – Нови Сад, 2008, 137-139.

⁶⁷¹ Српске новине, 19. фебруар 1878.

⁶⁷² Српске новине, 4. октобар 1879, број 218.

⁶⁷³ Српске новине, 4. октобар 1879, број 218; С. Цветковић, *Вила династије Обреновић у Смедереву*, Смедерево 2012, 57.

⁶⁷⁴ Српске новине, 3. август 1882.

⁶⁷⁵ Архив Србије, Varia V-835; С. Цветковић, *Вила династије Обреновић у Смедереву*, 57.

јасно напукла и што је склона паду“.⁶⁷⁶ Овај податак нам говори да кнежевско/краљевски пар није у претходном периоду користио вилу и да нису имали увид у стање у коме се она налазила. Планирани пут у смедеревски летњи двор реализован је у недељу 26. септембра 1882. године, из Београда су путовали паробродом, на коме су послужени доручак и ручак.⁶⁷⁷ У позивници за овај излет писало је упутство за одевање, у коме се дамама сугерисало да одену кратке хаљине, а господи црн капут.⁶⁷⁸

За период између 1882. и 1889. године, за сада немамо податке о коришћењу летњег двора у Смедереву.

⁶⁷⁶ Архив Србије, Varia V-835; С. Цветковић, Наведено дело, 57.

⁶⁷⁷ Архив Србије, Varia V-835; С. Цветковић, Исто, 57.

⁶⁷⁸ Архив Србије, Varia V-835; С. Цветковић, Исто, 94.

Ловачка кућа краља Милана Обреновића

Пројекат Ота Вагнера

Временски оквир у коме је Ото Вагнер, један од најзначајнијих аустријских архитеката друге половине XIX века, урадио пројекат за ловачку кућу краља Милана Обреновића, поклапа се са изградњом Новог двора у Београду.⁶⁷⁹ Ото Вагнер је био родоначелник модерне архитектуре и урбанизма тог времена, и носилац иновативних решења у бечкој архитектури.⁶⁸⁰ Наведене чињенице указују да се краљ Милан кретао у актуелним уметничким круговима Беча и познавао и прихватао модерну уметност свог доба. Попут европских владара и краљ Милан Обреновић је био страствени ловац. У *Дневнику* дворског куvara Михела забележено је да је кнез/краљ Милан Обреновић „за лов увек био вољан“.⁶⁸¹ Осим одлазака у ловишта у Србији (околина Београда, Смедерева, Ниша, Топонице), у лов је током посета европским дворovima ишао са аустријским царем Францом Јозефом, немачким царем Виљемом II, француским маршалом Мак-Махоном, италијанским краљем Виториом Емануелом.⁶⁸² Са царем Францом Јозефом ловио је у Ишлу, омиљеном царском месту за летњи одмор и лов.⁶⁸³ У Француској се ишло у лов у околину Рамбујеа, и у Марну са херцегом Ларошфукоом.⁶⁸⁴ Са италијанским краљем је ловио у околини краљевих летњиковаца у Торину.⁶⁸⁵ Са принцем Виљемом Пруским ловио је у околини Беча у више наврата, између 1882. и 1884. године.⁶⁸⁶ Међу омиљеним местима за лов краља Милана био је Глајхенберг, у који је путовао преко Пеште и Беча.⁶⁸⁷ Лов је био једна од најомиљенијих забава аристократије тог доба. Израда пројекта ловачке куће за краља Милана Обреновића представља једну од посебно важних карактеристика у дворској култури Србије у последњим деценијама 19. века.

Пројекат је највероватније настао у временском периоду од 1882. до 1884. године, али судећи на основу досадашњих сазнања он није био реализован.⁶⁸⁸ Осмишљен је у духу архитектуре средњоевропских руралних вила, са високим кровом, фигуралним мотивима на

⁶⁷⁹ Народна библиотека Србије, *Esquisse du rendezvous de chasse destine pour sa Majeste le Roi de Serbie*, ГМ 174; П. Васић, „Један пројекат Ота Вагнера у Србији“, *Зборник за ликовне уметности Матице српске*, 15, Нови Сад 1979, 401-405.

⁶⁸⁰ К. Šorske, *Fin- de- Siecle u Beči, politika i kultura*, Београд 1998.

⁶⁸¹ Из дневника дворског куvara Михела, Архив САНУ, Историјска збирка, 9817.

⁶⁸² Српске новине, 17. Септембар 1873, 204; Српске новине, 10. Септембар 1874, број 199; Ж.П. Блед, *Франц Јозеф*, Београд 1998, 443, 421-423.

⁶⁸³ Ж.П. Блед, *Франц Јозеф*, 421-423.

⁶⁸⁴ Српске новине, 17. септембар 1873, број 204;

⁶⁸⁵ Српске новине, 10. септембар 1874, број 199.

⁶⁸⁶ Краљица Наталија, *Ружа и трње*, Београд 2015, 153; J. C. G. Röhl, *Vilhelm II. Die Jugend des Kaisers 1859 – 1888*, München 1993, 480-482.

⁶⁸⁷ М. Ђ. Милићевић, Из Успомена М. Ђ. Милићевића, година 1886, Српски књижевни гласник, књ. XXXIV, бр.3, Београд 1931, 180.

⁶⁸⁸ П. Васић, Наведено дело.

забатима, и обилним коришћењем дрвета у „швајцарском стилу“.⁶⁸⁹ У средњоевропску архитектуру овај стил је увео Готфрид Семпер, чија су схватања стекла велику популарност и директно утицала на Ота Вагнера који је сматран настављачем његових идејних решења.⁶⁹⁰ „У бечкој средини се Семперова тумачења руралне виле касније комбинују с осталим историцистичким стиловима, а за пропагирање оваквих схватања важну улогу су имала Вагнерова предавања на Академији“.⁶⁹¹

78. Ото Вагнер, Пројекат ловачке куће краља Милана Обреновића, Народна библиотека Србије, ГМ-174

⁶⁸⁹ С. Horisberger, Die rezeptin des „Chalets suisse“ in Frankreich, *Art et Architecture en Suisse*, 2001, 3, 44-51; Е. Crettaz-Sturzel, Heimatstil, u: *Reformarchitektur in der Schweiz 1896-1914*, Frauenfeld: Huber 2005, 2; М. Тимотијевић, Таковски устанак – Српске Цвети, о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној политици званичне репрезентативне културе, Београд 2012, 267; С. Цветковић, Вила династије Обреновић у Смедереву, 76-77, 141-145.

⁶⁹⁰ М. Тимотијевић, Таковски устанак – Српске Цвети, о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној политици званичне репрезентативне културе, 267

⁶⁹¹ М. Тимотијевић, Наведено дело, 267.

79. Ото Вагнер, Пројекат ловачке куће краља Милана Обреновића, Народна библиотека Србије, ГМ-174

80. Ото Вагнер, Пројекат ловачке куће краља Милана Обреновића, Народна библиотека Србије, ГМ-174

Пројекат Ота Вагнера садржи седам цртежа који су каширани, на сваком од њих се налази потпис архитекте Ота Вагнера. На првом цртежу представљена је перспектива ловачке куће, следе цртежи источне и северне фасаде, профил, подрум, улаз и први спрат, Цртежи су повезани кожним корицама (недостаје предња страна).⁶⁹² „У Србији уопште није постојала традиција ловачких кућа нити су се могли тражити у њој узорите врсте. Сасвим је разумљиво што су примењени поједини елементи који једва утичу на општи – европски карактер ове ловачке куће.“⁶⁹³ Овај архитектонски модел није имао узоре у српској архитектури новог века и представљао је прихватање и примену европских образаца примереним зградама ове намене. План ентеријера такође је био европски. За израду овог пројекта Ото Вагнер је био одликован српским орденом.⁶⁹⁴

⁶⁹² П. Васић, Наведено дело, 401-402.

⁶⁹³ П. Васић, Исто, 404.

⁶⁹⁴ П. Васић, Исто, 404.

Уметност и дворска култура у Србији у време краља Александра Обреновића (1889-1903)

Престолонаследник, Александар Обреновић, је био малолетан у време абдикације свог оца, краља Милана Обреновића, 1889. године.⁶⁹⁵ Управљање земљом у његово име било је поверено намесницима, Јовану Белимарковићу, Кости Протићу и Јовану Ристићу.⁶⁹⁶ Краљ Милан је намесништву издао Упутство о руковању цивилном листом свог сина, Александра Обреновића, којом му је оставио на располагање делове намештаја, дворску библиотеку, посуђе, прибор, кола и коње, означивши ствари које је намеравао да се њему пошаљу у Париз.⁶⁹⁷ Александар Обреновић је наследио Стари и Нови двор у Београду, двореве у Нишу, Смедереву и Крагујевцу. Од народа рудничког краја добио је на поклон Двор у Такову 1900. године.⁶⁹⁸ Током његове владавине летњи двор у Смедереву је био надограђен спратним павиљонима 1897. године.⁶⁹⁹

Симболично, на дан проглашења независности Србије на Берлинском конгресу Александар Обреновић је 20. јуна 1889. године, миропомазан за краља у цркви манастира у Жичи.⁷⁰⁰ Чин миропомазања је био обављен у оквиру програма свечаног обележавања петстоте годишњице битке на Косову, чија је централна прослава била одржана у Крушевцу.⁷⁰¹ Овим манифестацијама уједно је био обележен статус младог краља и наговештена идеологија којом ће се он руководити у владању, а која је била заснована на истицању националне идеје.⁷⁰²

⁶⁹⁵ С. Јовановић, *Влада краља Милана*, I и II, Београд 2005; С. Јовановић, *Влада краља Александра*, I и II, Београд 2005; Н. Јовановић, *Краљ Милан IV Обреновић*, Београд 2019; С. Рајић, *Александар Обреновић владар на прелазу векова, сукобљени светови*, Београд 2011.

⁶⁹⁶ С. Јовановић, *Влада краља Милана*, I и II; С. Јовановић, *Влада краља Александра*, I и II; Н. Јовановић, *Краљ Милан IV Обреновић*; С. Рајић, *Александар Обреновић владар на прелазу векова, сукобљени светови*.

⁶⁹⁷ Архив Србије, Поклони и откупи, 138/224, Упутства краља Милана старатељима краља Александра за руковање цивилном листом, од 24. фебруара 1889. године; Д. Вукелић, *Делови Арапског салона краља Милана Обреновића из Бојничког замка у Словачкој, Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, VI, Горњи Милановац, 2020, 267-268.

⁶⁹⁸ Митровић, Ђ., *Инвентар двора Обреновића у Такову према попису државне комисије из 1903. године, Зборник Музеја рудничко-таковског краја*, број 1/2001, Горњи Милановац 2001, 215-234; М. Тимотијевић, *Таковски устанак – Српске цвети, о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној политици званичне репрезентативне културе*, Београд 2012.

⁶⁹⁹ С. Цветковић, *Вила династије Обреновић у Смедереву*.

⁷⁰⁰ Н. Крстић, *Дневник јавни живот*, IV, приредио Милош Јагодић, Београд 2007, 87-88; Ж. Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*, IV, Београд 1925.; Ч. Мијатовић, *Успомене балканског дипломате*, превео и приредио Слободан Г. Марковић, Београд 2017; С. Рајић, *Александар Обреновић владар на прелазу векова, сукобљени светови*.

⁷⁰¹ Н. Крстић, *Дневник, јавни живот*, IV, приредио Милош Јагодић, Београд 2007, 87-88; Ч. Мијатовић, *Успомене балканског дипломате*; С. Рајић, *Александар Обреновић владар на прелазу векова, сукобљени светови*.

⁷⁰² Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја*, 315-316.

Несугласице између краљевих родитеља, и њихов развод 1888. године, утицали су на континуитет у престолонаследниковом образовању. Међу најтрауматичнијим догађајима у младости краљевића, издваја се насилно одвајање од мајке у Висбадену, и прогонство краљице Наталије Обреновић из Србије 1891. године.⁷⁰³

Државним ударом, 1. априла 1893. године, краљ Александар Обреновић је укинуо Намесништво и преузео власт пре формалног стицања пунолетства.⁷⁰⁴ У Београду је вест о државном удару била примљена са радошћу, а грађани су се спонтано окупљали испред Двора и поздрављали овај чин краља Александра.⁷⁰⁵ Након формалног ступања на владарски трон, он је сменио либерале с власти, чиме је још једном дошло до преокрета у вођењу унутрашње политике у Србији.⁷⁰⁶ Краљ је сматрао да напредњачка политика слоге са Аустроугарском није била израз наклоности, нити отпора према Русији, већ да је била нужан компромис за опстанак Србије.⁷⁰⁷ У складу са променама у вођењу унутрашње политике и спољна политика је у овом временском периоду била врло променљивог карактера, мењајући правац од Аустроугарске према Русији, и обратно, док су утицаји Француске и осталих европских земаља били само делимични.⁷⁰⁸ У години којом почиње самостална владавина краља Александра Обреновића, он је од 16. августа до 9. септембра, ишао у тронедељни обилазак земље. Током овог путовања посебна пажња је била посвећена посети Рудничком округу, Такову и Горњем Милановцу као „светој земљи“ династије Обреновић.⁷⁰⁹ У вођењу политике краља Александра, после 1893. године, дошло је до размимоилажења ставова између краља и радикала.⁷¹⁰ Укинути су закони о прогонству краљевих родитеља, и активиран је стари устав из 1869. године којим је Влада добила широка овлашћења.⁷¹¹

Краљ Александар је након државног удара којим је дошао на власт планирао посете дворовима у Атини, Букурешту, Риму, Берлину и Цариграду. Реализација овог плана је била започета путовањем у Цариград. „Царском јахтом *Султанија* краљ Александар је упловио у

⁷⁰³ С. Јовановић, *Влада краља Милана*, I и II; С. Јовановић, *Влада краља Александра*, I и II; Н. Јовановић, *Краљ Милан IV Обреновић*; С. Рајић, *Александар Обреновић владар на прелазу векова, сукобљени светови*.

⁷⁰⁴ М-Ђ. Милићевић, Из Успомена М.Ђ. Милићевића, година 1893, Српски књижевни гласник, XXXIV, 5, Београд 1931, 346; С. Јовановић, *Влада краља Александра*, I и II, 339-421;

⁷⁰⁵ Љ. П. Ристић, *Србија у британској политици*, Београд 2014, 136.

⁷⁰⁶ А. Мале, Наведено дело, 28.

⁷⁰⁷ А. Мале, Исто, 35.

⁷⁰⁸ А. Мале, Исто, 35.

⁷⁰⁹ Српске новине, број 182, 17, 24. и 25. август 1893, 4; С. Рајић, *Александар Обреновић, Владар на прелазу векова – сукобљени светови*, 47-52; М. Тимотијевић, Престоничка урбана меморија и флексибилна географија: сађење младице Таковског грма у београдском Дворском парку, *Наслеђе*, 2009; М. Тимотијевић, *Таково- Српске Цвети*; А. Марушић, „Таково“ и „Српске новине“ о посети краља Александра рудничко-таковском крају августа 1893. године, *Зборник Музеја рудничко-таковског краја*, 6, Горњи Милановац 2011, 87-95.

⁷¹⁰ С. Рајић, Наведено дело.

⁷¹¹ Љ. П. Ристић, Наведено дело, 167-169; С. Рајић, *Александар Обреновић, Владар на прелазу векова – сукобљени светови*.

цариградско пристаниште на Видовдан 15. јуна 1894. године.⁷¹² Крајем ове године, краљ је путовао у Русију где је био примљен у Петрограду на руском двору.⁷¹³

Бивши краљ Милан Обреновић је по повратку у земљу, утицао на усмеравање вођења политике краља Александра против радикала, док је краљица мајка Наталија, доласком у Србију 1895. године радила управо супротно.⁷¹⁴ Она је у Београд дошла четири године након прогонства. Овим поводом је приређен величанствен дочек са тријумфалним капијама које су биле подигнуте на више локација у граду, улице су биле испуњене народом, приређиване су бакљаде, одиграна је свечана представа у позоришту, а у Топчидеру су биле организоване народне игре.⁷¹⁵ У овом периоду дошло је до окретања спољнополитичке оријентације према Русији, а односи са Аустроугарском су били у погоршању.⁷¹⁶

У циљу поправљања односа међу државама на Балкану краљ Александар је 1896. године путовао у Грчку. Током овог путовања посебна пажња је била посвећена манастиру Хиландар.⁷¹⁷

Јачање владарског положаја краља Александра Обреновића је развијано истицањем култа родоначелника династије, кнеза Милоша Обреновића. Народна Скупштина је 1898. године, са краљевом сагласношћу усвојила предлог да се кнез Милош Обреновић у службеној преписци назива „Милош Велики“.⁷¹⁸ Затим је 12. децембра 1898. године била свечано прослављена четрдесетогодишњица прогласа Милоша Обреновића за кнеза српског 1858. године.⁷¹⁹ Тим поводом је у двору била примљена цела Народна Скупштина и њен председник.⁷²⁰

Краљ Александар Обреновић се 1900. године, оженио Драгом Машин, бившом дворском госпођом своје мајке краљице Наталије.⁷²¹ Краљица Драга је била унука Николе Милићевића Луњевице, значајне личности из времена Другог српског устанка блиско повезаног са кнезом Милошем Обреновићем.⁷²² Рођена је у Горњем Милановцу 1866. године, у браку високог државног чиновника Панте Луњевице и Анђе Кољевић, кћери председника општине у Чачку.⁷²³ После смрти оца Панте Луњевица, као удовица Машин, преузела је бригу о мајци Анђи, браћи Николи и Никодију и млађим сестрама Ђурђини и Војки-Ани,

⁷¹² Љ. П. Ристић, Наведено дело, 170.

⁷¹³ Дневнички записи генерала Јована Мишковића; С. Рајић; Наведено дело.

⁷¹⁴ Љ. П. Ристић, Наведено дело, 182-184.

⁷¹⁵ Љ. П. Ристић, Исто, 183.

⁷¹⁶ С. Рајић, Наведено дело.

⁷¹⁷ Љ. П. Ристић, Наведено дело, 208-209; Н. Макуљевић, Однос Србије и Хиландара у XIX веку, у: *Осам векова Хиландара, историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура*, Београд 2000, 139-152.

⁷¹⁸ Ж. Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*, IV, 98.

⁷¹⁹ Ж. Живановић, Наведено дело, 98-99.

⁷²⁰ Ж. Живановић, Исто, 98.

⁷²¹ А. Столић, Краљица Драга; С. Рајић, Наведено дело.

⁷²² Ђ. Врбавац, *Никола Милићевић Луњевица*, Луњевица-Горњи Милановац 2009; А. Столић, Краљица Драга; И. С. Павловић, *Никола Милићевић Луњевица*, приредио Бориша Радовановић, Крагујевац 2003.

⁷²³ А. Столић, Наведено дело.

док је најстарија Христина имала своју породицу.⁷²⁴ Драга Луњевица је после завршене основне школе у родном граду, завршила четворогодишњу школу у Вишем женском заводу у Београду.⁷²⁵ Била је у браку са Светозаром Машиним, од 1883. до 1886. године, када је остала удовица.⁷²⁶ Током удовичког периода бавила се превођењем књига, учествовала у раду Женског друштва и сарађивала у часопису *Домаћица*.⁷²⁷ На седници одбора *Домаћице*, 1889. године, упознала ју је краљица Наталија. „Биће то судбоносан сусрет који ће династију Обреновић одвести у суноврат“.⁷²⁸ У другој половини 1891. године, добила је статус дворске госпође и ступила у службу код краљице Наталије Обреновић, и у тој служби провела са краљицом време у Бијарицу од 1892. до 1897. године.⁷²⁹ Крајем 1897. године, Драга Машин је напустила дворску службу и вратила се у Београд.⁷³⁰

Краљева жендба је довела је до сукоба и разлаза са родитељима, а изостали порођај краљице Драге Обреновић 1901. године, додатно угрозио положај и опстанак династије.⁷³¹ „Култ краља Александра и краљице Драге зачет средином 1900. године, био је последњи и најмање развијен изданак на богатом стаблу владалачке идеологије Обреновића“.⁷³² У периоду после венчања, краљевски пар Александар и Драга Обреновић, су проводили време у Србији, углавном на београдском двору, са дужим боравцима у нишком, а током лета у смедеревском двору у Краљевом винограду.⁷³³ Истицање националног идентитета краљице Српкиње, и јачање култа родоначелника династије Обреновић, било је исказано посетом Такова и Горњег Милановца од 7. до 9. септембра, 1901. године, које је било организовано у оквиру путовања по Србији, које је трајало од 27. августа до 9. септембра ове године.⁷³⁴

У завери официра Краљевине Србије, краљевски пар Александар и Драга Обреновић убијени су у Старом двору у Београду, 29. маја 1903. године. Овим догађајем, који се у историји назива Мајски преврат, династија Обреновић је била угашена.

⁷²⁴ А. Столић, Исто; А. Луњевица, *Моја сестра краљица Драга*; Х. Петровић Луњевица, *Права истина о животу краљице Драге*, приредили Снежана Цветковић и Драган Мрдаковић, Смедерево 2013.

⁷²⁵ А. Столић, Наведено дело.

⁷²⁶ А. Столић, Исто.

⁷²⁷ А. Столић, Исто, 39-43; М.Прошић-Дворнић, *Одевање у Београду*, Београд 2006, 187-215; Ј. Милановић, *Женско друштво (1875-1942)*, Београд 2020, 124.

⁷²⁸ Ј. Милановић, *Женско друштво*, 124.

⁷²⁹ А. Столић, Исто, 36-49.

⁷³⁰ А. Столић, Исто, 49-58.

⁷³¹ С. Јовановић, *Влада краља Александра*; А. Столић, Исто, 166-206 ; С.Рајић, Наведено дело.

⁷³² В. Јовановић, *Избрисана сећања. Уништавање и ретуширање слике о несталој династији Обреновића, Годишњак за друштвену историју*, 1-3, Београд 2007, 31, 31-46.

⁷³³ А. Столић, *Краљица Драга*; А. Луњевица, *Моја сестра краљица Драга*; А. М. Луњевица, *Моја сестра краљица Драга*, уредник Дејан Вукелић, Београд – Шабац 2019; С. Цветковић, *Вила династије Обреновић у Смедереву*, 101-135.

⁷³⁴ Аноним, *Пут њихових величанства, Вечерње новости*, број 230, 22. август 1901; А. Марушић, „С пута Њихових Величанстава“: краљ Александар и краљица Драга Обреновић у рудничком округу септембра месеца 1901.године, *Зборник Народног музеја*, L, Чачак 2021, 81-101.

Престолонаследник Александар Обреновић, образовање је добио на српском двору, и о томе су бринули првенствено његови родитељи.⁷³⁵ Гувернер краља Александра Обреновића је био Јован Мишковић који је редовно ноћио у Старом двору-конаку и спавао у соби поред краљеве.⁷³⁶ У школској години 1890/91. престолонаследник Александар је учио и положио српску историју, општу историју, геометрију, алгебру, физику, хемију, науку о оружју. тактику, религију, француски језик, латински, немачки и енглески, а пролазио је и кроз војну обуку.⁷³⁷ Његов професор дипломатске историје од 1892. до 1894. године био је Француз Албер Мале.⁷³⁸ Краљ је редовно одлазио у позориште и у Ботаничку башту-Јевремовац.⁷³⁹

Прво дуже одсуствовање краљевића из земље било је у пролеће 1887. године, када је са мајком провео два месеца на Јалти.⁷⁴⁰ После краћег боравка у Немачкој отишли су у Фиренцу где су били од новембра 1887. године до маја 1888.⁷⁴¹

На обликовање краљевићевог укуса су утицала честа путовања са родитељима у европске градове и бање.⁷⁴² Он учи стране језике, и говори француски, немачки и енглески језик. Велика пажња је била посвећена његовој физичкој култури, он је добар пливач, јахач, вози бицикл, игра тенис, крикет и познаје клизање на леду. Једино је имао тешкоће при учењу окретних игара.⁷⁴³

Неочекивано повлачење краља Милана са власти и превремени долазак на власт краља Александра Обреновића „нужно су наметнули потребу јачања култа родоначелника династије и његово све наглашеније пропагирање у званичној репрезентативној култури“.⁷⁴⁴ За култом родоначелника династије Обреновић, јачао је култ кнеза Михаила, чијом се визуализацијом лика, као утицајног и моћног владара, тежило ка преношењу слике моћи на

⁷³⁵ *Моје успомене*, краљица Наталија Обреновић, приредила Љубинка Трговчевић, Београд 1999; А. Мале, *Дневник са српског двора*; С. Рајић, Наведено дело.

⁷³⁶ Ј. Мишковић, *Дневник Мога Министарског и Гувернерског рада и ванредне мисије и дата. Од 1. октобра 1878. до 19. октобра 1880. године, 1886-1890/93, 1896-1899*, приредио и поговор написао Слободан Турлаков, АСАНУ 7241; Ј. Мишковић, *Бележник Јована Мишковића официра, кр. питомца Војне Академије*, АСАНУ 7242/1-XXXIII.

⁷³⁷ А. Мале, Наведено дело, 25.

⁷³⁸ А. Мале, Исто, 25.

⁷³⁹ А. Мале, Исто, 25.

⁷⁴⁰ С. Рајић, Наведено дело, 58.

⁷⁴¹ С. Рајић, Исто, 58.

⁷⁴² *Моје успомене*; О. Ристић, *Мемоари*; С. Рајић, Наведено дело.

⁷⁴³ Л. Петровић, *Дневник краљевог ађутанта*; О. Ристић, Исто.

⁷⁴⁴ М. Тимотијевић, *Таковски устанак-Српске цвети, о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној политици званичне репрезентативне културе*, 309.

малолетног краља Александра.⁷⁴⁵ Такође је и бивши монарх, краљ Милан Обреновић, имао активну улогу, често као владар из сенке или пак и савладар.⁷⁴⁶

У опремању дворова у овом временском периоду било је доминантно присуство западноевропске културе, пре свега центара у Бечу и Паризу, на које су утицали краљеви родитељи, Милан и Наталија Обреновић.⁷⁴⁷ Они су по напуштању Србије, живели у Француској, Милан у Паризу, Наталија у Бијарицу. Краљ Александар их обоје посећивао и проводио време у њиховим новим домовима. Начин на који је краљица Наталија опремила своју вилу у Бијарицу у Француској, у којој је живела од 1892. године, и где је посећивао краљ Александар Обреновић, свакако је морао имати удела и утицаја на српске дворове у овом и потоњем временском периоду.⁷⁴⁸ На салонима које је организовала у својој вили у Бијарицу, као и на онима на које је одлазила одржавала је блиске односе са француским уметницима и интелектуалцима, који су оставили траг на интелектуални развој, укус и духовни живот краља Александра Обреновића, а међу којима се издвајају књижевник Пјер Лоти и сликар Леон Бона.⁷⁴⁹ Албер Мале је посетио краљицу Наталију у Бијарицу 1893. године, о чему је у свом дневнику записао: „Зачуђујуће млада, лепа, хаљина бела, украшена свилом и зеленим сомотом са дугим скутом“.⁷⁵⁰

И краљеви родитељи наизменично бораве на српским дворовима и утичу на њихово опремање и функционисање. До 1895. године присутан је утицај бившег краља Милана, затим, од тада до 1897. године, чести су доласци краљице Наталије у Београд, а затим поново долази време краља Милана, све до јуна 1900. године. Предмети које је краљ Милан куповао током свог пута у Јерусалим, 1889. године, уносе се у Арапски салон Старог двора у Београду.⁷⁵¹ Уметничка дела која је куповао у Паризу, била су изложена у свим просторијама Новог двора у Београду, и њима се опрема Галери салон у Новом двору.⁷⁵² Дворски простори у Новом двору се опремају стилским гарнитурама које су биле израз најмодернијих стилских творевина тог времена, попут намештаја у арт нуво стилу. Међу њима се издваја мажорел гарнитура са богатим цветним интарзијама различитих боја, рад Емила Галеа.⁷⁵³

⁷⁴⁵ И. Борозан, *Слика и моћ: представа владара у српској визуелној култури 19. и почетком 20. века*, 34.

⁷⁴⁶ И. Борозан, Наведено дело, 143.

⁷⁴⁷ Ф. Каниц, *Србија земља и становништво*, I, 70-71; А. Мале, Наведено дело; В. Даутовић, Мобилијар Обреновића из београдског Старог двора у манастиру Раковица, 99-107.

⁷⁴⁸ А. Мале, Исто, 17; С. Цветковић, Меморабилије Обреновића у изгнанству: *Иванка и Бијариц, у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, уредници А. Марушић и А. Боловић, Горњи Милановац, 2016, 335-359; А. De la Cerda, *Nathalie de Serbie, la reine errante*, Biarritz, 2000. D'albarade M., *La belle histoire du pavillon royal*, Biarritz-Bidart, 2005, 44.

⁷⁴⁹ А. De la Cerda, *Nathalie de Serbie, la reine errante*, Biarritz, 2000; Краљица Наталија, *Ружа и трње*, 115; S.K. Pavlović, *BOŽID'ART*, Beograd 2012; О. Ристић, *Мемоари*.

⁷⁵⁰ А. Мале, Наведено дело, 174.

⁷⁵¹ Д. Вукелић, И. Паштрнакова Дејова, Делови Арапског салона краља Милана Обреновића из Бојничког замка у Словачкој, 261-295.

⁷⁵² С. Пауновић, Нови подаци о сликама из галерије слика краља Милана, *Политика*, 27. јануар 1939, 10.

⁷⁵³ *Möbel und Einrichtungsgegenstände aus dem alten und neuen Konak zu Belgrad*, Dorotheum, 72.

У периоду између 1894. и 1900. године за београдски Стари двор је од скулптора Виктора Емона у Паризу у више наврата поручивана израда стилских гарнитура.⁷⁵⁴ О француском намештају на српском двору писао је 1894. године француски професор краља Александра, Албер Мале, истичући да га је краљ Милан послао из Париза свом сину.⁷⁵⁵

На основу сачуваних жигова на намештају који је направљен у париској радионици скулптора Виктора Емона, може да се закључи да су салонске гарнитуре са канабетима, фотељама, столовима и столицама рађени за краља Александра Обреновића око 1900. године.⁷⁵⁶ Овај намештај је прављен од ораховог дрвета, техником дубореза, у еклектичном маниру позног историзма. Заједничко наведеном намештају јесте постојање краљевског грба на наслонима канабета и фотеља, исписивање девизе династије Обреновић и персонализовање иницијалом имена краља Александра.⁷⁵⁷

„Намештај настао за београдски двор изведен је према типским решењима Емоне радионице и додатно персонализованим грбовима, девизама и иницијалима, сходно улози којој је био намењен. Луксузни неоренесансни намештај у другој половини XIX века оличава социјално-економски просперитет удружен са квалитетном уметничком израдом и са том идејом излаган је на Светским изложбама. Избор париске радионице и мајстора који ствара неоренесансне комаде био је потпуно усаглашен са текућим европским кретањима“.⁷⁵⁸

Осим стилских гарнитура, код Виктора Емона је поручена израда надвратника у клавирској соби и израда дрвене оплате камина са рамом за огледало које је стајало изнад камина.⁷⁵⁹ Приликом посете кнеза Николе I Петровића Београду 1896. године, у трпезарији Новог двора је био организован гала ручак, на коме је посебно била истакнута елегантна тоалета краљице Наталије, богата бела свилена хаљина украшена бриселским чипкама са брилијантима и за струком је такође имала богат и леп накит од брилијаната.⁷⁶⁰

Истовремено, за двор се израђује намештај од храстовог дрвета из Такова, чија је улога била да искаже патриотску везу између краља Александра и устаничког топоса родоначелника династије Обреновић, кнеза Милоша. *Таковски грм* је за владаре династије Обреновић представљао дрво које има посебну симболику у њиховом континуитету „богоизабране светородне династичке лозе“.⁷⁶¹ Од његове гране која је пала 1896. године

⁷⁵⁴ В. Даутовић, Наведено дело.

⁷⁵⁵ А. Мале, Наведено дело, 216.

⁷⁵⁶ В. Даутовић, Наведено дело, 116-135; З. Ивковић, Салон краља Александра Обреновића из ризнице манастира Враћевшнице, *Гласник друштва конзерватора Србије*, 11, Београд 1987; А. Боловић, Манастир Враћевшница, чувар заоставштине ктитора и приложника – Обреновића, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, II, 309-338.

⁷⁵⁷ В. Даутовић, Наведено дело.

⁷⁵⁸ В. Даутовић, Исто, 129.

⁷⁵⁹ В. Даутовић, Исто, 125-130.

⁷⁶⁰ Аноним, Црногорски кнез у Београду, Гала – ручак у Двору, *Београдске новине*, број 163, 17. Јун 1896,

⁷⁶¹ М. Тимотијевић, *Таковски устанак- Српске Цвети*, , 362.

краљ Александар је наредио да се направи намештај за краљевски двор.⁷⁶² Ову идеју су становници таковског краја, следили и убудуће посебно у случајевима након пада грана овог дрвета услед олуја. Предмете израђене од таковског храста, становници Такова, поклонили су последњим Обреновићима и приликом њихове посете Такову, 1901. године.⁷⁶³

После смрти краља Милана Обреновића, његов син, Краљ Александар ће радити на развијању његовог култа.⁷⁶⁴

Краљевом женидбом Драгом Машин, дошло је до новог преокрета у улогама на српском двору и утицајима на дворску културу. После 1900. године двор све више добија одлике грађанске куће. У дворске просторе се уносе предмети и дела визуелне културе са садржајем националне и традиционалне културе. Са друге стране, краљица Драга је за време службе дворске даме у Бијарицу и боравака на српским дворовима у пратњи краљице Наталије била добро упозната са уређењем двора и дворском етикецијом.⁷⁶⁵ Током боравка у Бијарицу, краљица Наталија је за Драгу ангажовала учитеља француског језика и лепих манира.⁷⁶⁶ Захваљујући служби код краљице Наталије, Драга је као њен пратилац имала прилике да путује у Истанбул, борави на румунском двору и током боравка на Јалти посети руски царски двор у Ливадији.⁷⁶⁷ Као краљица на српском двору Драга Обреновић је наставила праксу наручивања намештаја за двор у Паризу. Међу овим поруцбинама се издвојила спаваћа соба код Жансена у стилу Луј XV.⁷⁶⁸ Краљица Српкиња, како је истицан значај краљичине националне припадности за српски народ, њено порекло и везе породице Луњевица са родоначелником династије Обреновић, кнезом Милошем, били су темељ њеног позиционирања и грађена конструкта владарке.⁷⁶⁹ Стога је она унела у српски двор низ обичаја српске традиционалне културе. Одевање у стилу историцизма је био пожељан модел одевања на европским дворовима у другој половини 19. века. Српски двор у овоме није заостајао за европским дворовима. У креирању посебно за њу дизајнираног владарског костима најдаље је отишла краљица Драга Обреновић. На основу предлога владарских представа на српским средњовековним фрескама, уметник Владислав Тителбах је за краљицу Драгу дизајнирао владарски костим. Израда овог костима је била поверена београдској терзијској радњи Светислава Љ. Костића.⁷⁷⁰ „Да би накнадно, опет, Београдско женско друштво помогла, дала је Краљица да јој се направи један костим средњовековног стила,

⁷⁶² М. Тимотијевић, Наведено дело, 362.

⁷⁶³ М. Тимотијевић, Исто, 362.

⁷⁶⁴ Ж. Живановић, *Политичка историја Србије*; Ч. Мијатовић, *Успомене балканског дипломате*; Н. Крстић, ; С. Рајић, Наведено дело.

⁷⁶⁵ А. Столић, Наведено дело, 149.

⁷⁶⁶ А. Столић, Исто, 42.

⁷⁶⁷ А. Столић, Исто, 41-42.

⁷⁶⁸ Архив САНУ, Заоставштина краљице Драге, 13.585/2, 6, 14 ; А. Столић, Исто.

⁷⁶⁹ А. Столић, Исто, 128-153.

⁷⁷⁰ Српска везиља, бр. 2, 1903, 11.

како су српске владарке, у сјајном добу српства, пре косова, носиле. Тај је костим симболички, са државним српским амблемима, богато златом и сребром извезен био, а двоглави орао, узет као мотив тог уметничког веза. Тај костим је краљица направила државним костимом који је за народне празнике стално носила: на цети, дан кад је кнез милош подигао таковски устанак и тако створио државу српску; 22. Фебруара, дан када је Краљ Милан прогласио Србију за Краљевину. И њена дворска дама је имала један такав костим, шареном свилом украшен и извезен, који је морала у тим празничним приликама да носи и да Краљицу прати“.⁷⁷¹ Костим краљице Драге је био украшен сребрним нитима, везом и златовезом са хералдичким представама двоглавог орла као симболом српске државности. Осим успостављања континуитета са праксом одевања на европском двору, за краљицу Драгу је израда овог типа владарског костима имала улогу истицања њеног српског порекла као значајног за позицију владарке.⁷⁷²

Краљице Драга је овај костим носила у свечаним приликама које су се приређивале на двору, као и током излазака у јавност. Једна од таквих прилика био је одлазак краљевског пара у циркус, у марту 1903. године: „Краљ Александар је са Драгом, одевеном у властелинском оделу био дошао на представу циркуса, па поплашен од београдске полиције да ће бити нереди, изишао је са Драгом из циркуса пре времена и одвезао се у двор.“⁷⁷³

81. Краљица Драга у владарској одежди, 1902, објављено у: А. М. Луњевица, *Моја сестра краљица Драга*, Београд-Шабац 2019, 194

82. Милан Јовановић, *Краљица Драга у српском костиму*, 1902, објављено у: А. М. Луњевица, *Моја сестра краљица Драга*, Београд-Шабац 2019, 194

⁷⁷¹ А. Луњевица, *Моја сестра краљица Драга*, 141.

⁷⁷² М. Prošić-Dvornić, *Odevanje u Beogradu u XIX i početkom XX veka*, 213-214.

⁷⁷³ Ј. Ђ. Авакумовић, *Мемоари*, приредио Слободан Турлаков, Сремски Карловци-Нови Сад, 2008, 500.

Владарска патронажа и визуелна култура на двору
краља Александра Обреновића 1889-1903

Након абдикације краља Милана, 1889. па до преузимања власти Александра Обреновића, 1893. године, дозволу за портретисање владара у двору одобравали су намесници. Овим поводом је Никола Крстић, старатељ над имањем краља Александра, након обраћања двору сликара Бертолда Липаја,⁷⁷⁴ ради портретисања краља Александра, ипак, питао за мишљење бившег краља Милана, који се у то време налазио у Лондону, и од њега добио писмо у коме је краљ изјавио да „није противан да Липаји слика краља.“⁷⁷⁵ По добијању дозволе, Липаји је младог краља Александра Обреновића портретисао 1891. године у београдском двору.⁷⁷⁶ Липаји је намеравао да наслика два краљева портрета, за двор и за Народну скупштину. Овим поводом он је више пута долазио у Београд, али на крају, двор није откупио краљев портрет, највероватније због високе цене дела.⁷⁷⁷

Двору је у марту 1889.године загребачки трговац Петар Николић понудио репродукцију слике *Рањени Црногорац*, Јарослава Чермака, али ова понуда није била прихваћена, а тадашњи секретар двора, Јоксић, у одговору је записао да ће двор вршити поручбине према својој потреби.⁷⁷⁸

Краљ Александар Обреновић је два пута посетио минхенски атеље Паје Јовановића током 1889. године, када је и први пут била најављена сликарева посета Такову ради израде историјске композиције Таковског устанка.⁷⁷⁹ Он је тада размишљао о наступајућој прослави седамдесет пете и осамдесете годишњице Таковског устанка. У новоподигнутом двору у Београду није постојала ликовна представа Таковског устанка, који је био главни меморијски топос династије Обреновић.⁷⁸⁰ Паја Јовановић је на овом делу радио током 1893. и 1894. године, а на основу добре припремљености и познавања географије историјског места, оружја и ношње из тог времена.⁷⁸¹ Слика *Таковски устанак* била је изложена

⁷⁷⁴ Lippay, Berthold (Bertalan) Dominik Turzovka (Ungarn), 21.09.1869-Wien, 17.01.1920, *Allgemeines lexikon der Bildenden Künstler von der antike bis zur gegenwart* *bergündet von Ulrich Thieme und Felix Becker*, Leipzig, 1929, 266.

⁷⁷⁵ Архив САНУ, 7252/69, 12.децембар 1890, Дневник о старатељству над имањем краља Александра I, почет 18.марта 1889. до 30. марта 1892

⁷⁷⁶ Н. Крстић, *Дневник, јавни живот IV*, Београд, 2007, 274-275. Lippay, Berthold (Bertalan) Dominik Turzovka (Ungarn), 21.09.1869-Wien, 17.01.1920, *Allgemeines lexikon der Bildenden Künstler von der antike bis zur gegenwart* *bergündet von Ulrich Thieme und Felix Becker*, Leipzig, 1929, 266; Архив САНУ, 7252/69, 24. март 1891, Дневник о старатељству над имањем краља Александра I, почет 18.марта 1889. до 30. марта 1892.

⁷⁷⁷ Н. Крстић, *Дневник, јавни живот IV*, 274-275.

⁷⁷⁸ Архив САНУ, 7252/69, 18. март 1889, Дневник о старатељству над имањем краља Александра I, почет 18.марта 1889. до 30. марта 1892.

⁷⁷⁹ А. Сандић, Паја Јовановић, сликар Србин уметник, Застава, XXXVII, 1902, број 270, стр. 1-2; Н. Кусовац, *Паја Јовановић*, Београд 2010, 57-58.

⁷⁸⁰ М. Тимотијевић, *Паја Јовановић*, Београд 2009/2010, 128-129.

⁷⁸¹ Н. Кусовац, Наведено дело, 129-131.

почетком 1895. године у фотографском атељеу сликаревог брата, дворског фотографа Милана Јовановића, надомак Краљевог двора и то као дело изведено за „приватну галерију Његовог Величанства“. ⁷⁸² Паја Јовановић је заправо те године извео две идентичне слике са мотивом Таковског устанка, које су се разликовале по димензијама. Тако је за двор била откупљена слика мањих димензија (125,5 x 190 цм) која је била постављена у сали за министарске седнице, а другу је откупио трговац Петар Николић заједно са правом за њено литографисање и умножавање. ⁷⁸³ Свечани пријем Паје Јовановића на српски двор био је приређен 1898. године. ⁷⁸⁴ Слика Таковски устанак је била прва композиција у опусу Паје Јовановића која је била сликана према историјском догађају. ⁷⁸⁵

Српска влада и двор такође су од Паје Јовановића поручили последњу монументалну композицију са темом из српске државотворне националне историје *Крунисање цара Душана*, односно *Проглашавање Душановог законика*. ⁷⁸⁶ „Композиција *Крунисање цара Душана*, представљала је зенит у Јовановићевом историјском сликарству, намењеног политици репрезентације Краљевине Србије“. ⁷⁸⁷

83. Паја Јовановић, Таковски устанак, 1895, Народни музеј Београд, инв. 31_117

⁷⁸² Н. Кусовац, Наведено дело, 58-59; С. Зорић, *Таковски устанак*, Српски преглед I/1895, бр.1, стр.34.

⁷⁸³ Н. Кусовац, Исто, 58-59; П. Петровић, *Збирка српског сликарства XVIII и XIX века*, Београд, 2020, 160.

⁷⁸⁴ Н. Кусовац, Исто, 130.

⁷⁸⁵ Н. Кусовац, Исто, 132.

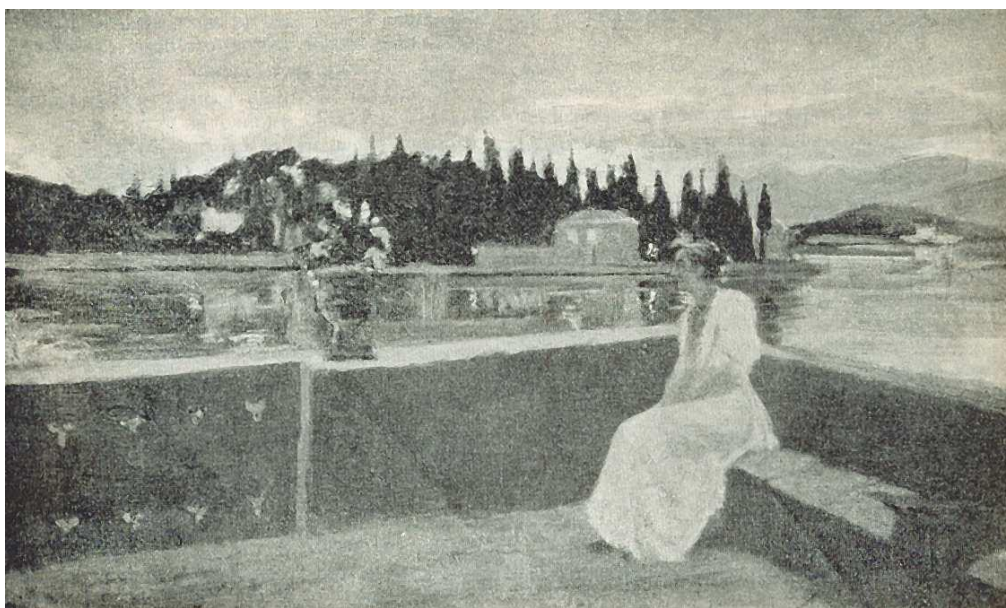
⁷⁸⁶ М. Тимотијевић, Наведено дело, 131.

⁷⁸⁷ М. Тимотијевић, Исто, 132.

Марко Мурат је у београдском двору 1895. године портретисао краља Александра Обреновића за Министарство финансија.⁷⁸⁸ Краљ је представљен у природној величини у генералској униформи, стојећи поред једног сточића изнад кога се на зиду виде портрети у рељефу краљевих родитеља, Милана и Наталије. Иза краља је драпирана завеса од кадифе иза које се види попрсје кнеза Михаила Обреновића. Ова ликовна композиција испуњена је сложенем визуелном реториком. Исте године Марко Мурат је насликао репрезентативни портрет краља Милана Обреновића.⁷⁸⁹

Краљ Александар Обреновић откупио је за двор 1896. године слику Марка Мурата *Пред вече у Грузију*.⁷⁹⁰ „Ова слика удостојила се места висока. Допала се српском краљу Александру I.; купио је од сликара, и одликовао га орденом Светог Саве. Још му краљ седио, да га наслика за дворницу српског министарства финансија.“⁷⁹¹

У ово време сликар Марко Мурат је уживао пажњу краљице Наталије Обреновић „велике пријатељице и заштитнице лепих уметности и вештина“.⁷⁹²

84. Марко Мурат, Пред вече у Грузију, објављено у: Нова искра, 1899.

Краљ Александар Обреновић је краљици Драги за рођендан 1900. године поклонио њен портрет, чију је израду поручио код сликара Паје Јовановића.⁷⁹³ Портрет је сликан према

⁷⁸⁸ *Нова слика краља Александра*, Дело, VI, Београд 1895, 514; Б. Бранчић, *Марко Мурат у Новом Саду*, Бранково коло, 35, Сремски Карловци 1897, 1112-1120.

⁷⁸⁹ В. Ристић, *Марко Мурат*, 12.

⁷⁹⁰ Б. Бранчић, *Марко Мурат у Новом Саду*, Бранково коло, 35, Сремски Карловци 1897, 1116.

В. Ристић, *Марко Мурат*, Београд 1969, 12. *Коло*, Београд 1901, књ.1, св.3; Љ. Миљковић, Г. Станишић, *Марко Мурат из ризнице Народног музеја у Београду*, Београд 2014; И. Борозан, *Сликаство немачког симболизма и његови одјаци у култури Краљевине Србије*, Београд 2018, 191.

⁷⁹¹ Б. Бранчић, *Марко Мурат у Новом Саду*, Бранково коло, 35, Сремски Карловци 1897, 1116.

⁷⁹² Б. Бранчић, *Марко Мурат у Новом Саду*, Бранково коло, 35, Сремски Карловци 1897, 1118.

⁷⁹³ М. Тимотијевић, *Паја Јовановић*, Београд 2010, 199.

обрасцу краљичиних званичних фотографских представа, у стилу репрезентативне стојеће фигуре, мирно и уздржано.⁷⁹⁴ На основу мемоара сликара претпоставља се да је у то време настао и сличан портрет краља Александра Обреновића, али о томе засада нема поузданих података.⁷⁹⁵ Иван С. Павловић у биографији Николе Милићевића Луњевице, наводи да је у време када је Марко Мурат сликао портрет Луњевице, према његовој фотографији портрет сликао и Паја Јовановић.⁷⁹⁶

85. Паја Јовановић, Портрет краљице Драге Обреновић, 1900, Народни музеј Београд, инв.31_1092

Слика *Пад Сталаћа* Ђорђа Крстића, настала је на иницијативу француског сликара Леона Бона,⁷⁹⁷ који је препоручио краљу Александру Обреновићу њену израду.⁷⁹⁸ Слика је поручена знатно пре Париске изложбе 1900. године, али је тим поводом била и довршена. Француски сликар Леон Бона, који је и сам био посвећен сликању историјских композиција, био је посетилац салона које је у вили у Бијарицу организовала краљица Наталија

⁷⁹⁴ М. Тимотијевић, Наведено дело, 199.

⁷⁹⁵ М. Тимотијевић, Исто, 199.

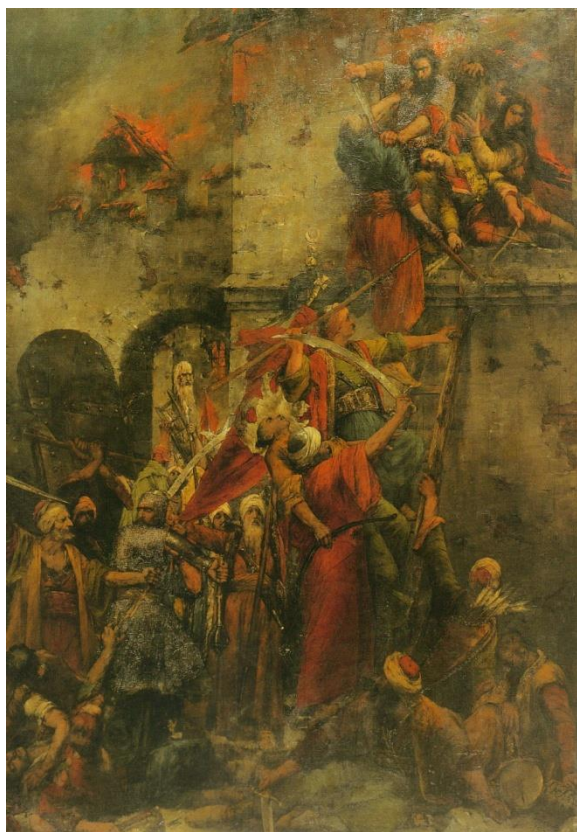
⁷⁹⁶ И. С. Павловић, Наведено дело, 63.

⁷⁹⁷ Vonpa, Léon-Joseph-Florentin, ELU, I, Zagreb 1959, 435.

⁷⁹⁸ М. Валтровић, Крстићева слика „Пад Сталаћа“, Бранково Коло, Сремски Крловци, 1901, 349-350; *Изложбе у Београду 1880-1904*, приредио Миодраг Коларић, Београд МСМLXXXV, 120-121; Н. Кусовац, Сликарь Ђорђе Крстић 1851-1907, Београд 2001, 51-52; И. Борозан, Археолошка алегорија: *Пад Сталаћа* Ђорђа Крстића, *Зборник Народног музеја историја уметности*, XXIV-2, Београд 2020, 154.

Н. Кусовац, Сликарь Ђорђе Крстић 1851-1907, Београд 2001, 51-52.

Обреновић, и преко њих могао да постане близак краљу Александру Обреновићу.⁷⁹⁹ Леон Бона је био гост краља Александра Обреновића у Београду 1895. године.⁸⁰⁰ Тада је имао прилике да са дворским лекаром Ђоком Јовановићем путује по Србији, и да посети остатке куле Тодора од Сталаћа и чује о причу о том историјском догађају с краја петнаестог века. Том приликом је добио идеју да краљу Александру Обреновићу предложи да повери Ђорђу Крстићу израду ове историјске композиције.⁸⁰¹ „Овом сликом Крстић је сјајно оправдао препоруку Француза г. Vonpat-a; сјајно одговорио високом краљевском налогу, и сјајно утврдио свој досадашњи уметнички глас.“⁸⁰²

86. Ђорђе Крстић, Пад Сталаћа, 1900, Народни музеј Београд, инв.31_1206

Поводом париске изложбе, ове године је краља Александра Обреновића, у пуној фигури у природи, портретисао сликар Стеван Тодоровић.⁸⁰³ Његова супруга, пак, Полексија

⁷⁹⁹ M. D'Albarade, *La belle histoire du pavillon royal, Biarritz-Bidart*, 2005, 44.

⁸⁰⁰ Kraljica Natalija, *Ruža i trnje*, 397; M. Валтровић, Крстићева слика „Пад Сталаћа“, Бранково Коло, Сремски Крловци, 1901, 349-350; ОРА, Пола века уметничког рада дубровачког сликара Марка Мурата, *Време*, 19.02.1937, Београд, 9; *Изложбе у Београду 1880-1904*, приредио Миодраг Коларић, Београд МСМLXXXV, 120-121.

⁸⁰¹ M. Валтровић, Крстићева слика „Пад Сталаћа“, Бранково Коло, Сремски Крловци, 1901, 349-350; *Изложбе у Београду 1880-1904*, приредио Миодраг Коларић, Београд МСМLXXXV, 120-121.

⁸⁰² M. Валтровић, Крстићева слика „Пад Сталаћа“, Бранково Коло, Сремски Крловци, 1901, 349-350; *Изложбе у Београду 1880-1904*, приредио Миодраг Коларић, Београд МСМLXXXV, 120-121.

⁸⁰³ С. Тодоровић, *Аутобиографија*, 79; Н. Кусовац, М. Врбашки, В. Грујић, В. Краут, *Стеван Тодоровић 1832-1925*, Београд –Нови Сад, 2002.

Тодоровића насликала је портрет Ђурђије Луњевице, супруге Николе Луњевице, бабе краљице Драге.⁸⁰⁴

Краљевски пар Драга и Александар Обреновић, посетили су атеље Петра Убавкића како би видели скулпторално решење Таковског устанка, које је такође рађено за Париски салон.⁸⁰⁵ Поводом рођендана краљице Драге Петар Убавкић је био одликован Орденом Светог Саве IV реда.⁸⁰⁶

Краљица Драга је у овом периоду иницирала израду албума са мотивима пиротских ћилимова код Владислава Тителбаха.⁸⁰⁷

Краљевски пар, краљицу Драгу и краља Александра Обреновића, Влахо Буковац портретисао је 1901. године у њиховом летњем двору у Смедереву.⁸⁰⁸ Тада су настали најнеконвенционалнији официјелни портрети монарха: у пуној паради, са свим владарским инсигнијама, са шумом и небом у позадини.⁸⁰⁹ Краљ Александар портретисан је у црвеној униформи, са златним оковратником и еполетама са много ордења. Преко прса има зелену ленту. Краљица је портретисана у достојанственом ставу у ружичастој деколтираној хаљини украшеној црном чипком. Преко прса има зелену ленту и ордење, на глави дијадему, а око врата бисерну огрлицу. Ови портрети су постигли изузетну популарност. Петар Николић, загребачки трговац стекао је од краља Александра Обреновића право на умножавање олеографија ових портрета, чиме је владарски пар могао да уђе како у јавне установе тако и у домове својих поданика.⁸¹⁰

Након убиства краљевског пара Александра и Драге Обреновић, у француској штампи је писано о изради Буковчевих портрета краљевског пара током лета у Смедереву 1901. године.⁸¹¹ Наведена су сећања сликара Влаха Буковца о томе како је краљица Драга апсолутно доминирала над краљем Александром, како га је гледала искључиво сопственим очима и третирала га као дете. У тексту се наводи да краљ уопште није желео да се портретише, било му је досадно да позира, говорио је да нема времена. На Буковчеву молбу код краљице да интервенише, она је краљу Александру за столом изненада рекла да ће тог дана он да позира за сликање. Краљ се изговарао да нема времена, и да је заказан министарски савет, на шта је краљица одговорила да их позове неки други дан, да она инсистира и да ће све време позирања остати уз њега. Када је краљ Александар чуо да ће

⁸⁰⁴ С. Тодоровић, Наведено дело, 79; Ђ. Врбавац, *Никола Милићевић Луњевица*, 57.

⁸⁰⁵ М. Тимотијевић, *Таковски устанак-Српске Цвети*, 313; *Дворске вести*, Вечерње новости, год. VIII, бр.164, 16. јун 1900.

⁸⁰⁶ Н. Симић, Наведено дело.

⁸⁰⁷ А. Луњевица, *Моја сестра краљица Драга*, 140.

⁸⁰⁸ В. В. Кружић-Uchytíl, *Vlaho Bukovac*, Zagreb 2005, 121; И. Борозан, „Између интенције и рецепције: владарски портрети Влаха Буковца“, *Циклус Влахо Буковац 1/3, Паришко раздобље 1877-1893*, Загреб 2018, 36.

⁸⁰⁹ В.В. Кружић-Uchytíl, Наведено дело.

⁸¹⁰ *Бранково коло*, број 28, 5 (18) јул 1901, 906.

⁸¹¹ Anonim, *Le nouveau roi de Serbie*, *Le Temps*, 19. June 1903, 1-2.

краљица остати уз њега током позирања, сагласио се и мирно је позирао током наредних сат и по.⁸¹²

Сликар Риста Вукановић је портретисао краљицу Драгу 1902. године у двору у седећем положају, највероватније према фотографском узорку.⁸¹³

На зиду степеништа Новог двора у Београду, у делу спрата према дворишту непосредно поред ађутантске собе, од 1900. године налазила се слика „Долазак цара Душана у Дубровник“ поклон дубровачког сликара Марка Мурата.⁸¹⁴ Слика „Долазак цара Душана у Дубровник“ Марка Мурата није била једина историјска композиција овог уметника припремана за двор. Уметник је спремао студије и скице по поруџбини краља Милана Обреновића за композиције *Улазак краља Милана у ослобођени Ниш*, као и *Венчање Ане Дандоло и Стефана Првовенчаног*.⁸¹⁵ Марко Мурат насликао је 1900. године Портрет Николе Луњевице, деде краљице Драге и значајне личности из времена кнеза Милоша Обреновића.⁸¹⁶ У биографији Николе Милићевића Луњевице, Ђура Врбавац наводи, да је Марко Мурат његов портрет насликао према зидној слици на цркви манастира Вујан, која је била његова задужбина.⁸¹⁷ „Сем тога, на дувару истога манастира, била је измалана највернија слика Луњевичина, по којој је слици наш признати уметник, г. Марко Мурат израдио ону дивну и живописну слику за Узвишени Двор“.⁸¹⁸

Након заједничке изложбе уметничког пара Бете и Ристе Вукановић 1898. године у дворишној згради Народне скупштине у Београду, позвани су да понове изложбу у краљевом двору.⁸¹⁹ „Наклоност двора према уметности, свакако је допринела пријему дела Бете Вукановић и њеног супруга у новој средини. Краљ Милан је том приликом откупио слику „Дахије“, рад Ристе Вукановића, насталу на Академији у Минхену.“⁸²⁰

⁸¹² Anonim, Le nouveau roi de Serbie, *Le Temps*, 19. June 1903, 2.

⁸¹³ *Изложбе у Београду 1880-1904*, приредио Миодраг Коларић, Београд МСМЛXXXV, 136-142.

⁸¹⁴ Стари двор у Београду, Инвентар ствари, Архив Србије.

⁸¹⁵ ОРА, Пола века уметничког рада дубровачког сликара Марка Мурата, *Време*, 19.02.1937, Београд, 9; В. Ристић, *Марко Мурат*, Београд 1969, 15; *Коло*, Београд 1901, књ.1, св.3

⁸¹⁶ В. Ристић, Марко Мурат, 15; Т. Јовановић Чешка, *Сликарство 19. и 20. века у Историјском музеју Србије*, Београд 2019, 206.

⁸¹⁷ Ђ. Врбавац, *Никола Милићевић Луњевица*, 46; И. С. Павловић, Наведено дело, 62-64.

⁸¹⁸ Ђ. Врбавац, *Никола Милићевић Луњевица*, 46.

⁸¹⁹ Ј. Марковић, *Легат Бете Вукановић*, Музеј града Београда, Београд 1990, 10; В. Ристић, *Бета Вукановић*, Београд 2004, 8.

⁸²⁰ Ј. Марковић, Наведено дело, 10.

87. Риста Вукановић, Дахије, 1898, Народни музеј, Београд

Краљ Александар и краљица Драга посетили су изложбу вајарских радова Ђорђа Јовановића која је 1901 године била приређена у башти хотела „Српска Круна“.⁸²¹

Ђорђе Јовановић је још био у Паризу 1900/1901. када му је саопштена одлука да предузме израду споменика краљу Милану. Међутим касније је у француском Фигароу била објављена вест да ће споменик радити француски вајар Мерсије и приказан је програм споменика.⁸²² Ђорђе Јовановић се обратио надлежнима у Београду са образложењем да уместо намере да се на подножју пиједестала прикажу четири војника који кидају ланце ропства изведу два велика рељефа: Заузеће Ниша и Прокламовање Србије. Овај споменик је требало да се подигне у Београду.⁸²³

У Нишу је 1903. године био расписан конкурс за израду споменика краљу Милану Обреновићу, али је 29. мај осујетио његово извођење.⁸²⁴

Након абдикације краља Милана, током 1889. године више аутора је фотографисало краља Александра у униформи пуковника са Орденом кнеза Лазара. Међу њима се издваја фотографија коју је снимио Лазар Лецтер.⁸²⁵

⁸²¹ Коло, књ. II, св. 2.

⁸²² И. Борозан, *Слика и моћ: представа владара у српској визуелној култури 19. и 20. века*, 116-119.

⁸²³ И. Борозан, Наведено дело, 116-119.

⁸²⁴ Ђ. Јовановић, Аутобиографија, 115.

⁸²⁵ И. Борозан, Наведено дело, 135

Краљ Александар Обреновић фотографисан је од дечачких дана, а највише као младић, и краљ Србије са супругом краљицом Драгом. Највећи број ових владарских портрета снимио је дворски фотограф Милан Јовановић.⁸²⁶

О утицају политичких околности на Двор, говори и упечатљив податак да је после Државног удара, и смене Јована Ристића, на радном столу краља Александра „у повећем оквиру од црвеног плиша велика и прелепа фотографија краљичина.“ У претходном периоду на том истом месту стајала је мастионица, само је мајушни медаљон у десном углу подсећао дете на маму.⁸²⁷ Венчање краља Александра Обреновића и краљице Драге 1900. године популарисано је низом штампаних разгледница, као и сахрана краља Милана Обреновића у Крушедолу годину дана касније.⁸²⁸

Фотографије са представама владарских портрета имале су своје место у многобројним просторијама у дворовима владара, нарочито у салону двора. У двору у Такову посебно место имала је фотографија оца краља Милана Обреновића, Милоша Ј. Обреновића, кога је око 1860. године фотографисао Анастас Јовановић, да би за потребе таковског двора на основу ње била урађена увећана фотографија.⁸²⁹

88. Краљ Александар и краљица Драга, 1901, Смедерево, Архив Србије, ПО-66/82

89. Краљ Александар и краљица Драга, 1901, Смедерево, Архив Србије, ПО-66/83

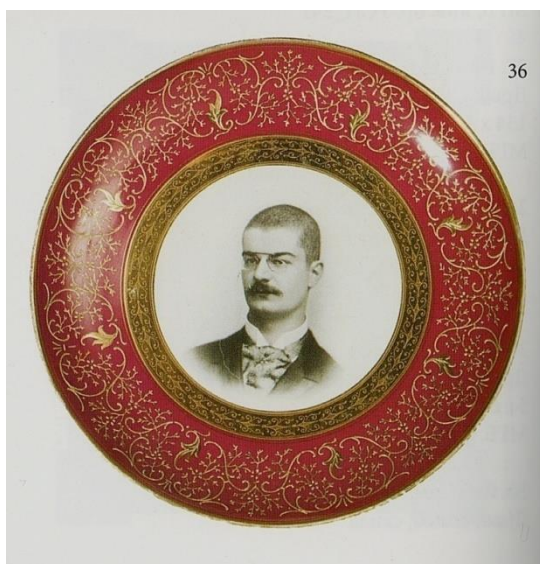
⁸²⁶ Ш. Радмановић, Наведено дело, 22; Г. Малић, *Милан Јовановић фотограф*, Београд 1997.

⁸²⁷ А. Мале, *Дневник са српског двора 1892-1894*, приредила и превела Љиљана Мирковић, Београд 1999, 168.

⁸²⁸ М. Тодић, *Историја српске фотографије*, Београд 1993, 60.

⁸²⁹ Ш. Радмановић, Наведено дело, 15.

Карактеристичне одлике дворског порцелана не мењају се у време краља Александра Обреновића. На порцелану се истичу династички симболи, пре свега грб династије, а затим девиза династије *tempus et meum ius*, персонализација истицањем иницијала или лика краља Александра, од 1900. године и краљице Драге. Дворско стакло је такође персонализовано ликовима владара и владарског пара који су преузимани са фотографија. У једној од аустријских радионица, пехар од безбојног стакла украшен је ликом Александра Обреновића.⁸³⁰ О дворском стаклу и порцелану обиље података пружа каталог аукцијске куће Доротеум из 1905. године.⁸³¹ У њему је пописано осамнаест партија порцелана из Севра, готово исто толико из Мајсена.⁸³²

90. Пехар са ликом Александра Обреновића, 1882-1889, Музеј града Београда, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, II, Горњи Милановац 2014, 42.

91. Тањир са ликом краља Александра Обреновића, крај 19. века, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, II, Горњи Милановац 2014, 42.

⁸³⁰ Музеј града Београда, УПЕ 167; Музеј града Београда 1903-2003, Београд 2003, 170.

⁸³¹ Europäische und orientalische Porzellan, kat.no. 337-457, Arbeiten in Glas, kat.no. 596-679, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Auction 10-16. Oktober 1905 im "Dorotheum", K.K. Versteigerungsamt, Wien 1905.

⁸³² Europäische und orientalische Porzellan, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Auction 10-16. Oktober 1905 im "Dorotheum", K.K. Versteigerungsamt, Wien 1905.

92. Вазе са ликовима краљева Милана и Александра Обреновића, 1898-1900, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор,41.

93. Детаљ трпезарије у Старом конаку, 1898-1900, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор,41.

Дворови краља Александра Обреновића

Стари двор-Конак у Београду

Историја и функције

Након абдикације краља Милана Обреновића 1889. године одлучујућа улога у опремању и функционисању двора је припадала Намесништву, све до 1893. године, када Александар Обреновић после организације државног удара преузима владарски трон.⁸³³ Након вести о државном удару, 1.априла 1893. године, Београд је био окићен заставама, а грађани су се окупљали испред Старог двора и клицали краљу, који се неколико пута појавио на балкону са ког је поздрављао окупљени народ. Поворке са бакљама кружиле су градом, а све куће су биле осветљене три дана.⁸³⁴

Улога краљевих родитеља, Милана и Наталије, у опремању и функцијама двора у периоду између 1893. и 1903. године, била је интензивна и наизменична, све до краљеве женидбе Драгом Машин 1900. године, када она преузима ову улогу.⁸³⁵ Краљица Наталија је боравила у двору у периоду између 1895. и 1897. године, а Милан Обреновић од повратка у Србију 1893. до 1895. године, а затим између 1897. и 1900. године.

Није могуће у потпуности раздвојити изглед и опремљеност дворских простора кроз време кнеза/краља Милана и краља Александра Обреновића. Ослањање на Инвентар из 1903. године у погледу распореда, функција и опреме простора, није у потпуности поуздано. Тако у њему недостаје опис Главне сале са балконом, коју су савременици последњих Обреновића називали Српска соба, као и опис Собице за пушење чији нам је постојање познато из литературе.⁸³⁶

Српски двор је у временском периоду од 1872. године до 1900. године успостављао равнотежу између европских дворских образаца, који су били преузимани из Беча и Париза, и националне културе и уметности, да би од 1900. до 1903. године било наглашеније истицање традиционалне културе и националне идеје у обликовању и репрезентацији дворских простора. На двору се умножава број предмета са стилским карактеристикама националне уметности.

⁸³³ С. Рајић, Наведено дело, 71-87.

⁸³⁴ С. Рајић, Наведено дело, 87; А. Мале, Наведено дело, 160-161; Б. Николајевић, Наведено дело, 77; Српске новине, број 70-80, 11-21. Април, 1893; Значајна вечера у Двору, 1. април 1893. године, Ликовна уметност, Историјски музеј Србије, Београд.

⁸³⁵ А. Столић, Наведено дело; С. Рајић, Наведено дело.

⁸³⁶ А. Мале, Наведено дело, 216-219.

Током 1895. године, краљица Наталија Обреновић је у два наврата боравила у Србији. Свом сину је у писмима које су размењивали у октобру 1895.године, слала упутства о уређивању просторија у Старом и у Новом двору.⁸³⁷ Своју собу у Новом двору је сматрала за најлепшу, те да из тог разлога не треба премештати у Стари двор у коме је намеравала да борави те зиме.⁸³⁸ За бившу краљеву децју собу, предлаже „бели и плави лаковани намештај“ из њене гардеробе у Новом двору, а у којој се раније налазила соба за билијар.⁸³⁹ За средишњи салон Старог двора препоручила је дрвени намештај из свог салона у Новом двору.⁸⁴⁰ „Моју собу у новом двору, Драгин салон и њену спаваћу собу, остави у стању у коме јесу. Намештај који је био у мом будоару у новом двору стави у мој салон у новом двору, из кога намештај премешташ у средишњи салон старог двора“.⁸⁴¹ Децја соба краља Александра у Старом двору, постала је спаваћа соба краљице Наталије, у којој се налазио бели лаковани намештај.⁸⁴² Уочи другог доласка у Србију у зиму 1895. године, она је одлучила да се смести у Старом двору иако су за њу биле припремљене просторије у Новом двору. Краљица Наталија се сместила у просторима које је користила и пре развода са краљем Миланом и прогонства из земље 1891. године. Она је становала у десном крилу двора, користећи салон, будоар и спаваћу собу као свој простор. За то време, краљ Александар је живео у левом крилу двора, у одајама краља Милана.⁸⁴³ Између њихових простора се налазио велики салон уређен у „српском стилу“: „Од краљице Наталије га је растављао велики средњи салон рађен у српском стилу у дуборезу где је свака фотеља била скулптирана у ораховини и представљала наше сељаке, сељачке фигуре, разних округа – у разним ношњама“.⁸⁴⁴ За време Наталијиних боравака на двору, њен коморник, Александар Симоновић, имао је своју канцеларију на двору, која је омогућавала комуникацију између грађанства и краљице.⁸⁴⁵

По доласку у Србију 1895. године, краљица Наталија Обреновић је у Старом двору, сваког другог четвртка од десет до дванаест сати увече организовала мале чајанке са игранком за припаднике интимног, најближег дворског окружења.⁸⁴⁶ Изабраном друштву би се, по краљичином избору, придруживали понекад министри или политичари, попут Николе Пашића са супругом, и Милована Миловановића.⁸⁴⁷ Током ових пријема игранке су се

⁸³⁷ Краљица Наталија, *Ружа и трње*, 399-404.

⁸³⁸ Краљица Наталија, Наведено дело, 399.

⁸³⁹ Краљица Наталија, Исто, 399.

⁸⁴⁰ Исто, 400-401.

⁸⁴¹ Исто, 401.

⁸⁴² Исто, 401.

⁸⁴³ О. Ристић, Мемоари, Породична архива Мирјане Чанић Радојловић.

⁸⁴⁴ О. Ристић, Мемоари.

⁸⁴⁵ О. Ристић, Наведено дело.

⁸⁴⁶ О. Ристић, Исто.

⁸⁴⁷ Исто.

одржавале у Арапском салону. Послужење, сендвиче и колаче, послуживали су лакеји у трпезарији у којој се иначе ручавало, где је на крају служен чај из енглеског самовара.⁸⁴⁸

Намештај који је за београдски Стари двор династије Обреновић направљен у уметничкој радионици Виктора Емона представља изузетно драгоцену сведочанство о дворској култури у Србији овог периода.⁸⁴⁹ Делови овог намештаја су се налазили у краљевој радној соби, соби за пушење, клавирском салону и српском салону. Не постоје сачуване фотографије са стилским гарнитурима Виктора Емона у дворским просторима, осим фотографија Клавирског салона. Стилске гарнитуре: канабета, фотеље, столице, седала без наслона и столови, рађени су за краља Александра Обреновића, те је већина била персонализована иницијалом краља Александра, краљевским грбом и геслом династије Обреновић, *tempus et meum ius*. Француска култура и уметност су у овом периоду снажно утицали на српски двор. За Клавирску собу овог двора, Виктор Емон је урадио надвратник у форми афронтираних змајева са штитом са краљевским грбом и круном, дрвену оплату камина и рам огледала. „Емон се може поуздано идентификовати као један од помињаних француских мајстора који су имали задатак да уреде београдски двор и саобразе га са рецентним европским токовима“.⁸⁵⁰

94. Салон краља Александра Обреновића, радионица Виктора Емона, Париз 1900, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, II, Горњи Милановац 2014, 331.

⁸⁴⁸ Исто.

⁸⁴⁹ Виктор Емон (Новара, Италија 1860 – Париз, Француска 1922), више видети у: В. Даутовић, Мобилијар Обреновића из београдског Старог конака у манастиру Раковица ; М. Тимотијевић, *Пет векова манастира Крушедола*, 2, 150-165; З. Ивковић, Салон краља Александра Обреновића из ризнице манастира Враћевшнице, *Гласник Друштва конзерватора Србије*, 11, Београд 1987, 81-84 ; А. Боловић, Манастир Враћевшница, чувар заоставштине ктитора и приложника – Обреновић, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, II, уредници А. Марушић и А. Боловић, Горњи Милановац 2014, 309-338.

⁸⁵⁰ В. Даутовић, Наведено дело , 127.

95.96.97.Салонска гарнитура краља Александра Обреновића, радионица Виктора Емона, Париз око 1900, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, V, Горњи Милановац 2017, 133-135.

Црногорски краљ Никола Петровић је 1896. године посетио српског краља, и том приликом је био примљен код краља у Старом двору. „Дошавши у Стари конак, књаза је у салону српскоме, дочекала краљица Наталија, окружена краљевим дворским особљем, маршалом са супругом, ађутантима са супругама, ордонансима на служби тог дана, личног лекара и секретара, а од краљичине стране, њен коморник са супругом, дворске госпође, и ја, у својству дворске госпођице“.⁸⁵¹

Током последње деценије 19. века фотографском камером, пре свега, дворског фотографа Милана Јовановића, снимљени су ентеријери овог двора са наменом репрезентације двора у широј јавности.⁸⁵² У систему визуелне репрезентације српских владара, фотографија је у ово време, увелико имала примат у односу на друге медије.⁸⁵³ „Оне су вероватно биле намењене за пласирање у јавност, као појединачна издања или у оквиру

⁸⁵¹ О. Ристић, Наведено дело.

⁸⁵² Ј. Пераћ, Фотографије Старог конака: визуелни инвентар и последње сведочанство постојања, *Стари конак заборављени београдски двор*, Београд 2019, 19-35.

⁸⁵³ Ј. Пераћ, Фотографије Старог конака: визуелни инвентар и последње сведочанство постојања, *Стари конак заборављени београдски двор*, 20-21.

већих целина, попут фотографија дворских објеката штампаних у албумима и сличним пропагандним публикацијама.⁸⁵⁴ Снимци дворских простора приказују Салу за министарске седнице, Арапски салон, Трпезарију, Краљев радни кабинет, Спаваћу собу и Салоне.⁸⁵⁵ „Инсценирани снимци уређених дворских амбијената одају идеализовану слику хармоније и стабилности на двору, која симболизује такво стање династије и државе у датом тренутку.“⁸⁵⁶

Краљ Александар Обреновић је у овом двору чувао оригинално Мирослављево јеванђеље, које је добио од братства манастира Хиландара током посете.⁸⁵⁷

Улога двора добијала је посебан ореол поводом свечаних догађаја међу којима се свакако издваја венчање краља Александра Обреновића и Драге Луњевице. Пут од двора до Саборне цркве имао је значење тријумфалног пута, на коме је двор био кућа величајности у којој столује владар. Ово венчање било је прилика да се истакне народни карактер светковине. Двор је централно место из кога свечана поворка на челу са младенцима креће, и у коју се након црквеног обреда венчања враћа. Младенци су се превозили „гала-колима“. Краљ је био у генералској униформи, док је невеста носила хаљину од беле свиле, богато украшену чипком, која се завршавала дугачким шлепом, а на глави је имала брилијантску дијадему од које се спуштао вео са златним шиком.⁸⁵⁸ Младенци су након венчања дошли до двора „где ће се извршити улазак Преузвишених младенаца у дом по српском обичају“.⁸⁵⁹ Након венчања у двору и дворској башти окупиће се највиши званичници око заједничке трпезе, на гала ручку и свечаним обедима.⁸⁶⁰

⁸⁵⁴ Ј. Пераћ, Фотографије Старог конака: визуелни инвентар и последње сведочанство постојања, 21.

⁸⁵⁵ Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак заборављени београдски двор*, Београд 2019.

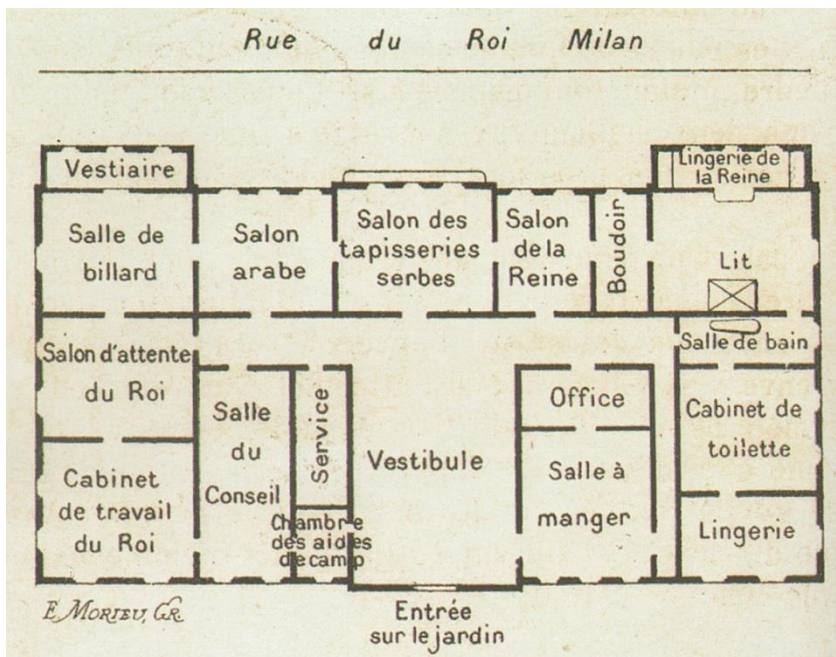
⁸⁵⁶ Ј. Пераћ, Фотографије Старог конака: визуелни инвентар и последње сведочанство постојања, 22.

⁸⁵⁷ Вечерње новости, Београд, 17. Јул 1904, број 195.

⁸⁵⁸ А. Столић, *Краљица Драга*, Београд 2000, 81.

⁸⁵⁹ Српске новине, 20. јул 1900.

⁸⁶⁰ Српске новине, 20. јул 1900.

98. Е. Морије, План основе Старог конака, L'Illustration. Journal Universel, No.3148, 27juin 1903

Енглески новинар и путописац, Херберт Вивијен (1865 -1940), који је имао прилике да 1897. године буде гост у краљевом двору детаљно је описао зграду и ентеријер Старог двора: „То је дугачка, ниска, жута грађевина, са много прозора и белим венетијанским ролетнама, и са копљиштем за заставу у средини. Изгледа да има два спрата; али кад се ближе упозна види се да је цео нижи спрат одређен за оставе и канцеларије, а да је сам двор на једном спрату.“⁸⁶¹ Према значају овим описима су једнаке успомене са српског двора црногорског министра иностраних послова Гавра Вуковића из 1900. године.⁸⁶²

Дворска башта је представљала интегралан простор са двором у функцијама дворске културе. У зимском периоду у њој се налазило клизалиште, на коме је престолонаследник добијао поуке о техници клизања од официра Михајловића и поручника Драгољуба Вељковића.⁸⁶³

⁸⁶¹ Х. Вивијен, Наведено дело, 170.

⁸⁶² Г. Вуковић, *Црна Гора и Србија 1902, Мемоари војводе Гавра Вуковића министра иностраних дјела Књажевине Црне Горе од 1889. до 1905. године*, књ. 3, Цетиње-Титоград, 1985, 306.

⁸⁶³ О. Ристић, Мемоари.

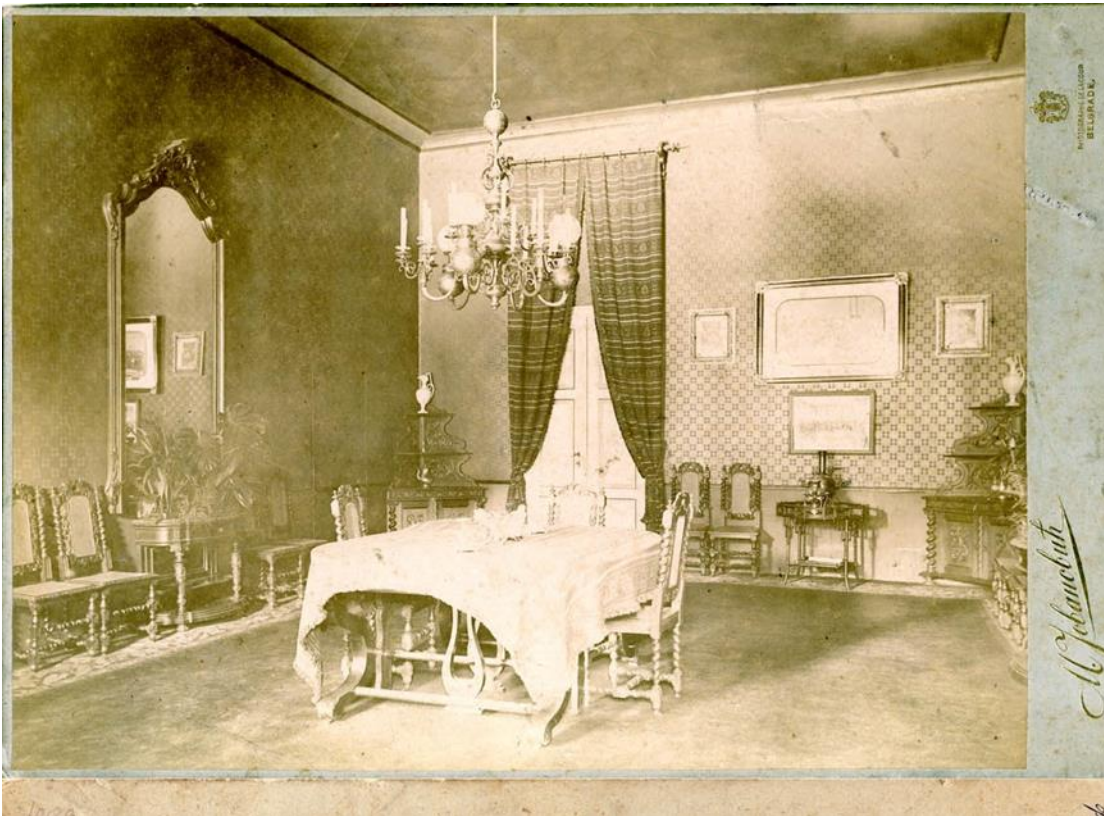
Дворски простори

Трпезарија

Посебну вредност у трпезарији су имале порцеланске вазе којих је према Инвентару 1903. године било укупно пет: „пет плави вазни са сликама Њ. Величанстава, и то: краља Александра, краљице Драге, краља Милана, цара и царице Немачке.“

Сала за министарске седнице

Простор сале за министарске седнице је претрпео знатне измене после венчања Александра Обреновића Драгом Машин, о чему сведоче две фотографије овог простора, једна из 1893. године, и друга, која је судећи према портретима који се налазе на зиду могла да настане после 1901. године.⁸⁶⁴

99. Милан Јовановић, Сала за министарске седнице у Старом конаку, 1893, преузето из Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак заборављени београдски двор*, Београд 2019, 54.

⁸⁶⁴ Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак заборављени београдски двор*, 54; В. Даутовић, Наведено дело, 112.

После женидбе краља Александра Обреновића у сали за министарске седнице као јавном простору двора налазили су се предмети и уметничка дела којима се изражавала национална и државна симболика, и статус владарског положаја.⁸⁶⁵ Овим простором су доминирали репрезентативни, допојасни владарски портрети краља Александра и краљице Драге Обреновић, сликара Влаха Буковца.⁸⁶⁶ Портрети су били у златним рамовима са краљевском круном династије Обреновић која се налазила у средини горње ивице рама, чиме је наглашавана величајност монархије и владарског пара који је репрезентује.⁸⁶⁷ На конзолној полици на зиду налазила се допојасна биста краљице Драге Обреновић. На зидовима сале за министарске седнице биле су истакнуте фотографије са портретима владарског пара, које је највероватније снимио дворски фотограф Милан Јовановић, као и портрет краља Милана Обреновића.⁸⁶⁸ Од историјских композиција са националном тематиком била је изложена слика *Таковски устанак*, Паје Јовановића,⁸⁶⁹ затим, слика *Танаско Рајић на топу*, коју је насликао Петар Раносовић,⁸⁷⁰ *Карловачки сабор*, непознатог аутора и *Бошко Југовић*, Паје Јовановића.⁸⁷¹ Овај простор је био меморисан и скулптурама, портретним бистама и медаљонима у рељефу, попут бисте националног носиоца културног идентитета, Вука Стефановића Караџића, иностраних владара, руског цара Александра III и француског председника Карноа, једна мања статуа са алегоријском представом Србије непознатог аутора, затим медаљон са представом Хајдук Вељка, рад вајара Ђорђа Јовановића, као и медаљон са ликом Франца Јозефа, непознатог аутора.⁸⁷²

У Доротеумовом каталогу је пописан и репродукована фотографија скулптуре која је у Инвентару наведена као „Једна мала група метална Дијане од Поатјеа“.⁸⁷³ У овој сали су још биле изложене слике са мотивом турског логора, представа сељанке, и пејзажи непознатих предела. За већину слика било је карактеристично урамљивање широким

⁸⁶⁵ А. Столић, Приватност у служби репрезентације – Двор последњих Обреновића, *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, 336.

⁸⁶⁶ А. Столић, Наведено дело, 336 ; I. Borozan, *Između intencije i recepcije: vladarski portreti Vlaha Bukovca*, u: *Сиклус Влахо Буковца. 1/3, pariško razdoblje 1877-1893*, ur. P. Vugrinec, L. Vuković, Zagreb 2018, 33-41 ; И. Борозан, *Уметнички преображаји Влаха Буковца у контексту европског сликарства*, Београд 2020, 232-233.

⁸⁶⁷ А. Луњевица, *Моја сестра краљица Драга*, уредник Дејан Вукелић, Београд 2019; 128, 156; И. Борозан, *Између интенције и реценције...; Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Auction 10-16. Oktober 1905 im "Dorotheum", K.K. Versteigerungsamt, Wien 1905, 13, Tafel III. Архив Србије, Инвентар ствари у Старом двору.

⁸⁶⁸ Видети фотографију сале за министарске седнице у раду: В. Даутовић, Мобилијар Обреновића из београдског Старог двора у манастиру Раковица, 112.

⁸⁶⁹ П. Петровић, *Збирка српског сликарства XVIII и XIX века*, Београд 2020, 160.

⁸⁷⁰ Петар Раносовић, *Танаско Рајић на топу*, Ликовна уметност, Историјски музеј Србије, инв.бр. 2488, објављено у: Т. Ј. Чешка, *Сликарство 19. и 20. века у Историјском музеју Србије*, каталог збирке, Београд 2019, 227.

⁸⁷¹ Архив Србије, Председништво Министарског савета, 1903, к. 12, бр. 308, Пописник I

⁸⁷² Архив Србије, Председништво Министарског савета, 1903, к. 12, бр. 308, Пописник I; Ђ. Митровић, О заоставштини династије Обреновић, *Династија Обреновића из заоставштине*, Београд 1996, 32.

⁸⁷³ *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Tafel XIII, 45.

позлаћеним рамовима, који су доприносили стварању атмосфере величајне просторне целине.

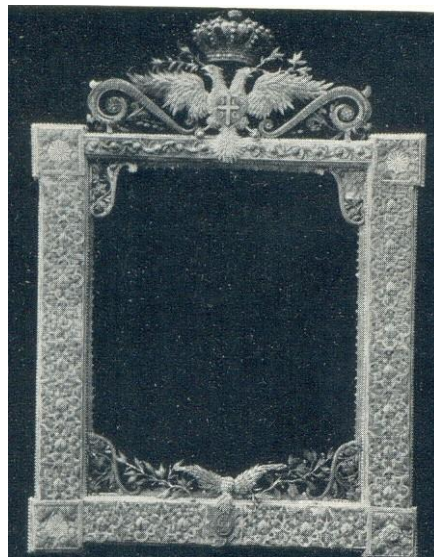
Низ фотографија је био саставни део визуелног уобличавања овог простора. На два табла, већем и мањем, биле су слике официра, њихов поклон српском краљу Александру, и низ других фотографија које су биле у дрвеним, позлаћеним рамовима.

100. Сала за министарске седнице, 1901.

101. Диана од Поатјеа, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, tafel XIII, 687

102. Рам са краљевском круном, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, tafel II, 99

103. Влахо Буковац, Краљица Драга, 1901, олеографија, Музеј у Смедереву, ЗЛУ-164

104. Влахо Буковац, Краљ Александар, 1901, олеографија, Музеј у Смедереву, ЗЛУ-163

105. Петар Раносовић, Танаско Рајић на топу, Историјски музеј Србије, Београд

У сали за министарске седнице уочавамо гусле, које у овом простору отелотворавају идеју о самосвојном националном идентитету. Гуслар је добио посебно место у патриотској култури 19. века, те је и сам инструмент имао функцију националног симболичног предмета.

Током друге половине 19. века гусле постају опште-прихваћени патриотски симбол,⁸⁷⁴ а сала за министарске седнице у двору била је идеално место за приказивање ове идеје.

106. Гусле породице Обреновић, око 1882, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе, II, Горњи Милановац, 2014, 336.

У овом простору је био персонализован краљев прибор за рад, дрвени ковчежић за писма и хартије са монограмом краља Александра Обреновића.⁸⁷⁵

Чекаоница

Простор чекаонице је био маркиран бистама и портретима владара опремљеним златним рамовима који сугеришу владарску моћ утемељену на представама оснивача династије. У очекивању пријема код краља, посетиоци су били окружени владарским представама и симболима националног идентитета.⁸⁷⁶ У Инвентару је пописано пет слика владара дома Обреновића, кнеза Милоша, краља Милана, кнегиње Љубице са кнезом Миланом, кнеза Михаила у војводском оделу и кнегиње Јулије, као и портретом Луњевице, претпостављамо да је у питању портрет Николе Милићевића Луњевице, значајне личности из Другог српског устанка, деде краљице Драге. Простор чекаонице је био маркиран бистом кнеза Милоша вајара Иоаниса Кососа из 1861. године, и краља Милана Обреновића, за сада неидентификованог аутора, које су стајале на дрвеним постаментима. Простор чекаонице је описао дански новинар, Франц фон Јесен, који је имао прилике да посети краља Александра уочи његовог убиства 1903. године: „Оставио сам кола код улаза у стари Конак. Слуге у тамним, скромним ливрејама узимају мој огртач и воде ме низа степенице до чекаонице, где ме прима ађутант – симпатичан млади официр у парадној униформи. Када одлази да ме

⁸⁷⁴ М. Тимотијевић, Гуслар као симболична фигура српског националног певача, *Зборник Народног музеја*, XVII/2 историја уметности, Београд 2004, 253-255.

⁸⁷⁵ АС, ПМС, Инвентар ствари у Старом двору.

⁸⁷⁶ Инвентар, Чекаоница, 5; И. Борозан, *Слика и моћ...*, 40; *Les nouvelles illustrees*, no.57, 25. Juin 1903; А. К. Нилсен, Мајски преврат 1903. У сећањима данског новинара Франца фон Јесена, *Мешовита грађа, Miscellanea*, нова серија, књ.XLI, Београд 2020, 235-251.

пријави остајем потпуно сам. Опрема собе ми се чини врло привлачном; под је покривен дебелом, чврстим тепихом од српског сељачког ткања; уза зидове стоји нека врста софе или дивана који је прекривен српским тканинама у чистим и пријатним бојама – бела боја доминира, ту и тамо је нешто златно убачено. На зидовима висе слике краљева и краљица из кућа Обреновића и Карађорђевића, сви у везеним костимима и с блиставим оружјем прекривеним драгуљима.“⁸⁷⁷

Мобилијар чекаонице је био испуњен садржајем националне традиционалне народне културе: миндерлуцима прекривеним ћилимовима и јастуцима пресвученим пиротским тканинама. Иза миндерлука на зидовима такође су били пиротски ћилимови. Заправо, сви зидови, плафон и под су били прекривени пиротским ћилимовима. На средини просторије се налазио отоман округлог облика, са осам јастучића који су били пресвучени пиротском тканином. У просторији су биле две столице „шамлице“ са пиротским јастуцима за седење, четири мала стола у оријенталном стилу, који су били украшени седефом, два дрвена етажера за цвеће и шест пари завеса са драперијом пиротских ћилимова, и пиротским ћилимовима на вратима. Јастуци на миндерлуцима су имали извежене иницијале владарског пара, А и Д. Овде су пописана и два албума са фотографијама. Простор је осветљавао кристални лустер са шест сијалица, и четири зидне, кристалне аплике са по три сијалице. Последњи предмет у Чекаоници, са списка инвентара је „мала тица на металном постољу“.⁸⁷⁸

107. Јоанис Косос, Портрет кнеза Милоша Обреновића, 1862, Народни музеј Београд, инв.бр. 127.

108. Чекаоница, у: *Les nouvelles illustrees*, no.57, 25. Juin 1903

⁸⁷⁷ К.А. Нилсен, Мајски преврат 1903. у сећањима данског новинара Франца фон Јесена, *Мешовита грађа*, књ.ХЛI, Београд 2020, 205-234, 216.

⁸⁷⁸ Инвентар.

Краљев радни кабинет

У Краљевом радном кабинету, односно, према Инвентару, Канцеларији бившег краља, налазили су се комади намештаја које је краљ Милан Обреновић поручио у Паризу код вајара Виктора Емона.⁸⁷⁹ Ово је била прва поруџбина намештаја за српски двор код овог у то време већ познатог произвођача стилског намештаја.⁸⁸⁰ С обзиром да је Виктор Емон у Паризу живео од 1890. године, израду овог мобилијара можемо датovati у то време.⁸⁸¹ Наведену претпоставку оправданом чини жиг у дрвету на столицама из радног кабинета: V. Aimone sculpteur, rue de Vienne Par (is),⁸⁸² а на основу каталошког извора знамо да је Виктор Емон на овој париској адреси живео од 1890. до 1897. године.⁸⁸³ Навођење Албера Малеа да је краљ Милан послао намештај из Француске, свом сину Александру 1894. године, може да се односи и на опрему радног кабинета. Масиван дрвени радни сто је био израђен у дуборезу, на бочним странама је имао грб Краљевине Србије и девизу *tempus et meum ius*. Салонске фотеље су на леђном наслону имале грб Краљевине који су држали афронтирани змајеви. Овој поруџбини припада краљев радни сто и шест фотеља.⁸⁸⁴ У Инвентару они су пописани као „1 сто од резаног дрвета с натписом *tempus et meum ius*”, „1 канабе, 6 фотеља и једна тапетирана столица (гарнитура)“.⁸⁸⁵ На бочним странама овог радног стола био је изрезбарен грб Краљевине Србије са круном изнад и девизом династије Обреновић *Tempus et meum ius*, који се налазе и у врху леђног наслона фотеља. Радни сто је почивао на афронтираним фигурама грифона између којих је такође био грб Краљевине Србије. Фотеље су изведене у форми „Дантеове столице“.⁸⁸⁶ На радном столу су стајали: дивит са сатићем, барометром, термометром и календаром, мала фотографија краљице у раму, птица од метала са четкицом за чишћење пера, пепелјара, ваза за цвеће, наочаре, електрична лампа, нотес са металним корицама и монограмом Л. П. (можемо да претпоставимо да је припадао Лазару Петровићу), нотес са натписом „Menton”, нож са сечење хартије од корњачевине, играчка са представом четири мечкице које играју карте, слика краљице у емаљу.

⁸⁷⁹ В. Даутовић, Мобилијар Обреновића из београдског Старог конака у манастиру Раковица, 107-135.

⁸⁸⁰ М. Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, II, 162-165.

⁸⁸¹ В. Даутовић, Наведено дело, 121.

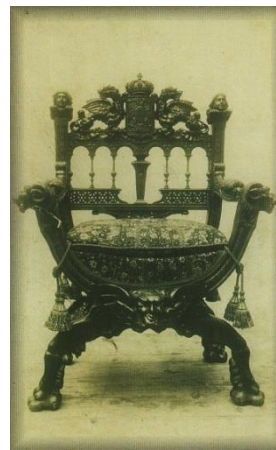
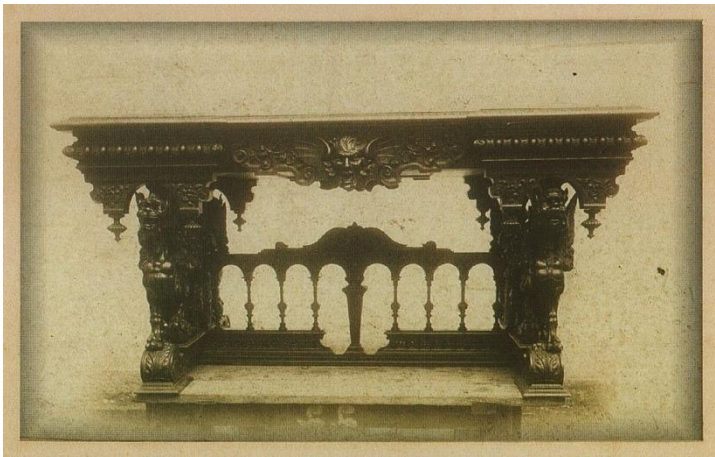
⁸⁸² Д. Живанов, Оставштина династије Обреновић у манастиру Крушедолу, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, I, Горњи Милановац 2013, 333.

⁸⁸³ В. Даутовић, Наведено дело, 121.

⁸⁸⁴ В. Даутовић, Исто, 117; М. Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, II, 162-165.

⁸⁸⁵ Инвентар, Канцеларија бившег Краља, 70, 72.

⁸⁸⁶ В. Даутовић, Исто, 117.

109. Радни сто, око 1894, радионица Виктора Емона, објављено у: М. Тимотијевић, Манастир Крушедол, 162.

110. Дантеова столица, око 1894, објављено у: М. Тимотијевић, Манастир Крушедол, 162.

На столу за писање са фијокама налазило се много више различитих предмета: дивит од мермера, два акварела са ликом краљице, и четири урамљене фотографије, два мермерна свећњака, два притискача за хартију, кутија за марке, два јајета, букет у облику срца у металној кутији, лупа, наочаре у златном раму, мала мандолина, календар у облику сликарске палете, вазица са дрвеним постолем и птицом, прибор за пушење и албум са исечцима из новина о путу краља Александра и краљице Драге у Крушедол.⁸⁸⁷ Уз писаћи сто била је столица са кожним седиштем.

У овом простору је постојао и четвороугаони сто од дрвета, политиран на коме је стајала тацна за пепео и две металне пиксле. У великом орману са стакленим вратима су били: двадесет и шест украсних предмета-бомбонијере, шоља са тацном, притискивач у облику мале металне корњаче, једна кућица са голубом, метална и сомотска кутијица, зец од шећера, женска фигура од теракоте између две шкољке, емаљирана слика краља Милана, јаје од шећера, посуда од глине.

Затим, резбарени дрвени сто и на њему касета са сликом краљице и справа за затварање писама. На пулту од резбареног дрвета стајали су: пет кутијица-бомбонијера, „3 сличице бив. Краљице у простим рамовима“, кожна мапа за папир и анђелчић на љуљашци од метала. Једна каса и на њој: метални сат са две аждаје, емајлирана слика краља Милана, фотографија краља Милана, фотографија француског председника Карноа и његове супруге, једноставан акварел са представом Мерана, термометар на слоновом зубу, крива турска сабља са корицама које су украшене златом и балчаком који је украшен дијамантима, попрсни крст украшен камењем и метална птичица. На дрвеном сточићу је стајала ваза са монограмом М и круном. На округлом дрвеном сточићу је стајала једна мала касета у дуборезу окована гвожђем.

⁸⁸⁷ Архив Србије, ПМС, Инвентар, Канцеларија бившег Краља, 69.

На зидовима су биле бројне слике и фотографије. У великом дрвеном раму са дуборезом биле су фотографије официра VII пешадијског пука, велики урамљени портрети Кнеза Милоша и Николе Милићевића Луњевице, портрет краља Милана у генералској парадној униформи у широком раму и један портрет у обичној генералској униформи у позлаћеном широком раму, затим, акварел са представом краља Милана на мору, велике фотографије у позлаћеним рамовима краља Милана и краљице Наталије Обреновић, мали урамљен пејзаж, слика руског цара Николе окружена венцем његових слика из разних година, четрдесет и девет различитих фотографија које су све у рамовима, као и краљичина фотографија у раму од срме. Собу је осветљавао лустер у облику двоглавог белог орла.⁸⁸⁸

111. Љубиша Ђонић, Краљев радни кабинет у Старом конаку, 1890-1900, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, 65.

Краљ Милан Обреновић, а затим и краљ Александар, су често примали у радној соби. „На зиду иза писаћег стола налазе се једна велика и једна мала уљана слика краља Милана, поред више његових потписаних и урамљених фотографија. Остале фотографије које посматрају краља док пише, су фотографије покојног цара Александра III и царице, поред многих других пријатеља како краљева, тако и војних личности. У овом простору се налазио и велики портрет кнеза Милоша Обреновића, акварел са ликом краља Милана, фотографије, крива турска сабља, балчак опточен дијамантима. „Преплитање вишезначних предмета, дакле, оних који садрже националну, државну и династичку симболику и шаљу поруку о историјском континуитету, видљиво је и у овој просторији.“⁸⁸⁹ Намештај је једноставан и сведочи о добром укусу, столице су претежно зелене и златне боје и, као и обично, углачан

⁸⁸⁸ Архив Србије, ПМС, Инвентар, Канцеларија бившег краља, 72.

⁸⁸⁹ А. Столић, Наведено дело, 336.

под са великим бројем лепих оријенталних ћилимова“.⁸⁹⁰ „У раму од срме“ краљ Александар је на радном столу чувао мајчину фотографију. На столу у краљевој радној соби стајали су кутија са писаћим прибором, мастионица од златне бронзе и сребрни упијач. Неколико коверата са утиснутим златним словом А и круном. Ту је и канабе са шест фотеља као и „лустер у виду белог орла“.⁸⁹¹

На фотографији радне собе из времена школовања краљевића Александра која је била објављена у француском часопису *La vie illustrée*⁸⁹² уочавамо школску клупу, мали билијар, радни сто и библиотеку, док су на зидовима урамљене слике и фотографије.

112. Радни кабинет краља Александра Обреновића, *La vie illustree*, No244, 19.Juin 1903, 218.

Дански новинар, Франц фон Јесен, који је посетио Стари двор у београду, дан пред убиство краљевског пара, о радној соби краља Александра је написао следеће: „Тешки храстов намештај је у дрворезу са сребрним инкрустацијама. На зидовима висе многи краљевски портрети с руком писаним посветама. У ћошку стоји огроман резани штит на којем су постављене слике официра оне регименте којој краљ од своје најраније младости припада.“⁸⁹³

⁸⁹⁰ Х. Вивијен, Србија рај сиромашног човека, у *Београд у XIX веку*, 158.

⁸⁹¹ Архив Србије, ПМС, 1903, к. 12, бр. 308, Пописник I; Ђ. Митровић, О заоставштини династије Обреновић, у *Династија Обреновића из заоставштине*, каталог изложбе, Историјски музеј Србије, Београд 1996, 31.

⁸⁹² *La Tragédie de Belgrade.- La Révolution en Serbie, La Vie illustrée*, No 244, 19 Juin 1903, 218.

⁸⁹³ К. А. Нилсен, Мајски преврат 1903. у сећањима данског новинара Франца фон Јесена, 217.

Билијарска соба

У Инвентару из 1903. године не спомиње се ни један владарски портрет, док новинар Херберт Вивијан, у опису српског двора из 1896. године наводи да се у билијарској сали налазио велики, према његовом мишљењу, неуспео портрет краља Александра из доба када је имао четрнаест година.⁸⁹⁴

Собица испред билијарске

У овој просторији су постојали стаклени ормани у којима се чувала одећа. У једном од ормана су стајале четири балске хаљине са лајбовима. У другом орману су били: свилена хаљина за соаре, сомотска хаљина за излазак у град, старо властелинско одело: сукња и стихар са орловима и пуковничка доламица IV коњичког пука, блуза, мундир, и црвена сукња са лампасима. У трећем стакленом орману чувао се читав низ различитих предмета: еполете, одликовања, вазе за цвеће, декоративни предмети (ципелица од порцелана, метално пиле на послужавнику) и др. На поду су били кинески шах са фигурама од кости и дечје играчке.

Клавирска соба

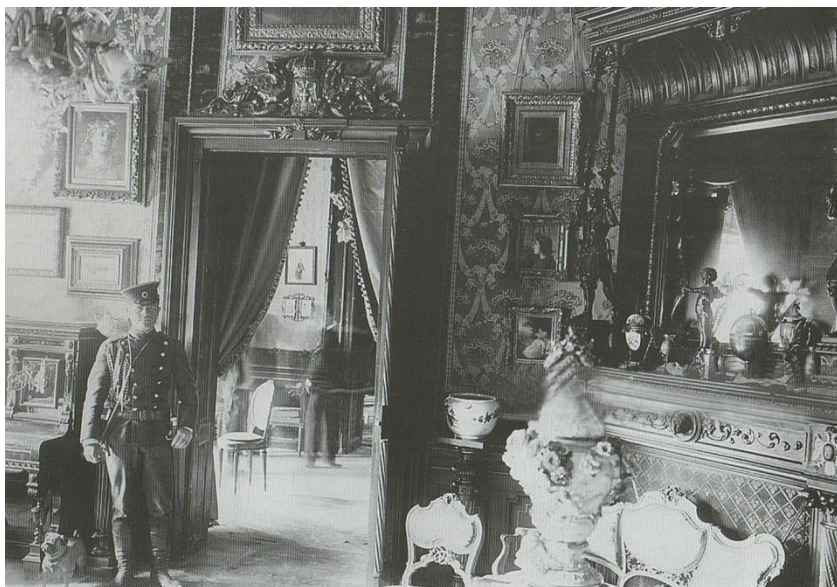
Клавирски салон у Старом двору-Конаку, династије Обреновић (табла XXXI) сублимирао је улогу краљевског пара Милана и Наталије на уређивању дворских простора. Елегантан и рафиниран укус краљице у избору намештаја и краљево познавање актуелних ликовних праваца. На зиду овог салона, је слика *Офелија*, немачког симболисте Габријела фон Макса (табла XVI), чија дела су украшавала салоне многих европских дворова овог доба.

Доминантну улогу у уређењу овог простора је имала краљица Наталија која га је користила за примања у време након повратка у Србију 1895. године. Он је био најприближнији грађанском идеалу уређења простора у коме се одвијао друштвени живот.⁸⁹⁵ Захваљујући утицају краљице Наталије Обреновић француска култура и уметност у ово време су били доминантни у уређењу и опремању српског двора. Краљица Наталија је од 1891. године живела у дворцу Сашино у Бијарицу у Француској, у коме је одржавала салоне којима је

⁸⁹⁴ Х. Вивијен, Наведено дело, 174.

⁸⁹⁵ А. Столић, Наведено дело, 344-346.

присутствовало отмено француско друштво, а такође је и она била позивана и примана у салонима тамошње аристократије.⁸⁹⁶ Намена и опрема Клавирске собе није се мењала ни после 1897. године, када је краљица Наталија последњи пут боравила у Србији.

113. Клавирска соба у старом двору, 1903, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе, V, Горњи Милановац 2017, 126.

Према Инвентару из 1903. године у њој је било много више мањих украсних предмета као и неколико предмета значајних у интимној култури памћења последњег владарског пара династије Обреновић.⁸⁹⁷ Од намештаја у њој су се налазили три различита канабета, три фотеле, једна је била мања, а једна са јастучетом, шест различитих столица, два седишта без наслона, столица за клавир, пијанино клавир, етажер за ноте, један већи и два мања стола. Декоративне елементе мобилијара су представљали плишани параван, три дрвена стуба са вазама од порцелана, и један дрвени стуб са порцеланском жардинијером, и један стаклени орман. Просторија је била осветљена светиљкама у форми четири огледалца са апликама од стакла које су имале по три сијалице и један стаклени лустер.

У Инвентару се под бројем четрнаест наводи једна велика купа украшена цвећем сва од порцелана.⁸⁹⁸ Захваљујући фотографијама у каталогу Доротеума⁸⁹⁹, ова ваза је идентификована и атрибуирана, те је закључено да се: „по начину израде може приписати

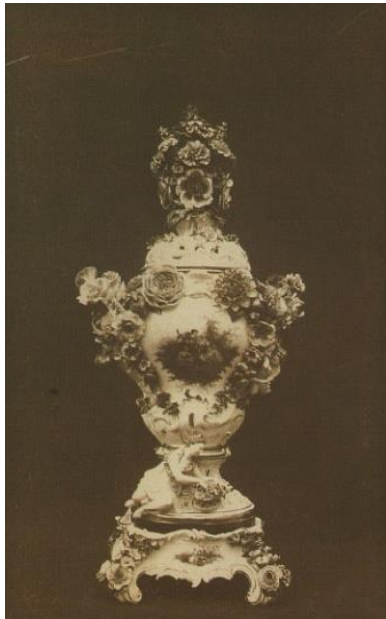
⁸⁹⁶ С. Цветковић, Меморабиле Обреновића у изгнанству: Иванка и Бијариц, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, Горњи Милановац, 2016, 335-358.

⁸⁹⁷ Архив Србије, ПМС, Инвентар ствари у Старом двору, I, 45-49.

⁸⁹⁸ Архив Србије, ПМС, Инвентар ствари у Старом двору, I, 45-49.

⁸⁹⁹ Europäische und orientalische Porzellane, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, "Dorotheum", K.K. Versteigerungsamt, Wien 1905, 388, Tafel V, 26.

Јохану Кендлеру (Johann Joachim Kandler), највећем моделару Мајсена у 18. веку⁹⁰⁰. Од мањих предмета примењене уметности наводи се и тацна од седефа са два месингана мала анђела.

114. Јохан Кендлер, Ваза, 18. век, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, "Dorotheum", Wien 1905, 388, Tafel V, 26.

У Клавијској соби се налазио и велики број породичних фотографија и слика. Инвентар наводи четири урамљених портрета, међу којима је један са ликом краља Милана у униформи, затим рам са пет фотографија и један појединачан. На пијанино клавиру налазиле су се урамљене фотографије краља Александра и краљице Драге. Сачувана је фотографија ове собе из 1903. године која је компатибилна цитираном Инвентару.⁹⁰¹ Она нам саопштава детаље којих у Инвентару нема, попут чињенице да су зидови били постављени свиленим тапетама са букетима цвећа и машнама, а на њима су биле слике европских уметника.⁹⁰² Међу сликама европских мајстора у овој соби је на зиду стајала слика са представом Офелије Габриела фон Макса.⁹⁰³ Камин је био обложен дрветом, са огледалом у раму изнад, затворен параваном. На камину су се налазиле три мање вазе за цвеће, фигура анђела од метала са цветом од стакла за цвеће⁹⁰⁴, и три скриње за остављање накита, две у облику јајета од

⁹⁰⁰ Д. Вукелић, Аукцијски заборав: питање отуђене и експатрисане заоставштине династије Обреновић, *Зборник музеја примењене уметности*, 13, Београд 2017, 9-19.

⁹⁰¹ Архив Србије, ПМС, 1903, к. 12, бр. 308, Пописник I; Ђ. Митровић, О заоставштини династије Обреновић, у *Династија Обреновића из заоставштине*, каталог изложбе, 32; В. Даутовић, *Мобилијар Обреновића из београдског Старог конака у манастиру Раковица*, Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе, V, 107-135.

⁹⁰² В. Даутовић, Наведено дело, 127.

⁹⁰³ *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Tafel XVI; И. Борозан, *Сликаство немачког симболизма и његови одјеци у култури Краљевине Србије*, Београд 2018, 91

⁹⁰⁴ Исто, Tafel VI, 47.

порцелана и једна са анђелом од месинга. Попис се завршава навођењем фигуре пса мопса од гипса и „1 малим отомобилом с музиком“.⁹⁰⁵

Посебно специфичном ову собу чине интервенције настале поруцбином двора код француског уметника Виктора Емона.⁹⁰⁶ За надвратник ове собе он је обликовао у дрвету штит са грбом краљевине Србије и круном, који носе афронтирани змајеви, затим дрвену оплату камина и рам за огледало које се налази изнад њега. У горњем дрвеном раму камина на угловима је двоглави орао са круном, а у средини рама се налази медаљон са скулпторалном женском главом. На средини горњег рама огледала налази се обликован иницијал краљевог имена „А“.⁹⁰⁷ Иницијатор ових радова је по свему судећи била краљица Наталија Обреновић.⁹⁰⁸

„Стаклени орман“ како су пописивачи назвали витрину, садржи низ предмета који Клавируску собу чине посебном. У њему су послужавници од сребра, емајла, срме, сребрни послужавник са ибриком и шест шољица, емајлирани послужавник са ибриком и шест чашица, сребрна шећерница са хваталком за шећер, дивити од срме и месингани, низ стаклених ваза различитог облика и величине, међу којима се издваја мала четвороугаона ваза за цвеће и на њој с предње стране метална рељефна риба, а са задње жабац. У овој витрини се налазио низ декоративних предмета са представом анђела и деце: једна корњача од метала са дететом, два детета од метала седе на отвореној књизи нота, једна емаљирана колица које гура једно анђелче, једна шкољка са једним анђелом од месинга, један мали наковањ на коме кује анђелче, једна тацна од слонове кости, изрезана и украшена анђелчићима, једна метална фигурица која представља дете које седи, једно порцуланско анђелче, мали емајлирани притискивач са дететом и псом, два бела анђелчета на једном постољу. Витрину су испуњавали и други украсни предмети од стакла, порцелана и метала са представама пужа, птице, срца, два мала загрљена мачка. Имајући увид у преписку између Александра и Драге у којој се он потписује као пужић, а вољену жену, будућу краљицу назива анђелчетом, птицом, можемо у наведеним предметима да прочитамо симболе њиховог односа.⁹⁰⁹ Могуће је да су те предмете они поклањали једно другом. Значајно је то што су ови предмети издвојени у посебној витрини у соби која представља интиман владарски простор. У овој витрини је предмет за који је краљевски пар сигурно био сентиментално везан: једна земљана ципелица на којој пише Меран.⁹¹⁰ Успомена на боравке

⁹⁰⁵ Инвентар ствари у старом двору, I, Архив Србије, 45-49; В. Даутовић, Наведено дело, 125.

⁹⁰⁶ В. Даутовић, Исто, 125-130.

⁹⁰⁷ В. Даутовић, Исто, 127.

⁹⁰⁸ В. Даутовић, Исто, 127.

⁹⁰⁹ Архив Србије, Фонд Владислав Јовановић Марамбо.

⁹¹⁰ Л.Ст. Станојевић, Једна недовољно позната страна наше новије историје – Боравак краља Александра Обреновића и Драге Машин у Мерану, *Летопис Матице српске*, 343, Нови Сад 1935, 50-55; У Мерану су краљ Александар и Драга Машин провели неколико дана у новембру 1899. године.

у Карлсбаду је метална чаша са натписом Carlsbad. Низ других ситних предмета чинили су: округао емајлирани сатић на постољу у облику дрвета јабуке, колица с ђурђевком од порцелана, један мали коњ са амовима, једне сасвим мале саоне са упрегнутим јеленом, кутија од седефа за марке, један мали емајлирани клавир са сатићем и музиком, мали метални послужавник са разбијеним јајетом и пилетом итд.⁹¹¹

115. Клавирска соба, у: *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, "Dorotheum", Wien 1905, Tafel XXXI.

Главни салон са балконом - Српски салон

Доласком краљице Драге на двор 1900. године, један од салонских простора двора био је потпуно преуређен у духу српске традиционалне културе, по чему је добио назив Српски салон. Био је намештен од пода до плафона пиротским ћилимовима, који су у двору примљени као венчани поклон грађана Пирота краљевском пару.⁹¹² „Тај салон у Двору се звао „српски салон“ и ту су били велики оригинални портрети у уљу чланова дома

⁹¹¹ Архив Србије, Инвентар, I, 45-49; В. Даутовић, Наведено дело, 127-128.

⁹¹² А. Луњевица, *Моја сестра краљица Драга*, 101; А. Столић, *Краљица Драга Обреновић*, 108; А. Столић, „Приватност у служби репрезентације – двор последњих Обреновића“, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, 346.

Обреновића. Краљевски пар бавио се увек с највећим задовољством, после ручка и вечере, у „српском салону“, да би са њиховима и са дежурним ађутантом и ордонансом узели кафу и ликер у подне, а шампањ увече и да би пушили. Краљица није пушила и Краљу то није сметало, пошто и он сам није био велики пушач.⁹¹³ О „српском салону“ писао је и Гавро Вуковић, министар иностраних дела Кнежевине Црне Горе (1889-1905), након посете српског двора 1902. године.⁹¹⁴ Пријем код краља Александра Обреновића, он је сачекао у средњем, великом салону. „Цио салон застрт је бијелим пиротским ћилимима. Под и плафон застрти су из по једног великог једноставног ћилима, из једног комата. Зидови, прозори, канабета, столице такође бијаху тепецирани дивним пиротским ћилимима. Ово је био дар града Пирота, приликом женидбе краља Александра са краљицом Драгом. О зидовима висаху неколико портрета из фамилије Обреновића, који немаху никакве артистичке вриједности.“⁹¹⁵ О „Српском салону“ је писала и Ана Луњевица, сестра краљице Драге: „Тај салон у Двору се звао „српски салон“ и ту су били велики оригинални портрети у уљу чланова дома Обреновића. Краљевски пар бавио се увек с највећим задовољством, после ручка и вечере, у „српском салону“, да би са њиховима и са дежурним ађутантом и ордонансом узели кафу и ликер у подне, а шампањ увече и да би пушили“.⁹¹⁶

Међутим, у Инвентару из 1903. године овај салон није посебно издвојен и пописан. Не видимо га под овим називом ни у нацрту основе првог спрата овог двора који је објављен у књизи Живана Живановића, док је забележен на плану основе Е. Моријеа који је он након убиства краљевског пара, објавио у француском листу *L'illustration*,⁹¹⁷ под називом Салон са српским таписеријама, што би у поређењу са планом Живана Живановића била просторија између Арапског салона и краљичиних одаја наведена као Главна соба с балконом.

Соба за пушење

У дневнику Албера Малеа сачуван је опис собе за пушење која је 1894. године била намештена до радне собе краља Александра: „Провели смо два сата пушећи у малецкој соби за пушење коју су му управо наместили, поред његове радне собе, намештајем који му је отац послао из Париза. Читава Србија је у диму! Намештај је право чудо француског укуса и

⁹¹³ А. Луњевица, Наведено дело, 101.

⁹¹⁴ Г. Вуковић, *Црна Гора и Србија 1902, Мемоари војводе Гавра Вуковића министра иностраних дјела Књажевине Црне Горе од 1889. До 1905. Године*, књ. 3, Цетиње-Титоград, 1985, 306.

⁹¹⁵ Г. Вуковић, *Црна Гора и Србија 1902, Мемоари војводе Гавра Вуковића министра иностраних дјела Књажевине Црне Горе од 1889. До 1905. Године*, књ. 3, 306.

⁹¹⁶ А. Луњевица, Наведено дело, 101; А. Столић, *Краљица Драга*, 144-145.

⁹¹⁷ *L'illustration. Journal Universel*, No3148, 27 juin 1903; Д. Вукелић, Под аукцијским чекићем: дворске меморабилије Обреновића на мање познатој серији фотографија из атељеа Љубише Ђонића, *Стари конак, заборављени београдски двор*, 40.

маште. Плаветни баршун уоквирује прекрасне таписерије које је некада набавио Милан, са љупким везом у угаслом злату и сребру и нежним свиленим цветовима. Има ту два-три мрежаста застора од црне и плаве свиле са шареним цветовима, драперије од беле свиле са великим златним везом, које су музејски примерци. Изнад дивана разапели су шатор на копљима, чије је гвожђе од лоше позлаћеног дрвета. А пошто драперије и чипке нису биле довољно велике, шатор су допунили грозним завесама од жуте чипке са простим вуненим цветовима, поред којих моје црне завесе представљају најређе уметничко дело. Под ногама ви без сумње замишљате какву прекрасну простирку из Смирне, пријатну оку и пријатну ногама, а ту је некакав ужасан ћилим који се купује на комад, а који бисте ви једва узели за предсобље. Немојте замишљати ни да су зидови пресвучени тканином која се слаже са чудесним седиштима. Папир, и то оне врсте која се ставља у тоалет, са дречећим плавим и црвеним сфингама на горњој ивици! На прозорима исте жуте сторе употпуњују шатор. Ах, кад би то угледала његова мама, чија је соба ту поред, сва пресвучена у свилу, са прелепим венцима у белом сатену, који окружују бледоплави тапет на таваници. Пушимо цигарете разговарајући о обичним стварима, разгледамо оружје обешено на зидовима, вез на седиштима, столице без наслона (нечитко) док се краљ сав насмејан препушта, без увода, својој омиљеној разоноди за поподнева: механички чупка, снопић по снопић, свилене конце из украсних трака којима је овичена његова наслоњача⁹¹⁸

Соба за спавање, купатило и гардероба до спаваће собе

У левом крилу двора налазиле су се интимне краљевске просторије: соба за спавање, купатило и гардероба.

Ентеријер спаваће собе краља Александра Обреновића у годинама пре женидбе био је једноставно опремљен. Енглески новинар Херберт Вивијан је током посете овог двора 1896. године записао: „Једна врата воде у краљеву гардеробу, где стоји бела гвоздена када на једној врсти ниског постоља, а неколико грубих белих огртача за купање виси на једном заклону. Затим долази краљева спаваћа соба која импресионира својом правом спартанском једноставношћу. Једноставни, танки црвени покривач прекрива гвоздени пољски кревет, а две три кабанице виси на чивилуку у углу близу чамовог ормана. Има и неколико столица са сламним седиштима, и орман са фиокама. То је све. У шатору, за време рата, било би немогуће имати мање ствари.“⁹¹⁹ На фотографији „Спавање собе краља Александра

⁹¹⁸ А. Мале, *Дневник са српског двора*, 216-217.

⁹¹⁹ Х. Вивијан, *Наведено дело*, 173.

Обреновића у Старом конаку“⁹²⁰ која је настала између 1890. и 1900. године, кревет за спавање је од дрвета са једноставним бочним странама, у дну кревета је једноставан отоман, поред леве стране кревета је високи орман са огледалом, и сто за умивање у облику комоде са мермерном плочом и огледалом, на коме стоји порцелански лавор са бокалом. Поред отомана стоји правоугаони сточић. Зидови су обложени тапетама са дискретним цветним украсом. Под је дрвен без тепиха.

116. Љубиша Ђонић, Спаваћа соба краља Александра Обреновића у Старом конаку, 1890-1900, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, 69.

У другој години после венчања краља Александра Драгом Машин, спаваћа соба је била опремљена новим намештајем који је поручен у Паризу у фирми Жан Ханри Жансена.⁹²¹ На списку поруџбине били су наведени следећи комади намештаја у стилу Луј XV: кревет, од шареног дрвета, са политираном таблом Мартен и позлаћеном, амалгамираном, резаном бронзом, тоалетни сто од сјајног дрвета са мермерном плочом „са Јуре“ и украсоом од резане позлаћене амалгамиране бронзе, две нахткасне са истим декоративним решењем, једно огледало (Психа), од сјајног дрвета и једно огледало са електричним осветљењем и описаном декорацијом, у истом стилу била је и шамла која је била постављена „розе и белим дамастом“ и украшена позамантеријом, сто за писање у наведеном стилу и са декоративним решењем, затим сто од сјајног шареног дрвета, одозго „Лавалијер“, шезлонг од резаног дрвета, покривач за шезлонг од „розе и белог дамаста“ украшен позамантеријом, једна фотеља са покривачем идентичним као наведеним за

⁹²⁰ Вукелић, Д., Пераћ, Ј., Томић В., *Стари конак заборављени београдски двор*, 69.

⁹²¹ Архив Сану, Заоставштина краљице Драге, 13.585/2, 6, 14.

шезлонг и три столице са истим покривачима. Даље се наводи опрема за спавање: једна сламњача покривена белим парсетом, украшена крем сатеном, и оивичена пантљикама од крем свиле, душек од вуне и длаке, ваљак за кревет са свиленом навлаком, два јастука са свиленом навлаком. Део поручбине је затим био један четвороделни дрвени параван, резбарен, позлаћен, украшен дамастом, свиленим материјалима и порубима. Декорације за кревет, прозоре и врата су рађене према нацртима. Декорација за кревет се састојала из балдахина који је био од белог дрвета који је био пресвучен дамастом, и састојао се од једне драперије и две завесе које су биле постављене мондоном и украшене фронцлама и гајтанима са украсима од гранчица. За врата су биле поручене две сортиране декорације, односно портијере (комбинација дамаста, сомота, мондона, фронцли и гајтана). Декорација за прозоре је имала основу од свиле розе боје, састављена од једне драперије са две завесе по нацрту. Све је било постављено молдоном, поново постављено египатским материјалом, украшено фронцлама и подигнуто гајтанима за украсе од гранчица. Део овог ентеријера се види на фотографији која је снимљена након Мајског преврата 1903.⁹²²

117. Спаваћа соба краља Александра и краљице Драге, L'Illustration, No-3148, Paris 27. juin 1903

Према Инвентару из 1903. године, у спаваћој соби су пописани: један кревет са федером, душеком, једном јеленском кожом, свиленим јорганом, једним великим и једним малим јастуком, свиленим великим покривачем везеним златом, на кревету су биле окачене

⁹²² Вукелић, Д., Од прописаног заборављања до сачуване празнине: случај београдског Старог конака, *Стари конак заборављени београдски двор*, 30; G. Babin, *La Tragedie de Belgrade*, L'Illustration, No-3148, Paris 27. juin 1903, 423-428.

три иконице, а над креветом је била свилена драперија; поред кревета су биле две нахтасне и на њима један округао сат који држе два анђела, једно плаво порцеланско кандило, четири иконе и једна иконица у кожним корицама, три мале урамљене фотографије, један сат будилник и на њему као украс корњачица украшена плавим каменовима и кожна футрола за тај сат, једна порцеланска фигурина са анђелом и двоје деце, а у нахтасни фотографије краља Александра и краљице Драге; кожна кутија за хартије и коверте са монограмом краљице Драге, метални пуж са четкицом за чишћење пера, коштани нож за сечење хартије, кожна мапа за хартију са монограмом краљице Драге; сто за умивање (waschtisch) са мермерном плочом и огледалом у дрвеном раму, а на њему су стајали лавор и два бокала, две веће и две мање тацне за сапун, две порцеланске кутије са поклопцима за четкице и једна порцеланска ћаса, три мале стаклене вазе за цвеће, две флашице за мирис, од којих једна има сребрни затварач и монограм краљице Драге, стаклена ваза са металним украсом који представља гране и лишће и два папагаја, један мермерни мали лабуд; политиран сточић на коме стоји музичка кутија, прибор за пушење, метална статуица са представом детета са цвећем у руци, једна икона, а испод астала су биле ноте за музичку кутију; даље се у соби наводи тоалетни сточић, на коме је било округло огледало, један мали анђеоло од кости, емајлирана ћаса за накит са металним анђелчићем; затим гарнитура коју су сачињавали један шезлонг, са два свилена јастучета и плишаним покривачем, једна шамлица, једна фотеља, две столице и једна хоклица; на зидовима су биле три урамљене слике, од којих је једна фотографија, икона са Богородицом и Исусом у позлаћеном раму, као и још шест других икона и дрворезбарени крст; у позлаћеном раму на зиду је био свадбени букет краљице Драге са урезаним датумом венчања, 23. VII 1900; на поду је био тепих, пар завеса са драперијом на прозору и пар завеса са драперијом на вратима, док је на другим вратима била само драперија; собу је осветљавао месингани лустер са три сијалице.⁹²³

Краљица Драга је касније у ову собу унела низ ситница, као и тринаест икона. У гардероби је у то време било шеснаест икона.⁹²⁴

Гардероба до спаваће собе имала је низ предмета који су били распоређени у орманима од стакла, од којих је један стајао поред врата, а други поред касе, трећи, са леве стране од улазних врата, затим, гвоздени, покретни чивилук, орман до прозора, орман са фијокама, шатуле и сандуци.⁹²⁵ У Стакленом орману до врата највише је мушких и женских кошуља, марама, марамица, чарапа, јастучића, пешкира и чаршава од српског платна протканих златним нитима, од којих који су поједини били даровани краљици Драги и краљу

⁹²³ Архив Србије, Инвентар ствари у Старом двору, I, 40-43.

⁹²⁴ Архив Србије, ПМС, 1903, к. 12, бр. 308, Пописник I; Ђ. Митровић, О заоставштини династије Обреновић, у *Династија Обреновића из заоставштине*, 31.

⁹²⁵ Архив Србије, Инвентар ствари у Старом двору, I, Гардероба до спаваће собе, 24-32.

Александру поводом њиховог венчања. На једном од чаршава извезено је име дародавке, Милојке Лазаревић, на другом је извезен натпис „честитам вам“, на једном јастучету су биле слике краља Александра и краљице Драге. У овом орману је била и опрема за невесту: један вал за младу, једна пантљика, један пар свилених женских чарапа, једна марама, једна свилена женска кошуља и један пар женских подвеза. Посебну драгоценост је у овом орману представљао један „бели женски амбрел са куглом украшеном драгим камењем.“⁹²⁶

У Стакленом орману до касе углавном су биле краљичине хаљине, и то бела, свилена, венчана хаљина, бела свилена сукња са шлепом, стихар од властелинског одела, три свилене хаљине и једна од штофа, мантил за соаре од тешке свиле, два „шлафрока“. И у овом орману је низ предмета од српског платна производ домаћих радионица. Можемо да претпоставимо да је посебан пример домаћег веза био „један чаршав за сто од српског платна проткан перлама“.⁹²⁷ У овом орману су биле и две сребрне чаше са угравираном годином 1898., као и једна ваза за цвеће од гравираног стакла са металним украсом. Од предмета који су стајали на орману издваја се једанаест нових, различитих икона и један фини кинески албум. Међу предметима који су се налазили у Стакленом орману са леве стране врата издвајају се: једне црвене везене женске ципеле и један појас од властелинског одела, један епитрахил за властелинско одело, пет женских амбрела, од којих су два била украшена ситним драгим камењем, двоглед од седефа, затим, играчке: једно куче играчка, један зец са механизмом, други у главици купуса, звонце у облику корњаче, „један албум глумаца у сомотској кутији“, „шест разних урамљених фотографија и три слике на дрвету рађене“, „један рам у виду сликарске палетне, место слике има еделвајз, натпис на њему „Monte Piano 11. Aug 1888“, „три зелене кутије разне величине пуне фотографија Краља Александра и Краљице Драге“.⁹²⁸ У Орману до прозора осим гардеробе била је велика икона Светог Луке, „једна скулптирана икона од седефа“, „један мали албум са сликама српских владара“, „5 рамова од срме разне величине, 4 табакере од срме, једна бразлетна и један колије од срме“.⁹²⁹ У овој просторији се налазила и „једна дагестанска сабља са кајасом у кутији од плавог сомота“, на зиду девет различитих слика, стони крст од срме, слика Краља и Краљице, једна дијадема са каменима, „један сат од старог сребра, са емаљираним ликовима бив. Краља и Краљице и монограмом А, два дугмета за маншетне са емаљираним ликовима бив. Краља и Краљице опточена дијамантима.“⁹³⁰ У једној шатули су се налазили: четири сребрне емајлиране табакере за цигарете, сребрни ланац и на њему перорез, пиштаљка, оловка и ножић за резање цигарета, урочице на ланцу, са коментаром да је у питању нишки рад, ђердан од срме, емајлиране

⁹²⁶ Исто, 24.

⁹²⁷ Исто, 25.

⁹²⁸ Исто, 27-28.

⁹²⁹ Исто, 28-29.

⁹³⁰ Исто, 29-31.

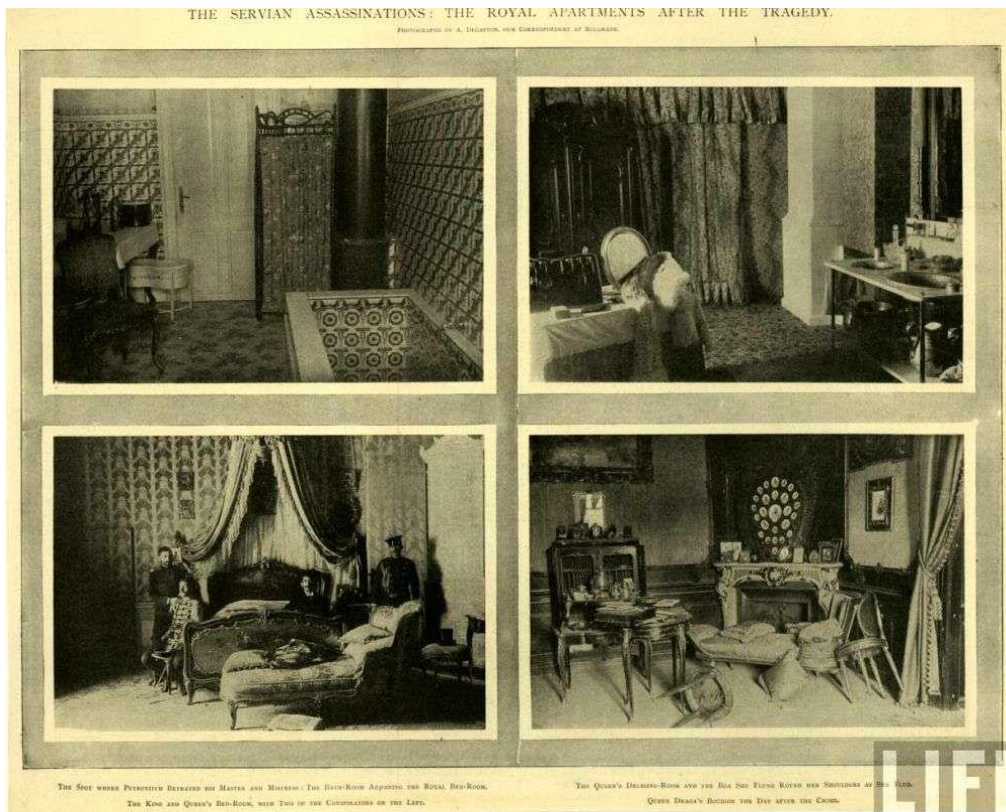
сребрне кутијице за машине, машице за цигарете, шнала за женски појас, наушнице (у инвентару наведене под именом анхенгел) и тридесет и седам игала за кравату, са дијамантима, брилијантима и другим драгим камењем. Затим је наведена кутија у којој је био предмет за чување цигара у облику двоколице са два коња, касета од срме, чирак са емајлираном лалом за свећу, звечка и тацна од срме. У плишаној шатули налазило се деветнаест пари различитих женских рукавица, а било их је и у другим кутијама, свилених, чипканих, дугачких. У овој просторији налазио се дрвени сандук у коме се чувала документација Панте Луњевице, деде краљице Драге, и то „разни тефтери и записи“.⁹³¹ Ту је била и шкриња у којој су се чувале српске тканине: тканице, чарапе, кошуље и др. На једном од ормана се налазила музичка кутија са фигурама енглеског пара на клупи.⁹³²

118. Икона из спаваће собе краља Александра и краљице Драге, 17. Век, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, II, Горњи Милановац 2014, 331.

⁹³¹ Исто, 32.

⁹³² Исто, 32.

119. Купатило, соба за тоалету, спаваћа соба и краљичин будуар, *Illustration. JournalUniversel*, 61 Annee – 121 Volume, No.3148, 27 juin 1903.

Соба за тоалету

У Соби за тоалету према Инвентару пописивача из јуна 1903. године, налазио се намештај, и то ормани (једнокрилни и двокрилни, са и без фијока), тоалетни сто, сто за умивање, дрвени сто са мермерном подлогом, чивилуци, касете. У њима је била распоређена одећа краља Александра, и то у једнокрилном орману са огледалом: два пара грао свилених и један пар белих рукавица од јеленске коже, двадесет и један комад свилених спаваћих кошуља мушких, двадесет пари свилених, црних мушких чарапа, осам свилених мушких кошуља за униформу, и дванаест свилених кошуља за цивилно одело, један црни халбцилиндер и један бели сламнати шешир, три пара зимских вунених рукавица и један пар кожних, кутија са пет кравата „пластон“, као и персонализовани комади: четрнаест батистаних марама са монограмом А, четрдесет и шест пешкира са монограмом А. У овом орману су биле и две генералске капе и једна бела официрска, црни и браон сламнати шешир. , четке за чишћење цилиндара, „један шатклал са 1 паром белих рукавица“, Ордење краља Александра такође се чувало у овом орману окачено на „дашчицу“ како су навели пописивачи. Ту се налазио: Милош Велики, Бели Орао, Таковски крст V степена, Свети Сава V степена, Светоандрејска

Споменица, Гардијска споменица, Медаља о примању владе, Споменица на бугарски рат и Црвени крст и једна дашчица за декорације празна.

У двокрилном орману уза зид такође је била краљева гардероба и веш: двадесет и две свилене мушке кошуље, осам свилених мушких кошуља за униформу, четири пара свилених рукавица, три пара белих рукавица, тридесет и два комада свиленог доњег веша, тридесет и три батистаних марамица, тридесет и седам различитих кравата, као и остали предмети различитих намена: путнички јастук на надувавање, свилена пантљика поклон Женске подружнице из Крагујевца, цилиндер, два генералска калпака, пар парадних еполета армијског генерала, једна тробојна перјаница. Овде се налазило и ордење: Бели орао првог степена, Бели орао петог степена, две медаље светоандрејске скупштине с пантљикама, једна гардијска споменица на пантљици, и једна споменица из 1893. без пантљике. У двокрилном орману до врата су били: два пара лакованих ципела са мамузама, и лаковане ципеле без мамуза, црн генералски мундир са еполетушкама и панталонама, црна генералска блуза са еполетушкама и прикаченим орденом Милоша Великог и Белог орла, грао мундир са еполетушкама, плав анцуг сако, грао анцуг сако, плав жакет са прслуком, три различита прслука, лак летњи реденгот са прслуком и панталонама на пруге, жакет анцуг плав, два штапа и један кишобран са стакленом дршком и монограмом А. На малом тоалетном столу налазили су се округло огледало, несесер, куке за навлачење чизама, кутија за сат који је носио краљ Александар, бочица за мирис, и кутија за наочаре. На столу за умивање су се налазили: два лавора, посуда за четкицу за зубе, посуда за сапун, посуде за прашак за зубе, чинијица за сунђер, теглица за четке за нокте, за пудер, бокали за воду, порцеланска чаша, кофа за просипање воде, ноћни суд, сунђер у плетеној корпи, три велике стаклене чаше и једно велико огледало са дрвеним рамом изнад стола за умивање. У овој просторији се налазила и справа за мерење килаже, према пописивачима „фотел за мерење тежине“. У орману са фијокама пописани су следећи предмети: значка Кола јахача, значка Друштва Светог Саве, трећи степен Даниловог крста, без пантљике, звезда Даниловог крста, звезда Белог орла и два грчка ордена са лентом; никловани револвер са футролом; „један први степен персијског ордена „лафа и сунца“ у дијамантима и један први степен „Османлије“ у брилијантима и две медаље имтијас (златна и сребрна)“; орден Светог Саве првог степена, Милош Велики првог степена, Бели орао првог степена, први степен Таковског крста, први степен Почасне Легије, први степен Даниловог ордена, први степен Црног орла, први степен Бугарског Александровог ордена, први степен грчког спаситеља, први степен Румунске звезде, први степен аустроугарског ордена Светог Стевана, први степен италијанског ордена. Затим један мали револвер који се окачи на сат у кутији од кости, кутија од седефа за накит, двадесет и две различите медаље, споменице и значке, „један порт карт од сребра са словима:

Ge. M. L. I 6. XII 99”, метална кутија за цигарете са монограмом М. Ш. И датумом 19. XII 97, кутија за цигарете од срме, цепни сат у дрвеној кутији који показује време у шест различитих градова, округла икона од седефа, округлао рам од срме, двоје бројаница, од којих је једна ћилибарска, једна грчка црквена књига и један молитвеник с металним корицама украшеним разним камењем, један пергамент браће Зелића из Цариграда, поклон краљу Александру. У Соби за тоалету је био и двоглед, на поду два тепиха, а осветљење је долазило од лустера са шест сијалица.⁹³³

Преграда за апотеку и хаљине до собе за тоалету

У двокрилном стакленом орману чували су се краљичина гардероба и аксесоари, али и низ комада одеће за бебе, за коју претпостављамо да је стизала као поклон народа после објављивања вести о трудноћи краљице Драге Обреновић. Тако су из овог ормана били пописани: четири бое (крзно или перје за око врата у облику змије), два женска шешира од крепа, једна чипкана крагна за позориште, четири различита женска шешира, кутија са разнобојним свиленим пантљикама, седам машини за врат, У овом орману је било дечје гардеробе: три фланелске хаљинице, кутија са свиленим машнама за дечје бенкице, покривач за колевку од плаве свиле и јастук за дете, оба комада су са чипком, јастуче и бенкица од плаве свиле са чипком, кутија са свиленом хаљиницом и штриканим ципелицама за дете, розе свилени јастучићи за дете. Било је чаршава са монограмом Д О и круном, дрвене лепезе, сребрна касица за штедњу, један мали ћилим од кадифе са штимованим двоглавим орлом и натписом, двадесет албума са фотографијама пиротских ћилимова, једна икона, свилен везени покривач за кревет, сукња за јахање, жакети, жипони... У овој просторији налазила се „једна кредом рађена слика Панте Луњевице и две фотографије с пута бив. Краља и Краљице. Све три урамљене“.⁹³⁴

У орману између тоалет собе и трпезарије

У овом орману се налазила краљичина гардероба: црна хаљина, бела хаљина са лајбом, зелена балска хаљина, женски мекинтош, женски пешачки мундир и плава сукња са лампазима.

Будоар до собе за спавање

⁹³³ Архив Србије, Инвентар ствари, Соба за тоалету, 15-20.

⁹³⁴ Архив Србије, Инвентар ствари, Преграда за апотеку и хаљине до собе за тоалету, 20-23.

На изглед и опремање овог изузетно важног, „женског“ простора утицале су обе краљице, од удаје за кнеза/краља Милана Обреновића, 1875. године па до 1897. године кнегиња/краљица Наталија Обреновић, и у много краћем временском периоду, од удаје за краља Александра Обреновића, од 1900. до маја 1903. године краљица Драга Обреновић.

Херберт Вивијен је о будоару краљице Наталије писао да је био складно и са укусом опремљен. „Има много лепих ствари у њеном будоару и дневној соби, ништа није претрпано, па сте више изненађени укусом са којим су распоређене, него самим стварима које видите. У углу на левој страни како уђете у будоар, налази се један необичан орманчић са фиокама, очигледно јапански. Неколико великих рамова са читавом збирком фотографија официра у сваком, показују да њено Величанство, у извесној мери, дели укус велике војвоткиње од Геролстеина“.⁹³⁵

Према Инвентару из 1903. године, намештај будоара се састојао од канабета са три јастучета, шезлонгом са два јастучета, једном већом фотељом и четири столице, једном без наслона и једном са два наслона (можемо да претпоставимо да се ради о *tête-a-tête* седишту⁹³⁶). Затим, сточић са фиокама и етажером, на коме су стајали: емајлирани дивит са анђелчетом, нож од кости за сечење хартије, два месингана свећњака, лампа са три сијалице, две дрвене ципелице, мермерни притискач за хартију са мермерним ружама, и један коштани са цвећем од кости, емајлирана колица са анђелчетом, и наслон за хартију од метала са представом украшених грана, затим двокрилни орманчић са књигама. Те-тиш на два спрата са предметима од кина сребра: послужавник, грејалица и казанче за грејање воде, три ибрика са поклопцима различитих величина, пиксла за шећер и машице, ћаса, ибрик за млеко, три шољице. На округлом столу на четири ноге стајале су књиге, један албум, и једна купа са поклопцем украшена разним каменовима. У будоару је био и камин на коме је стајао низ различитих предмета: две вазице за цвеће, осам различитих минијатура, емајлирани сатић, урамљена слика неког предела, урамљени бакрорез, шест фотографија у различитим рамовима, од којих је један био емајлирани. На зиду су стајали: мали округао мозаик сат, фотографије официра IV коњичког пука у дрвеном раму у облику потковице, једна велика урамљена слика са мотивом историјске композиције, затим велика урамљена слика са алегоријском представом, три урамљена портрета, један урамљени акварел са сликама краљевског пара Александра и Драге са венчања, један акварел са сликом детета и

⁹³⁵ Х. Вивијен, Србија - рај сиромашног човека, *Београд у деветнаестом веку*, Београд 2008, 175.

⁹³⁶ А. Ајзинберг, *Стилови, архитектура, ентеријер, намештај, Терминологи речник*, Београд 2007, 275.

седамнаест различитих урамљених фотографија. Будоар је осветљавао лустер од жутог месинга са дванаест сијалица. На прозору и вратима су биле завесе.⁹³⁷

Музеј „при краљевском двору“

Године 1896. Обреновићи су основали свој музеј „при краљевском двору“ и том приликом преузели све предмете породице Обреновић, који су се до тада налазили у Народном музеју.⁹³⁸

Приземље Старог двора – Конака

Сала за сребрнину

У Сали за сребрнину се чувало дворско сребро. У овој соби се 1889. године, после абдикације краља Милана, од сребрних предмета налазило свега неколико ауфраца, и комплета сребра недовољних за осамнаест особа. Било је кина-сребра, а према сведочењу дворске послуге, више од половине сребрног посуђа је са собом однела краљица Наталија, нешто је понео и краљ Милан. Овом приликом састављен је списак сребрног посуђа и прибора за јело.⁹³⁹ Албер Мале, француски наставник краља Александра Обреновића је у свом дневнику 5. марта 1894. године о дворском сребру записао следеће податке: „Одлазећи из Београда осамдесет девете (1889) Милан је однео сребрне предмете из двора, државно сребро. Заложито га је. Кад се помирио с краљицом, јануара деведесет треће (1893), тражио је од ње новац да га искупи. Требало је да га врати краљици, која је хтела да га поново пошаље у двор. Фебруара 1894. Сребро се још увек налази код некакве тетке, а краљичин новац је далеко.“⁹⁴⁰

Према попису собе за сребро из 1903. године у Инвентару Старог двора, предмети су били груписани у неколико целина: право сребро, кина сребро, предмети од белог метала, предмети од жутог метала, распарене ствари и разне ствари. Бројност и разноврсност пописаних предмета говори о изузетно развијеној култури послуживања и обедовања на српском двору. Међу предметима од чистог сребра су биле чиније за рибу, говедину, печење, шпаргле, поврће, чинијице и тацне за сос, носачи за чиније, лонац за супу, свећњаци за више

⁹³⁷ Архив Србије, Инвентар ствари у Старом двору, I, 43-45.

⁹³⁸ Љ. Симић-Константиновић, „Некадањи музеј кнеза Милоша“, *Зборник Народног музеја*, IV, Београд 1964, 413; *Годишњак СКА*, X, 1896, 194; Архив Народног музеја бр.38 од 1896. год; исто, бр. 54.

⁹³⁹ Архив САНУ, 7252/69, 3.април 1889, Дневник о старатељству над имањем краља Александра I, почет 18.марта 1889. до 30. марта 1892.

⁹⁴⁰ А. Мале, *Дневник са српског двора 1892-1894*, Београд, 1999, 241.

свећа, вазе за цвеће, послужавници, ножеви, виљушке и кашике за јело, ножеви за рибу, воће и сир, кашике за компот, слатко и сладолед, виљушке за шкољке, машице за шпаргле, нож за путер, нож за рибу, ножеви за торте, сервиси за чај. Од кина сребра су биле чиније за рибу, говедину, печење, сосијере, чиније за поврће, свећњаци. Од белог метала је било свећњака, ваза за цвеће, ауфзаци за бомбоне, великих ножева, чак триста осамдесет и три, виљушака триста седамдесет и седам, виљушке за сладолед и шкољке, машице за шпаргле, сервиси за чај и белу кафу, карафиндли, корпице за бисквите, корпице за хлеб, шоље за ледену кафу, маказе за грожђе и клешта за орахе, стона огледала, ручна огледала, итд. И низ гарнитура за чај, ликер, пиво, белу и црну кафу и само једна треножна тацна са монограмом. Од жутог метала су била два руска самовара, свећњаци, шест „фоноса“ за башту, мале ноћне лампе и дивити и једна гарнитура од два свећњака са по једном свећом, пикслом за матине, тацном за песак и постолје са пачатом и кашичицом за песак. Међу разним стварима које су су набројане, наводимо пиксле за матине, тацне за пепео, прибор за пушење, рам од срме, четири дела од рамова из Ниша. О овим рамовима писала је у својим успоменама Ана Луњевица: „Од вароши Ниша добио је краљевски пар за свадбени поклон два велика масивна сребрна рама, у Нишу уметнички израђена: филигрански рад, који је у Нишу лепа домаћа уметност. Краљичин портрет у том раму урамљен, био је намењен Краљу, а Краљев портрет урамљен за Краљицу.“⁹⁴¹ Затим, ваза за цвеће-поклон српске јеврејске општине, тацна и пехар са поклопцем, поклон Стевче Михаиловића, као и једна жардињера, поклон општине шабачке. О поклону шабачке општине Ана Луњевица је записала: „Од вароши Шапца добио је краљевски пар за свадбени поклон једну скоро монументалну велику сребрну вазу, коју су дали израдити у Бечу. Мајсторско дело златарске уметности, историјско-симболичног карактера. На једној страни представљен је краљевски пар, од народа акламиран, а на другој страни, Кнез Милош како стоји под руку са Николом Луњевицом, а стари Луњевица му предаје велике зобнице пуне талира, да би устанак помогао и омогућио; више њих је стајало у рађању сунца урезано: Таковски устанак 1815, а доле изглед вароши Шапца.“⁹⁴² У овој просторији се налазила котарица са сервисом за излет у природу, корпа са сервисом за пут, као и једна мања корпа са сервисом. У Орману са стакларијом било је мноштво бокала и флаша, и чаша са различитим наменама. Издвајају се сто четрдесет и две чаше за пиво са монограмом А, као и десет тањирџа за салату са позлаћеном бордуром. Сервис од кина сребра из Таковског двора је наведен у овом Инвентару.

У соби за сребро налазио се још један велики дрвени сто са покривачем од зелене чоје, справа за чишћење ножева, мердевине, корпе за ношење есцајга, табле за ношење

⁹⁴¹ А. Луњевица, *Моја сестра краљица Драга*, 101.

⁹⁴² А. Луњевица, *Моја сестра краљица Драга*, Београд 1995, 101.

есцајга, четири двокрилна стаклена ормана и два нижа дрвена са фијокама за сребрни есцајг, као и четири сандука за сребро из Таковског двора.

У каталогу који је штампала бечка аукцијска кућа Доротеум поводом продаје имовине краљева Милана и Александра Обреновића, пописано је сто осамнаест предмета од сребра са фотографијама предмета распоређених на три стране каталога.⁹⁴³ Међу овим предметима су били сребрни рамови за слике, од којих је за један наведено да је рад нишких мајстора филигранана,⁹⁴⁴ док је други у горњем делу имао владарске инсигније у облику двоглавог орла са штитом на грудима и краљевском круном.⁹⁴⁵ Са краљевским монограмима „М“ и „А“ и краљевском круном наведени су сребрни орман са сребрним предметима у њему, сребрни држачи за меније и сребрни таџири за печење.⁹⁴⁶

Стари двор: закључак

Распоред и намена дворских простора се углавном није мењала после абдикације краља Милана Обреновића, али се мењала опрема њихових простора новим поручбинама намештаја, који је био набављан у Паризу, на иницијативу краљевих родитеља и краља, у периоду између 1893. и 1900 године. Дворски простори су маркирани делима визуелне културе којима се јачао култ родоначелника династије кнеза Милоша Обреновића, кнеза Михаила и краља Милана Обреновића, као отелотворењем националне и државне симболике и статуса владарског положаја која је била садржана у визуелизацији њихових ликова. После 1900. године, женидбом Александра Обреновића, Драгом Машин, дворски простори се испуњавају предметима који симболизују традиционалну народну културу, међу којима су приоритет имали пиротски ћилимови и српско платно, а за краљицу Драгу су креирани посебни костими у духу средњовековне властелинске одеће, коју је она одевала у свечаним приликама и у појављивању у јавном животу. У то време у двору се постављају портрети њеног деде Николе и оца Панте Луњевице. Двор је добијао све израженији изглед грађанске куће чије салоне су испуњавали многобројни украсни предмети који су између осталог, симболизовали емотивни однос између краљевског пара. Историзам, као културни и естетски феномен, који је био популаран у ово време, изражавао се уношењем великог броја слика и украсних предмета у амбијенте дворских простора. Сала за министарске седнице је била

⁹⁴³ Silber, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Auction 10-16. Oktober 1905 im "Dorotheum", K.K. Versteigerungsamt, Wien 1905, Tafel I, II, III.

⁹⁴⁴ Silber, Наведено.

⁹⁴⁵ Исто.

⁹⁴⁶ Исто.

„место тријумфа владарске репрезентације“,⁹⁴⁷ простор у коме се владарски положај најизраженије представљао многобројним делима визуелне културе која су маркирала овај простор. Од портрета владарског пара, које је током лета у смедеревском двору насликао Влахо Буковац, а који су били у златним рамовима са круном на средини горњег дела рама, делима са националном тематиком, попут слике Петра Раносовића, „Танаско Рајић на топу“, „Таковског устанка“ од Паје Јовановића, медаљона са ликом хајдук Вељка, вајара Ђорђа Јовановића, до изложених гусала као маркером српског националног инструмента. У чекаоници за пријем код краља такође су били портрети и бисте владара династије Обреновић, и мобилијар пресвучен српским тканинама и пиротским ћилимовима који су били постављени на зидовима. У краљевом радном кабинету је био намештај Виктора Емона, наручен из Париза, са геслом династије Обреновић „Tempus et meum ius“, круном и монограмом владара. Радни кабинет је био маркиран портретима родоначелника династије кнеза Милоша Обреновића, и краљичиног деде, Николе Луњевице, једног од водећих учесника Другог српског устанка, затим портрети краљевих родитеља Милана и Наталије у позлаћеним рамовима, и табло са фотографијама руског цара Николе из различитих животних доби. Фотографија краљице Драге је била на радном столу краља у раму од срме. Овај простор је осветљавао посебно дизајниран лустер у облику двоглавог белог орла. Клавирски салон је представљао веома важан дворски простор који је маркирао двор као грађанску кућу, чији је „Стаклени орман“ изражавао емотивни однос владарског пара. Камин, рам за огледало и надвратник из радионице Виктора Емона, били су маркирани симболима монархије и краљевим монограмом, док је на зиду била слика Офелија, Габријела фон Макса, водећег уметника немачког симболизма. На једном од стилских столова у Клавирској соби је била постављена луксузна ваза из Мајсена, дело уметника Јохана Кендлера. У Српском салону су пиротски ћилимови били постављени од пода до плафона, и он је у потпуности изражавао спрегу између краља и народа, излагањем и чувањем предмета који је владарски пар добио на свадбени дар. За спаваћу собу краљевског пара поручен је намештај из Париза од Жан Ханри Жансена, са политираним таблама у Верни Мартин стилу и балдахином. У овом простору било је тринаест икона које су изражавале духовни живот владара. У време краља Александра у овом двору је био установљен „музеј при краљевском двору“.

⁹⁴⁷ И. Борозан, *Слика и моћ*:... 146.

Нови двор у Београду

Функције

У периоду између 1889. и 1903. године Нови двор је испуњавао више функција које су углавном биле у служби културе дворске репрезентације: за одржавање свечаности и балова, поводом државних празника и значајних датума у календару монарха, пријеме страних државника, за одржавање верских обреда у служби духовног живота владара, и као изложбени простор.

Обичај дочекивања Нове године у двору, био је устаљени дворски церемонијал. Он је изостао 1890. године, када није био одржан ни бал ни честитање поводом дочека Нове године.⁹⁴⁸ Међутим, већ наредне 1891. године, ова традиција се наставља, када је забележено да је „био особити церемонијал о Новој години“.⁹⁴⁹

Празник, поводом проглашења краљевине, 22. фебруара, свечано је био прослављан у Новом двору.⁹⁵⁰ Овим поводом пријему код краља у новом двору 1892. године су присуствовали страни посланици, бугарски агент, свештенство са митрополитом на челу, народни посланици, Савет, министри, чиновништво, грађанство и официри. Увече је био одржан гала-ручак коме је присуствовало педесет и четири званица из свих редова.⁹⁵¹

Током деведесетих година деветнаестог века, грађанство је по одобрењу маршала двора могло да посети краљевски двор, одређеним данима у одређено време.⁹⁵² Тиме је владар користио двор као „ефикасан медијум за конструкцију пожељне владарске слике.“⁹⁵³

Ново оживљавање двора је наступило крајем априла и у току зиме 1895. године доласком краљице Наталије Обреновић у Србију. За њен боравак су биле припремљене одаје у Новом двору.⁹⁵⁴ Са краљицом Наталијом у Београд је дошао и познати француски сликар Леон Бона, коме је била припремљена соба у Новом двору.⁹⁵⁵ Уочи доласка у Београд, краљица Наталија се са сином договарала у вези са организацијом бала, у част њеног рођендана, који је био планиран да се организује у Свечаној сали Новог двора, 2. маја за двеста званица.⁹⁵⁶ У писму које је упутила сину, она му сугерише, да маршал двора, на списак званица за бал, дода што више трговаца и да спискове не саставља по странкама, како

⁹⁴⁸ Н. Крстић, Дневник, Јавни живот IV, 99-100..

⁹⁴⁹ Н. Крстић, Наведено дело, 127.

⁹⁵⁰ А. Мале, Наведено дело, 146.

⁹⁵¹ Дневнички записи генерала Јована Мишковића, II том, 314-315.

⁹⁵² С. В. Недић, Наведено дело, 19.

⁹⁵³ Т. Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић*, 183.

⁹⁵⁴ Српске новине, 29. април 1895.

⁹⁵⁵ Краљица Наталија, Писма 1883 – 1938, *Ружа и трње*, приредиле Љубинка Трговчевић, Светлана Томић, Ивана Хаџи Поповић, Београд 2015, 397.

⁹⁵⁶ Краљица Наталија, Писма 1883 – 1938, *Ружа и трње*, 397.

би се избегло „да дворске свечаности изгледају као страначки балови“.⁹⁵⁷ У двору су се од тада у организацији краљице Наталије недељом после подне приређивала посела која су се завршавала игранком у Свечаној сали.⁹⁵⁸

Велики балови су од доласка краљице Наталије приређивани поводом њеног рођендана, 2. маја, поводом краљевог рођендана 2. августа, а најсвечанији балови су одржавани поводом дочека Нове године. Овим баловима је присуствовао дипломатски кор, министри, генерали, официри, професори и изабрано, угледно грађанство.⁹⁵⁹ Бал би почињао у пола једанаест увече. Осим свечаних, европских хаљина, могле су се видети даме у традиционалном српском грађанском костиму са либадетом и тепелуком. Пријем гостију у свечану салу се одвијао по прецизно утврђеном протоколу. Млађи официри из краљеве гарде су били задужени да госпође и госпођице из гардеробе испрате у Велики салон, а господа су према свом рангу, била распоређена наспрам њих. Из Велике сале је постојао улаз у мањи салон у коме је краљ могао да се повуче на разговор са одабраним гостом. Михаило Рашић, маршал двора, је био задужен да после окупљања гостију, три пута удари специјалном палицом за ову намену о под, чиме је давао знак да се одсвира химна, и тада би на средину сале ступили краљ и краљица и дубоким наклоном поздравили госте. Након химне, музичари који су били смештени на Галерији, засвирали би, Краљево коло. Коло би повео краљ са супругом председника Владе, а затим би се укључили и остали. У дванаест сати је био сервиран бифе у великој трпезарији.⁹⁶⁰ „Излишно је рећи, да је част била краљевска, било је риба, ајвара, дивљачи, наших специјалитета, пуно слаткиша, сладоледа, бомбона, вина и шампањца“.⁹⁶¹ После вечере, бал би се продужио до један сат иза поноћи, са великим француским котилџомом.⁹⁶²

Гост српског двора је у јуну 1896. године био црногорски кнез Никола Петровић, који је био смештен у Новом двору.⁹⁶³

У Нови двор позивани су одабрани слушаоци да присуствују одређеним предавањима. Једно од њих одржао је 1897. године, италијански књижевник Анђело де Губернатис на тему: „Улога жене у савременом друштву“.⁹⁶⁴ Гост српског двора, 1896. године је био новинар и

⁹⁵⁷ Краљица Наталија, Писма 1883 – 1938, Наведено дело, 397.

⁹⁵⁸ П.Д. Димитријевић-Стошић, *Посела у Староме Београду*, Београд 1965, 88; С. Недић, *Из историје Старог двора*, 19.

⁹⁵⁹ О. Ристић, Мемоари.

⁹⁶⁰ О. Ристић, Наведено дело.

⁹⁶¹ О. Ристић, Исто.

⁹⁶² О. Ристић, Исто.

⁹⁶³ Аноним, У Двору Њ.В. Краља, *Београдске новине*, број 161, 15. јун 1896; Г. Вуковић, Мемоари, 3, 317-322.

⁹⁶⁴ А. Де Губернатис, Србија и Срби, *Београд у деветнаестом веку, из дела страних писаца*, Београд 2008, 151.

путописац Херберт Вивијан, захваљујући чијим описима двора можемо да реконструишемо његов изглед.⁹⁶⁵

У фебруару 1899. године у холу Новог двора, београдски уметници, Риста и Бета Вукановић изложили су минијатурну изложбу својих радова према жељи краља Милана Обреновића.⁹⁶⁶

Краљ Александар Обреновић је 12. јула 1900. послао позив официрима да дођу у Свечану салу Новог двора, у којој им је саопштио одлуку о својој женидби Драгом Машин.⁹⁶⁷

У Новом двору у Београду је на првом спрату међу стварима краља Милана био пописан један пулт од „таковског грма“, дивит, нож за сечење хартије, притискач и држаље за пера.⁹⁶⁸

Простори Новог двора

Свечана сала

Свечана сала је био простор за одржавање пријема, посела, балове, концерте и предавања. По повратку краљице Наталије Обреновић у Србију 1895. године у овој сали су била одржана два велика и два мала бала и две позоришне представе са француским глумцима.⁹⁶⁹ Велики бал коме је присуствовало триста педесет званица је био одржан 2. маја у част краљичиног рођендана.⁹⁷⁰ Пријем гостију је био одржан у галери салону двора.⁹⁷¹

Поводом гостовања кнеза Николе Петровића на српском двору, у његову част је у Свечаној сали Новог двора био одржан бал у присуству представника дипломатског кора.⁹⁷² Тада је такође у Свечаној сали Новог двора био организован концерт коме је присуствовало око триста званица. „Госпође и госпођице седеле су у средини дворане на свиленим фотелјама и златним столицама, а господа сеђаху и стајаху унаоколо, те то изгледаше, као какав

⁹⁶⁵ Х. Вивијан, Србија - рај сиромашног човека, 170-176.

⁹⁶⁶ С. Пауновић, Нови подаци о сликама из галерије слика краља Милана, разговор са познатом нашом сликарком гђом Бетом Вукановић, *Политика*, 27. јануар 1939, Београд; В. Ристић, *Бета Вукановић*, Београд 2004, 8.

⁹⁶⁷ Д. Васић, *Деветсто трећа*, Београд 1925, 48-49; Ж. Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*, Књ. IV, Београд 1925, 219-220; С. Недић, Из историје Старог двора,

⁹⁶⁸ Шта је све нађено у Двору, *Штампа*, бр.311, Београд 29. Новембар 1903.

⁹⁶⁹ П.Д. Димитријевић-Стошић, *Посела у Староме Београду*, Београд 1965, 88; С. Недић, Из историје Старог двора, 19.

⁹⁷⁰ Српске новине, 4. Мај 1895.

⁹⁷¹ Српске новине, 4. Мај 1895.

⁹⁷² О. Ристић, Мемоари.

живописно леп жив венац“.⁹⁷³ Концерт су одржали Султана Цијукова, Жарко Савић и Београдско певачко друштво.⁹⁷⁴

Трпезарија

Поводом дочека Нове године, 1891., после службе у дворској капели, у двору је било организовано честитање, а затим је у трпезарији, први намесник наздравио чашом шампањца.⁹⁷⁵

У трпезарији су се организовали свечани, гала ручкови током пријема угледних гостију. Међу њима се издваја гала ручак који је био приређен поводом доласка у госте црногорског кнеза Николе Петровића.⁹⁷⁶ Поводом тог догађаја сачуван је опис трпезарије у Мемоарима Гавра Вуковића, који је записао: „За трпезом сјело је шездесет и четири лица. Трпеза сјајна, са богатим сервисом. Порцулан саксонски, кристалне чаше из фабрике Харах, из Чешке, све с краљевским крунама, а с иницијалима краља Милана. Вазови од француског севра, испуњени топчидерским цвијећем, из зимских стаклених башта. Мени, такође био је раскошан. Оркестар је интонирао разне комаде од великих музичара свјецких, Баумана, Менделсона, Делингера, Вагнера, Вердија и других.“⁹⁷⁷

Соба за рад

Намештај у радној соби је био у дуборезу, и то сто за писање и шест фотеља. На столу је била мапа за хартију, метални дивит и два метална свећњака, три притискача за хартију, електрична лампа. Забележено је пет слика и триста деведесет и пет фотографија. Простор је осветљавао кристални лустер. На прозорима су биле различите завесе, кончане, свилене, беле. Од предмета издвајају се: сандук за дрва од старог дрвета, и један споменик од позлаћеног сребра на постаменту од плиша. Из Дневника Албера Малеа, сазнајемо да је радна соба првобитно била соба краљице Наталије Обреновић, а да је 1893. године, претворена у радну собу за краља Александра, и да је нови кабинет био пресвучен плавом свилом у два тона. Такође, да је у углу овог кабинета био огроман и диван медвед испуњен

⁹⁷³ Аноним, Црногорски кнез у Београду, Гала ручак у Двору. Концерат у Новоме Двору, Београдске новине, број 163, 17. Јун 1896.

⁹⁷⁴ Аноним, Црногорски кнез у Београду, Гала ручак у Двору. Концерат у Новоме Двору, Београдске новине, број 163, 17. Јун 1896.

⁹⁷⁵ Н. Крстић, Наведено дело, 127.

⁹⁷⁶ Аноним, Црногорски кнез у Београду, Гала ручак у Двору. Концерат у Новоме Двору, Београдске новине, број 163, 17. Јун 1896; Г. Вуковић, Црна Гора и Србија 1902, *Мемоари војводе Гавра Вуковића министра иностраних дјела Књажевине Црне Горе од 1889. до 1905. године*, књ.3, 318-319.

⁹⁷⁷ Г. Вуковић, Црна Гора и Србија 1902, *Мемоари војводе Гавра Вуковића министра иностраних дјела Књажевине Црне Горе од 1889. до 1905. године*, књ.3, 318-319.

сламом, убијен у време рата с Бугарима.⁹⁷⁸ Првобитно, овај медвед је стајао у улазном холу Новог двора.

На обичном степенику

На овом месту се налазила монументална композиција: „Долазак цара Душана у Дубровник“, дело сликара Марка Мурата, коју је овај уметник поклонио Краљу Србије, како је забележено у Инвентару, а на основу писма које је доставио др Милоје Веснић и које је било приложено уз Инвентар.⁹⁷⁹ Уметник је слику поклонио двору уз образложење: „...да се краљ српски кад год прође поред те слике сети Дубровника који чека ослобођење“.⁹⁸⁰ За израду ове монументалне историјске композиције уметник је урадио низ скица и цртежа, међу којима се издваја студија „Глава девојчице“ из 1899. са посветом краљу Милану Обреновићу: „Складному госпару Милану“.⁹⁸¹ Слика „Долазак цара Душана у Дубровник“ је била изложена на Светској изложби у Паризу 1900. године на којој је била награђена бронзаном медаљом.⁹⁸² Дело је настало као резултат ангажованог учешћа јавности, „као типолошка префигурација краља Александра“, али и „обавезујућа норма постављена пред краља Александра али и сваког владара, с циљем активног одржавања идеје ослобођења српске браће“.⁹⁸³

На стубу ових степеница је био масиван канделабр са девет сијалица, два двокрилна стаклена ормана и један дрвени, као и једна дрвена табла са старонемачким плочицама и натписима.

⁹⁷⁸ А. Мале, *Дневник са српског двора*, 177.

⁹⁷⁹ Нови Двор у Београду, АС, ПМС 1903, к.12, бр.308, 359/194.

⁹⁸⁰ М. Мурат, *Из мог живота*, приредили Александра Мајић-Петровић и Петар Петровић, Београд 2007.

⁹⁸¹ В. Ристић, *Марко Мурат*, 15.

⁹⁸² Љ. Миљковић, Г. Станишић, *Марко Мурат, Из ризнице Народног музеја у Београду*, Београд 2014.

⁹⁸³ И. Борозан, *Слика и моћ*;... 148.

120. Марко Мурат, Долазак цара Душана у Дубровник, 1900, Народни музеј Београд

Дворска црква Светог Николе

У дворској капели је поводом дочека Нове године, 1891. била одржана литургија којој су присуствовали намесници, министри, председник Савета, старалац над имањем краља Александра, председници надлештава и виши официри.⁹⁸⁴

Поводом Светог Николе одржавала се сваке године служба у дворској цркви.⁹⁸⁵ Поводом Ускрса је краљ такође присуствовао служби у дворској цркви.⁹⁸⁶ Такође, поводом рођендана краљице Наталије, 2. јуна 1895. године у дворској Цркви Светог Николе је била одржана божја служба.⁹⁸⁷

Посета црногорског кнеза Николе Петровића српском двору 1896. године, била је у време рођендана наследника црногорског престола, кнежевића Данила, тако да је тим поводом у дворској капели Светог Николе одржана служба божја и благодарење, које је служио митрополит Михаило. Служби су присуствовали краљ Александар Обреновић, краљица Наталија, кнез Никола Петровић, председник министарства Стојан Новаковић,

⁹⁸⁴ Н. Крстић, Наведено дело, 127; Дневнички записи генерала Јована Мишковића, II том, 268.

⁹⁸⁵ Дневнички записи генерала Јована Мишковића, II том, 267, 312.

⁹⁸⁶ Дневнички записи генерала Јована Мишковића, II том, 267, 317.

⁹⁸⁷ Српске новине, 4. Мај 1895.

црногорски министри, дворска свита, дворски часници и официри. На хору је певало Београдско певачко друштво.⁹⁸⁸

Нови двор: закључак

У време краља Александра Обреновића, Нови двор, као идеолошки и симболички топос дома Обреновића, постао је језгро јавности земље. Сложена дворска етикеција, која се развијала од времена кнеза Михаила Обреновића, постала је део рутинизираног дворског церемонијала. Организују се јавне прославе и дворске светковине у којима је веома интензивно учествовање јавности, на које посебно утиче краљица Наталија од 1895. године, а затим ту улогу преузима краљица Драга од 1900. године, која је дворски простор „преобразила у идеолошки идиом везан за концепт имагинарне, исконструисане народности“.⁹⁸⁹

Од деведесетих година 19. века, отварање двора према грађанству, изражавало се данима када је двор био отворен за јавност која је могла у њега да уђе и да разгледа његове просторије. Недељом послеподне се организују посела, велики балови поводом дочека Нове године, прослављања рођендана краља Александра и краљице Наталије Обреновић, којима присуствује до триста педесет званица. Дворски бал је у Свечаној сали Новог двора био организован и поводом посете црногорског кнеза Николе Петровића. У Свечаној сали се организују предавања и концерти, а била је организована и изложба слика уметничког пара Ристе и Бете Вукановић.

Дворски простори су били маркирани многобројним уметничким делима којима је двор опремио краљ Милан Обреновић. Посебно место у Новом двору је припало монументалној историјској композицији Марка Мурата „Долазак цара Душана у Дубровник“, која је у двор примљена као поклон сликара, и која је представљала типолошку префигурацију краља Александра Обреновића.

Дворска капела, као најексклузивнији дворски простор, у овом временском периоду је интензивно имала улогу простора који је био намењен духовном животу моинарха и двора.

⁹⁸⁸ Аноним, Црногорски кнез у Београду. Благодарене у дворској цркви, *Београдске новине*, број 163, 17. Јун 1896

⁹⁸⁹ И. Борозан, *Слика и моћ*:..., 146.

Двор у Нишу

Функције

Краљ Александар је често одседао у двору у Нишу. До женидбе Драгом Машин у Нишу је углавном боравио са оцем. Живан Живановић наводи да су се током лета ручкови постављали у дворској башти, и да су били врло једноставни и без дворске етикеције.⁹⁹⁰ „Ако је ко од министара позват у вече на обед, онда је понављано све то што и у подне, а после обеда, као и у подне, село би се у хлад око заосталог турског „шедрвана“ што је у сред баште, или, ако се вечерало под кровом, у трпезарији, онда у којој од две собе на источном углу нишког двора. Дворани су се, по свршетку обеда, одмах удаљавали, а дежурни је ишао у своју собу и био увек у приправности. Са краљевима су остајали само министри и разговор би се тицао поглавито државних послова, потписивали се укази, добијале се наредбе за ово или оно, давало објашњење о извршеним пословима“.⁹⁹¹ Управник нишког двора у ово време је био Јован Павловић.⁹⁹² Свети Никола, слава Краљевског дома, 1898. године, била је посебно свечано обележена у нишком двору.⁹⁹³

После венчања са Драгом Машин, краљевски пар је отишао у Ниш у децембру 1900. године. Са њима је у Ниш отпутовао и београдски оркестар „а cordes“, који је свирао за време вечере, и касније до десет и једанаест сати.⁹⁹⁴ Следеће године, после летњег одмора у Смедереву, краљевски пар је 23. септембра отишао у Ниш. Из нишког двора су одлазили на излете, међу којима се издваја пут Краљевим возом до цркве „Свете Петке“ коју су краљеви официри подигли поводом његовог срећног избављења из таласа Атлантског океана у Бијарицу, током лета 1895. године.⁹⁹⁵ Краљевски пар је излазио у шетње поред Нишаве, али и до свог имања у Топоници, које је било намењено за лов.⁹⁹⁶ Слободно време у двору често је било испуњено играњем билијара.⁹⁹⁷

Краљ Александар Обреновић је током лета 1901. године, донео одлуку да се сав намештај из нишког дворца, пренесе за стално у летњи двор у Смедереву, пошто је за нишки двор купљен нов намештај.⁹⁹⁸ Српски двор је у септембру 1902. године боравио у Нишу док су на Конаку у Београду за то време вршене поправке.⁹⁹⁹

⁹⁹⁰ Ж. Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини XIX века*, IV, Београд 1925, 132-133.

⁹⁹¹ Ж. Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини XIX века*, IV, 133.

⁹⁹² Ж. Живановић, Наведено дело, 133.

⁹⁹³ Ж. Живановић, Исто, 98.

⁹⁹⁴ А. Луњевица, Моја сестра краљица Драга, 108-109.

⁹⁹⁵ А. Луњевица, Моја сестра краљица Драга, 134-135.

⁹⁹⁶ А. Луњевица, Моја сестра краљица Драга, 135.

⁹⁹⁷ А. Луњевица, Моја сестра краљица Драга, 136.

⁹⁹⁸ Аноним, *Пренете*, Народни лист, бр. 112, 15. Јун 1901; Ј. Петровић, *Дневник краљевог ађутанта из 1901. Године*, (приредио Радивоје Бојовић), Чачак, 2008, 32.

⁹⁹⁹ А. Мале, Дневник са српског двора, 49.

Над креветом краља Александра у Нишком двору стајала је мања слика са мотивом анђела који спашава две бебе, коју је добио на поклон од Драге Машин.¹⁰⁰⁰

Краљевски пар је последњи пут боравио у нишком двору у новембру 1902. године. Тада је њихов гост био Владимир Николајевич Ламздорф, руски министар спољних послова и шеф руске дипломатије. Њему у част био је организован гала-дине, на коме је свирао цео Београдски оркестар, и био присутан дипломатски кор и српски званичници са супругама.¹⁰⁰¹

Павиљон у Нишкој бањи

Намена овог павиљона била је нека врста „места за одмор“ за краљевски пар и њихову свиту приликом излазака у околину. „Здраво често се краљевски пар извозио до „павиљона“ (поклон Нишлија), који је имао једну велику трпезарију, као и два мања салона за краљевски пар и на једном од најлепших положаја нишке околине био подигнут“.¹⁰⁰² Грађен је једноставном конструкцијом, у комбинацији стакла и дрвета, која се уклапала у природни бањски амбијент. На први поглед стиче се утисак да је павиљон подражавао облик подужне црквене грађевине, са куполама над средишњим делом и над полукружном формом којом се павиљон завршавао.¹⁰⁰³ Намештај у ентеријеру павиљона састојао се од великих столова на извлачење, столица, четрдесет ролетни за прозоре различитих величина и лустера за осветљење са лампом и дванаест свећа. Овде се наводе и две слике, краља Александра и краљице Драге.¹⁰⁰⁴

¹⁰⁰⁰ Архив Србије, Збирка Војислава Јовановића Марамбоа, Ф-77, 2. јануар 1900.

¹⁰⁰¹ А. Луњевица, *Моја сестра краљица Драга*, 149-152; С. Рајић, *Александар Обреновић владар на прелазу векова сукобљени светови*, 370-374.

¹⁰⁰² А. Луњевица, *Моја сестра краљица Драга*, 135.

¹⁰⁰³ Фотографија Павиљона у Нишу, Рукописно одељење Матице српске Нови Сад.

¹⁰⁰⁴ Ђ. Митровић, наведено дело, 130.

121. Павиљон у Нишкој бањи, 1901, Рукописно одељење Матице српске, Нови Сад

Летњи двор у Смедереву

Нови двор

Историја, архитектура и функције

Летњи двор династије Обреновић у Смедереву развијао се кроз више фаза.¹⁰⁰⁵ Као краљ, Александар Обреновић је први пут у свој краљевски домен дошао 1. октобра 1895. године, јашући из Београда.¹⁰⁰⁶ Дужи боравци у Смедереву, и оживљавање летњег двора, наступили су после повратка краљице Наталије у Србију 1895. године.¹⁰⁰⁷

Краљ Александар је са својом мајком, њеним дворским дамама, међу којима је била и Драга Машин, одседао у вили која је датирала из времена кнеза Михаила Обреновића.¹⁰⁰⁸ „Лети је двор долазио у смедеревски виноград, велики око 80 хектара под лозом, у ону стару, скромну вилу, која је таква још остала из доба покојног књаза Михаила. Обреновићи су увек били врло скромни. Кућа је била сувише скромна, сећам се неких прокислих плафона и зидова, патоса фарбаних и једноставних. Био је и један билијар, у средњем, великом трему, на коме смо често у очекивању да се сврши краљева или краљичина аудијенција – пред руча-госпођа Драга Машин и ја играле билијара, тј. терајући лопте тамо-амо.“¹⁰⁰⁹ У непосредној близини краљеве виле у смедеревском винограду, налазила се вила коморника Александра Симоновића, у којој је он са својом породицом боравио током лета.¹⁰¹⁰ Краљица Наталија би пешице, кроз винограде, одлазила у посету код породице Симоновић, а дворским колима би се враћала у своју вилу.¹⁰¹¹ Током тих боравака у Смедереву, она је обилазила околна села, разговарала са мештанима и саветовала их.¹⁰¹²

Веома је значајан историјски период у коме се вила проширује. Време после 1895. године карактерисала је улога краљице Наталије Обреновић у креирању дворске културе. У више наврата у периоду између 1895. и 1897. године она са дворском свитом борави у летњем двору у Смедереву. На једномесечни летњи одмор у Смедерево краљ Александар Обреновић је дошао 26. јула 1896. године, са мајком краљицом Наталијом, у пратњи краљичине дворске госпође Драге Машин, првог краљевог ађутанта, Илије Ћирића,

¹⁰⁰⁵ С. Цветковић, *Вила династије Обреновић у Смедереву*, Смедерево, 2012..

¹⁰⁰⁶ Српске новине, број 223, 4. октобар 1895, Београд; С. Цветковић, *Вила династије Обреновић у Смедереву*, 61-62.

¹⁰⁰⁷ С. Цветковић, Наведено дело, 60.

¹⁰⁰⁸ С. Цветковић, Исто, 61-64.

¹⁰⁰⁹ О. Ристић, Мемоари.

¹⁰¹⁰ О. Ристић, Мемоари; В. Мркић, Вила пуковника Симоновића на Дунаву код Смедерева, *Гласник Друштва конзерватора Србије*, 35, Београд 2010, 166-171.

¹⁰¹¹ О. Ристић, Мемоари.

¹⁰¹² О. Ристић, Мемоари.

коморника Александра Симоновића, једног ађутанта, једног ордонанса, и личног лекара Ђорђа Јовановића.¹⁰¹³ Током овог одмора у смедеревској вили је био прослављен рођендан краља Александра.¹⁰¹⁴ Свечани ручак је био организован на платоу испред виле, са најближим дворским друштвом, без званичних гостију из Београда.¹⁰¹⁵

Управо се у том периоду родила идеја о проширењу летњег двора у Смедереву. Према замисли краљице Наталије, вила у Смедереву, требало је да испуни усложњавање дворских функција након у то време пројектоване женидбе краља Александра Обреновића. Адаптација и проширење виле, доградњом спратних павиљона извршена је 1897. године, према наводима у литератури, под надзором дворског архитекте Јована Илкића.¹⁰¹⁶ Дозидана су два спратна крила, од којих је једно припадало Краљевим одајама и у њему су се налазили: радни кабинет, салон и спаваћа соба. Другим ходником ово крило је било повезано са другим крилом које је било намењено смештају краљевих гостију. Просторије у приземљу биле су намењене дворским службеницима: првом ађутанту, доктору, камердинеру, маршалу двора, дворској госпођици, секретару, а њих је повезивала најважнија просторија у приземљу виле, салон, намењен друштвеном животу краљевске породице, њихове свите и гостију. Из салона виле као централном месту летњег двора излазило се на велику терасу која је била окренута према парку и која је служила за одржавање свечаних обеда за више десетина званица, а постојао је излаз кроз трем на балкон са двокраким степеништем, који је био окренут према винограду и Дунаву.¹⁰¹⁷ Ова реконструкција је доградњом спратова са балконима оплемењеним рустичним дрвеним конструкцијама у потпуности поштовала постојећи класицистички стил у коме је вила била зидана. Дрвеним декоративним елементима овом приликом оплемењена је и фасада приземног дела, прозори приземног и спратног дела такође су дужином доње ивице добили дрвене оквире, а дрвени фриз постављен је дужином између спратних конструкција. Овом интервенцијом добијен је адекватан смештај за владара и његову свиту. Краљеве одаје: кабинет, салон и спаваћа соба биле су на спрату, а посебне одаје у приземљу биле су намењене првом ађутанту, доктору, камердинеру, маршалу двора, дворској госпођици, секретару.¹⁰¹⁸

Летњи двор у Смедереву у континуитету испуњава своју функцију од женидбе краља Александра Обреновића Драгом Машин, у периоду од 1900. до 1903. године.¹⁰¹⁹

¹⁰¹³ Српске новине, број 162, 25. јул 1896, Београд; С. Цветковић, Наведено дело, 61- 62.

¹⁰¹⁴ Српске новине, број 169, 2. август 1896, Београд.

¹⁰¹⁵ О. Ристић, Мемоари.

¹⁰¹⁶ Ф. Каниц, *Србија, земља и становништво*, прва књига, 154; С. Цветковић, Наведено дело, 70-78.

¹⁰¹⁷ С. Цветковић, Исто, 70-78 .

¹⁰¹⁸ Архив Србије, ПМС, Списак ствари у Двору и винограду у Смедереву, X; С. Цветковић, Исто, 184-202.

¹⁰¹⁹ С. Цветковић, Исто, 58-67.

Дворски комплекс династије Обреновић у Смедереву чинили су Конак кнеза Милоша Обреновића, који је у Инвентару из 1903. године пописан као Стари двор, Вила кнеза Михаила Обреновића, адаптирана 1897. године, пописана као Нови двор, Кућица у парку, Подрум, окућница и помоћне просторије.¹⁰²⁰

Вишеслојне функције летњег двора у Смедереву изражавале су се кроз организацију низа свечаности, дворске церемоније, ефемерне спектакле, као и верске обреде у саборном храму Светог Георгија у центру Смедерева градећи богату мозаичку слику коју су креирали монарх и његова свита. Посебно место у низу краљевских појава имала је берба грожђа која је била организована као јавна светковина.¹⁰²¹

Прво путовање краљевског пара Александра и Драге Обреновић неколико дана после венчања било је до Смедерева, краљевим бродом.¹⁰²² У част њиховог доласка Смедерево је било окићено заставама, а на путу од пристаништа до двора постављене су тријумфалне капије „у стилу смедеревског града“, укупно их је било седам.¹⁰²³ Краљевски пар одвезао се дворским колима до свог имања са вилом.

Сутрадан је краљевски пар у цркви Светог Георгија поновио чин венчања. Краљ је био одевен у генералску униформу, док је краљица носила белу, венчану хаљину, а на глави је имала брилијантску дијадему.¹⁰²⁴ Заправо, краљевском пару прочитана је „молитва о разрешењу венаца“. После извршења овог обреда младенци постају супружници.¹⁰²⁵ Овим чином истицана је посвећеност краљевског пара националној култури и обичајима чији су они главни патрони. Истицање краљичиног српског порекла чињено је у свакој прилици, у овој нарочито.

Убрзо, након „молитве о разрешењу венаца“ уследила је прослава рођендана краља Александра Обреновића у Смедереву. Краљевски пар је овим поводом присуствовао служби у цркви светог Георгија. Краљица је била одевена у свилену хаљину ружичасте боје, на глави је носила шешир исте боје као и хаљина, са белим перјем, док је на грудима имала плаву ленту ордена Милоша Великог, док је краљ носио генералску униформу, такође са лентом ордена Милоша Великог.¹⁰²⁶ Честитање је одржано у оближњем окружном здању. Тог дана у Краљевом двору у Смедереву приређени су свечани доручак и ручак коме су присуствовале најважније званице.¹⁰²⁷

¹⁰²⁰ Архив Србије, ПМС, Списак ствари у Двору и винограду у Смедереву, X .

¹⁰²¹ С. Цветковић, Наведено дело, 93-99, 132-134.

¹⁰²² Српске новине, број 171, 1. август 1900.

¹⁰²³ Наведено.

¹⁰²⁴ Исто.

¹⁰²⁵ Исто.

¹⁰²⁶ Српске новине, 4. Август 1900, број 174.

¹⁰²⁷ Наведено.

Дан рођења краљице Драге Обреновић, први после венчања са краљем Александром Обреновићем, најсвечаније је прослављен у Смедереву у њиховом летњиковцу у винограду.¹⁰²⁸ Краљ је овим поводом присуствовао јутарњој служби у храму Светог Георгија, у којој су се окупили сви министри, председник Народне скупштине, командант активне војске и други генерали као и многобројно локално чиновништво и грађанство. Краљ је био одевен у гардијску униформу. Прослава је настављена у владарском летњиковцу где је гост био изасланик султана Назр-паша са својом пратњом, који су краљицу одликовали брилијантским орденом, „Шефакатом“, док је краљ дариван цепним часовником, такође украшеним брилијантима.¹⁰²⁹ Гостима је након пријема био послужен гала ручак у башти, на коме је присуствовало деведесет особа.¹⁰³⁰ У вечерњим сатима краљевски пар је на балкону свог двора поздравио импозантну бакљаду Смедереваца у којој је било око две хиљаде људи, на челу са Владимиром Љотићем, управником Подунавске задруге, који су са музиком и певачком дружином честитали краљици рођендан.¹⁰³¹ Прослава краљичиног рођендана у смедеревском летњиковцу дала је посебан печат и Смедереву и њиховој летњој резиденцији. Тиме је позиционирана посебност овог места. „Смедерево је било те вечери дивно осветљено, а раздрагани народ веселио се до позно у ноћ.“¹⁰³²

Изузетно богат био је приватни живот суверена изражен кроз више видова културе. Култура лепог је развијана кроз гостовања позоришних група, књижевника и ликовних уметника. На позив владарског пара Александра и Драге Обреновић, гост у смедеревском летњем двору, 1901. године био је сликар Влахо Буковац, који је у амбијенту дворског парка портретисао владарски пар. Култура тела изражавана је изласцима у лов и на јахање у оближњој околини, играњем крикета и тениса на теренима одређеним за то у дворском парку, и купања суверена и његове пратње у купатилу које је током лета било монтирано на Дунаву.¹⁰³³

¹⁰²⁸ „Прослава рођендана Њенога Величанства Краљице Драге у Смедереву“, Српске новине, број 207, 4.

¹⁰²⁹ А. Луњевица, *Моја сестра краљица Драга*, Београд-Шабац 2019, 127; Аноним, Турски изасланици у Смедереву, 16. септембар 1900, број 28, Београд.

¹⁰³⁰ Аноним, Турски изасланици у Смедереву, 16. септембар 1900, број 28, Београд.

¹⁰³¹ Прослава рођендана Њенога Величанства Краљице Драге у Смедереву, *Српске новине*, број 207, 4.

¹⁰³² Исто.

¹⁰³³ С. Цветковић, Наведено дело, 126-127; И. Борозан, Снежана Цветковић: Вила династије Обреновић у Смедереву, *Смедеревски зборник*, 2, Смедерево 2009, 289-295.

122. Ђорђе Станојевић, Вила династије Обреновић у Смедереву, 1901, Историјски музеј Србије, ФБС 4404/10

Дрвени балкон на спрату где су се налазиле краљеве одаје као и дрвени трем са балконом у приземљу виле имали су веома значајну функцију у појављивању монарха, или владарског пара приликом свечаности у којима је учествовало грађанство Смедерева. Прослава рођендана краља Александра Обреновића и краљице Драге Обреновић међу њима су биле најзначајније.¹⁰³⁴

123. Јужна страна Виле, пре 1941, вл. Ђорђе Савић, Београд

¹⁰³⁴ С. Цветковић, Наведено дело, 110-117.

Фотографије ентеријера виле из времена династије Обреновић нам до данас нису познате. Једина и најстарија позната фотографија ентеријера снимљена је у Првом светском рату. На њој је приказан део мобилијара салона у ратним операцијама девастираном приземљу виле.¹⁰³⁵

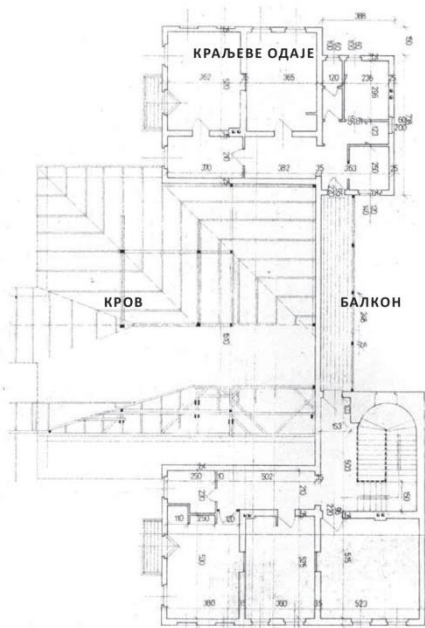
124. Ентеријер Виле, 1916, објављено у: М. Лазих, *Смедерево и смедеревски крај у Првом светском рату 1914-1918*, 443-444.

Дворски простори

Горњи спрат

На овом спрату је пописано осам просторија: краљева соба до балкона лево, краљева гардероба, лево број 2, купатило лево број 3, салон лево, број 4, соба број 5 до балкона десно, соба број 6 десно, соба за млађе број 7, и предсобље број 8.

¹⁰³⁵ М. П. Лазих, *Смедерево и смедеревски крај у Првом светском рату 1914-1918*, 443-444.

125. План основе спрата виле, објављено у: С. Цветковић, Вила династије Обреновић у Смедереву, 79

Краљева соба са балконом

Краљева соба је имала кревет са федер матрацом и балдахином за кревет. Поред кревета је била нахтасна, канабе са наслоном, велика фотеља, тапетирание столице, сто за тоалету са сребрним огледалом, орман за ствари са мермерном плочом, и огледало са гардеробером, сто без фиока и мањим тепихом испод њега, двокрилни орман са фиоком, орман са огледалом и фиоком, и зидно огледало. Прозори су имали ролетне и завесе са драперијом. Од прибора за личну хигијену налазили су се: лавор и бокал од порцелана, тацна за сапун, сталак за четкице, тацна за чешаљ, кофа за воду, биде и ноћни суд. За потребе грејања служила је „порцеланска фуруна“.

Краљева гардероба

У овој просторији су се налазила два једнокрилна политирана ормана, вашкастн са мермерном плочом и на њему огледало, бокал и лавор од порцелана, тацне за сунђер, сапун и пудер, једноставан дрвени сто за тоалету, дрвени чивилук, метални чивилук, плетене столице, сто са фиоком за телефон, на прозору су биле ролетне и сомотске завесе, а просторија се загревала гвозденом пећи.

Салон

У салону је пописано шест фотеља, две постављене столице, огледало велико као зид и сандук за цвеће, етажер, писаћи сто, корпа за хартију, дивит, и на прозору са ролетнама су биле завесе. На зиду је било „шест живописних слика, један портрет, и једна минијатура и тридесет и седам фотографија“, са напоменом да је све наведено било урамљено.

Купатило

У купатилу су биле две каде, једна дрвена и друга лимена, две лимене канте, и два ормана, један политиран, и други од ораховог дрвета, као и један шпански зид.

Соба до балкона десно

Према предметима који су се налазили у овој соби, можемо да закључимо да је била намењена за две особе, у њој су се налазила два лимена кревета, две нахтасне, тоалет тиш, висеће огледало, двокрилни политиран орман, политиран сто са фиоком, плетене столице, лимени вашкастн, порцелански лавор, лавор за прање ногу, кофа за воду и бокал, и гвоздена пећ. Овде су пописане две мање слике.

Соба број шест десно

Према броју предмета који су пописани у овој соби, закључујемо да је била прилично пространа. У њој су била два кревета, плехани и гвоздени, двокрилни политиран орман, сто за тоалету, две постављене столице, канабе са два јастука, политиран сто, гвоздена пећ, гвоздени чивилук, висеће огледало. Од прибора за одржавање личне хигијене пописани су: порцелански лавор, бокал и кофа за воду, тацна за сапун и четкице. И само једна слика.

Соба за млађе

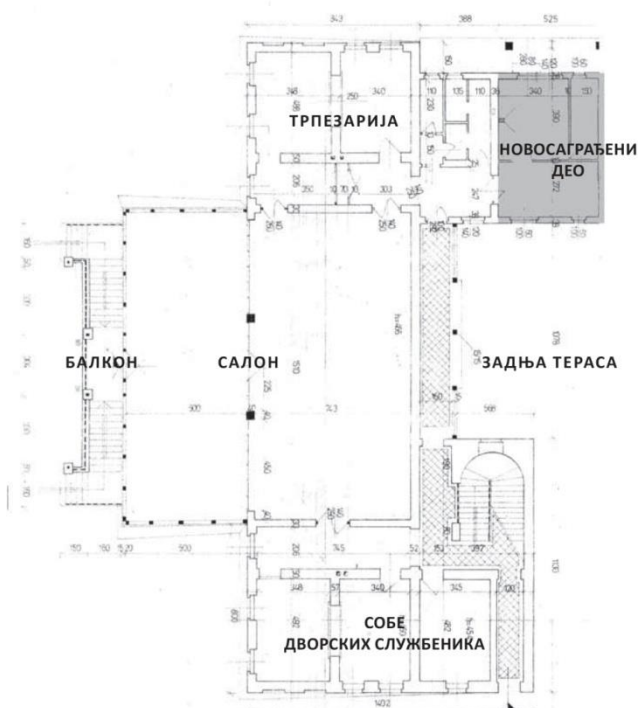
Ова соба била је опремљена основним намештајем: плехан кревет, нахтасна, вашкастен, столица, мали сто, чивилук, висеће огледало, порцелански лавори, метални бокал.

Предсобље

ош једноставније намештено у односу на собу за млађе, са гвозденим креветом, viseће огледало, чивилук, метални вашкастен, порцелански лавори и бокали.

Доњи спрат

На овом спрату је такође пописано осам просторија: трпезарија, салон за одмор, соба првог ађутанта, соба за доктора, соба за камердинера, соба за маршала са предсобљем, соба за дворску госпођицу, соба за секретара и предсобље код степеница.

126. План основе приземља, објављено у: С. Цветковић, Вила династије Обреновић у Смедереву, 83

Трпезарија

У трпезарији је доминирао намештај у белој боји. У њој су се налазила два велика стола, браон и беле боје, који су били на расклапање, са двадесет и пет једноставних, плетених столица и дванаест плетених фотела беле боје са јастучићима, затим, два велика бела креденца, две мање и једна већа конзола са мермерним плочама, два велика гвоздена миндерлука, два пиротска ћилима и дванаест пиротских јастука. Трпезарија је осветљавана зидним канделабрима, којих је укупно било осам са по три свеће на сваком. Од украса

наведено је десет различитих птица у стакленим кутијама. У трпезарији се налазио подни сат у облику стуба са морнарском спремом.

Салон за одмор

Најважнија просторија у приземљу виле био је салон намењен друштвеном животу краљевске породице, њихове свите и гостију. Овде се налазио сто за билијар и наслон за такове, сто за шах и два *шпилтиша*, два стола са плишаном подлогом, највероватније за играње карата. Од намештаја доминирале су гарнитуре за седење и то: *два тапетирана канабета од прућа, три канабета с федером, десет фотеља с федером, дрвена столица за спавање и плетена за љуљање*. На зиду је било велико огледало са конзолом, као и једанаест канделабара за зид са по три свеће.¹⁰³⁶ Топлини ентеријера доприносио је плетен етажер за цвеће и на њему сет за ликер са шест чаша и стакленом флашом, и две чутуре од земље. Салонској атмосфери доприносиле су и четири завесе са драперијама за врата. У инвентару се не помиње клавир, који је постојао у салону у време кнеза Михаила Обреновића.¹⁰³⁷

127. 128. Летњи салон са столом за картање са плишаном подлогом и шаховским столом, објављено у: С. Цветковић, Вила династије Обреновић у Смедереву, 163

¹⁰³⁶ АС, ПМС, 1903, к.12, бр. 308, Пописник X; С. Цветковић, Наведено дело, 78-88.

¹⁰³⁷ Српске новине, 25. септембар 1865, 28. септембар 1865, 30. септембар 1865.

129.Етажер, сталак за ноте са краљевским грбом, објављено у: С. Цветковић, Вила династије Обреновић у Смедереву, 81

Салон за одмор, или велики салон, је био простор за пријеме свечаних делегација, међу којима се издваја изасланство турског султана Абдул Хамида, које је на дан рођења краљице Драге, било у посети српском краљевском пару у Смедереву, ради уручења ордена Шефаката првог степена, краљици Драги.¹⁰³⁸ На челу свечане делегације је био Назр-паша, султанов ађутант и генерални мајор. На уласку у двор њима је почаст одала посебна чета, а велика дворска музика је свирала турску химну. Затим су у малом салону, делегацију поздравили сви нижи официри Краљеве свите и администратор краљевске цивил-листе, а затим су је у великом салону дочекали четворица генерала, ађутанти, краљев секретар и дворска госпођица. Након пријема делегације, у велики салон је ушао краљевски пар, а затим је уследило уручивање поклона. Краљица је добилка Орден Шефаката, првог степена, који је био у брилијантима, а краљ је добио златни сат са капком који је био украшен брилијантима, са монограмом и краљевском круном.¹⁰³⁹

Соба првог ађутанта

Опрема овог простора била је у потпуности у складу са војничком једноставношћу. Гвоздени кревет са федер матрацом, писаћи сто, порцеланске посуде за одржавање хигијене, столице, орман, огледало, порцеланска пећ. Овде су се налазиле и две слике.

Соба за доктора

¹⁰³⁸ Аноним, Турски изасланици у Смедереву, Народне новине, 16. септембар 1900, број 28, Београд.

¹⁰³⁹ Аноним, Турски изасланици у Смедереву, Народне новине, 16. септембар 1900, број 28, Београд.

Овај простор је имао два гвоздена кревета, и такође је био опремљен крајње једноставним намештајем и прибором за одржавање личне хигијене. Издваја се само стаклени орман са фијокама „за лекарије“.

Соба за камердинера

Попут претходних просторија и соба за камердинера била је опремљена основним намештајем.

Соба за маршала

Маршал двора имао је удобнији смештај. У његовој соби се налазио дрвени политираан кревет са федер матрацом, канабе са четири фотеле, сто пресвучен плишом, две столице са наслоном постављене, писаћи сто, зидно огледало, порцеланска пећ и једна слика.

Соба за секретара

У овој соби су била два гвоздена кревета, гвоздена пећ, предмети за личну хигијену, зидно огледало, сто, а издвајају се два месингана свећњака.

Предсобље код степеница

У овом простору је пописана једна велика урамљена слика, и фотографски снимци једне фабрике. Овде се налазио низ предмета за чишћење двора (канте, четке за патос, метле, ђубравници, лупалице за тепих, мердевине, ногаре за лупање тепиха) и више лауф тепиха.

Стари двор, конак кнеза Милоша Обреновића са подрумом

Собе за млађе

Претпостављамо да је у питању био посебан објект на имању, с обзиром да је у Инвентару издвојен под посебним редним бројем. У овим собама је укупно било пет гвоздених кревета, гвозден миндерлук са шест пиротских јастука, пиротски ћилим, седам умиваоница у виду астала, предмети за одржавање хигијене тела (бокали, лавори, ноћни судови), различите столице и завесе од сомота.

Подрум

У подруму је било осамнаест винских бачви, од којих је највећу запремину имала бачва од дванаест хиљада и петсто литара, до најмањих од хиљаду деведесет литара. Тринаест винских буради, ракијске бачве и бурад, као и низ предмета неопходних у производњи наведених пића. Поменимо пресу „Херкулес“ и Пастеров филтер апарат са опремом.

Окућница и шупе

У овим просторијама су се налазили предмети за одржавање имања (гвоздени ваљак за стазе, виле, грабуље, старе маказе за кресање ограде, српови), одбрану винограда од града (два брдска топа, шест прангија против града), предмети за рад у винограду (прскалице, мехови за сумпорисање, педесет и осам дасака за вешање грожђа, шесто шездесет и четири флашице за конзервирање грожђа), расходован намештај (стара столица за спавање покварена и једна за љуљање, стари покварени канабе, четири старе зидне лампе од месинга, дрвени бео камин, покварен лустер од месинга, једноставне зидне лампе, стаклене лампе за фењере, боленлампа за гас) и тринаест гвоздених клупа и пет металних столова за седење у дворском парку.

Пиће

У смедеревском подруму за чување пића који се налазио у Новом двору 1903. године је пописано петнаест хиљада и шесто шездесет осам литара вина Смедеревке, три хиљаде седамдесет литара малаге, и старе малаге две хиљаде тридесет литара, хиљаду четресто седамдесет литара тамњанике и седамсто литара шилера, као и хиљду четресто двадесет литара ракије.

Краљев виноград

За одржавање и бригу о Краљевом винограду у Смедереву било је задужено старатељство над имањем краља Александра I, из чијих извештаја за 1889. и 1890. годину сазнајемо како и колико се улагало у одржавање винограда.¹⁰⁴⁰ С обзиром да је лозна зараза филоксера 1889. године готово уништила питому лозу, направљен је план о обнови винограда, и садњи нових шест до седам хиљада винових лоза.¹⁰⁴¹ Краљ Александар Обреновић је први пут дошао у смедеревски виноград 1895. године, јашући од Београда до Смедерева.¹⁰⁴² На Првој изложби грожђа у Смедереву, која је била организована од 26. до 28. септембра 1899. године, краљ Александар Обреновић је био истакнут као први виноградар, и највиши заштитник пољске привреде, а грожђе из његовог винограда је представљало узор смедеревским виноградарима.¹⁰⁴³ „И у овој свечаној прилици за нас, дубоко благодарни што је виноград Вашег Величанства био узор и извор поуке, расадник непосредног обделавања виноградарства и центар на који је усредсређена наша пажња, а чега је резултат ова привредна светковина...“¹⁰⁴⁴ У то време, подрум испод двора је био уређен и реновиран за „рационално неговање вина“.¹⁰⁴⁵

Закључак: Летњи двор у Смедереву

Веће интересовање за летњи двор у Смедереву, настало је 1895. године. Краљ Александар га је посетио управо ујесен ове године, када је због лепоте природног положаја на коме се налазио одлучио да током идуће године проведе више времена у њему.¹⁰⁴⁶ Током лета, 1896. године, краљ је са краљицом Наталијом и дворском свитом, у смедеревском двору провео летњи одмор.¹⁰⁴⁷ У Смедерево је краљ са дворском свитом путовао Дунавом, на лађи Делиград, а на смедеревском пристаништу су тим поводом били организовани свечани дочеци. Краљев виноград умногоме је доприносио атмосфери летњих боравака, али и култури узгајања винове лозе у Смедереву, што је на Првој изложби грожђа било потврђено

¹⁰⁴⁰ Дневник о старатељству над имањем краља Александра I почев од 18. марта 1889. године, Архив САНУ, 7252/69; С. Цветковић, Вила династије Обреновић у Смедереву, 96-99.

¹⁰⁴¹ Архив САНУ, 10574.

¹⁰⁴² Српске новине, број 223, 4. октобар 1895.

¹⁰⁴³ Тежак, број 43, 24. октобар 1899.

¹⁰⁴⁴ Тежак, број 43, 24. Октобар 1899.

¹⁰⁴⁵ Тежак, број 43, 24. Октобар 1899.

¹⁰⁴⁶ Српске новине, број 223, 4. октобар 1895.

¹⁰⁴⁷ Српске новине, број 162, 25. јул 1896.

проглашењем краља Александра за првог виноградара.¹⁰⁴⁸ Снажније везивање краља Александра за Смедерево, и дужи боравци у летњем двору током лета, подстакнути планом о будућој краљевој женидби, иницирали су адаптацију постојећег здања из времена кнеза Михаила Обреновића. Приземном дворском здању су током 1897. године, према пројекту дворског архитекте Јована Илкића, дограђени спратови над приземним просторијама лево и десно од централног салонског простора. Спратови су имали балконе, са богатим дрвеним декоративним елементима, који су својом архитектуром у облику забата подражавали решење трема на главном улазу у салон двора. Између приземља и спрата је постављен дрвени венац са резбареним вегетабилним мотивима. Овим решењем, двор у Смедереву је задржао карактеристике „швајцарског стила“ у коме је првобитно био сазидан. Летњи двор у Смедереву је у континуитету испуњавао функцију места за одмор у летњем периоду од женидбе Александра Обреновића Драгом Машин, од лета 1900-те, до последњег лета који је краљевски пар овде провео 1902. године. Вишеслојне функције летњег двора у Смедереву изражавале су се кроз организацију низа свечаности, дворске церемоније, ефемерне спектакле, као и верске обреде у саборном храму Светог Георгија у центру Смедерева градећи богату мозаичку слику коју су креирали монарх и његова свита. Култура одмора се допуњавала рекреацијом на теренима у непосредној близини виле, посебно играњем крикета, али и купањем на Дунаву у посебно монтираном краљевом купатилу које се доносило из Београда. Посебно место у низу краљевских појава имала је берба грозђа која се организовала као јавна светковина.

¹⁰⁴⁸ Тежак, број 43, 24. октобар 1899.

Летњи двор у Такову

Историја, архитектура и функције

Дворац у Такову саграђен је 1901. године као поклон рудничке општине краљу Александру и краљици Драги Обреновић.¹⁰⁴⁹ Са посебном пажњом изабрано је место његове изградње у природном историјском амбијенту династије Обреновић. Путописац Феликс Каниц упоређивао је овај положај са изузетним природним амбијентом долине Сулц крај Беча.¹⁰⁵⁰ „Та прекрасна долина у којем је Дворац био смештен, са фасадом која је подсећала на виле швајцарских или аустријских аристократа, имала је посебну чар. Унутрашњост ентеријера, пак, потпуно је одисао српским, шумадијским амбијентом“.¹⁰⁵¹ Особеност таковског дворца била је у томе што је он подигнут на „историјском патриотском простору“ заједничког порекла последњег владарског пара династије Обреновић, те је стога замишљен „као церемонијални сусрет владарског пара и народа на сакрализованом месту, националној „светој земљи“, симболичном средишту обновљеног златног доба“.¹⁰⁵²

130. Краљев двор у Такову, 1901, разгледница, Историјски музеј Србије

¹⁰⁴⁹ Ф. Каниц, *Србија, земља и становништво*, 479-481; Ђ. Митровић, *Инвентар двора Обреновића у Такову према попису државне комисије из 1903. године*, *Зборник Музеја рудничко-таковског краја број 1/2001*, Горњи Милановац 2001, 215-334; С. Цветковић, *Вила династије Обреновић у Смедереву*, Смедерево 2012, 143-146; М. Тимотијевић, *Таковски устанак – Српске цвети, о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној политици званичне репрезентативне културе*, Београд 2012.

¹⁰⁵⁰ Ф. Каниц, *Наведено дело*, 479-481.

¹⁰⁵¹ Ђ. Митровић, *Инвентар двора Обреновића у Такову према попису државне комисије из 1903. године*, *Зборник Музеја рудничко-таковског краја број 1*, 216.

¹⁰⁵² М. Тимотијевић, *Таковски устанак – Српске цвети, о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној политици званичне репрезентативне културе*, 267.

Планови за изградњу виле у Такову изведени су у Бечу, али је сачуван само план основе.¹⁰⁵³ Овај двор је био постављен на високом рустичном каменом темељу са подрумима. Свечана чеона фасада имала је у партеру отворени трем и балкон изнад њега, док се на подужним бочним трактовима уздизала дрвена мансарда. До улаза се стизало двојним бочним степеништем.¹⁰⁵⁴ Као и на смедеревском двору, посебан акценат вили су давали богато орнаментисани, дрвени декоративни елементи.¹⁰⁵⁵ Управо су они допринели карактеру „швајцарске виле“ који је и у то време још увек био популаран како за дворску тако и за бањску архитектуру широм Средње Европе, те тако и у Србији. На средишњем партерном делу, у врху налазио се грб династије са заставом.

Дворски простори

Простори Првог спрата двора у Такову

У приземљу, односно првом спрату таковског дворца се налазило једанаест просторија: трпезарија, соба лево од трпезарије, соба десно од трпезарије, соба за играње карата, соба за ађутанте, предсобље и трем, кухиња, шпајз, соба до шпајза, нужник и степенице.

Трпезарија

У приземљу, који су пописивачи овог двора 1903. године означили као први спрат, налазила се трпезарија са собама лево и десно од ње.

Трпезарија је имала сто који је могао да се развуче, двадесет и пет дрвених столица и четири дрвене фотеље са кожним седиштем, као и два креденца. Простор је осветљавао стаклени лустер са осамнаест сијалица, а од предмета за осветљавање биле су и четири никловане стоне лампе и никловани свећњаци. На прозорима су биле завесе са драперијом. На поду су била два тепиха.

Посебан значај у таковском двору имали су стакларија, порцелан и сервис од кина-сребра.¹⁰⁵⁶ У трпезарији су евидентиране флаше за воду са краљевском круном, чаше за воду, пиво, вино и шампањац такође са краљевском круном. На ибрицима за кафу било је угравирано слово А са круном.

¹⁰⁵³ М. Тимотијевић, Наведено дело, 267.

¹⁰⁵⁴ М. Тимотијевић, Исто, 267.

¹⁰⁵⁵ С. Цветковић, Наведено дело, 144.

¹⁰⁵⁶ Овај сервис пописан је у Београду после Мајског преврата 1903, АС, ПМС, 1903, к. 12/308, Пописник I.

У трпезарији је пописана „1стара дуга пушка“, за коју можемо да претпоставимо да је представљала трофејно оружје, из Другог српског устанка. Дворске трпезарије су се украшавале оружјем, нарочито је то било изражено у београдском Старом двору – Конаку.

Соба лево од трпезарије

У овој просторији се издвајају дрвене столице са кожним седиштима и зелени диван који је био пресвучен пиротским ћилимом.

Соба десно од трпезарије

Овај простор је био маркиран пиротским ћилимима и намештајем који је био пресвучен српским платном. Два дивана су била пресвучена пиротским ћилимима, јастуци и фотеље су били пресвучени српским платном.

Соба за играње карата

У овој соби су била два стола за картање, односно, како су пописивачи инвентарисали „2 шпилтиша“, два канабета и дванаест столица пресвучених кожом, орман са порцеланским лавором и три пара завеса са драперијама.

Соба за ађутанте

У овој просторији је био једноставан намештај (метални кревети, метални ноћни сточић са мермерном плочом, дрвени сто, кожни канабе у углу и карнише са драперијама)

Предсобље и трем

Једино што се у овом простору издваја јесте „шест фоноса“.¹⁰⁵⁷

Кухиња и шпајз са помоћним просторијама (соба до шпајза, нужник, степенице) били су опремљени низом предмета неопходних у припремању хране.

¹⁰⁵⁷ Ово су једини фоноси инвентарисани у пописима дворова Обреновића. Више видети у: Ђ. Митровић, Инвентар двора Обреновића у Такову према попису државне комисије из 1903. године, *Зборник Музеја рудничко-таковског краја број 1*, 215-334.

Горњи спрат двора у Такову

На горњем спрату таковског дворца налазило се укупно једанаест просторија: предсобље, салон, соба за спавање Краља и Краљице, соба за тоалету, собица до собе за тоалету, и још једна соба до ње, предсобље нужника, соба на десном крилу, соба до ње, соба са изласком на веранду и соба до салона.

Предсобље

У овом простору је посебна пажња била посвећена осветљењу: никлована лампа, две зидне и једна висећа лампа са полијелејом. На поду је био тепих, и од предмета се још издвајају два чивилука са огледалима.

Салон

Овај простор је био опремљен стилским намештајем беле боје са позлатом, а доминирале су српске тканине којима су били пресвучени канабеи за ћошкове, јастуци и фотеле. Завесе су такође имале драперије од српских тканина. Простор је био добро осветљен, имао је велики лустер са лампом од мајолике и осамнаест свећа, и осам зидних канделабара са по четири свеће. На поду су били теписи. На зидовима је било једанаест урамљених слика (претпостављамо да је међу њима било и фотографија) и „једна велика слика краља Александра“.

Соба за спавање Краља и Краљице

Овај простор је попут салонског био маркиран српским тканинама, а предмети за одржавање личне хигијени били су персонализовани краљевским монограмом. Кревети су били месингани, са балдахинима, диван је имао ваљак са два јастука, фотела, ноћни сточићи, висећа лампа од мајолике, стона лампа од мајолике, орман са огледалом и завесе са драперијом од српске тканине.

Соба за тоалету, са двама собицама поред

Овај простор је био уређен основним намештајем и опремљен предметима за одевање и одржавање хигијене (тоалетни сто са мермерном плочом и огледалом, сто са мермерном

плочом и порцеланским бокалом, лавором, кофом, тапетирание столице, чивилук орман са фиоком). У собици поред ове налазила су се два пољска нужника у облику столице без наслона, док је у соби поред ње био једноставан намештај за две особе (од плеха кревети, ноћни сточићи, месингани покретни чивилук итд).

Предсобље тоалета и соба на десном крилу

Осим зидне лампе и ноћног суда у предсобљу тоалета није било других инвентарисаних предмета. У соби на десном крилу од намештаја се налазио диван са јастуцима и ваљком који је био пресвучен српском тканином, као и канабе за ћошак са јастуцима, фотеља је такође била пресвучена српском тканином. Амбијент овог простора је био допуњен месинганим столом и орманом са огледалом, а имао је и тоалетни сто са мермерном плочом, лавором и бокалом.

Собица поред собе на десном крилу

У овом простору се издваја шест пиротских ћилимова, као и сто на три ноге са округлом мермерном плочом.

Соба са изласком на веранду

У овој просторији се помиње идентичан сто као у претходно описаној соби, три дрвене столице и орман са огледалом.

Соба до салона

И у овој соби је доминанто постављање дивана српском тканином као и јастука који су се налазили на њему, завесе су такође имале драперије од српских тканина, а овим материјалом је била пресвучена и фотеља.

Таван и степенице које воде на таван

На таванском простору су су биле четири собе, од којих је једна била намењена настојнику двора и осталој дворској послузи. Предмети и намештај ових просторија су били скромни.

На степеницама које воде на таван налазио се сандук у коме је било пет глобуса.

Сутерен

Овај простор је био опремљен кухињским предметима и прибором за одржавање имања.

131.Салонска гарнитура из дворца у Такову, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, II, 45-46.

Летњи двор у Такову: закључак

Летњи двор у Такову је краљевски пар Александар и Драга Обреновић добио на поклон од народа рудничко таковског краја 1901. године. Изграђен је са намером да се изрази захвалност и приврженост према династији Обреновић чији је родоначелник потекао са ових простора, као и преци краљице Драге. Географија овог простора је била маркирана династичком симболиком, представљајући изузетно важан патриотски простор, „свету земљу“ династије Обреновић.¹⁰⁵⁸ План за изградњу летњег дворца у Такову је био поверен архитекти из Беча. Рустични, резбарени, дрвени декоративни елементи којима су фланкирани кровни тимпанони и вестибил на улазу у приземље урађени су у швајцарском стилу, који је још увек био актуелан у изградњи летњиковаца европске аристократије. Приземљем овог дворца је доминирала трпезарија и соба за играње карата, а у једној од соба у приземљу је евидентирано шест „фоноса“. На спрату су били салони и простори за краљевски пар. У салону је доминирао портрет краља Александра Обреновића великих димензија. Намештај су чиниле европске стилске гарнитуре, али је примат у уобличавању простора припао пиротским ћилимовима и српском платну од кога су биле завесе, покривачи за кревете и фотеље. Простори су осим портрета владара и њихових предака били маркирани оружјем из

¹⁰⁵⁸ М. Тимотијевић, *Таково – Српске Цвети* .

Другог српског устанка. Стакло и порцелан су имали краљев монограм и краљевске инсигније у облику круне. Међу посуђем се издвајао луксузни сервис од кина сребра. У летњем двору у Такову, краљевски пар је био само једном, у оквиру свог путовања у унутрашњост Србије у септембру 1901. године, тако да у кратком временском периоду у коме је припадао последњем владарском пару династије Обреновић није било прилике да се у њему развијају вишеслојне функције дворске културе.

Закључна разматрања

Успостављање монархистичке власти и пуна политичка независност у односу на Османско царство, значило је уједно и најутицајнију прекретницу у обликовању српског двора у 19. веку. Дворска култура и уметност у нововековној Србији доживљавају нарочити успон и развој у периоду између 1872. и 1903. године, који обухвата владавину српског кнеза, потоњег краља Милана Обреновића, од формалног ступања на престо 1872. године, до абдикације 1889. године, а затим, његовог наследника на престолу, краља Александра, који је самостално владао од 1893. године до убиства у атентату 1903. године. Стицање државне независности на Берлинском конгресу 1878. године, а затим 1882. године добијање статуса Краљевине, створили су нове услове за обликовање српског двора, који су се изражавали кроз географију простора на којима су дворска здања била подизана, њихову архитектуру и визуелну културу дворских простора.

На развој уметности и дворске културе у овом периоду су утицали бројни чиниоци, међу којима се издвајају политичке околности у земљи, међудржавни односи, лични односи у кнежевско/краљевском дому, утицаји култура европских дворова, те персоналне склоности монарха и њихових супруга, кнегиње/краљице Наталије и краљице Драге Обреновић.

Једна од најзначајнијих карактеристика дворске културе у Србији у периоду од 1872. до 1903. године огледа се у познавању и усвајању актуелних стилских токова европских дворова који су се усаглашавали са истицањем националног идентитета и континуитетом династије Обреновић. Међу утицајима који су долазили из европских центара, најснажнији су долазили из Беча и Париза.

Избор дворова за становање или грађење нових подударало се са крупним историјским догађајима, који су мењали државни статус Србије, њену територијалност, национални и међународни положај. Избором дворске позиције, архитектонским обликовањем дворова, и уређењем дворских простора, владар је изражавао политички, државни и међународни положај земље, однос према националној идеји, традиционалној култури земље, и личну естетику, континуитет династије коју представља и оправданост своје, бољом вољом изабране владавине кроз сложени систем дворске културе репрезентације и визуелне артикулације.

Старом двору-конаку припада посебно место међу дворским здањима овог времена. Он је био наслеђено резиденцијално здање, са функцијом владарског двора још од четрдесетих година 19. века. У њему је живео и владао кнез и краљ Милан Обреновић од доласка у Србију. Стари двор је имао утемељен дворски образац и наслеђени резиденцијални владарски континуитет из времена кнеза Михаила. Еклектична архитектура

Старог двора, заснована на стилевима неокласицизма и неоренесансе, у потпуности је одговарала потребама и идеологији либералног грађанства,¹⁰⁵⁹ које је у ренесансној архитектури препознавало владавину индивидуума, и у контексту либералног национализма, у њој видело отелотворење демократских грађанских вредности, чији је експонент и гарант био управо двор.¹⁰⁶⁰ Носиоци ових идеја у потоњој изградњи српских дворова периода били су архитекте Јован Илкић и Александар Бугарски.¹⁰⁶¹ Дворски простори у Старом двору су имали јасно одвојене функције које су биле намењене јавној сфери и приватном животу владара, који су се додатно диференцирали по родној припадности на мушке и женске просторе.

Међу зградама које су имале функцију двора издвајају се зграде које су пројектоване и изграђене као носиоци резиденције владара. Најзначајнији пројекат ове намене била је изградња двора краља Милана Обреновића у Београду. Нови двор у Београду је био зидан у освит проглашења Србије за Краљевину, са амбицијом да буде једна од најлепших владарских резиденција на Балкану.¹⁰⁶² „Код архитектонског обликовања прве монументалне академске палате у српској престоници – *Краљевог двора*, која је била изграђена почетком девете деценије 19. века, Бугарски је у оквиру строге академске дисциплине остварио репрезентативни стилски израз који се заснивао на богатој примени елемената антике, високе ренесансе и барока. Мада су архитектонски елементи наглашени богатом декоративном обрадом, они нису нарушили целовитост структуре зграде затворене у снажну кубичну масу, која се уздиже над основом скоро квадратног облика, чиме је постигнута изразита монументалност здања“.¹⁰⁶³ Дворски простори Новог двора су били отворени према јавности, и углавном су били у функцији одржавања јавних свечаности, попут балова, који су се одржавали поводом многих свечаности из календара монарха и државних празника у репрезентативној Свечаној сали.

Распоред и опрема дворских простора није се битно мењала кроз време владавине краља Милана и време краља Александра, са јасно одвојеним мушким и женским просторима, и просторима за јавну и приватну намену.

У грађењу дворске културе српских владара током 19. века посебно место је припадало летњим дворевима. У Смедереву је 1865. године кнез Михаило Обреновић

¹⁰⁵⁹ М. Тимотијевић, Народна позориште у Београду – храм патриотске религије, *Наслеђе*, 6, Београд 2005, 9-42, 17.; К. Митровић, наведено дело, 308.

¹⁰⁶⁰ Т. Борић, *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*.

¹⁰⁶¹ А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма (XIX – XX век)*, Београд 2005, 302-304; М. Ротер Благојевић, Архитектура грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1868. до 1900, *Архитектура и урбанизам*, (први део), 14/15, 114-115.

¹⁰⁶² С. В. Неђић, Из историје Старог двора, *Наслеђе*, II, 11-22.

¹⁰⁶³ М. Ротер Благојевић, Архитектура грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1868. до 1900, 114-115.

подигао летњиковац у европском, тада актуелном швајцарском стилу, чијом је реконструкцијом 1897. године, којом је руководио дворски архитекта архитекта Јован Илкић, створен дворски амбијент, који ће имати континуирану улогу летњег двора у временском периоду од 1900. до 1903. године.¹⁰⁶⁴ Последњи Обреновићи добили су на поклон летњиковац у Такову изграђен у духу европске архитектуре овог временског периода, такође са елементима швајцарског стила.¹⁰⁶⁵ Овом архитектонском корпусу припада пројекат бечког архитекте Ота Вагнера за ловачку кућу краља Милана Обреновића, који није био реализован, али је архитекти донео српски орден.

Присуство османске, балканске културе становања било је са посебном намером наглашено у двору у Нишу, који је од османских власника, бивших заповедника града, био откупљен за потребе двора, обновљен и организован тако да представља најрепрезентативније здање у Нишу, уједно изражавајући однос кнеза, будућег краља Милана Обреновића према османској култури и уметности, чији је био поклоник.

Током владавине кнеза и краља Милана Обреновића коришћени су дворови у Београду, Нишу, Смедереву и делом у Крагујевцу (двор у Крагујевцу је формално постојао али кнез и краљ Милан и краљ Александар Обреновић у њему нису боравили) и имање у Топоници, које је наследио и његов син Александар, који је проширио и надоградио летњи двор у Смедереву, а коме су мештани рудничког и милановачког краја почетком 20. века подигли двор у Такову, док је у Нишкој Бањи био подигнут павиљон.

Историјске и политичке околности у којима су се дворови настањивали, преуређивали и градили директно су условљавали осим позиције и архитектонског стила и уређење њихових ентеријера.

У српским дворовима у периоду између 1872-1903. године, постојале су особености и специфичности османске културе, али се двор окретао ка европској дворској архитектури. Опште карактеристике устаљене на европским дворовима биле су и опште карактеристике српског двора. Израда намештаја, порцелана, металних предмета поверавана је најугледнијим фирмама и фабрикама које су израђивале поруџбине за европске дворе, пре свега за аустријски, немачки и француски двор. Национални дискурс је био негован у континуитету, али му се посебна пажња посвећује од женидбе краља Александра Драгом Машин. У Старом двору у Београду истовремено постоје Арапски и Српски салон.

Многобројне просторије које су се налазиле на београдским дворовима биле су у функцији сложене дворске организације, као и приватног и јавног живота владара који се у

¹⁰⁶⁴ С. Цветковић, *Вила династије Обреновић у Смедереву*.

¹⁰⁶⁵ М. Тимотијевић, *Таково-Српске Цвети*.

њему паралелно одвијао.¹⁰⁶⁶ И након завршетка изградње Новог двора, 1884. године, Стари двор је и надаље имао функцију двора у коме су биле приватне просторије владара династије Обреновић, али и место за рад и пријеме. Подела двора на јавну и приватну сферу, мушке и женске просторе, односила се како на београдске тако и на дворе у унутрашњости Србије.

Континуитет династије Обреновић је исказиван симболичким визуелним маркирањем дворског простора. У свечаној сали Старог двора, која је представљала срж дворског простора била је истакнута биста кнеза Милоша, родоначелника династије Обреновић, „митског оца династије“ који је представљао извор и порекло династичке утемељености нових владара како кнеза и краља Милана Обреновића тако и Александра Обреновића. У Сали за Министарске седнице Старог двора налазио се намештај који је био наслеђен из времена кнеза Михаила Обреновића, осам столица од резбареног дрвета пресвучених кожом, а којим се такође одражавао континуитет династије Обреновић. У овој сали су осим намештаја из времена кнеза Михаила Обреновића, континуитет династије, државотворност, национални идентитет и улога и значај монарха истакнути и фотографијом Паскала Себаха „Кнез Михаило Обреновић са делегацијом у Цариграду“,¹⁰⁶⁷ као и литографијом Карола Поп де Сатмарија, „Српска делегација код кнеза Милоша Обреновића у Букурешту 1859“.

Владарске слике имају посебно значајно место у култури опремања дворских простора. „Њихов изузетан значај репрезентован је у систему функционисања дворских целина, које су у садејству са владарским сликама чиниле манифестационо јединство владарског простора“.¹⁰⁶⁸ У периоду између 1872. и 1903. године српски двор ће легитимитет свог положаја истицати портретима родоначелника династије кнеза Милоша Обреновића, кнеза Михаила Обреновића, кнеза/краља Милана и кнегиње/краљице Наталије, краља Александра и краљице Драге Обреновић. Монументални уљани портрет кнеза Михаила Обреновића био је истакнут у једном од главних салона Старог конака, у Црвеном салону,¹⁰⁶⁹ дело сликара Стевана Тодоровић 1874. године, а визуелизација његовог лика интензивирана је на почетку владавине краља Александра Обреновића са циљем да слика моћног владара на престолу буде пренесена и на савременог владара.¹⁰⁷⁰ У сали за

¹⁰⁶⁶ А. Столић, *Ђорђе Симић – последњи српски дипломата XIX века*, 34. А. Столић, *Двор у Београду (1880-1903) између традиционалног и модерног, Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века*, 2, 101; А. Столић, *Приватност у служби репрезентације-Двор последњих Обреновића*, у; *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, 334.

¹⁰⁶⁷ Фотографија је идентификована на фотографији Сале за министарске седнице у Старом конаку, уочена је у одразу у огледалу, видети у: Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак заборављени београдски двор*, 54.

¹⁰⁶⁸ И. Борозан, *Слика и моћ...*, 8-9.

¹⁰⁶⁹ И. Борозан, *Наведено дело*, 132.

¹⁰⁷⁰ И. Борозан, *Исто*, 34.

министарске седнице били су истакнути портрети краља Александра и краљице Драге које је насликао сликар Влахо Буковац у Смедереву у башти њиховог летњег двора 1901. године.

Национални дискурс у двору изражаван је предметима, тако су у Сали за министарске седнице Старог двора у Београду биле изложене гусле, које су у овом простору представљале отелотворење идеје о самосвојном националном идентитету. Гуслар је добио посебно место у патриотској култури 19. века, те је и сам инструмент имао функцију националног симболичног предмета, а сала за министарске седнице у двору била је идеално место за исказивање ове идеје.¹⁰⁷¹

У Радном кабинету Старог двора налазио се низ слика и фотографија владара династије Обреновић, европских владара, српских официра, предмета који припадају националном корпусу, предмети персонализовани монограмом владара: „3 сличице бив. Краљице у простим рамовима“, емајлирана слика краља Милана, фотографија краља Милана, фотографија француског председника Карноа и његове супруге, крива турска сабља са корицама које су украшене златом и балчаком који је украшен дијамантима, попрсни крст украшен камењем, ваза са монограмом М и круном, у великом дрвеном раму са дуборезом биле су фотографије официра VII пешадијског пука, велики урамљени портрети Кнеза Милоша и Николе Милићевића Луњевице, портрет краља Милана у генералској парадној униформи у широком раму и један портрет у обичној генералској униформи у позлаћеном широком раму, затим, акварел са представом краља Милана на мору, велике фотографије у позлаћеним рамовима краља Милана и краљице Наталије Обреновић, слика руског цара Николе окружена венцем његових слика из разних година, четрдесет и девет различитих фотографија које су све у рамовима, као и краљичина фотографија у раму од срме. Собу је осветљавао лустер у облику двоглавог белог орла.¹⁰⁷²

У време краља Александра Обреновића у Сали за министарске седнице Старог двора као јавном простору двора налазили су се предмети и уметничка дела којима се изражавала национална и државна симболика, и статус владарског положаја.¹⁰⁷³ У њој су се налазили репрезентативни, допојасни портрети краља Александра и краљице Драге Обреновић сликара Влаха Буковца, фотографије њихових портрета, које је највероватније снимио дворски фотограф Милан Јовановић, затим, минијатурни портрет краља Милана Обреновића, те слика Таковски устанак, Паје Јовановића, као и слике Танаско Рајић на топу, сликара Петра Раносовића, затим Карловачки сабор и Бошко Југовић, Паје Јовановића. У овој сали су се налазиле и бисте Вука Стефановића Караџића, руског цара Александра III, француског председника Карноа и краљице Драге Обреновић, једна мања статуа са алегоријском

¹⁰⁷¹ М. Тимотијевић, Гуслар као симболична фигура српског националног певача, 253-255.

¹⁰⁷² Инвентар, Канцеларија бившег краља, 72.

¹⁰⁷³ А. Столић, Наведено дело, 336.

представом Србије чији нам аутори нису познати, затим медаљон са представом Хајдук Вељка, рад вајара Ђорђа Јовановића, као и медаљон са ликом Франца Јозефа.¹⁰⁷⁴

Намештај који је за београдски двор династије Обреновић направљен у уметничкој радионици скулптора Виктора Емона у Паризу, у више поруџбина, у временском периоду између 1894. и 1900. године представља изузетно драгоцено сведочанство о дворској култури у Србији овог периода. Стилске гарнитуре: канабета, фотеље, столице, седала без наслона и столови, рађени су за краља Александра Обреновића, већина је била персонализована иницијалом краља Александра, краљевским грбом и геслом династије Обреновић, *tempus et meum ius*, а на израду и поруџбину намештаја имали су утицаја родитељи краља Александра, Милан и Наталија. Француска култура и уметност су овом периоду имали снажан утицај на српски двор. „Емон се може поуздано идентификовати као један од помињаних француских мајстора који су имали задатак да уреде београдски двор и саобразе га са рецентним европским токовима“.¹⁰⁷⁵

У другој години после венчања краља Александра Драгом Машин, спаваћа соба је била опремљена новим намештајем, који је био поручен у Паризу у фирми Жан Ханри Жансена.¹⁰⁷⁶ На списку поруџбине били су наведени следећи комади намештаја у стилу Луј XV: кревет, од шареног дрвета, са политираном таблом Мартен и позлаћеном, амалгамираном, резаном бронзом, тоалетни сто од сјајног дрвета са мермерном плочом „са Јуре“ и украсоом од резане позлаћене амалгамиране бронзе, две нахтасне са истим декоративним решењем, једно огледало (Психа), од сјајног дрвета и једно огледало са електричним осветљењем и описаном декорацијом, у истом стилу била је и шамла која је била постављена „розе и белим дамастом“ и украшена позамантеријом, сто за писање у наведеном стилу и са декоративним решењем, затим сто од сјајног шареног дрвета, одозго „Лавалијер“, шезлонг од резаног дрвета, покривач за шезлонг од „розе и белог дамаста“ украшен позамантеријом, једна фотеља са покривачем идентичним као наведеним за шезлонг и три столице са истим покривачима.

Ентеријери Новог двора у Београду били су опремљени намештајем чувене бечке фабрике намештаја у историцистичком стилу Портоа и Фикс.¹⁰⁷⁷

Уметничком патронажом на двору владар је исказивао однос према уметности чиме је и формиран дух уметности у дворској култури Србије овог времена. Репрезентативни

¹⁰⁷⁴ Архив Србије, П Мс, 1903, к. 12, бр. 308, Пописник I; Ђ. Митровић, О заоставштини династије Обреновић, у *Династија Обреновића из заоставштине*, 32.

¹⁰⁷⁵ В. Даутовић, Мобилијар Обреновића из београдског Старог конака у манастиру Раковица, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, V, 127.

¹⁰⁷⁶ Архив Сану,

¹⁰⁷⁷ Ф. Каниц, *Србија земља и становништво*, I, 71; В., Decristoforo, *Portois & Fix – Ein Wiener Ausstattungsunternehmen der Moderne*, Wien, Januar 2009 (rukopis magistarske teze odbranjene na Univerzitetu u Beču).

портрети владара, њихових предака, супруга и потомака, уметничка дела са тематиком националне историје, национални пејзаж као и дела са представама владарске идеологије представљају оквир у коме се кретала уметност на српском двору у временском периоду од 1872. до 1903. године.

Сликари Ђорђе Крстић, стипендиста кнеза Милана, на иницијативу владарског пара Милана и Наталије Обреновић, обилазиће новоослобођене крајеве земље после Берлинског конгреса, и скицира и слика значајне историјске и уметничке пределе, као и народне ношње. Његов теренски рад са циљем богаћења краљевске збирке трајао је неколико година. Улогу сликара националних пејзажа, народних ношњи, обичаја и змаменитости новоослобођених крајева ће преузети и наставити Ђорђе Миловановић, Драгиша Милутиновић, Милош Тенковић и Владислав Тителбах. Активну улогу у припремању албума са представама националне народне ношње за српски двор је имао Милан Ђ. Милићевић.

Уметничка дела у двору, слике, скулптуре, графике, фотографије, изражавале су континуитет династије Обреновић, национални и државни карактер, али и праћење корака са европским уметничким стилским токовима. Према Инвентару у Галерији слика на двору наведено је сто девет слика и цртежа, као и три бронзане статуе.¹⁰⁷⁸ Велики број уметничких дела за двор набавио је краљ Милан Обреновић у периоду након абдикације. О делима европских уметника на српском двору, осим са фотографија дворских ентеријера и података из дневничке и мемоарске литературе као и новинских извора, највише података пружају аукцијски каталози бечког Доротеума и париски каталог хотела Друо. У Доротеумовом каталогу за 1905. годину наведено је педесет и осам дела савремених сликара, која су углавном била набављена у Бечу и Паризу.¹⁰⁷⁹ Највреднија процењена слика у овом каталогу било је дело *Италијанка* Еугена Бласа.¹⁰⁸⁰ Слика старих мајстора је било двадесет, а међу њима се издваја *Поклоњење пастира*, које је приписано венецијанском сликару Палми Млађем, и четири женска портрета Натале Скјавона.¹⁰⁸¹ Кнез/краљ Милан Обреновић је био међу првим европским монарсима који је упознао дела француских импресиониста, чије је слике и цртеже током боравка у Паризу од 1889. године откупљивао за своју збирку.¹⁰⁸² Консултант краља Милана приликом набавке слика био је чувени колекционар гроф Исак де

¹⁰⁷⁸ Архив Србије, П М с, 1903, к. 12, бр. 308.

¹⁰⁷⁹ *Moderne Ölgemälde, Aquarelle, Zeichnungen, Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Auction 10-16. Oktober 1905 im "Dorotheum", K.K. Versteigerungsamt, Wien 1905. Dorotheum

¹⁰⁸⁰ *Moderne Ölgemälde, Aquarelle, Zeichnungen, Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Auction 10-16. Oktober 1905 im "Dorotheum", 851.

¹⁰⁸¹ *Ältere Gemälde, Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Auction 10-16. Oktober 1905 im "Dorotheum",

¹⁰⁸² Т. Бошњак, „Француско сликарство у Београду формирање и улога јавне колекције“, *Народни музеј у Београду XIX-2*, Београд 2010, 505-507.

Камондо. Увид у збирку краља Милана Обреновића, која је после убиства краља Александра 1903. године продата на аукцији најбоље пружа продајни каталог изложбе одржане 1906. године у Хотелу-Друо у коме су била наведена дела Манеа, Монеа, Реноара, Дега, Сислеа, Сезана, Родена, Гогена, Форена, Гиса, Сизан Валадон.¹⁰⁸³ Краљ Милан Обреновић је у својој збирци слика у Старом двору-Конаку, имао дела истакнутих сликара немачког симболизма, Габријела фон Макса и Франца фон Штука. Међу европским владарима овог времена постојала је „својеврсна мода сакупљања слика немачких симболиста“.¹⁰⁸⁴ Слика *Офелија* Габријела фон Макса се налазила на зиду Клавирске собе Старог београдског двора. У власништву монарха од Франца фон Штука била је слика *Грех*.¹⁰⁸⁵

Дворски салони маркирани су портретима владара и њихових супруга дома Обреновића, али и портретима Луњевица, предака краљице Драге, као и родитељима краљице Наталије.

Уметност и дворска култура у Србији између 1872. и 1903. године, су у овом раду сагледане и протумачене на основу постојећих извора, обимне новинске грађе и литературе, у којој су веома значајну улогу имали дневници, мемоари и описи савременика краљева Милана и Александра Обреновића. Музејске збирке и приватне колекције умногоне су доипринеле прецизнијем тумачењу српског двора и дворске културе. Историографски метод истраживања је био полазна основа у писању рада, чија интерпретација не би била могућа без примене савремених историјско-уметничких и културно-историјских студија визуелне културе.

¹⁰⁸³ Т. Бошњак, Наведено дело, 505-507.

¹⁰⁸⁴ И. Борозан, *Сликарство немачког симболизма и његови одјеци у култури Краљевине Србије*, 191.

¹⁰⁸⁵ И. Борозан, Наведено дело, 191; *Moderne Ölgemälde, Aquarelle, Zeichnungen, Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Auction 10-16. Oktober 1905 im "Dorotheum", K.K. Versteigerungsamt, Wien 1905.

Извори:

Архивска грађа

Архив Србије

Председништво министарског савета, 1903, инвентар ствари, к.12, бр.308
Министарство просвете, МПс, 1883, Ф IV, р.69
Министарство просвете, МПс, Ф 33, п.125/1895.

Поклони и откупи, ПО-27/170, ПО-27/149, ПО-27/150, ПО-27/152,

Збирка В. Ј. Марамбо, Ф-75, Ф-76, Ф-77

Varia, V-92, V-97, V-111, V-844 V-1257, V-110,

Архив САНУ

Из дневника дворског куvara Михла, Историјска збирка, АСАНУ 9817

Ј. Мишковић, *Дневник Мога Министарског и Гувернерског рада и ванредне мисије и дата. Од 1. октобра 1878. до 19. октобра 1880. године, 1886-1890/93, 1896-1899*, приредио и поговор написао Слободан Турлаков, АСАНУ 7241

Ј. Мишковић, *Бележник Јована Мишковића официра, кр. питомца Војне Академије*, АСАНУ 7242/I-XXXIII

Н. Крстић, *Дневник о старатељству над имањем краља Александра I, почет 18. марта 1889. до 30. марта 1892*, АСАНУ, 7252/69

Дневник Милана Ђ. Милићевића, Историјска збирка, 9327

Заоставштина краљице Драге, 13.585/2, 6, 14.

Народна библиотека Србије

Esquisse du rendezvous de chasse destine pour sa Majeste le Roi de Serbie, ГМ 174
Одељење посебних фондова НБС, АФ-7

Правила свечаних примања на двору, Одељење посебних фондова НБС

Рукописно одељење Матице српске,
Фонд Милана Јовановића Стојимировића

Народна библиотека Смедерево
Таковски грм, Легат Леонтија Павловића

Приватна архива Мирјане Чанић Радојловић, Београд
Мемоари Олге Ристић, ћерке Александра Симоновића, коморника краљице Наталије и ађутанта краља Милана Обреновић
Новине и часописи:

Правила за свечана приманя у княжескомъ двору, Србске новине, бр.156, 31.12.1860, Београд

Шапчанин, М., „С Дрине на Нишаву, путопис из године 1877. и 1878“, XII, *Српске новине*, 9. јануар 1879., 23-24.

Шапчанин, М., „С Дрине на Нишаву, путопис из године 1877. и 1878“, XII, *Српске новине*, 11. јануар 1879., 35.

Аноним, *Српске новине*, 8. априла 1880, бр. 80.

Београдске вести, *Српске новине*, 24.март 1881, бр. 66, 396.

Аноним, *Српске новине*, 9. април 1881, 441

Аноним, *Српске новине*, 23. јун 1881, бр.137.

Аноним, *Српске новине*, 23. јул 1881, бр. 160.

Аноним, *Украш, Видело*, бр. 19, 13. II 1883, IV, 2.

Аноним, Златна краљевска круна, *Видело*, бр.86, 24. VII 1883, IV, 4.

Аноним, *Српске новине*, 3. август 1884.

Аноним, Нова краљевска палата у Београду, *Орао. Велики илустровани календар за годину 1885*, Нови Сад, 1884, стуб. 123-124.

М.П. Шапчанин, Први појави вајарства у нас – поводом изложбе слика г. Петра Убавкића, *Српске новине*, 8.новембар 1885, Београд

Аноним, *Српске новине*, 5. август 1886.

Аноним, Краљевска палача у Биограду, *Босанска вила*, бр. 20, 16. X 1888, 313, 319.

Годишњак Српске Краљевске Академије, 1891, V, Београд 1892, 32.

Светозар Зорић, Таковски устанак, *Српски преглед*, Београд I/1895, бр.1, стр.34

Аноним, Нова слика краља Александра, *Дело*, VI, 1895, 514.

- Б. Бранчић, Марко Мурат у Новом Саду, *Бранково коло*, број 35, Сремски Карловци, 1897, 1112-1120
- М. Васић, Дахије, слика г. Р. Вукановића, *Бранково коло*, број 32, Сремски Карловци 1898, 1012-1020.
- Аноним, *Тежак*, број 42, 17. октобар 1899, Београд
- Аноним, *Тежак*, број 43, 24. октобар 1899, Београд
- Ј. Дучић, Таковски устанак, слика Паје Јовановића, *Зора*, број 2, Мостар 1899, 66-68.
- Аноним, „С пута Њихових Величанстава“, *Српске новине*, 1. август 1900, број 171.
- Аноним, „С пута Њихових Величанстава“, *Српске новине*, 4. август 1900, број 174.
- Аноним, „Прослава рођендана Њенога Величанства Краљице Драге у Смедереву“, *Српске новине*, 14. септембар 1900, број 207.
- Аноним, Турски изасланци у Смедереву, *Народне новине*, 16. септембар 1900, број 28, Београд.
- С.М. Матавуљ, Долазак цара Душана у Дубровник, слика Марка Мурата, *Бранково коло*, број 11, Сремски Карловци 1900, 336-339.
- Аноним, У Муратовом атељеу, *Коло*, књижевни и научни лист, књ. I, св.2, 1901, 193-194; књ. II, св. 1, 64; књ. II, св.2, 127.
- Anonyme, Le nouveau roi de Serbie, Alexandre et Draga, *Le Temps*, 19. juin 1903, 1-2.
- Babin Gustav, La Trágedie de Belgrade, *L'illustration. Journal Universel*, 61 Année – 121 Volume, No.3148, 27 juin 1903. Paris, 423-428.
- La Tragédie de Belgrade.- La Révolution en Serbie, *La Vie illustrée*, No 244, 19 Juin 1903, 218.
- Шта је све нађено у Двору, *Штампа*, бр.311, Београд, 29. новембар 1903.
- Аноним, Пренете, *Народни лист*, бр.112, 15.јун 1901.
- Аноним, „Продаја ствари краља Александра“, *Политика*, 280, 21. октобар 1904, 2.
- Аноним, Намештај Старог двора, *Политика*, 132, 26. Мај 1904, 2.
- Аноним, „Продаја ствари краљице Драге у Лондону“, *Политика*, 23. октобар 1904, Београд, 2.
- Аноним, „Ствари краља Александра“, *Политика*, 282, 23. октобар 1904, 3.
- Аноним, „Ствари краља Александра“, *Политика*, 2. новембар 1904, 2.
- Аноним, „Продани адиђари“, *Правда*, 87, 26. новембар, 1904, 3.

- Аноним, „Накит краљице Драге“, *Правда*, 92, 1. децембар 1904, 3.
- Аноним, Намештај Старог двора, *Вечерње новости*, 26. мај 1904.
- Аноним, Парастос, *Вечерње новости*, 29. мај 1904.
- Аноним, Дарови краљице Наталије, *Вечерње новости*, 2. јун 1904.
- Аноним, Рушење Старог двора, *Вечерње новости*, 7. јул 1904.
- Аноним, Ствари покојног краља, *Вечерње новости*, 10. јул 1904.
- Аноним, Музеју, а не пријатељима, *Вечерње новости*, 12. јул 1904.
- Аноним, Тајне Старог двора, *Вечерње новости*, 31. август 1904.
- Аноним, „Продаја краљевих ствари“, *Правда*, 72, 24. март 1905, 3.
- Аноним, „Заоставштина Обреновића“, *Правда*, 211, 8. септембар 1905, 2.
- Аноним, „Ствари краља Милана“, *Политика*, 426, 19. март 1905, 2.
- Аноним, „Заоставштина краља Милана“, *Политика*, 994, 19. октобар 1906, 2.
- Аноним, „Цар Немање благо-Мирослављево јеванђеље“, *Правда*, 97, 13.април 1906, 1.
- Из успомена М. Ђ. Милићевића, *Српски књижевни гласник*, нова серија, књига XXXIV, бр.1-7, Београд, јуни – децембар 1931, 20-34, 101-115, 177-194, 263-275, 346-355.
- Edmund Pribik, *Belgrader Kirchenkunst*, Avala, N.4, 24, II 1918, II, S.1-4.
- Edmund Pribik, *Der belgrader Konak*, Avala, N.21, 20. X 1918, II, S.1-2.
- Владимир Ђоровић, Краљ Милан и жене, *Политика*, Београд, 20. март 1925, 21. март 1925, 22. март 1925, 24. март 1925, 3. април 1925, 4. април 1925, 5. април 1925, 7. април 1925.
- Из Успомена Мил. Ј. Николајевића, дивизијског генерала у пензији и некадашњег маршала двора, *Политика*, Београд, 12. и 13. новембар 1926.
- Ђорђе Д. Ценић, Абдикација краља Милана, *Политика*, 15. април 1927.
- Ивањдански атентат, *Политика*, 3. октобар 1927.
- Брак Краља Милана с Краљицом Наталијом није разведен, *Политика*, 24., 25., 26., 27. и 31. децембар 1927. и 01., 02., и 3. јануар 1928.
- Б.С. Николајевић, Истина о животу, темпераменту и карактеру краља Милана, Нови подаци о првом српском краљу после Косова, *Време*, 18. децембар 1938, 13.
- Синиша Пауновић, Судбина заоставштине краља Милана и његовог сина краља Александра, *Политика*, недеља 21. мај 1939, стр. 22.

Синиша Пауновић, Нови подаци о сликама из галерије слика краља Милана, *Политика*, петак 27. јануар 1939, стр. 10.

Р. Љушић, Судбина дворске библиотеке, *Политика*, 30. јун 1990, Београд, 17.

Љ. Крстић Поповац, Из заоставштине династије Обреновић, Салони краљице Наталије, *Политика*, 26. јул 1996., Београд, 10.

Р. Саратлић, Раскош старог сјаја, *Политика*, 13. јануар 2003, Београд, 15.

Е. Вакареску, Суверени Србије, поглавље из књиге Краљеви и краљице које сам познавала, *Српски књижевни лист*, 28/133, Београд 2020, 22-23.

Литература:

J. Adamson, The Making of the Ancien-Regime Court 1500-1700, *The Princely Courts of Europe 1500-1750: Ritual, Politics and Culture Under the Ancien Regime 1500-1750*, Edited by John Adamson, London 2000.

Авакумовић, Ђ. Ј., *Мемоари*, приредио Слободан Турлаков, Сремски Карловци-Нови Сад 2008.

Aimone (Victor), u: E. Benezit, Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs, Paris 1957, 59.

Aimone (V), u: U. Thieme, F. Becker, Allgemeines lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, Leipzig, 1907.

Ajzinberg, A., *Stilovi, arhitektura, enterijer, nameštaj*, Terminološki rečnik, Beograd 2007

Aleksandrić, M., *Fotografi i fotografski ateljei u Srbiji (1860-1918)*, Beograd 2012.

Alcouffe D., Dion-Tenenbaum A., Lefebure A., *Furniture Collections in the Louvre*, Vol. I, Editions Faton, Dijon, 1993, 28-29.

Антић, Р., Анастас Јовановић-први српски фотограф, у: *Анастас Јовановић-први српски фотограф*, Београд 1977, 32-38.

Aretino P., *Dvorska i druga posla*, izbor E. Sekvi, predgovor N. Stipčević, prevod i komentar M. D. Savić, Beograd 1961.

Art History as Cultural History. Warburg`projects, Ed. by. Richard Woodfield, overseas Publishers Association 2001.

Art History and Visual Studies in Europe, Transnational Discourses and National Framworks, Leiden/Boston 2012.

Asch, R. G., Birke A. M., (eds.), *Princes, Patronage and Nobility: The Court at the Beginning of the Modern Age, 1450-1650*, Oxford 1991.

Baetens, J., *Visual Culture and Visual Studies, in: Art History and Visual Studies in Europe. Transnational Discourses and National Frameworks*, Edited by M. Rampley, T. Lenain, H. Locher, A. Pinnotti, C. Schoell-Glass, K. Zijlmans, Brill, Leiden-Boston 2012, 91-106.

Batušić, S., LENBACH, Franz Seraph, *Enciklopedija Likovnih umjetnosti*, 3, Zagreb MCMLXIV, 301.

Башлар, Г., *Поетика простора*, Београд, 1969.

Belting, H., *An Anthrology of Images, Picture, Medium, Body*, Princtone 2014.

Београд у деветнаестом веку, из дела страних писаца, ур.: Љубица М. Ћоровић, Београд 2008.

Берк, П., Дворанин, у : *Човек ренесансе*, приредио Еуђенио Гарин, Београд 2005, 129-156.

Блед, Ж. П., *Франц Јозеф*, Београд, 1998.

Bogunović, S. G., *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX I XX veka*, I, II, Beograd 2005.

Бојковић, С., Заоставштина Обреновића у Историјском музеју Србије, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, I, уредници: А. Марушић и А. Боловић, Горњи Милановац, 2013, 78-80, 123-125.

Боловић, А., Челиковић, Б., *Рудничко-таковски крај у уметности XIX века*, Горњи Милановац, 2011.

Боловић, А., Манастир Враћевшница, чувар заоставштине ктитора и приложника – Обреновића, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, II, уредници: А. Марушић и А. Боловић, Горњи Милановац, 2014, 309-338.

Борић, Т., *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*, рукопис докторске дисертације, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, Београд, 2014.

Борић, Т., Владарски простор: летњи двор Милана Обреновића у Нишу, у: *Традиционална естетска култура: простор*, ур. Д. Жунић, Београд – Ниш 2016, 247-262.

Борић, Т., „У садејству документарног и режираног: српски дворови династије Обреновић кроз објектив Анастаса Јовановића“, у: *Идентитети и медији, Уметност Анастаса Јовановића и његово доба* (уредници Игор Борозан и Данијела Ванушић), Београд 2017, 315-331.

Борић, Т., Двор у Савамали – темељ српског Београда изван шанца, *Култура*, 155, Београд 356-374.

Borić, T., A manifesto of power and restored statehood: Karadorđe's town of Topola, *Art and Politics in the Modern Period*, Zagreb 2019, 93-99.

- Borić, T., Konak in Gornja Crnuća: The Court of Prince Miloš Obrenović, *Facta Universitatis*, Niš 2018, 25-33.
- Борозан, И., *Репрезентативна култура и политичка пропаганда, Споменик кнезу Милошу у Неготину*, Београд, 2006.
- Борозан, И., „Снежана Цветковић: Вила династије Обреновић у Смедереву“, *Смедеревски зборник*, 2, Смедерево 2009, 289-295.
- Борозан, И., Споменик краљу Милану у Ђурлини, *Лесковачки зборник*, XLVII, Лесковац 2007, 91-103.
- Борозан, И., *Споменик у храму: Методија краља Милана Обреновића*, Београд 2014.
- Борозан, И., „Између самоинсценације и презентације: портрет краљице Наталије Обреновић“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, 39, Нови Сад 2011, 75-143.
- Борозан, И., Политичка употреба слике: династичка конкордија Обреновићи – Петровићи, *Зборник Народног музеја XX - 2 историја уметности*, Београд 2012, 219-250.
- Борозан, И., *Слика и моћ: представа владара у српској визуелној култури 19. и почетком 20. века*, рукопис докторске дисертације, Филозофски факултет, Београд 2013.
- Борозан, И., Уобличавање и рецепција слике *Долазак цара душана у Дубровник* Марка Мурата у светлости концепта естетског историзма, *Зборник народног музеја XXII-2*, историја уметности, Београд 2016, 269-289.
- Борозан, И., С. Брајовић, Мапирање града: краљ Милан Обреновић и симболичка топографија Ниша, у: *Традиционална естетска култура: простор*, ур. Д. Жунић, Београд – Ниш 2016, 231-246.
- Borožan, V. Igor, The national Dinastic monument in the Kingdom of Serbia The Monument to Prince Miloš Obrenović in Požarevac as a Case Study, *Balkanica*, XLVII, Belgrade 2016, 156-175.
- Борозан, И., *Анастас Јовановић и визуелна репрезентација династије Обреновић*, у: Идентитети и медији, Уметност Анастаса Јовановића и његово доба (уредници Игор Борозан и Данијела Ванушић), Београд 2017, 69-89.
- Borožan, I., „Između intencije i recepcije: vladarski portreti Vlaha Bukovca“, у: *Ciklus Vlaho Bukovac. 1/3, pariško razdoblje 1877-1893.*, ур. P.Vugrinec, L. Vuković, Zagreb, 2018, 33-41.
- Борозан, И., *Сликарство немачког симболизма и његови одјаци у култури Краљевине Србије*, Београд 2018.
- Borožan, I., Between the Arts and Politics: Ritual cradle donation and the case of the false pregnancy of queen Draga Obrenović, *Art and Politics*, Zagreb 2019, 147-157.
- Борозан, И., *Уметнички преображаји Влаха Буковца у контексту европског сликарства*, Београд 2020, 74-82, 232-235.
- Борозан, И., Археолошка алегорија: *Пад Сталаћа Ђорђа Крстића*, *Зборник Народног музеја историја уметности*, XXIV-2, Београд 2020, 153-173.

- Vossador J., *Le Mobilier Français du Moyen Age a la Renaissance*, St. –Rémy-en-ÎEau, 1988, 300-303.
- Бошњак, Т., „Француско сликарство у Београду, формирање и улога јавне колекције“, *Зборник Народног музеја XIX-2 историја уметности*, Београд, 2010, 505-507.
- Брајовић, С., *Ренесансно сопство и портрет*, Београд 2009.
- Бујић, М., *Траг у дрвету*, Београд 2004.
- Бујић, М., *Столице векови трајања, Из колекције намештаја за седење Музеја примењене уметности. Од ренесансе до сецесије*, Београд 2016.
- Буковац, В., *Мој живот*, Загреб, 1918.
- Burke, P., *What is Cultural History?*, Polity Press 2005.
- Ванушић, Д., Дворски костим Данице Блазнавац из Музеја града Београда, *Годишњак Музеја града Београда*, LV-LVI, Београд 2008-2009, 225-238.
- Ванушић, Д., Стојановић, А, Поша, П., *Конак кнегиње Љубице: ентеријери београдских кућа 19. века*, Београд 2012.
- Ванушић, Д., Конак кнегиње Љубице: Дворска резиденција Обреновића и стална поставка Музеја града Београда, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, II, уредници Александар Марушић и Ана Боловић, Горњи Милановац 2014, 29-46.
- Васић, П., Један пројект Ота Вагнера у Србији, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, 15, Нови Сад 1979, 401-405.
- Васић, П., *Живот и дело Анастаса Јовановића*, Београд 1962.
- Васић, Ч., Одећа грађанских служби, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, Београд 2001, 172 - 225.
- Васић, Ч., Прилог проучавању дела Анастаса Јовановића, *Годишњак града Београда*, књига LII, Музеј града Београда, Београд 2005, 109-133.
- Васиљевић, А., *Моје успомене*, приредио Радош Љушић, Београд 1990.
- Vacaresco, H., *Kings and Queens I Have Known*, New-York and London, 1904.
- Велички, С. Љ., *Албум Београда са кратким описом и планом*, Београд 1886.
- Vivian, H., *The Servian Tragedy with some impressions of Makedonia*, London 1904.
- Вивијан, Х., Србија - рај сиромашног човека, *Београд у деветнаестом веку*, Београд 2008, 163-199.
- Вивијан Х., *Србија рај сиромашних*, Београд 2010.

Visual culture: images and interpretation, Edited by N. Bryson, M.A. Holly and K. Moxey, Wesleyan University Press 1994.

Vollard, Ambroise, *Rečnik modernog slikarstva*, Beograd 1961, 321-322.

Врбавац Ђ., *Никола Милићевић Луњевица*, Луњевица-Горњи Милановац, 2009.

Вујић, Ј., *Путешествије по Србији*, Горњи Милановац, 1999.

Вујовић, Б., *Дом Јеврема Грујића*, Београд 1966.

Вујовић, Б., *Београд у прошлости и садашњости*, Београд 1994.

Вујовић, Б., *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, Београд 1986.

Вујновић, А., *Стакло Кнежевине и Краљевине Србије у збиркама Историјског музеја Србије, Књига о стаклу, Зборник радова са симпозијума „150 година стакларства у Србији“*, Јагодина 2002, 87-97.

Вуковић, Г., *Мемоари*, 2, Цетиње-Титоград, 1985, 240-242, 262-263.

Вуковић, Г., *Мемоари*, 3, Цетиње-Титоград, 1985, 317-322.

Вукелић, Д., Пераћ, Ј., *Дворски ентеријери и предмети Обреновића на фотографијама из Одсека за фотографију и примењену графику Музеја примењене уметности у Београду*, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, ур. А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац 2016, 277-295.

Вукелић, Д., *Аукцијски заборав: питање отуђене и експатрисане заоставштине династије Обреновић*, *Зборник*, 13, Музеј примењене уметности, Београд 2017, 9-21.

Вукелић, Д., *Отуђено наслеђе: аукцијска продаја драгоцености краљице Драге Обреновић у Кристију 1904. године*, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, V, уредници Александар Марушић и Ана Боловић, Горњи Милановац 2017, 343-373.

Вукелић, Д., Пераћ, Ј., Томић, В., *Стари конак заборављени београдски двор*, Београд 2019.

Вукелић, Д., Паштрнакова Дејова, И., *Делови арапског салона краља Милана Обреновића из Бојничког замка у Словачкој*, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, VI, уредници Александар Марушић и Ана Боловић, Горњи Милановац 2019, 261-295.

Вуксан, Б., *Јован Исаиловић Млађи, Кнез Милан Обреновић II на одру*, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, 20, Нови Сад 1984, 99-115.

Гавриловић, М., *Кнез Милош Обреновић, III*, Београд 1912.

Громанов албум фотографија 1876-1878, приредио Мијајловић Ж, Београд 2003.

Гребенац, С.М., *Кроз историју Срба, Краљ Милан и његово доба*, Београд 1938.

Грујић Б. В., Вајани портрети чланова породице Обреновић из збирке Народног музеја у Београду, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, III, уредници Александар Марушић и Ана Боловић, Горњи Милановац 2015, 131-140.

Грујић Б. В., *Збирка југословенске скулптуре Народног музеја у Београду*, Београд 2017.

Даутовић, В., Мобилијар Обреновића из београдског Старог двора у манастиру Раковица, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, V, ур. А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац 2017, 99-107.

D'Albarade M., *La belle histoire du pavillon royal*, Biarritz-Bidart, 2005, 44.

Дебељковић, Б., *Стара српска фотографија*, Београд 2005.

Decristoforo, B., *Portois & Fix – Ein Wiener Ausstattungsunternehmen der Moderne*, Wien, Januar 2009 (rukopis magistarske teze odbranjene na Univerzitetu u Већу).

Derez, M., Vanhauwaert, S., Verbrugge, A., *Arenberg: portrait of a family, story of a collection*, Leuven 2018,330.

Династија Обреновића, из заоставштине, каталог изложбе, Историјски музеј Србије, Музеј града Београда, Београд 1996.

Dickens, A. G., *The Courts of Europe: Politics Patronage and Royalty, 1400-1800*, London 1977.

Димитријевић-Стошић, П. Д., *Посела у староме Београду*, Београд 1965.

Дневнички записи генерала Јована Мишковића, I, II, III, приредио Александар Савић, Неготин 2020.

Дневник Бењамина Калаја 1868-1875, обрада и коментар Андрија Раденић, Београд-Нови Сад 1976.

Доменико д' Андреа, у: Српски биографски речник, том 3, Матица српска, Нови Сад 2007, 92-93.

Duindam, J. F. J., *Royal Cortes in dynastic States and Empires*, In: Artan T, Kunt I. M., Duindam J. (Eds) *Royal Cortes in dynastic States and Empires. A Global Perspective*, Leiden 2011, 1-23.

Duindam, J.F.J., *Vienna and Versailles: The Courts of Europe's Dinastic Rivals, 1550 – 1780*, Cambridge: Cambridge University Press 2003.

Ђорђевић, В., *Крај једне династије. Прилози за историју Србије од 11. октобра 1897. до 8. јула 1900*, I, Београд 1905.

Ђурић-Замоло, Д., *Градитељи Београда 1815-1914*, Београд 1981.

Ђурић-Замоло, Д., Стари конак у Београду, *Годишњак града Београда*, XXXVIII, Београд 1991, 113-126.

Ђурић, Ј., *Стакло у Србији XIX века*, каталог изложбе, Музеј примењене уметности, Београд 1984/85.

- Елијас, Н., Процес цивилизације, Сремски Карловци/Нови Сад 2001.
- Елијас, Н., Дворско друштво. Анализа социологије краљевства и дворске аристократије, 1969.
- Elias, N., *The Court Society*, Oxford 1983.
- Живановић, Ж., *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*, IV, Београд 1925.
- Живанов Д., Оставштина династије Обреновић у манастиру Крушедолу, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, I, Горњи Милановац 2013, 323 - 339.
- Жујовић, Ј., *Дневник*, I, приредио Драгоје Тодоровић, Београд 1986.
- Жујовић, Ј., *Дневник*, II, приредио Драгоје Тодоровић, Београд 1986.
- Зорић, И., *Сребрнина у Србији XIX века*, Музеј примењене уметности, Београд 1991, 56-57.
- Историја приватног живота*, књ.4, приредили Ф. Аријес и Ж.Диби, Београд 2003.
- Историја Ниша, Од ослобођења Ниша 1878 до 1941*, књ.II, уредник В. Стојанчевић, Ниш 1984.
- Ивковић, З., Салон краља Александра Обреновића из ризнице манастира Враћевшнице (Извештај о конзерваторским радовима), *Гласник Друштва конзерватора Србије*, 11, Београд 1987, 81-84.
- Ивановић, Т., *Црква рођења Пресвете Богородице у Тополи* (рукопис мастер рада одбрањеног на Одељењу историје уметности Филозофског факултета у Београду), Београд 2008.
- Из младости краљице Наталије*, Београд 1890.
- Извештај о педесетогодишњем раду Женског друштва 1875-1925, Београд 1926, 16.
- Јовановић, В., *Судбина уметнина, збирке, сакупљачи и дародавци у Војводини*, Нови Сад 1987, 131-133.
- Јовановић, В., Вулетић, А., Самарцић, М., *Наличја модернизације, српска држава и друштво у време стицања независности*, уредник Срђан Рудић, Београд 2017.
- Јовановић, В., Избрисана сећања. Уништавање и ретуширање слике о несталој династији Обреновића, *Годишњак за друштвену историју*, Београд 2007, 1-3, 31-46.
- Јовановић, К., О животу и раду Анастаса Јовановића, *Српски књижевни гласник*, XIII/7, Београд 1924, 518-526.
- Јовановић, К., О животу и раду Анастаса Јовановића, *Српски књижевни гласник*, XIII/8, Београд 1924, 588-599.

- Јовановић, М., Историзам у уметности XIX века, *Саопштења*, 20-21, Београд 1988/89, 275-283.
- Јовановић, М., *Ђока Јовановић 1861-1953*, Нови Сад 2005.
- Јовановић, Н., *Двор кнеза Александра Карађорђевића, 1842-1858*, Београд 2009.
- Јовановић, Н., *Краљ Милан IV Обреновић*, Београд 2019.
- Јовановић, С., *Влада краља Милана I, II*, Београд 2005.
- Јовановић, С., *Влада краља Александра, I, II*, Београд 2005.
- Јовановић, Т., Прилог за историју дворца кнеза Милана у Нишу, *Лесковачки зборник*, 40, Лесковац 2000.
- Јовановић, Чешка, Т., *Скулптура*, Каталог збирке Историјског музеја Србије, Београд 2009.
- Јовановић, Чешка, Т., *Сликарство 19. и 20. века у Историјском музеју Србије*, Каталог збирке, Београд 2019.
- Кадиевић, А., *Један век тражења националног стила у српској архитектури*, Београд 1997.
- Кадиевић, А., Архитектура и урбанизам у Србији од 1854. до 1904. године, *Наука и техника у Србији друге половине XIX века 1854-1904* (зборник радова), Универзитет у Крагујевцу, Крагујевац 1998, 263-277.
- Кадиевић, А., *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, Београд 2005.
- Кадиевић, А., *Архитектура и дух времена*, Београд 2010.
- Каљевић, Љ., *Моје успомене*, Белешке пок. Љубомира Каљевића Државног саветника, приредио Слободан Турлаков, Ужице 2006.
- Kantorowich, E. H., *The Kings Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton University Press 1997.
- Каниц, Ф., *Србија земља и становништво, од римског доба до краја 19. века*, Београд 1985.
- Каниц, Ф., Краљевина Србија и српски народ, у: *Београд у деветнаестом веку*, Београд 2008.
- Карић, В.В., *Србија опис земље, народа и државе*, Београд 1887.
- Kaufmann, T. DaCosta, *Court, Cloister and City: The Art and Culture of Central Europe 1450-1800*, Chicago 1995.
- Kaufmann, T. DaCosta, *Toward a geography of art*, Chicago 2004.
- Куљић, Т., *Култура сећања*, Београд 2006.

Kliczkowski, S., *Otto Wagner*, Dusseldorf 2002.

Колаковић, А., *Живот краљице Наталије Обреновић у Француској*, <https://www.kcns.org.rs/agora/zivot-kraljice-natalije-obrenovic-u-francuskoj/> приступљено 20. 04. 2021.

Коларић, М., *Изложбе у Београду 1880-1904*, Београд 1985.

Коларић, М., Грађевине и грађевинари Србије од 1790-1839.године, *Зборник радова Народног музеја*, 1, Београд 1958, 335-341.

Костић Ђекић, А., Портрет кнеза Милоша Обреновића у збирци Националне галерије у Љубљани, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, уредници Александар Марушић и Ана Боловић, Горњи Милановац 2016, 360-362.

Kraljica Natalija, *Ruža i trnje*, priredile Ljubinka trgovčević, Svetlana Tomić, Ivana Hadži Popović, Beograd 2015.

Краут, В., *Цртежи 19. века у Србији*, Каталог збирке Кабинета графике Народног музеја-Београд, Београд 1992.

Краут, В., *Историја српске графике од XV до XX века*, Београд-Горњи Милановац 1985.

Крстић, П. В., Кнез и краљ Милан у мемоаристици, *Историјски часопис*, књ.LIV, Београд 2007, 193-214.

Крстић Поповац, Љ., *Сребрнине из збирки и легата Музеја града Београда од XVIII до XX века*, Музеј града Београда, Београд 2005.

Крстић-Поповац, Љ., Предмети од стакла из збирки и легата Музеја града Београда, *Књига о стаклу, Зборник радова са симпозијума „150 година стакларства у Србији“*, Јагодина 2002, 97-115.

Крстић, Н., *Дневник. Јавни и приватни живот*, I, II, приредили А. Вулетић и М. Јагодић, Београд 2006.

Крстић, Н., *Дневник, Приватни живот*, II, приредила А. Вулетић, Београд 2006.

Крстић, Н., *Дневник, Јавни живот*, III, IV, приредио М. Јагодић, Београд 2007.

Крстић-Фај, Г., Обреновићи у јавним збиркама Француске, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, III, ур. А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац 2015, 271-301.

Крстић-Фај, Г., Портрет кнеза Милоша Обреновића из збирке Метерних (Metternich), *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, VI, ур. Александар Марушић и Ана Боловић, Горњи Милановац 2020, 295-307.

Kružić-Uchytíl, V., *Vlaho Bukovac*, Zagreb 2005.

Кусовац, Н., *Српско сликарство XVIII и XIX века*, Каталог збирке Народног музеја-Београд, Београд 1987.

- Кусовац, Н., Врбашки, М., Грујић, В., Краут, В., *Стеван Тодоровић 1832-1925*, Народни музеј Београд-Галерија Матице српске Нови Сад, 2002.
- Кусовац, Н., *Ђорђе Крстић 1851-1907*, Београд 2001.
- Кусовац, Н., *Паја Јовановић*, Београд 2010, 35-36, 57-59, 129-132.
- Лазић, М., Црква и двор у Пожаревцу као идеолошки центри владарске репрезентације кнеза Милоша, *Viminacium*, 16, Пожаревац 2011, 135-169.
- Лазић, П. М., *Смедерево и смедеревски крај у Првом светском рату 1914-1918*, 443-444.
- Лазић Д., Огњановић, Ј., *Портрет једног времена, фотографије Феликса Надара*, Нови Сад 2019.
- Levey M., *Painting at Court, The Wrightsman Lectures V*, New York University Press 1971.
- Lippay (Berthold Dominik), u: *Allgemeines lexikon der Bildenden Künstler von der antike bis zur gegenwart begründet von ulrich Thieme und Felix Becker*, Leipzig, 1929, 266.
- Lossky, B., *L Art francais au Musee du Prince Paul*, Europe Central, 1938, No.1, 11-13;
- Lossky, B., *L Art francais en Yougoslavie*, Bulletin de la Societe de L Histoire de L Art francais. Annee 1938, Paris 1939.
- Lossky, B., *L Art francais en Yougoslavie*, Annales de L Institute francais de Zagreb, Paris 1939.
- Луњевица, А., *Моја сестра краљица Драга*, Београд 1995.
- Луњевица, М. А., *Моја сестра краљица Драга*, приредио Дејан Вукелић, Београд-Шабац 2019.
- Lubkin, G., *A Renaissance Court, Milan under Galeazzo Maria Sforza*, Berkeley, Los Angeles, London, 1994, XII.
- Љушић, Р., *Кнежевина Србија 1830-1839*, Београд 1986.(Београд 2004)
- Љушић, Р., *Вожд Карађорђе*, Београд 2003.
- Малић, Г., *Милан Јовановић фотограф*, Београд 1997.
- Марковић, П. Р., *Питање престонице у Србији кнеза Милоша*, Београд 1938.
- Марковић, Ј., *Легат Бете Вукановић*, Музеј града Београда, Београд 1990.
- Митровић, Г., Прилог проучавању стилских одлика градитељског наслеђа Врњачке Бање, *Гласник друштва конзерватора Србије 18*, Београд 1994, 178-180.
- Макуљевић, Н., Сликани програм владарских троновa у Србији 1804-1914, *Саопштења, XXVII-XXVIII*, Београд 1995-96, 229-235.

- Макуљевић, Н., Однос Србије и Хиландара у XIX веку, у: *Осам векова Хиландара, историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура*, Београд 2000, 139-152.
- Макуљевић, Н., Путовање и култура – водич од Београда до Беча из 1873. године, *Са бедекером по Југоисточној Европи*, уредник Ђорђе С. Костић, Београд 2005, 251-268.
- Макуљевић, Н., Плурализам приватности. Културни модели и приватни живот код Срба у 19. веку“, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд 2006, 17-53.
- Макуљевић, Н., *Слика другог у српској визуелној култури XIX века*, у: *Историја и сећање, Студије историјске свести*, ур. О. Манојловић-Пинтар, Београд 2006, 141-156.
- Макуљевић, Н., *Црквена уметност у Краљевини Србији (1882-1914)*, Београд 2007.
- Макуљевић, Н., *Уметност и национална идеја у 19. веку*, Београд 2006.
- Макуљевић, Н., *Османско-српски Београд: визуелност и креирање градског идентитета (1815-1878)*, Београд 2015.
- Макуљевић, Н., *Идеја толеранције и визуелна култура: Молитва Ристе Вукановића*, Београд 2010, 5.
- Мале, А., *Дневник са српског двора*, Београд 1999.
- Манојловић, М., *Пожаревац од турске касабе до српске вароши 1804-1858*, Пожаревац 2005, 54-71.
- Марловић, С., „Трагање за изгубљеном целовитошћу дворског комплекса у Београду“, *Годишњак града Београда*, књига LII, Београд 2005, 195-249.
- Маринковић, З., *Порцелан и стакло*, Београд 1985.
- Марушић, А., Таково и Српске новине о посети краља Александра рудничко-таковском крају августа 1893. године, *Зборник радова Музеја рудничко-таковског краја*, 6, Горњи Милановац 2011, 87-95.
- Марушић, А., Краљица Србије у свом завичају, у: *Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме*, Горњи Милановац 2020/21, 43-62.
- Марушић, А., Горња Црнућа – прва престоница Милошеве Србије, *Од престонице до индустријског центра Србије- Крагујевац средином 19. века*, Крагујевац 2020, 149-190.
- Марушић, А., „С пута Њихових Величанстава“: краљ Александар и краљица Драга Обреновић у рудничком округу септембра месеца 1901. године, *Зборник радова Народног музеја*, L, Чачак 2021,
- Марковић, С. Г., *Гроф Чедомил Мијатовић: Викторијанац међу Србима*, Београд 2006.
- Маршићанин, Б. К., *Тајне двора Обреновића*, Управитељеве белешке, књига 2, Београд 1906.
- Медаковић, Д., *Српски сликари XVIII-XX века*, Београд 1994.

Memoari kralja Milana, deset poglavlja iz života prvog srpskog kralja, priredio Nebojša Jovanović, Beograd 2019.

Merten, O., Franois Huet, *Biographie nationale de Belgique*, vol. IX, Bruxelles 1886-1887, 626-632.

Мијатовић, Ч., *Успомене балканског дипломате*, превео и приредио Слободан Г. Марковић, Београд 2017.

Mijatovich, C., *Servia and the Servians*, London, 1908.

Mijatovich, C. *A Royal Tragedy: Being the Story of the Assassination of King Alexander and Queen Draga of Servia*, New York, 1907.

Михајлов, С., Мишић, Б., Дворски комплекс на Теразијама: од владарског дома до репрезентативног јавног простора, *Култура*, 154, Београд 2017, 56-80.

Милићевић, М. Ђ., *Кнез Михаило у споменима некадашњег свог секретара*, Београд 1896.

Милићевић, М.Ђ, Из успомена М.Ђ. Милићевића, *Српски књижевни гласник*, књ. XXXIV, бр.1, Београд 1884.

Милићевић, М.Ђ, Из успомена М.Ђ. Милићевића, *Српски књижевни гласник*, књ. XXXIV, бр.2, Београд 1885.

Милићевић, М.Ђ, Из успомена М.Ђ. Милићевића, *Српски књижевни гласник*, књ. XXXIV, бр.3, Београд 1886.

Милићевић, М. Ђ., *Из својих успомена*, Београд 1897.

Милићевић, М. Ђ., *Путничка писма из Ниша 1882. године: стара писма из нових крајева*, приредили Г. Максимовић и Ј. Младеновић, Ниш 2009

Милићевић, М.Ђ., *Дневник II*, 23. септембар – 6.април 1877, приредио Петар В. Крестић, Београд 2015.

Миленковић, Т., *Краљ Александар и официрска завера, Тасин дневник*, Београд 1908.

Милосављевић, Б., *Београдски родослови*, Београд 2020.

Милановић-Јовић, О., Из музејске збирке манастира Крушедола, *Рад музеја Војводине*, 37-38, Нови Сад 1996.

Милановић М. Ј., *Делфа Иванић, Заборављене успомене*, Београд 2015.

Милановић, М. Ј., *Женско друштво 1875 – 1942*, Београд 2020.

Миљковић, Јь., *Светлост у мраку Првог светског рата*, Београд 2014, 14-15.

- Миљковић, Љ., Станишић, Г., *Марко Мурат, Из ризнице Народног музеја у Београду*, Београд 2014.
- Митровић К., Двор кнеза Милоша Обреновића, у: *Приватни живот код Срба у XIX веку*, приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд, 2006, 261-294.
- Митровић, К., Двор кнеза Александра Карађорђевића, у: *Приватни живот код Срба у XIX веку*, приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд, 2006, 302-323;
- Митровић, К., *Топчидер-двор кнеза Милоша Обреновића*, Београд 2008.
- Митровић, Ђ., Инвентар двора Обреновића у Такову према попису државне комисије из 1903. године, *Зборник Музеја рудничко-таковског краја*, број 1/2001, Горњи Милановац 2001, 215-234.
- Митровић, Ђ., Предмети Обреновића у Нишу и објектима у околини затечени и пописани после преврата 29. маја 1903. године, *Зборник, Народни музеј Ниш*, број 11, Ниш 2002, 109-138.
- Мишић, Б., „Ефемерни спектакл- проглашење Краљевине Србије 1882“, *Наслеђе*, VI, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд 2005, 85-106.
- Мишић, Б., *Зграда Старог двора*, Београд 2013.
- Мишић, С., У служби династичке пропаганде Обреновића, *Сликарство Ђуре Јакишића*, Докторска дисертација, Београд 2017, 326-340.
- Мишић, С., *Ђура Јакишић, Између мита и стварности*, каталог, Нови Сад 2019, 36-37.
- Мишић, С., Ђура Јакишић и репрезентација владарске куће Обреновић, *Ђура Јакишић, Између мита и стварности*, Нови Сад 2020, 276-301.
- Mitchell, T.W.J., *Picture theory: essays on verbal and visual representation*, Chicago 1994.
- Mitchell, T. W. J., *Imperial Landscape, Landscape and Power*, ed, W.J.T. Mitchell, The University of Chicago Press 2002.
- Моје успомене*, краљица Наталија Обреновић, приредила Љ. Трговчевић, Београд 1999.
- Мркић, В., Вила пуковника Симоновића на Дунаву код Смедерева, *Гласник Друштва конзерватора Србије*, 35, Београд 2010, 166-171.
- Мурат, М., *Из мога живота*, приредили Александра Мамић-Петровић, и Петар Петровић, Београд 2007.
- Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Auction 10-16. Oktober 1905 im “Dorotheum”, K.K. Versteigerungsamt, Wien 1905.
- Недић, С. В., Из историје старог двора, *Наслеђе*, II, Београд 1999.
- Несторовић, Б., *Архитектура Србије у XIX веку*, Београд 2006.

Никитовић, М., Изградња дворца Обреновића у Такову 1902. године. Према „Дневнику и забелешкама“ попа Станојла Ковачевића, *Изворник*, 6, Чачак 1989,

Николајевић, С. Б., *Из минулих дана, Сећања и документа*, Београд, 1986.

Николић, Ј., Костим на фотографијама краљице наталије Обреновић у функцији визуелне репрезентације краљичиног тела, *Зборник Музеја примењене уметности*, 12, Београд 2016, 27-35.

Нилсен, А. К., Мајски преврат 1903. у сећањима данског новинара Франца фон Јесена, Мешовита грађа (*Miscellanea*), нова серија, књ. XLI, Београд 2020, 235-251.

Нововековне српске династије у мемоаристици, Историјски институт, Зборник радова, књига 23, Београд 2007.

Новаковић, С., *Двадесет година уставне политике у Србији 1883-1903*, Београд 1912.

ÖLGEMÄLDE, AQUARELLE, PASTELLE, ZEICHNUNGEN, KERAMIKEN, METALLARBEITEN, TEXTILEN, aus dem nachlasse des KÖNIGS MILAN VON SERBIEN Auction 30. Oktober 1906 im “Dorotheum”, К.К. Versteigerungsamt, Wien 1906.

Olsen, Dž. D., Beč Franje Josifa, u: *Istorija moderne arhitekture, antologija tekstova, Koreni modernizma, I*, urednik Miloš R. Perović, Beograd 1997, 290-300.

Ottillinger, B.E., Lieselotte, H., *Kaiserliche Interieurs. Die Wohnkultur des Wiener Hofes im 19. Jahrhunderts*, Wien, Köln, Weimar 1997.

Ottillinger, B.E., *Wiener Möbel des Historismus. Formgebungstheorie und Stildenzen*, Phil. Dissertation, Wien 1985.

Ottillinger, B.E., “Kronprinz Rudolfs “Türkisches Zimmer” und die Orientmode in Wien”. In Mayr-Oehring E./Doppler E. *Orientalische Reise, Malerei und Exotik im späten 19. Jahrhundert*. Ausstellungskatalog. Wien Museum Hermesvilla 2003. S.94-104.

Павловић, С. И., *Никола Милићевић Луњевица*, приредио Бориша Радовановић, Крагујевац 2003.

Павловић, Л., *Смедерево у 19. веку*, Смедерево 1969.

Павловић, Л., *Историја Смедерева у речи и слици*, Смедерево 1981.

Paläste, Schlösser, Residenzen, Zentren europäischer Geschichte, Herausgegeben von Herman Boekhof, Gerhard Joop und Fritz Winzer, Georg Westerman Verlag 1971.

Pavlović, K.S., *BOŽID'ART*, Beograd 2012.

Пераћ, Ј., *Разгледнице у Србији 1895-1914*, Београд 2009.

Пераћ, Ј., *Пренесено сећање, породични фото-албуми из колекције Музеја примењене уметности*, Београд 2008.

- Пераћ, Ј., *Анастас Јовановић (1817-1899): пионир примењене уметности и дизајна*, Београд 2017.
- Пераћ, Ј., Фотографије Старог конака: визуелни инвентар и последње сведочанство постојања, *Стари конак заборављени београдски двор*, Београд 2019, 19-27.
- Петковић, С., Историја уметности код Срба у XIX веку, *Зборник Филозофског факултета*, XII-1, Београд 1974, 479-498.
- Петровић, Б., *Јован Ристић, биографске и мемоарске белешке*, Београд 1912.
- Петровић, Ј., Јавни објекти Јована Илкића, архитекте Краљевине Србије, *Лесковачки зборник*, XLVI, Лесковац 2006, 311-337.
- Петровић, Х., *Права истина о животу краљице Драге*, приредили Д. Мрдаковић и С. Цветковић, Смедерево 2013.
- Петровић, М.С., *Београд пре сто година*, Београд 1930, 95.
- Пејтон, Е.А., *Србија – најмлађи члан европске породице*, Нови Сад 1996.
- Петровић, В., Кашанин, М., *Српска уметност у Војводини*, Нови Сад 1927, 118.
- Петровић, А., *Успомене*, приредила Латинка Перовић, Горњи Милановац 1988.
- Петровић, П., *Портрети Обреновића из збирки Народног музеја у Београду* каталог изложбе, Музеј рудничко-таковског краја, Горњи Милановац 2005.
- Петровић, П., Српско сликарство друге половине XIX века, у: *100 година српске уметности, сликарство у Србији од 1850-1950*, Народни музеј Београд, Београд 2009.
- Петровић, П., *Сликар Влахо Буковац (1855-1922)*, Београд 2014.
- Петровић, П., *Паја Јовановић – системски каталог дела*, Београд 2012.
- Петровић, П., *Збирка српског сликарства XVIII и XIX века*, Београд 2020.
- Петровић, Л., *Дневник краљевог ађутанта из 1901. године*, приредио Радивоје Бојовић, Чачак 2008.
- Петровић, З., Буковићка бања у Аранђеловцу од 1875. до 1912. године, *Шумадијски записи VI*, Аранђеловац 2012, 145-224.
- Петровић, З., *Два века Буковичке бање*, Аранђеловац 2018, 33.
- Пироћанац, М., *Белешке*, приредила Сузана Рајић, Београд 2004.
- Пироћанац, С. М., *Међународни положај Србије*, приредио Момчило Ђорговић, Београд 2019.
- Пирх, О.Д., *Путовање по Србији у години 1829*, Београд 1983.

- Покрајац М., Александар Бугарски: пионир академизма у Београду, *Годишњак града Београда*, 60, Београд 2013, 71-108.
- Pokrajac, M., Heraldički dekor u službi vladarske ideologije na fasadama Starog dvora, *Artum*, 2, Beograd 2015, 52-61.
- Поздрав из Београда. Београд на старим разгледницама*, Из збирке др Сергија Димитријевића, С. Димитријевић, Г. Гордић, Београд 1987.
- Роровић, М.Л., *Slikarska Umetnost u Vojvodini*, Beograd 1927, 22-23.
- Поповић, В., Непознати легат Амброаза Волара, *Зборник Народног музеја XIV/историја уметности*, Београд 1990, 145-152.
- Поповић, М., Грбови на јавним здањима Београда, *Годишњак града Београда*, XLII, Београд 1995, 60-62.
- Поповић, М., *Хералдички симболи на јавним здањима Београда*, Београд 1997.
- Поповић, Б., *Примењена уметност у Београду 1918-1941*, 237.
- Протић, С., *Ниш-друга престоница: записи из политичке историје Србије*, Ниш 2000.
- Прошић-Дворнић, М., *Одевање у Београду*, Београд 2006, 187-215.
- Rabinow, R.A., *Sezanne to Picasso, Ambroise Vollard, Patron of the Avant-Garde*, New-York 2006.
- Радмановић, Ш., *Фотографије династије Обреновић*, Каталог збирке Историјског музеја Србије, Београд 2009.
- Радмановић, Ш., *Ђорђе Станојевић, Човек који је осветлио Србију*, Историјски музеј Србије, Београд 2017.
- Радовановић, Б., *Парламентарна историја Србије у XIX веку, Скупштине у Крагујевцу 1813-1880*, Крагујевац 2014.
- Рајић, С., Милан Обреновић – краљ политичар, *Зборник Матице српске за историју*, бр.79-80, Нови Сад 2009, 43-58.
- Рајић, С. Гувернадурство генерала Јована Мишковића 1890-1893., *Мешовита грађа (Miscellanea)*, књ. XXX, Београд 2009, 97-118.
- Рајић, С., Из оставштине краља Александра Обреновића, *Мешовита грађа (Miscellanea)*, књ. XXXI, Београд 2010, 309-323.
- Рајић, С., *Александар Обреновић владар на прелазу векова, сукобљени светови*, Београд 2011.
- Рашић, М. *Са Њ.В. Краљем Миланом на Истоку, путничке белешке М. Рашића*, Београд 1891.

- Ристић, В., „Еуген Ладислав Петровић“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, 13, Нови Сад 1977, 297-302.
- Ристић, В., *Марко Мурат*, Београд 1969.
- Ристић, В., *Бета Вукановић*, Београд 2004.
- Ристић, П. Љ., *Србија у британској политици, 1889-1903*, Београд 2014.
- Ристић, П.Љ., Краљ Александар Обреновић и Французи, у: *Срби о Французима, Французи о Србима*, Београд 2015.
- Рогич, М., Пејзажи Ђорђа Крстића настали на путовањима југоисточном Србијом, *Лесковачки зборник*, XXXVII, Лесковац 1997, 29-35.
- Ротер Благојевић, М., „Архитектура грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1868. До 1900. Године, I, *Архитектура и урбанизам*, 12/13, Београд 2003, 109-121.
- Ротер Благојевић, М., „Архитектура грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1868. до 1900. године, I, *Архитектура и урбанизам*, 14/15, Београд 2004, 73-90.
- Roquebert, A., A Widening Circle: Vollard and His Clients, in *Cézanne to Picasso: Ambroize Vollard, Patron of the Avant-garde*, New York, 2006, 222-223, 229.
- Röhl, J. C. G., *Vilhelm II. Die Jugend des Kaisers 1859 – 1888*, München 1993, 480-482.
- Savage, G., *Unutrašnja dekoracija: kratak istorijski pregled*, Београд 1969.
- Said, E.V., *Orijentalizam*, Београд 2000.
- Симић-Константиновић, Љ., Некадањи музеј кнеза Милоша, *Зборник Народног музеја*, IV, Београд 1964, 411-415.
- Спасић, В. М., *Први београдски двор Обреновића*, Београд 2004.
- Споменица Београдског певачког друштва приликом прославе педесетогодишњице 25. маја 1903. год*, Београд 1903, 59.
- Стојановић, С., *Српски неимар*, Београд 1912.
- Станојевић, Ст. Л., Једна недовољно позната страна наше новије историје-Боравак краља Александра Обреновића и Драге Машин у Мерану, *Летопис Матице српске*, мај-јун, 343, Нови Сад 1935, 50-55.
- Станојевић, Љ., Синопис изложбе: Династија Обреновић – из заоставштине, *Зборник Историјског музеја Србије*, 29-30, 1995-1996, Београд 1998, 299-384.
- Симић, Н., *Петар Убавкић (1850-1910)*, Београд 1989.
- Стојимировић, Ј. М., *Силуете старог Београда*, Београд 2008.

Стојимировић, Ј. М., Како настају, како пропадају и како се губе историјски извори, у: *Mons Aureus*, часопис за књижевност, уметност и друштвена питања, 62, приредила С. Цветковић, Смедерево 2019, 95-107.

Стојимировић, Ј. М., Лакеји у двору, у: *Mons Aureus*, часопис за књижевност, уметност и друштвена питања, Смедерево 2020, 63-64, приредила С. Цветковић, 121-131.

Столић, А., Двор у Београду (1880-1903) између традиционалног и модерног, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века – 2*, Београд 1998, 101-112.

Столић, А., *Краљица Драга*, Београд 2000.

Столић, А., Приватност у служби репрезентације, у: *Приватни живот код Срба у XIX веку*, приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд, 2006, 331-350.

Столић, А., *Борђе Симић, последњи српски дипломата XIX века*, Београд 2003.

Столић, А., Заоставштина краљице Драге Обреновић, *Мешовита грађа (Miscellanea)*, нова серија, књ. XLI, Београд 2020, 235-251.

Столић, А., Краљица Драга Обреновић, у: *Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме*, Горњи Милановац 2020/21, 5-43.

Страњаковић, Д., *Михаило и Јулија*, Београд 1940.

Суботић, И., Збирке и изложбе француске уметности у Београду, *Српско-француски односи 1904-2004*, зборник радова, Београд 2004.

The Princely courts of Europe, Ritual, Politics and Culture Under the Ancien Regime 1500-1750, Edited by John Adamson, 2000, London.

The Courts of Europe: Politics, Patronage and Royalty, 1400-1800, A. G. Dickens, London 1977.

Telesko, W., Kurdiovsky, R., Nierhaus, A., Die Wiener Hofburg und der Residenzbau in Mitteleuropa im 19. Jahrhundert, Monarchische Repräsentation zwischen Ideal und Wirklichkeit, Bohlau, Verlag, Wien, Köln, Weimar, 2010.

Тимотијевић, М., Ефемерни спектакл за време владавине кнеза Милоша и Михаила Обреновића, *Перистил*, 31, Загреб 1988, 305-312.

Тимотијевић, М., Мит о националном хероју спаситељу и подизање споменика кнезу Михаилу М. Обреновићу III, *Наслеђе*, IV, Beograd 2002, 45-78.

Тимотијевић, М., Манастир Крушедол – Маузолеј династије Обреновић, *Грађа за проучавање споменика културе Војводине*, XXI, Нови Сад 2004.

Тимотијевић, М., Гуслар као симболична фигура српског националног певача, *Зборник Народног музеја*, XVIII/2 историја уметности, Београд 2004, 253-255.

Тимотијевић, М., Народно позориште у Београду – храм патриотске религије, *Наслеђе*, 6, Београд 2005, 9-42.

Тимотијевић, М., *Рађање модерне приватности*, Београд 2006.

Тимотијевић, М., Јубилеј као колективна репрезентација-прослава педесетогодишњице Таковског устанка у Топчидеру, *Наслеђе*, IX, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд 2008, 9-51.

Тимотијевић, М., Престоничка урбана меморија и флексибилна национална географија: сађење младице Таковског грма у београдском дворском парку, *Наслеђе*, X, Београд 2009,

Тимотијевић, М., *Паја Јовановић*, Београд 2009.

Тимотијевић, М., *Манастир Крушедол*, књ.2, Београд 2008, 150-165.

Тимотијевић, М., Визуелна представа Србије у делима Феликса Каница, у: *Слике са Балкана Феликса Каница*, Ђ. С. Костић (ур.), Београд 2011, 112, 115-131.

Тимотијевић, М., *Таковски устанак – Српске цвети, о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној политици званичне репрезентативне културе*, Београд 2012.

Time and Place. The Geohistory of Art, edited by. T. DaCosta Kaufmann and E. Pilliod, Ashgate 2005.

Тодић, М., *Фотографија у Србији у XIX веку* (каталог), Београд 1989.

Тодић, М., *Историја српске фотографије 1839-1940*, Београд 1993.

Тодић, М., *Фотографија и слика*, Београд 2001.

Тодић, М., Конструкција идентитета у породичном фото-албуму, *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд 2006, 526-564.

Тодоровић, П., *Огледало, зраке из прошлости*, Београд 1997.

Тодоровић, П., *Српска ствар у Старој Србији/Успомене на краља Милана*, Београд 1997.

Тодоровић, Ј., *Ентитет у сенци, Мапирање моћи и државни спектакл у Карловачкој Митрополији*, Нови Сад 2010.

Тодоровић, С., *Аутобиографија*, Нови Сад 1951.

Томић, В., *Брег за размишљање, Београд на гравирама од XVI до XIX века*, каталог, Музеј града Београда, Београд 2012.

Трајков, Ј., Албум краљице Наталије Обреновић, *Крушевачки зборник*, XIII, Крушевац 2008, 101-113.

Трајков, Ј., Рад Владислава Тителбаха на истраживању и представљању српског културно-историјског и етнографског наслеђа, *Корени*, VII, Јагодина 2009, 23-30.

Ћировић, И., Између моде и нације: национални костим и репрезентација кнегиња и краљица у Србији 19. века, *Држава и политике управљања (18-20. век)*, књига 33, Београд 2017, 279-301.

Unowsky, D. , *The Pomp and Politics of Patriotism. Imperial Celebrations in Habsburg Austria, 1848-1916*, Pardue University Press 2005, 77-144.

Haskell, F., *Patrons and painters. A Study in the Relations Between Italian Art and Society in the Age of the Baroque*, New Haven and London, 1980.

Haskell, F., *History and Its images*, Art and Interpretation of the Past, New haven – London, 1993, 217-235.

Haslinger, I., Trumler, G., *So lebten die Habsburger: Kaiserliche und Koenigliche Schloesser in der oesterreichisch-ungarischen Monarchie*, Wien 2007.

Хаџи-Поповић, И., *Писма краљице Наталије*, Београд 1996.

Horisberger, C., Die rezpetion des „Chalets suisse” in Frankreich, *Art et Architecture en Suisse*, 3, 2001, 44-51.

Ход ка Европи, Београд 1876-1918, *Музеј града Београда*, 1903-2003, уредник Бојан Ковачевић, Београд 2003.

Фуко, М., *Археологија знања*, Београд 1998.

Христић, К., *Записи старог Београђанина*, Београд 1923.

Castiglione, B., *Dvoranin*, prevod, predgovor, komentari F. Čale, Zagreb 1986.

Catalogue of Jewels and Costumes of Her Majesty the Late Queen Draga of Serbia, Also Jewels, the Property of MRS. Harwey Lewis,...the Dowager Countess of Rosslyn, MRs Frieda Wertheimer,... and Others, Christie’s, London 1904.

Catalogue de tableaux modernes..., aquarelles, pastels, dessins...,porcelaines, argenterie, etoffes, objects varies-meuble,s provenant des successions des rois Milan et Alexandre de Serbie..., Hotel Drouot, Paris 1906.

Catalogue de tableaux, dessins, pastels, aquarelles...,dons du roi Milan de Serbie, provenant de la succession de feu le general Petrovitch..., tableaux modernes, aquarelles, pastels, dessins..., appartenant a divers..., Paris 1907.

Cerda de La, A., *Nathalie de Serbie, la reine errante*, Biarritz, 2000, 116.

Цветковић, С., *Вила династије Обреновић у Смедереву*, Смедерево 2008, друго издање 2012.

Цветковић, С., *Оставитина Милана Јовановића Стојимировића у Уметничком одељењу Музеја у Смедереву*, Смедерево 2010.

Цветковић, С, Меморабилије Обреновића у изгнанству: Иванка и Бијариц, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, уредници А. Марушић и А. Боловић, Горњи Милановац 2016, 335-359.

Цветковић, С., Династија Обреновић у оставштини потомака Антонија Орешковића, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, уредници А. Марушић и А. Боловић, Горњи Милановац 2017, 137-155.

Цветковић, С., *Династија Обреновић у колекционарској и писаној оставштини Милана Јовановића Стојимировића*, хабилитациони рад за звање музејског саветника, Народни музеј, Београд, 2019.

Црвенковић, Б., Пропаганда државе и династије Обреновић на предметима из Збирке керамике, порцелана и стакла Музеја примењене уметности, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, V, Александар Марушић и Ана Ранковић, Горњи Милановац 2017, 91-99.

Циндори, М., *Летопис културног живота: 1904-1907.*, Београд, 1992, 42-43, 49-50, 120-121, 141, 237, 254.

Чакић, С., *Краљ Милан Обреновић 1854-1901*, Нови Сад 1975.

Човек ренесансе, приредио Е. Гарин, Београд 2005.

Чолић, Љ., „Српске династије у „Цариградском гласнику““, *Братство*, XXI, Београд 2017, 65-91.

Šorske, K. E., *Fin-de- Siecle u Beču*, politika i kultura, Beograd 1998.

Wailand Friedrich, *Allgemeines lexikon der Bildenden Künstler von der antike bis zur gegenwart bergündet von ulrich Thieme und Felix Becker*, Leipzig, 1942, 61-62.

Wilson, F. N., *Belgrade the White city of Death. Being the History of King Alexander and of Queen Draga*, London 1903.

Wortman, R. S. *Scenarios of power, Myth and Ceremony in Russian Monarchy from Peter the Great to the abdication of Nicholas II*, Princeton, New Jersey, 1997.

Wollard, A., *Souvenirs d'un marchand de tableaux*, Paris: Albin Michel, 2007.

Списак илустрација:

1. Конак кнеза Милоша Обреновића у Горњој Црнући, 1899, дописна карта, издање Радојице Јоксића, Музеј рудничко-таковског краја, Горњи Милановац
2. Двор кнеза Михаила Обреновића у Крагујевцу, фото, Историјски архив Шумадије
3. Ј. Влаховић, Конак кнегиње Љубице у Пожаревцу, 1883.
4. Иван Громан, Стари двор у Београду, 1876, Музеј града Београда
5. Оцаклија, Стари двор у Београду, око 1860, Вила Златни брег, Смедерево
6. Конак кнеза Милоша Обреновића у Топчидеру, вл. Катарина Митровић
7. Конак кнеза Милоша Обреновића у Смедереву, 1914-1918, дописна карта, објављено у: С. Цветковић, Вила династије Обреновић у Смедереву
8. Милан Јовановић, Вила кнеза Михаила Обреновића у Смедереву, око 1893, Народна библиотека Србије, Одељење посебних фондова, АФ-7
9. Летњи двор кнеза Михаила Обреновића у Аранђеловцу, Народни музеј Аранђеловац, НМАР, I-568
10. Дворац кнеза Михаила Обреновића у Иванки на Дунаву, око 1919, дописна карта, колекција Петера Блубла
11. Анастас Јовановић, Таковски грм, 1865, фото, Музеј у Смедереву, ЗЛУ-134
12. Ентеријер дворца Иванка, око 1919, колекција Петера Блубла
13. Феликс Надар, Портрет кнеза Милана Обреновића, 1874, уље на платну, Народни музеј Београд, инв.31_829
14. Ђорђе Крстић, Лоза Обреновића, Музеј града Београда

15. Ђорђе Крстић, 10. август 1872. и последице његове, Галерија Матице српске, Нови Сад, инв.бр.634/077
16. Ђорђе Крстић, Утопљеница, 1879, уље на платну, Народни музеј Београд, инв. 31_1199
17. Петар Убавкић, Циганка, 1885, мермер, Народни музеј Београд, инв.бр.100
18. Атеље Адела, Кнез Милан и кнегиња Наталија са сином Александром, Беч, око 1880, Историјски музеј Србије, инв. Бр. Ф-7500
19. Краљ Милан Обреновић у ловачком оделу, око 1882., вл. Катарина Вељковић
20. Краљица Наталија Обреновић, око 1882, вл. Катарина Вељковић
21. Краљица Наталија Обреновић, око 1882, вл. Катарина Вељковић
22. Иван Громан, Стари двор у Београду, 1876, Музеј града Београда
23. Стари двор у Београду, Завичајно одељење, Библиотека града Београда
24. Стари двор у Београду, Завичајно одељење, Библиотека града Београда
25. Влахо Буковац, Краљица Наталија Обреновић, 1882, уље на платну, Народни музеј Београд, инв. 31_1203
26. Влахо Буковац, Краљица Наталија Обреновић, 1882, уље на платну, Народни музеј Београд, инв.31_893
27. Петар Убавкић, Краљица Наталија Обреновић, 1887, мермер, Народни музеј Београд, инв. бр.128
28. Основа првог спрата Старог двора, објављено у: Живан Живановић, Политичка историја Србије, IV, Beograd 1925, 325
29. Иван Громан, Салон кнегиње Наталије у Старом конаку, 1876/78, Музеј града Београда
30. Иван Громан, Салон у Старом конаку, 1876/78, Музеј града Београда
31. Стилска гарнитура из Старог конака, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien* Wien 1905, Tafel XXVI, 1104
32. Огледало са кнежевским грбом, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, II, Горњи Милановац 2014, 327
33. Детаљ огледала са кнежевским грбом, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, II, Горњи Милановац 2014, 327
34. Трпезарија у Старом конаку Трпезарија, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Wien 1905, Tafel XXX
35. Вазе са портретима немачког царског пара, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Wien 1905, Tafel VI
36. Сет за пунч, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Wien 1905, Tafel X

37. Трпезарија у Старом конаку, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, Београд 2019, 61.
38. Трпезарија у Старом конаку, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, Београд 2019, 60, 62.
39. Трпезарија у Старом конаку, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, Београд 2019.
40. Арапски салон-зидна фонтана, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, Београд 2019.
41. Арапски салон, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, Београд 2019,56.
42. Арапски салон, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, Београд 2019,57.
43. Арапски салон, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, Београд 2019,59.
44. Арапски салон, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, Београд 2019,55.
45. Арапски салон, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, Београд 2019,58.
46. Паскал Себах, Кнез Михаило Обреновић са делегацијом у Цариграду, 1867, Историјски музеј Србије, инв. бр. Ф-7468
47. Карол поп де Сатмари, Свечана делегација код кнеза Милоша Обреновића у Букурешту, 1859, Музеј у Смедереву, инв. бр. 173
48. Габријел фон Макс, Офелија, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien* Tafel XVI
49. Салонска гарнитура из Старог двора, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, I, 169.
50. Стари двор, прва деценија 20. века, разгледница, објављено у: Д.Ђ. Замоло, Градитељи Београда 1815-1914, Београд 1981.
51. Фасада Новог двора према Улици, каријатиде, објављено у: Б. Мишић, Зграда Старог двора, Београд 2013, 8
52. Зграда Новог двора, фасада ка дворској башти, објављено у: Б. Мишић, Зграда Старог двора, Београд 2013, 5
53. Степениште у атријуму двора, објављено у: Б. Мишић, Зграда Старог двора, Београд 2013, 9

54. Ступениште са балдахином, објављено у: Е. Pribik, *Der Belgrader Konak*, Avala, N.21, 20. X 1918, 1-2
55. Ступениште у атријуму Новог двора, објављено у: Е. Pribik, *Der Belgrader Konak*, Avala, N.21, 20. X 1918, 1-2
56. Основа спрата Новог двора, објављено у: С. В. Недић, *Из историје Старог двора, Наслеђе, II*, Београд 1999, 13.
57. Канабе Лила салона, објављено у: *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Wien 1905, tafel XXVI, 72.
58. Тоалетни сто, објављено у: *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien* tafel XXV, 1075.
59. Спаваћа соба краља Милана у Новом двору, Тоалетни сто, објављено у: *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Tafel XXXII
60. Део салонске гарнитуре, објављено у: Музеј града Београда, 1903-2003, Београд 2003, 161.
61. Део салонске гарнитуре, објављено у: *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Tafel XXVIII
62. Љубиша Ђонић, Црвени салон у Новом двору, 1890-1900, објављено у: *Стари конак заборављени београдски двор*, Београд 2019, 72
63. Фотелја из Црвеног салона Новог двора, објављено у: *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Tafel XXV
64. Љубиша Ђонић (Милан Јовановић), Црвени салон у Новом двору, 1890-1900, објављено у Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак заборављени београдски двор*, Београд 2019, 73.
65. Порцеланска ваза, Државна мануфактура у Севру, око 1867, дар француског председника кнезу Милану Обреновићу, објављено у: *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*
66. Доменико д'Андреа, Бора Ковачевић, Тајна вечера на своду дворске капеле, објављено у: Edmund Pribik, *Belgrader Kirchenkunst*, Avala, N.4, 24. II 1918, 1-4
67. Капела Светог Николе у Новом двору, објављено у: Edmund Pribik, *Belgrader Kirchenkunst*, Avala, N.4, 24. II 1918, 1-4.
68. Основа приземља Новог двора, објављено у: С. В. Недић, *Из историје Старог двора, Наслеђе, II*, Београд 1999, 13.
69. Салон у приземљу Новог двора, 1904, колекција Војина М. Ђорђевића, Завичајно одељење, Библиотека града Београда, Ф-II-79

70. Свечана сала, 1904, из колекције Војина М. Ђорђевића, Завичајно одељење, Библиотека града Београда, Ф-II-79
71. Трпезарија, 1904, из колекције Војина М. Ђорђевића, фото Завичајно одељење Библиотеке града Београда, Ф-II-79
72. Сервис за пиће и десерт, радионица Лобмејер, друга половина 19. века, објављено у: Музеј града Београда 1903-2003, Београд 2003, 163.
73. Сервис за пиће и десерт, Француска, друга половина 19. века, објављено у: Музеј града Београда 1903-2003, Београд 2003, 163.
74. Салонска гарнитура у Новом двору, у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, II, 40-41.
75. Двор у Крагујевцу, разгледница, вл. Историјски архив Шумадије, Крагујевац
76. Фото Аранђеловић, Двор у Нишу
77. Иван Громан, Двор кнеза Милана, 1878, Музеј града Београда
78. Ото Вагнер, Пројекат ловачке куће краља Милана Обреновића, Народна библиотека Србије, ГМ-174
79. Ото Вагнер, Пројекат ловачке куће краља Милана Обреновића, Народна библиотека Србије, ГМ-174
80. Ото Вагнер, Пројекат ловачке куће краља Милана Обреновића, Народна библиотека Србије, ГМ-174
81. Краљица Драга у владарској одежди, 1902, објављено у: А. М. Луњевица, Моја сестра краљица Драга, Београд-Шабац 2019, 194
82. Милан Јовановић, Краљица Драга у *српском костиму*, 1902, објављено у: А. М. Луњевица, Моја сестра краљица Драга, Београд-Шабац 2019, 194
83. Паја Јовановић, Таковски устанак, 1898, Народни музеј Београд, инв. 31_117
84. Марко Мурат, Пред вече у Гружу, објављено у: Нова искра, 1899.
85. Паја Јовановић, Портрет краљице Драге Обреновић, 1900, Народни музеј Београд, инв.31_1092
86. Ђорђе Крстић, Пад Сталаћа, 1900, Народни музеј Београд, инв.31_1206
87. Риста Вукановић, Дахије, 1898, Народни музеј, Београд
88. Краљ Александар и краљица Драга, 1901, Смедерево, Архив Србије, ПО-66/82
89. Краљ Александар и краљица Драга, 1901, Смедерево, Архив Србије, ПО-66/83
90. Пехар са ликом Александра Обреновића, 1882-1889, Музеј града Београда, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, II, Горњи Милановац 2014, 42.
91. Тањир са ликом краља Александра Обреновића, крај 19. века, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, II, Горњи Милановац 2014, 42.

92. Вазе са ликовима краљева Милана и Александра Обреновића, 1898-1900, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, 41.
93. Детаљ трпезарије у Старом конаку, 1898-1900, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, 41.
94. Салон краља Александра Обреновића, радионица Виктора Емона, Париз 1900, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, II, Горњи Милановац 2014, 331.
95. Салонска гарнитура краља Александра Обреновића, столица, радионица Виктора Емона, Париз око 1900, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, V, Горњи Милановац 2017, 135.
96. Салонска гарнитура краља Александра Обреновића, столица, радионица Виктора Емона, Париз око 1900, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, V, Горњи Милановац 2017, 135.
97. Салонска гарнитура краља Александра Обреновића, канабе, радионица Виктора Емона, Париз око 1900, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, V, Горњи Милановац 2017, 133-135.
98. Е. Морије, План основе Старог конака, *L'Illustration. Journal Universel*, No.3148, 27 juin 1903
99. Милан Јовановић, Сала за министарске седнице у Старом конаку, 1893, преузето из Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, Стари конак заборављени београдски двор, Београд 2019, 54.
100. Сала за министарске седнице, 1901.
101. Диана од Поатјеа, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, tafel XIII, 687
102. Рам са краљевском круном, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, tafel II, 99
103. Влахо Буковац, Краљица Драга, 1901, олеографија, Музеј у Смедереву, ЗЛУ-164
104. Влахо Буковац, Краљ Александар, 1901, олеографија, Музеј у Смедереву, ЗЛУ-163
105. Петар Раносовић, Танаско Рајић на топу, Историјски музеј Србије, Београд
106. Гусле породице Обреновић, око 1882, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе, II, Горњи Милановац, 2014, 336.
107. Јоанис Косос, Портрет кнеза Милоша Обреновића, 1862, мермер, Народни музеј Београд, инв.бр. 127.
108. Чекаоница, у: *Les nouvelles illustrees*, no.57, 25. Juin 1903
109. Радни сто, око 1894, радионица Виктора Емона, објављено у: М. Тимотијевић, Манастир Крушедол, 162.

110. Дантеова столица, око 1894, објављено у: М. Тимотијевић, Манастир Крушедол, 162.
111. Љубиша Ђонић, Краљев радни кабинет у Старом конаку, 1890-1900, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, 65.
112. Радни кабинет краља Александра Обреновића, *La vie illustree*, No244, 19.Juin 1903, 218.
113. . Клавирска соба у старом двору, 1903, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе, V, Горњи Милановац 2017, 126.
114. Јохан Кендлер, Ваза, 18. век, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, "Dorotheum", Wien 1905, 388, Tafel V, 26.
115. Клавирска соба, у: *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, "Dorotheum", Wien 1905, Tafel XXXI.
116. Љубиша Ђонић, Спаваћа соба краља Александра Обреновића у Старом конаку, 1890-1900, објављено у: Стари конак заборављени београдски двор, 69.
117. Спаваћа соба краља Александра и краљице Драге, *L'Illustration*, No-3148, Paris 27. juin 1903
118. Икона из спаваће собе краља Александра и краљице Драге, 17. Век, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, II, Горњи Милановац 2014, 331.
119. Купатило, соба за тоалету, спаваћа соба и краљичин будоар, *Illustration. JournalUniversel*, 61 Annee – 121 Volume, No.3148, 27 juin 1903
120. Марко Мурат, Долазак цара Душана у Дубровник, 1900, Народни музеј Београд
121. Павиљон у Нишкој бањи, 1901, Рукописно одељење Матице српске, Нови Сад
122. Ђорђе Станојевић, Вила династије Обреновић у Смедереву, 1901, Историјски музеј Србије
123. Јужна страна Виле, пре 1941, вл. Ђорђе Савић, Београд
124. Ентеријер Виле, 1916, објављено у: М. Лазић, Смедерево и смедеревски крај у Првом светском рату 1914-1918, 443-444.
125. План основе спрата виле, објављено у: С. Цветковић, Вила династије Обреновић у Смедереву, 79
126. План основе приземља виле, објављено у: С. Цветковић, Вила династије Обреновић у Смедереву, 83
127. Летњи салон са столом за картање са плишаном подлогом и шаховским столом, објављено у: С. Цветковић, Вила династије Обреновић у Смедереву, 163
128. Летњи салон са столом за картање са плишаном подлогом и шаховским столом, објављено у: С. Цветковић, Вила династије Обреновић у Смедереву, 163
129. Етажер, сталак за ноте са краљевским грбом, објављено у: С. Цветковић, Вила династије Обреновић у Смедереву, 81

130. Краљев двор у Такову, 1901, разгледница, Историјски музеј Србије

131. Салонска гарнитура из дворца у Такову, објављено у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, II, 45-46.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Снежана Цветковић је рођена 30. септембра 1970. године у Смедереву. Основну и средњу школу је завршила у Смедереву. На Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду дипломирала је 1995. године. Тема дипломског рада чији је ментор био професор др Миодраг Јовановић гласила је: „Историја и архитектура храма Светог Георгија у Смедереву“. Запослена је у Музеју у Смедереву од 1996. године. Звање кустоса историчара уметности стекла је 1997. године у Народном музеју у Београду. Тема рада за добијање кустоског звања је гласила: „Слике Николе Мартиноског из збирке ликовне уметности Музеја у Смедереву“. Постдипломске студије на Филозофском факултету у Београду на Одељењу за историју уметности завршила је 2007. године код ментора професора др Мирослава Тимотијевића, стекавши звање магистра историје уметности. Тема магистарске тезе је гласила: „Вила династије Обреновић у Смедереву“. Стручно звање, виши кустос стекла је у Народном музеју у Београду радом: „Оставштина Милана Јовановића Стојимировића у Уметничком одељењу Музеја у Смедереву“ 2009. године. Стручно звање, музејски саветник, добила је у Народном музеју у Београду 2019. године за рад: „Династија Обреновић у колекционарској и писаној оставштини Милана Јовановића Стојимировића“. Докторске студије на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду уписала је 2009. године, а затим их је наставила по новом студијском програму 2017. године. Тема докторске дисертације гласи: „Уметност и дворска култура у Србији 1872-1903“, чији је ментор професор др Ненад Макуљевић.

Аутор је више историјско уметничких изложби у Музеју у Смедереву. Пише стручне и научне радове. Објавила је књигу „Вила династије Обреновић у Смедереву“ (2008. и 2012) и каталог „Оставштина Милана Јовановића Стојимировића у Уметничком одељењу Музеја у Смедереву“.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Снежана А. Цветковић
Број индекса 6116 - 20

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Уметност и дворска култура у Србији 1872- 1903

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____ 2021.

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада**

Име и презиме аутора: Снежана Цветковић

Број индекса: б116-20

Студијски програм _____

Наслов рада: Уметност и дворска култура у Србији 1872-1903

Ментор др Ненад Макуљевић, редовни професор, Универзитет у Београду-Филозофски факултет

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _2021. _____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Уметност и дворска култура у Србији 1872-1903

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____ 2021.

1. **Ауторство.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.